વાસ્તવિકતા

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

વાસ્તવિકતા

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

Vastavikta
by Swami Sachchidanand
Published by Gurjar Prakashan, Ahmedabad-380 006
© Swami Sachchidanand
First Published: 2009
This ePub edition: 2014
ISBN: 978-81-8461-847-1
GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com
eBook by
indian ebooks
www.e-Shabda.com

અર્પણ

વાસ્તવિકતાની સ્થાપના માટે જે રૂઢ ધર્મ સામે ઝઝૂમ્યા અને ધર્મગુરુઓએ જેમને જીવતા સળગાવ્યા તે મહાન વૈજ્ઞાનિકો, ધર્મસુધારકો, સમાજસુધારકો અને બલિદાન આપનાર રાષ્ટ્રભક્તોને... સપ્રેમ.

સચ્ચિદાનન્દ

ભૂમિકા

'સત્યમેવ જયતે નાનૃતમ્' આ પ્રાચીન ઉપનિષદવાક્ય છે. જે બહુ જ પ્રચલિત છે. સત્ય અને વાસ્તવિકતા એક જ છે. વાસ્તવિકતા હોય એટલે સત્ય હોય જ. વાસ્તવિકતા વિનાનું સત્ય, સત્ય હોતું જ નથી. તે આભાસ માત્ર હોય છે કે પછી પોપટરટ હોય છે, મારી દૃષ્ટિએ ભારતીય પ્રજાનો પ્રાચીન રોગ ચિંતનની અવાસ્તવિકતાનો છે. તેથી તે જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં ભારે દુઃખી થતી આવી છે. ચિંતન જ અવાસ્તવિક હોય એટલે સાધનો અને સાધ્યો પણ અવાસ્તવિક જ હોય, થોડાં ઉદાહરણો જોઈએ.

1.પદાર્થોમાં—ભૌતિક પદાર્થોમાં—છાંટોય સુખ નથી. ખરું સુખ તો આત્મામાં જ છે.

આ વાત સાચી નથી, ખરું સુખ તો પદાર્થો દ્વારા જ આવે છે. તેથી બધા પદાર્થો તરફ દોડે છે. આ દોડ ખોટી નથી, આત્માવાળા પણ દોડે છે, તેમની જીવનશૈલી જોજો, પૂરેપૂરી ભૌતિક સુવિધાઓવાળી દેખાશે. સૌને એ ગમે છે. દોષ તેમનો નથી. બોલવાનો દોષ છે. બોલવાનું સુધારે તો કશો દોષ નથી. ભલેને ભવ્ય જીવનશૈલી રાખે.

સુખાનુરાગી પ્રજા કેમ આપોઆપ સગવડોનો વિકાસ કરે છે. સગવડો વિજ્ઞાનથી વધે છે. એટલે વૈજ્ઞાનિક અભિગમ વધે છે. આ રીતે પૂરી પ્રજાનો વિકાસ થાય છે. બીજી તરફ સુખદ્રોહી પ્રજા, સગવડો અને અંતે વિજ્ઞાનની વિરોધી કે ઉપેક્ષા કરનારી થઈને પૂરી પ્રજાને પછાત બનાવી દેતી હોય છે. આપણે ત્યાં આવું જ થયું.

2. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં અઢી હજાર વર્ષનાં આક્રમણો મેં બતાવ્યાં છે. ધ્યાનથી વાંચનારને ખ્યાલ આવશે કે આપણે દેશ બહાર આક્રમણો કર્યાં જ નથી. અરે, સીમાપારથી ચઢી આવેલા આક્રાન્તાઓ ઉપર પ્રત્યાક્રમણ પણ કર્યાં નથી. કારણ કે આપણે કમજોર હતા. વર્ણવ્યવસ્થાના કારણે માત્ર ક્ષત્રિયો જ યુદ્ધ કરતા જે માત્ર એક ટકો જ યોદ્ધા પેદા કરતા. આ એક ટકો પણ અનેક રજવાડાંઓમાં વહેંચાયેલા અને પરસ્પરમાં લડતા રહેતા તેથી આક્રાન્તાને મજા પડતી. તે જીતતો અને બધું ધમરોળી નાખતો, મહમુદ ગઝનવીએ 17 વાર આક્રમણો કર્યાં. બિન્દાસ્ત આવે મંદિરો, મૂર્તિઓ તોડે, લૂંટે, સ્ત્રીઓને ગુલામ બનાવે અને બિન્દાસ્ત ચાલ્યો જાય. આપણે ન તો પ્રથમથી આક્રમણ કે ન પછીથી પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. આ ઇતિહાસ સતત આજ સુધી ચાલ્યો આવે છે. સુરક્ષાનો સાચો ઉપાય પ્રથમ આક્રમણ છે. તે ન કરી શકાય તો પ્રત્યાક્રમણ છે. પણ આપણે બન્નેમાંથી એકે ન કર્યાં. અને માર ખાતા રહ્યા. માર ખાઈને પણ 'મહાન' હોવાની બાંગ પોકારતા રહ્યા. કારણ કે ફુગ્ગામાં હવા ભરે ને મોટો થાય તેમ આપણા ગુરુજનો આજ સુધી હવા ભરવાનું કામ કરે છે. જેથી ફુગ્ગો તો મોટો થાય છે, પણ જો એક સોયની અણી અડે તો ફુગ્ગો લાબરા જેવો થઈ જાય છે. કારણ કે મોટાઈ એ વાસ્તવિકતા નથી. હવા ભરાઈ છે. દુઃખ તો જુઓ કે આવા હવા ભરનારા પૂજ્ય બન્યા છે. મહાન બન્યા છે. અરે, ભગવાન બન્યા છે. બસ, એક જ કામ કરો—ભરો હવા અને બનો મહાન, વાસ્તવિકતા જુદી જ છે.

ઇતિહાસને ચાર ભાગમાં વહેંચી શકાય :

1. હિન્દુ પિરિયડ, 2. મુસ્લિમ પિરિયડ, 3. અંગ્રેજ પિરિયડ અને 4. આઝાદી પછીનો પિરિયડ.

હિન્દુ પિરિયડ કહો કે આર્ય પિરિયડ તેમાં સીમાપારથી આક્રમણો થતાં રહ્યાં. ઈરાન, ગ્રીસ, આરબ, શક, સિથિયન, હૂણ વગેરે અનેક લોકો બુદ્ધપૂર્વેથી ચઢી આવતા રહ્યા અને ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારત ઉપર રાજ કરતા રહ્યા. આપણે ન તો ઈરાન ઉપર ન ગ્રીસ કે અરબસ્તાન ઉપર એક વાર પણ આક્રમણ કર્યું, ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. બસ હારતા જ રહ્યા.

મુસ્લિમકાળમાં પણ આજ થયું. અફઘાનિસ્તાનના એક નાના રજવાડા ગઝનીનો ઠાકોર વારંવાર ચઢી આવ્યો પણ આપણે આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ કશું ન કર્યું. લૂંટાતા રહ્યા.

તુર્કોએ અહીં મુસ્લિમ રાજ સ્થાપ્યું અને પછી મોગલોએ રાજ સ્થાપ્યું. આ કાળ દરમિયાન મંગોલો સિવાય બહારની કોઈ પ્રજા ચઢી આવી નહિ. (ઈરાનના નાદિરશાહ સિવાય) અહીંના મુસ્લિમ શાસકોએ મંગોલોનાં ધાડાંઓને વારંવાર પ્રત્યાક્રમણ કરીને હરાવ્યાં—ખદેડ્યાં અને દેશની રક્ષા કરી. તુર્કો, અફઘાનો અને મોગલો, દેશમાં જ એકબીજાથી લડતા રહ્યા. સીમાપાર નહિ. સીમાપારથી દેશ લગભગ રક્ષિત રહ્યો.

અંગ્રેજોના સમયગાળામાં તેમણે સીમાપાર આક્રમણો કર્યાં. ત્રણ વાર અફઘાનિસ્તાન ઉપર આક્રમણ કરીને રશિયાને નજીક આવતું રોક્યું. કાબુલ ઉપર પક્કડ જમાવી, ભારતનું રક્ષણ થયું. નેપાળ, ભુતાન, સિક્કિમ અને છેવટે તિબેટ ઉપર આક્રમણો કરીને ઉત્તરી સીમાને સુરક્ષિત કરી દીધી. ચીનને નજીક આવવા ન દીધું. બર્મા ઉપર આક્રમણ કરીને રંગૂન ઉપર પક્કડ જમાવીને પૂર્વ ભારતને સુરક્ષિત કર્યું. આંદામાન નિકોબારના ટાપુઓ ઉપર પક્કડ જમાવીને છેક ઇન્ડોનેશિયા સુધી ભારતની સીમા પહોંચાડી. બંગાળની ખાડીને સુરક્ષિત કરી. લક્ષદ્વીપના ટાપુઓને ભારતમાં ભેળવીને અરબી સમુદ્રને સુરક્ષિત કર્યો. એડન, હોર્મુઝ અને અંતે સુએજની નહેરને હાથમાં લઈને સમુદ્રમાર્ગ સુરક્ષિત કરી દીધો. આ બધું આક્રમણો કરીને કર્યું. પૂર્વમાં સિંગાપોર, હોંગકોંગ વગેરે દૂર-દૂરના ટાપુઓ કબજે કર્યા જેથી તે તરફથી કોઈ શત્રુ ભારત ઉપર ચઢી ન આવે. આ બધું કરતાં તેને 125 વર્ષ લાગ્યાં. પણ પછી લીલાલહેર. સુરક્ષાનો પ્રશ્ન ઉકેલાઈ ગયો. આ બધું આપણને આઝાદીના વારસામાં મળ્યું. પણ આપણે સાચવી ન શક્યા. તિબેટમાંથી નાણાં પાછાં ખેંચી લીધાં અને ચીન છેક લદ્દાખ નેફા સુધી પહોંચી ગયું. ચારે તરફથી આપણે અંગ્રેજોની આપેલી પક્કડ ખોઈ બેઠા. તેથી સીમાડા અસુરક્ષિત થયા.

છેક સીમાડે પહોંચેલા ચીને 1962માં આક્રમણ કર્યું અને આપણે હાર્યા. પાકિસ્તાને ચાર-પાંચ વાર આક્રમણો કર્યાં. પ્રથમ તો આપણે અહિંસાવાદના ઘેનમાં ન તો શસ્ત્રોની કે સેનાની મહત્તા સમજી શક્યા બન્નેની ઉપેક્ષા કરી અને કમજોર થયા, આજે પણ શત્રુઓની તુલનામાં કમજોર જ છીએ, એટલે શત્રુઓ ભવિષ્યના આક્રમણનો પ્લાન બનાવી રહ્યા છે. આપણી કમજોરીનું મૂળ કારણ મિથ્યા ચિંતન, ભ્રાન્ત વિચારો છે.

આવું જ અર્થતંત્રની બાબતમાં થયું. ગાંધીજીએ જે અર્થતંત્ર આપ્યું તે કાયમી ગરીબીનું અર્થતંત્ર હતું, તેમાં સમૃદ્ધિ, વૈભવને સ્થાન જ ન હતું. સાદાઈ જ સાદાઈ હતી અને ઓછામાં ઓછી વસ્તુઓથી અને તે પણ સાવ સસ્તી વસ્તુઓથી જીવન જીવવાનું હતું. આપણે એ વાત સમજવી જોઈએ કે સાદાઈથી બેકારી વધી છે. અને વૈભવ રોજીઓ આપે છે. સાદાઈમાં કશું ખરીદવાનું નથી હોતું, વૈભવમાં ઢગલાબંધ ખરીદી હોય છે. અને તે પણ ચઢિયાતી વસ્તુઓની, આથી બજાર ધમધમે છે. લોકોને રોજીઓ મળે છે. ગાંધીવાદી અર્થતંત્રમાં યંત્રોને સ્થાન લગભગ નથી. એટલે વિજ્ઞાનની પણ બહુ જરૂર ન રહે, દાદાઆદમના જમાનાની શૈલીથી જીવન જીવતા રહો. આવા જીવનથી સરકારને રેવન્યુ ન મળે. રેવન્યુ વિનાની સરકાર લોકહિતનાં કાર્યો ન કરી શકે. નિકાસ ન થાય, નિકાસ વિના હૂંડિયામણ ન મળે. તેના વિના આયાત ન કરી શકાય. ચારે તરફ વસ્તુઓની કમી જ કમી દેખાય. સિમેન્ટ, પતરાં, અનાજ, ખાંડ, લોખંડ વગેરે બધું જ વિદેશોથી આવતું. પણ હૂંડિયામણ વિના લાવવું કેવી રીતે? આઝાદીની શરૂઆતનાં વર્ષો આપણે ભારે કષ્ટોમાં વિતાવ્યાં હતાં. બધી જ વસ્તુઓ ઉપર કંટ્રોલ હતો. મોડેમોડે આપણને સમજાયું કે આવા અર્થતંત્રથી પ્રજા સુખી ન થાય. વસ્તુઓના અભાવના કારણે ભારે દાણચોરી થતી. આપણે રસ્તો બદલ્યો. હવે બધી વસ્તુઓનું મબલક ઉત્પાદન થાય છે. કશી દાણચોરી થતી નથી. કારણ કે અહીં બધું જ મળે છે.

આ પુસ્તકનો એકમાત્ર હેતુ છે, સચ્ચાઈને બતાવવાનો. સત્યથી જ કલ્યાણ થાય છે તેવું આપણે વારંવાર બોલીએ છીએ, ગાંધીજી તો સત્યને જ ઈશ્વર માનવા લાગ્યા હતા. તે જ સત્યને હું વાસ્તવિકતા કહું છું. મારી દષ્ટિએ તેનો અર્થ માત્ર સાચું બોલવું તેટલો જ નથી. સાચું બોલવામાં પણ વિવેકની જરૂર રહે છે. બધું જ સત્ય, બધા જ સમયે, બધાની આગળ બોલી શકાય નહિ, તેમ કરવા જતાં અનર્થ - મહા અનર્થ પણ થઈ શકે છે. વિવેકની જરૂર હોય જ, પણ મારું સત્ય એ વાચિક માત્ર ન રહેતાં સાર્વત્રિક છે. અર્થાત્ જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્ર પ્રત્યે તમારો અભિગમ વાસ્તવિક હોવો જોઈએ. અતિ આદર્શ કે કાલ્પનિક અભિગમમાં વ્યાવહારિકતા નથી હોતી, આવા અભિગમથી રાષ્ટ્ર અને પ્રજાનું કલ્યાણ થતું નથી હોતું. અતિ આદર્શ અને કલ્પનાવાદી અભિગમો માત્ર ગાંધીજીથી જ શરૂ થયા નથી. પ્રાચીનકાળથી ચાલ્યા આવ્યા છે. ગાંધીજીએ તો તેને વધુ પ્રભાવી અને વ્યાપક બનાવ્યા. મને જે જે ક્ષેત્રો યાદ આવ્યાં તે બધાંને મેં આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપ્યું છે અને ચર્ચા કરી છે. બધાં ક્ષેત્રો પૂરાં થઈ જતાં નથી. ઘણાં બાકી રહે છે. વાચક નિર્ણય કરી શકશે. મૂળ મુદ્દો એ છે કે આપણે હારતા કેમ રહ્યા? દરિદ્ર કેમ થયા? એકતા કેમ નથી થતી? કારણ કે આપણે પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં વાસ્તવિકતાથી દૂરનું ચિંતન લઈને ચાલતા હતા. આપણને હવા ભરવામાં આવે છે. જેમ કે 'આપણો ધર્મ મહાન છે,' 'આપણી સંસ્કૃતિ મહાન છે.' 'આપણું અધ્યાત્મ મહાન છે.' બધું જ મહાન, મહાન છે.

ચાલો માની લીધું કે આપણું બધું જ મહાન છે, તો પછી પરાજયો, દરિદ્રતા, વિખવાદ, ભ્રષ્ટાચાર, અસુરક્ષા, ગંદકી વગેરે આટલાં બધાં

કેમ છે? પ્રજાને સૌથી વધુ હાનિ આ હવા ભરનારાઓએ કરી છે. કરી રહ્યા છે. તે સાચી વાત કરતા જ નથી, તેમાં તેમનો પણ દોષ નથી. કારણ કે તે પોતે સાચી વાત જાણતા નથી. હવા ભરો અને તાલીઓ વગડાવો. આત્મશ્લાઘી પ્રજા રાજીરાજી થઈ જાય છે. એક તરફ બણગાંખોરો અને બીજી તરફ બણગાંપ્રેમીઓ—વાહ ભાઈ વાહ, હવે પૂછવું શું! હવા ભરીભરીને ફુગ્ગાને મોટો ને મોટો કરતા રહો. આ ફુગ્ગામાં નક્કરતા નથી. નક્કરતા વિના ઇમારત ન ટકે. મેં નક્કરતા બતાવવાના પ્રયત્નો કર્યા છે. હું જાણું છું કે ઘણાંને એ ગમવાના નથી. તે લોકો મને ક્ષમા કરે. કાલ્પનિકતાની હદ થઈ ગઈ છે. હવે તો આપણે વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરીએ.

કેટલાક લોકોને આ વિચારોમાં તથ્ય જણાશે, પણ જૂની વૈચારિક અને આચારિક ઘરેડોને મટાડવી કઠિન લાગવાથી માત્ર માથું હલાવીને સ્વીકૃતિ જ આપીને ચૂપ રહેશે. મારા માટે આટલું પણ બસ છે. એક વાર તમે સ્વીકારો તો ખરા કે આમાં કાંઈક તથ્ય છે. જે મહાન ફુગ્ગો લઈને આપણે ગૌરવમય જીવન જીવી રહ્યાં છીએ તેમાં નક્કરતા નથી, માત્ર હવા જ હવા છે. આટલું સ્વીકારો તોપણ ઘણું થયું. જોકે હવા નીકળી જવાથી નરવસનેસ આવી જશે. કારણ કે ફુગ્ગો લાબરા જેવો થઈ જશે. પણ અહીંથી જ ખરી સાધના શરૂ થશે. એક વાર સાચી વાસ્તવિકતાને સ્વીકારો પછી આપોઆપ સાચો માર્ગ મળી જશે. સાચો માર્ગ જ નક્કરતા આપશે. ફુગ્ગો ફુલાવતા રહો અને વાસ્તવિકતાનો માર્ગ પણ અપનાવો એ શક્ય નથી. એક વાર ભલે નરવશ થઈ જવાય, પણ રસ્તો અહીંથી જ મળવાનો છે.

આ પુસ્તકના વિચારોનું પ્રેરકબળ છે. 1. પ્રાચીન ઋષિઓ. 2. ચાણક્ય, 3. ગુરુગોવિંદસિંહજી. 4. સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને 5. પશ્ચિમી સફળતાઓ.

ફરીથી આપણે પ્રાચીન ઋષિઓ તરફ વળીએ જે વાસ્તવવાદી હતા. જેમણે માત્ર પરલોક જ નહિ આ લોકને પણ સ્વીકાર્યો હતો, જે સુખવાદી હતા (દુઃખવાદી ન હતા), જે જ્ઞાનવિજ્ઞાનની અસીમ ક્ષિતિજોને સ્વીકારતા હતા, જે પુરુષાર્થવાદી હતા. તેમના તરફ વળીએ.

ચાણક્યને તો ભુલાય જ નહિ. આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રે ચાણક્ય આજે પણ પ્રસ્તુત છે. પૂરેપૂરા પ્રસ્તુત છે. તેમને સમજીએ અને સ્વીકારીએ.

સરદારસાહેબ જ એક એવી દીવાદાંડી છે જે આપણને હજારો અનર્થોના ખડકોથી બચાવીને પાર ઉતારી શકે છે. તેમને અન્યાય કરીને, તેમને ભૂંસી નાખવાની હલકટ પ્રવૃત્તિઓ કરીને જે તે નેતાઓએ અને તેમના છુટભૈયાઓએ મહાપાપ કર્યું છે. તેની સજા આજે દેશ ભોગવી રહ્યો છે. ભવિષ્યમાં આ સજા વધવાની છે, કારણ કે બાજી હાથમાંથી નીકળી રહી છે. તે સરદારને પુનઃ સ્થાપિત કરીએ. આજે પણ દીવાદાંડીના ઝબકારા આપણને સાચી દિશા બતાવી શકે છે. તેના અજવાળે રાહ નક્કી કરીએ.

પશ્ચિમની નિંદા કરવી અને પોતાની શ્લાઘા કરવી એ અહીંના કથાકારો, વક્તાઓ, લેખકો વગેરેનો શોખ થઈ ગયો છે. પશ્ચિમમાં બધું જ સારું છે તેવું મારું કથન નથી, પણ જે ઘણું સારું છે અને વિશ્વહિતમાં છે તેનો તો સ્વીકાર કરો. આજે પૂરું વિશ્વ પશ્ચિમની પાછળ-પાછળ ચાલી રહ્યું છે. ટોઇલેટથી માંડીને રસોડું, સાઇકલથી માંડીને મિસાઈલો, કેલક્યુલેટરથી માંડીને ઇન્ટરનેટ, જીવનની બધી વસ્તુઓને તેનું મોટું પ્રદાન છે. આજે પણ તે નવાં-નવાં પ્રદાનો કર્યા કરે છે. તેની ઉપેક્ષા ન કરાય. પશ્ચિમના રસ્તે જ વિકાસ છે, સુરક્ષા છે, સમૃદ્ધિ છે, સફળતા છે, પ્રશ્નોના ઉકેલો છે. તેને દુશ્મન ન બનાવાય. મિત્ર બનાવાય. બસો વર્ષના શાસનકાળમાં તેણે આપણાં ધર્મ, સંસ્કૃતિ, અધ્યાત્મ, મંદિરો, મૂર્તિઓ ભાષાઓને નુકસાન પહોંચાડ્યું નથી. ઊલટાની રક્ષા જ કરી છે. વર્તમાનમાં સળગતો મહાપ્રશ્ન ધાર્મિક આતંકવાદનો છે. તેનો ઉકેલ પણ તે જ કરી શકવાના છે. તેના વિના આ પ્રશ્ન વિશ્વભરને બાળી નાખે તેટલો ભયંકર છે. તે પશ્ચિમની મૈત્રી હોય, દુશ્મનાવટ ન હોય. આઝાદીની શરૂઆતની વિદેશનીતિએ આપણને પશ્ચિમવિરોધી બનાવ્યા હતા. તેમાંથી તટસ્થનીતિ નીકળી જેનાથી આપણે મિત્રવિહોણા બન્યા. તેથી ઇઝરાયેલ જેવા આક્રમણકારી કે પ્રત્યાક્રમણકારી નથી થઈ શકતા. કોઈ પીઠબળ જ નથી. અને પોતાનામાં એકલા ઝઝૂમવાની ઓકાત નથી. હવે આક્રમણો જ સહન કરવાનાં. મહાશક્તિશાળી અમેરિકા પણ એકલું ઝઝૂમતું નથી. તેને પણ મિત્રોની દરકાર રહે જ છે. તો આપણી તો વિસાત જ શી? વાસ્તવિકતા સમજીએ અને મિત્રો બનાવીએ. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ઘણા વિચારોનું પુનરાવર્તન થયું છે તેને ક્રમ જાળવવા જરૂરી લાગ્યા છે, વાચક ક્ષમા કરે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં માહિતીદોષ કે વિચારદોષની ઘણી ક્ષતિઓ રહી જ હશે. હું સર્વજ્ઞ નથી, ઈશ્વર સિવાય કોઈ માણસ સર્વજ્ઞ નથી હોતો. તેથી વાચકવર્ગ મારા દોષોને ક્ષમા કરશે અને જાણ કરશે તો આભારી થઈશ.

પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદી મારા લપલપિયા અક્ષરોના ત્રાસને સહન કરીને પણ તેને સુધારવા-મઠારવાનું કાર્ય હજી પણ કરે છે તે બદલ

આભાર.

ગૂર્જર પ્રકાશનવાળા મનુભાઈ શાહ મારાં પુસ્તકોના પ્રચારને મિશન માનીને નફાની પરવા કર્યા વિના બને તેટલા સસ્તા ભાવે લોકો સુધી પહોંચાડે છે તે બદલ તેમનો પણ આભાર.

પરમેશ્વરની કૃપા વિના તો આ લખવું શક્ય જ ન હતું. તેણે જેવી પ્રેરણા આપી તેવું મેં લખ્યું. એક માત્ર હેતુ એ હતો કે મારા ભાઈઓને વાસ્તવિકતા બતાવું. બંધિયાર હવામાંથી મુક્ત કરું. નશામુક્ત કરું. કદાચ તેમાંથી સાચો રસ્તો નીકળે. એટલે પરમાત્માનો આભાર.

આવો, સૌ સાથે મળીને પ્રજા અને રાષ્ટ્રના કલ્યાણની વાસ્તવિકતાને સમજીએ, સ્વીકારીએ અને સાચા માર્ગે વળીએ.

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

11-9-2009

ભક્તિનિકેતન આશ્રમ, દંતાલી.

પો.બો.નં. 19, પેટલાદ-388450.

જિ. આણંદ

(ફોન : 02697—252480)

1. જીવનનું લક્ષ્ય

1. જીવનનું લક્ષ્ય સુખી થવાનું છે.

2. સુખનું મૂળ છ જગ્યાએ છેઃ 1. ભૌતિક સગવડોમાં, 2. સાંસારિક સુખોમાં, 3. રાજકીય સુરક્ષામાં, 4. સામાજિક ઉદારતામાં, 5. આર્થિક સધ્ધરતામાં અને 6. ધાર્મિક સમાનતામાં.

3. જેને આ છયે અનુકૂળતાઓ મળી છે, તે સર્વોચ્ચ સુખી છે. ધન્ય છે. તેને અહીં જ સ્વર્ગ છે.

4. જેને આ છની પ્રતિકૂળતા મળી હોય તે ભારે દુઃખી હોય છે. તેને અહીં જ નરક છે.

5. આ સુખો મેળવી શકાય છે. ઘટાડી-વધારી શકાય છે.

6. જે પોતાને સુખી કરે છે તેને પુરુષાર્થી માનવ કહેવાય.

7. જે પોતાની સાથે બીજાને પણ સુખી કરે છે તે સંત કહેવાય.

8. જે પોતે દુઃખી થઈને પણ બીજાને સુખી કરે છે તે મહાસંત છે. તે પૂજ્ય છે, વંદનીય છે.

9. જે સંતના વેશમાં હોય પણ બીજાને દુઃખી કરતો હોય તો તે પૂજ્ય કે વંદનીય ન ગણાય.

10. વેશ-આધારિત સંત ન હોય પણ ગુણકર્મ-આધારિત હોય.

11. વેશ-આધારિત સાધુ હોય. બધા સાધુઓ સંત નથી હોતા. સેંકડે કદાચ એકાદ હોય.

12. સંતને સંત જ પારખી શકે. જાણી શકે, માણી શકે અને નાણી શકે.

13. દર્શનપ્રેમી જ દર્શન પામી શકે. પ્રદર્શનપ્રેમી પ્રદર્શનમાં રાજી થાય.

14. દર્શન અને પ્રદર્શન સાથે ન રહે. કાં દર્શન કાં પ્રદર્શન હોય.

15. ભૌતિક સુખો એ પ્રાથમિક સુખો છે અને જીવન માટે જરૂરી છે.

16. ભૌતિક સુખો, સગવડોથી મળતાં હોય છે.

17. સગવડો સૌને ગમે છે. સૌ સગવડો ખોળે છે.

18. અગવડો કોઈને ગમતી નથી. અગવડોથી બધા દૂર રહે છે.

19. સગવડો વિજ્ઞાનથી આવતી હોય છે.

20. વિજ્ઞાન, પ્રયોગશાળામાંથી આવતું હોય છે.

21. પ્રયોગશાળા—પ્રજાના અભિગમમાંથી આવતી હોય છે.

22. જે પ્રજા અતિશય ધાર્મિક હોય છે, તે મંદિરો બાંધે છે. પ્રયોગશાળાઓ નથી બાંધતી.

23. આવી પ્રજા વૈજ્ઞાનિકો પેદા નથી કરતી, સાધુ-બાવાઓ પેદા કરે છે.

24. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ વિનાના સાધુ-બાવાઓ પ્રજાને વધુ ચુસ્ત અને રૂઢિવાદી બનાવતા હોય છે. જેથી પ્રજા પછાત થઈ જતી હોય છે.

25. ધર્મ અને વિજ્ઞાનનો સુમેળ થવો જોઈએ.

26. વિજ્ઞાન વિનાનો ધર્મ અંધશ્રદ્ધા પેદા કરે છે.

27. ધર્મ અને વિજ્ઞાનનો મેળ કરવાથી ધર્મ અને વિજ્ઞાન બન્ને પ્રજા માટે કલ્યાણકારી બને છે.

28. એકલું વિજ્ઞાન, નાસ્તિકતા પેદા કરી શકે છે ક્રૂરતા અને માનવસંહાર કરતું થઈ શકે છે. ધર્મના મેળથી તે કલ્યાણકારી થઈ શકે છે.

29. ધર્મ અને વિજ્ઞાન શ્રદ્ધા અને સંશોધનને કોઈ વિરોધ ન હોવો જોઈએ. બન્ને સત્યને શોધે છે.

30. આજે આપણે જેટલી સગવડો ભોગવીએ છીએ તે બધી વિજ્ઞાને આપી છે. એટલે લગભગ બધી સગવડો પશ્ચિમથી આવી છે. કારણ કે વર્તમાન વિજ્ઞાન પણ પશ્ચિમથી આવ્યું છે.

31. પશ્ચિમના લોકો સુખવાદી રહ્યા છે. જેને આપણે ભોગવાદી કહીએ છીએ.

32. તેથી તે નવીનવી સગવડો શોધ્યા કરે છે. જે વિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય છે.
33. અગવડોને દૂર કરીને જ સગવડો વિકસાવાય છે. તેથી અગવડો દૂર કરો, તે તેમનું દર્શન રહ્યું છે.
34. આપણે અગવડોને સહન કરી લેવાનું દર્શન ધરાવીએ છીએ. જેથી સદીઓ-જૂની અગવડો સહન કર્યા કરીએ છીએ.
35. સગવડો ઉપર કદી પૂર્ણવિરામ હોતું નથી. પ્રત્યેક નવી સગવડ થોડા સમય પછી જૂની થઈ જાય છે. જેથી સગવડોનો નવો મોડેલ નીકળે છે, આ સતત ચાલનારી પ્રક્રિયા છે.
36. સગવડોનો વિરોધ કરનારા, સુખનો વિરોધ કરતા હોય છે.
37. આવી સુખવિરોધી પ્રજા નવી શોધો કરી શકતી નથી.
38. પછાતપણું શોષણ વિનાનું હોતું નથી.
39. શોષિત પ્રજા કદી સુખી ન હોય. કદી બળવાન ન હોય.
40. ધર્મ પ્રમાણેનાં ભૌતિક સુખોને ભોગવવાં એ પાપ નથી.
41. પાપ તો ત્યારે લાગે જ્યારે અધર્મ-અનીતિના દ્વારા કોઈનાં પડાવેલાં સુખો ભોગવવામાં આવે.
42. ભૌતિક સુખોનો ત્યાગ કરવાથી પુણ્ય થતું નથી. ચંપલ કે જોડાં ન પહેરવા માત્રથી કોઈ પુણ્યાત્મા થઈ જતો નથી. તે દુઃખી થાય છે, પોતાની ગેરસમજ કે અજ્ઞાનથી.
43. ભૌતિક સુખોને ભરપૂર ભોગવનારી પ્રજા સમૃદ્ધ હોય છે. તે વધુ લોકોને રોજીઓ પૂરી પાડતી હોય છે.
44. રોજીઓ વધારવી તે પુણ્યકાર્ય કહેવાય. કોઈ બેકારને રોજીએ વળગાડવો તે ખરો યજ્ઞ કહેવાય.
45. રોજીઓ, પ્રજાના વૈભવમાંથી ઉત્પન્ન થતી હોય છે.
46. જેટલો વૈભવ વધારે તેટલી ખરીદી વધારે.
47. જેટલી ખરીદી વધારે તેટલી રોજીઓ વધારે.
48. જેટલી રોજીઓ વધારે તેટલી બેકારી ઓછી.
49. જેટલી બેકારી ઓછી તેટલી ચોરી-લૂંટ વગેરે ઓછી.
50. જેટલા ચોરી-લૂંટ વગેરે અપરાધો ઓછા તેટલી જ પ્રજા વધુ સુખી.
51. સાદાઈ સારી વસ્તુ છે, પણ તે વાણી અને વ્યવહારની.
52. જે લોકો માત્ર વસ્ત્રો અને જીવનધોરણની સાદાઈ રાખે છે, પણ વ્યવહારમાં કુટિલતા રાખે છે, તે સાચી સાદાઈ નથી.
53. વસ્ત્રો અને જીવનધોરણની સાદાઈથી વધુ માણસોને રોજીઓ મળતી નથી.
54. પ્રજાનું ખર્ચાળપણું અંતે તો કોઈને રોજી આપે છે.
55. શક્તિ બહારનો ખર્ચો કરવો નહિ, તેથી દેવું વધશે. દેવાદાર માણસ કદી સુખી ન હોય.
56. પોતાની ઓખાતને સમજવી. પછેડી કરતાં પગ ટૂંકા રાખવા. આવક કરતાં જાવક ઓછી હોય તે સુખી હોય.
57. આવક વધારવાના સાચા પ્રયત્નો કરવા તે પાપ નથી. દોષ નથી. કરવા જ જોઈએ.
58. ભૌતિક સુખોનાં પાંચ ક્ષેત્રો છે. 1. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને અંતરીક્ષ. આ પાંચે દ્વારા મળતાં સુખો શક્યતા અને સામર્થ્ય હોય તેટલાં ભોગવવાં.
59. પૃથ્વીનું સુખ—સારી ફળદ્રુપ ભૂમિમાં રહેવું. સારા પાડોશીવાળા ભદ્રમહોલ્લામાં રહેવું. સારાં હવા-ઉજાસવાળા મકાનમાં રહેવું, સારા બાગ-બગીચાવાળા ફાર્મ હાઉસમાં રહેવું વગેરે. આ બધું હકનું નીતિનિયમથી મળ્યું હોય તો તેને ભોગવવામાં કોઈ દોષ નથી.
60. જળનું સુખ એ છે કે જ્યાં મીઠું, સ્વાદિષ્ટ, આરોગ્યપ્રદ અને મબલક પાણી હોય ત્યાં રહેવું. પાણીનો જરાય કકળાટ ન હોય, એવી બોર, પંપ, ટાંકી, સ્વિમિંગ-પૂલ વગેરેની સગવડો કરાવવી તે જળસુખ છે.
61. અગ્નિસુખ એ છે કે જ્યાં પર્યાપ્ત વીજળી હોય. ગૅસ હોય, સમશીતોષ્ણ ઋતુઓ હોય, અતિશય ગરમી ન હોય, લૂ ન હોય, ખેતીને પૂરતી ગરમી મળી રહે જેથી ગ્રીન-હાઉસ ન કરવાં પડે. આવી રીતે અગ્નિનાં સુખો હોય છે, આનાથી વિપરીત હોય તો અગવડો થઈ

કહેવાય.

62. વાયુનું સુખ એ છે કે, જ્યાં આંધી-તોફાન, વંટોળિયા ન આવતાં હોય. પંખા અને A.C. હોય, આખા ઘરમાં ઠંડક હોય, આ વાયુનું સુખ છે. તેનાથી વિપરીત હોય તો અગવડો થાય અને લોકો દુઃખી થાય.

63. અંતરીક્ષનું સુખ એ છે કે ઇચ્છા પ્રમાણે જવા-આવવા માટે વાયુયાન હોય. પોતાનું વાયુયાન હોય, અંતરીક્ષથી રેડિયો, ટી.વી., ટેલિફોન, મોબાઈલ વગેરેની પૂરેપૂરી સગવડ હોય તો તે અંતરીક્ષસુખ છે.

આ સગવડોથી થનારાં સુખો વિજ્ઞાનને આધીન છે. અને વિજ્ઞાન સતત વિકસતું જ રહે છે એટલે નવીનવી સગવડો વિકસવાની જ છે, તેનો સ્વીકાર કરવો, તેને પચાવવી. પચાવવી એ અર્થમાં કે પ્રત્યેક વસ્તુનો સદ્ઉપયોગ-દુરુપયોગ થતો જ હોય છે, આ બધાના દુરુપયોગથી બચવું અને સદ્ઉપયોગ કરવો—એ પચાવવું છે.

*

2. આરોગ્ય

1. બધાં સુખોનું મૂળ આરોગ્ય છે.

2. આરોગ્ય સાચવવાથી સચવાય છે અને ન સાચવવાથી બગડે છે.

3. આરોગ્યને પૂર્વજન્મનાં કર્મો સાથે કશી લેવાદેવા નથી.

4. માતા-પિતા તથા બન્ને વંશોનું આરોગ્ય કે રોગો બાળકમાં ઊતરતા હોય છે. એટલે સ્વસ્થ અને બળવાન માતા-પિતા જરૂરી છે.

5. જે લોકો સ્વસ્થ નથી હોતા, બળવાન નથી હોતાં આનુવંશિક રોગોવાળાં છે તેવાં સ્ત્રી-પુરુષોએ કોઈનાં મા-બાપ થવાનું પાપ ન કરવું જોઈએ.

6. આરોગ્યવાળી માતાનું દૂધ વિશ્વનું સૌથી મોટું ટૉનિક છે. બાળકનો તેના ઉપર હક છે. તે ન આપવું તે ચોરી છે, યૌવન ટકાવી રાખવા બાળકના હકને ચોરનાર માતા કૅન્સરનું ફળ ભોગવતી હોય છે. એટલે બાળકને માતાનું દૂધ જરૂર પિવડાવવું.

7. સ્તનપાનની ક્રિયા વખતે બાળક અને માતા બન્નેને અનહદ આનંદ થતો હોય છે. માનું માતૃત્વ સોળેકળાએ ખીલી ઊઠતું હોય છે. સંસારનાં બધાં સુખો કરતાં આ માતૃત્વનું સુખ સર્વોત્તમ છે.

8. પોષણક્ષમ આહાર એ જીવનની ધન્યતા છે, એ મોંઘો જ હોય તે જરૂર નથી, સસ્તો આહાર પણ પોષણક્ષમ હોઈ શકે છે.

9. જ્યાં બાળકોને પોષણક્ષમ આહાર ન મળતો હોય અથવા જ્યાં તેમના આહારમાંથી પણ ચોરી કરનારા હોય તે દેશ અને માણસો મહાપાપી છે.

10. માણસ માટે શાકાહાર ઉત્તમ છે, પણ કોઈ માંસાહાર કરતું હોય તો તેટલા માત્રથી તેના પ્રત્યે ઘૃણા ન કરાય, કે તેવા માણસો અધમ થઈ જતા હોય છે તેવું માની ન લેવાય. ઉત્તમ-મધ્યમ અને અધમ બધે જ હોય છે. આહાર તેમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતો નથી, પ્રકૃતિ, સંસ્કાર, ઘડતર અને વાતાવરણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

11. શાકાહારી લોકોએ ડુંગળી-લસણ, ગાજર વગેરે વધુમાં વધુ ખાવાં. આ મહાઔષધો છે, તેના ખાવાથી કોઈ પાપ લાગતું નથી.

12. હળદર-મરચું, ધાણા-જીરું, આદું, રાઈ, મેથી, હિંગ વગેરે બધા મસાલા ઔષધ છે, યથાયોગ્ય જરૂર ખાવાં. તેનાથી ભોજન સ્વાદિષ્ટ અને આરોગ્યપ્રદ બને છે. તેમનો ત્યાગ ન કરવો.

13. ભોજન સ્વાદિષ્ટ બનાવીને જમવું. જોતાં જ મોઢામાં પાણી આવે તેવું સ્વાદિષ્ટ ભોજન જલદી પચી જતું હોય છે.

14. સ્વાદ વિનાનું, અરુચિકર, કાચું ભોજન આરોગ્ય બગાડે છે. આવું ભોજન ખાવાનો નિયમ ન લેવો. આવા નિયમ લેનારા માણસો દૂબળા-પાતળા, રોગિષ્ઠ અને વહેલા મરી જનારા હોય છે.

15. સતત અકરાંતિયા થઈને ન ખાવું. તેમ જ દિવસો સુધી સતત ઉપવાસ કરીને ભૂખ્યા પણ ન રહેવું, આ બન્ને છેડા છે. બન્નેથી બચવું. યથાયોગ્ય પ્રમાણસરનું ભોજન રોજ કરવું. એ ઉપવાસ કરતાં પણ વધુ ફાયદાકારક છે.

16. બધી સાવધાની રાખ્યા છતાં પણ આરોગ્ય બગડી શકે છે. કેટલીક બીમારીઓ સંક્રમણથી આવતી હોય છે. તે કેટલીકનાં કારણો હજી આપણે જાણી શક્યા નથી. એટલે આવી પોતાની ભૂલ વિનાની પણ બીમારીઓ આવતી હોય છે. તેનો યોગ્ય ઉપચાર કરવો અથવા અસાધ્ય હોય તો સહન કરી લેવી.

17. વ્યાયામ-કસરત-આસનો યથાશક્ય કરવાં. આજકાલ યોગના નામે કસરતો જ કરાવાય છે. સારું છે. તે નિમિત્તે પણ લોકો વ્યાયામ કરે તે સારી વાત છે.

18. યોગના નામે કેટલીક અકુદરતી ક્રિયાઓ કરાવાય છે. તે ન કરવી. જેમકે નૌલી, નેતી, ધૌતિ, બસ્તિ, ખેચરી મુદ્રા વગેરે. આ ક્રિયાઓ વધુ પ્રમાણમાં કરવામાં આવે તો તે હાનિકારક છે. કારણ કે આ કુદરતી પ્રક્રિયાથી વિરુદ્ધ છે. એટલે ન કરવી.

19. થોડા પ્રમાણમાં પ્રાણાયામ કરવા પણ બરાબર આવડે તો, નહિ તો ન કરવા.

20. સૌથી નિર્દોષ અને ઉત્તમ વ્યાયામ પાણીમાં તરવાનો છે. એ સગવડ હોય તો શક્ય તેટલું તરવું.

21. તરવાની સગવડ ન હોય તો ઝડપથી ચાલવું. બની શકે તેટલું શુદ્ધ હવાવાળા ક્ષેત્રમાં રોજ ભ્રમણ કરવું. બને તો ઈશ્વરસ્મરણ સાથે ભ્રમણ કરવું.

*

3. ધ્યાન

1. ધ્યાન કરવું એ જીવનની જરૂરિયાત નથી. તેના વિના પણ સારી રીતે જીવી શકાય છે.

2. ધ્યાનથી કામ કરવું, એ જ ખરું ધ્યાન છે.

3. ધ્યાન વધુ પડતું કરવાથી મગજ ડલ થઈ જાય છે. માણસની સાંસારિક રુચિઓ તથા પ્રવૃત્તિઓ શિથિલ થઈને સંસારથી ભાગવા માંડે છે, આ આધ્યાત્મિકતા નથી. પલાયનતા છે.

4. મૂળમાં તો ધ્યાન, અનીશ્વરવાદીઓનું છે.

5. ઈશ્વરવાદીઓએ ઉપાસના, પ્રાર્થના, ભજન, સ્મરણ, જપ વગેરે કરવાં.

મુસલમાન નમાજ પઢે છે તે ઉપાસના છે. ખ્રિસ્તી પ્રાર્થના કરે છે તે ઉપાસના છે. હિન્દુઓ દેવ-દર્શન, જપ, ભજન-કીર્તન વગેરે કરે છે. તે ઉપાસના છે, ઉપાસનાના અનેક પ્રકાર છે. પણ નવધાભક્તિમાંથી કોઈ એકાદભક્તિ—જે અનુકૂળ આવે અને તમારી પ્રકૃતિને રુચે તે કરવી. સૌથી ઊંચીભક્તિ શરણાગતિ છે. દાસભાવથી પ્રભુના કાલાવાલા કરવા તે અને શરણાગત થઈને જીવવું તે સર્વોત્તમ સાધના છે. આમાં અહંકાર ઘટે છે, દીનતા, નમ્રતા વધે છે અને વ્યક્તિમાં સંતનાં લક્ષણ વધવા માંડે છે. માટે કોઈ પણ ઉપાસના કરવી.

6. આજકાલ ધ્યાન કરાવનારા ઘણા નીકળી પડ્યા છે. ખરેખર તો તેમનું જ ધ્યાન લાગતું નથી, પણ તે યોગી હોવાનો ડોળ કરે છે. કેટલાક શિબિરો લગાવીને પૈસા પણ કમાય છે. તેમનાથી બચવું. તેમાં જવું નહિ, સૌથી મહત્ત્વની વાત એ છે કે અનીશ્વરવાદીઓનાં ગમે તેટલાં પ્રલોભનો હોય તોપણ તેમની શિબિરમાં જવું નહિ. તે તમારી શ્રદ્ધા તોડી નાખશે. તમે એકે તરફના નહિ રહો. ધ્યાનના નામે તેઓ નાસ્તિક—અનીશ્વર-વાદી ધર્મનો પ્રચાર કરતા હોય છે. તેમનાથી બચવું.

7. આખો દિવસ ઉપાસના ન કરવી, આખો દિવસ કર્તવ્ય-કર્મો કરવાં. કર્તવ્ય-કર્મો છૂટી જાય તેવી કોઈ ઉપાસના-ભક્તિ ન કરવી. કર્તવ્યપરાયણ થવું એ જ પ્રથમ ધર્મ છે.

8. બની શકે તો આખો દિવસ કર્મો કરતાં-કરતાં પ્રભુમાં થોડુંક ચિત્ત રાખવું. સુમિરન કરવું. જેમ અત્યંત પ્રેમીનું સુમિરન થયા કરે છે તેમ.

9. કુદરતવિરોધી યોગક્રિયાઓ કરનારા તથા કથિત-યોગીઓથી પ્રભાવિત ન થવું. મેં આવા યોગીઓને પાછળથી રિબાઈ-રિબાઈને મરતા જોયા છે.

10. આવા કુદરતવિરોધી ક્રિયાઓ કરનારા યોગીઓ લાંબું જીવતા નથી. નાની વયમાં જ મરી જતા જોયા છે.

11. લાંબું જીવન તો સહજ જીવન જીવનારા ખેડૂતો, કારીગરો, મજૂરો વગેરે જીવતા હોય છે, એટલે કુદરતવિરોધી ક્રિયાઓ-વાળા યોગના રવાડે ચઢવું નહિ.

12. પતંજલિ યોગસૂત્રમાં ઈશ્વરની શરણાગતિ સ્વીકારવાનું કહ્યું છે. 'ઈશ્વર પ્રણિધાનાદ્વા' પતંજલિ ઈશ્વરવાદી છે. અનીશ્વર-વાદી નથી. તેમનો રાજયોગ છે. હઠયોગ નથી. તેમાં કુદરત-વિરોધી કોઈ ક્રિયા કરવાની કહી નથી.

13. યોગથી ચમત્કારો થતા નથી. સાચા યોગીઓ ચમત્કારો બતાવતા પણ નથી. ચમત્કારો ગોઠવવાથી થતા હોય છે. તેને માનવા નહિ. પ્રચારસાહિત્યથી બચવું. તે પ્રામાણિક નથી હોતું. પ્રચાર માટે રચાયેલું આવું સાહિત્ય લોકોને ભરમાવે છે. તેનાથી સાવધાન રહેવું. ધન માટે કે વાડો વધારવા માટે ધૂર્ત લોકો પ્રચારસાહિત્યનો ઉપયોગ કરતા રહે છે.

14. અમુક યૌગિક કસરતો કરવાથી કેટલાક રોગોમાં આરામ રહે છે તે વાત સાચી પણ તેથી બધા જ રોગો અચૂક મટી જાય છે તે વાત સાચી નથી. બેજવાબદાર ગૅરન્ટીવાળા સાચા નથી હોતા.

15. ધ્યાન કુદરતી નથી એટલે ધ્યાન લાગતું નથી, જબરદસ્તી ન કરો.

16. શું પામવા ધ્યાન કરો છો? શાંતિ? તો તો પછી ક્લોરોફૉર્મ જ સૂંઘી લ્યો ને! એટલે તો કેટલાક ગાંજાનો દમ મારે છે. ધ્યાનથી કામ કરો એ જ મોટું ધ્યાન છે.

17. જે ધ્યાન, કર્તવ્ય છોડાવે, બાળ-બચ્ચાં છોડાવે, ઘર છોડાવે તેવા ધ્યાનથી તો ભગવાન બચાવે.

18. મન ચંચળ છે તે વાત સાચી પણ તે કુદરતી છે. ચંચળ મનથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય છે. જો મન ચંચળ ન હોય તો જડ થઈ જાય. નિષ્ક્રિયતા અને જડતા એક બરાબર છે.

19. મનને વશમાં કરવાનો અર્થ તેને મારી નાખવું એવો નથી, પણ યોગ્ય દૃષ્ટિ—દિશા તરફ વાળવું તેવો છે.

20. યોગ્ય દૃષ્ટિ-દિશા તરફ વળેલું મન સર્જન કરે છે. કલ્યાણકારી બને છે.

21. ગુફામાં કે ઓરડામાં લાંબો સમય ધ્યાન લગાવીને કે સમાધિ લગાવીને (જે ભાગ્યે જ લાગતાં હોય છે) કલાકો સુધી બેસી રહેવું તેના કરતાં દીન-દુઃખી લાચાર માણસોનાં આંસુ લૂછવા ગંદી ગલીઓમાં ભટકવું વધુ શ્રેષ્ઠ છે. અથવા ગામની સફાઈ કરવી એ વધુ શ્રેષ્ઠ છે. ધ્યાનનું ફળ માત્ર પોતાને જ મળે છે, જ્યારે સફાઈનું ફળ પૂરા ગામને મળે છે.

22. જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે મન આપોઆપ એકાગ્ર થઈ જાય છે. જેમ કે સોયમાં દોરો પરોવતાં, ગણિત ગણતાં, પ્રિય પુસ્તક વાંચતાં કે પ્રિય ફિલ્મ જોતાં, પ્રિય રમતો રમતાં, આ બધી એકાગ્રતા કુદરતી—સહજ છે. જે અસહજ છે તેને સાધવા જશો તો થાકી જશો, હારી જશો. માટે ધ્યાનના રવાડે ન ચઢો પણ ધ્યાનપૂર્વક કામ કરવાના રવાડે ચઢો.

10-9-09

*

4. શાકાહાર-માંસાહાર

1. હું ચુસ્ત શાકાહારી છું. મેં કદી પણ માંસાહાર કર્યો નથી, તેમ છતાં હું જાણું છું કે વિશ્વ ઉપર શાકાહારીઓએ રાજ કર્યું નથી. કોઈ અપવાદ સિવાય માંસાહારીઓએ જ રાજ કર્યું છે. આ નિયમ જળ, સ્થળ, નભમાં વસનારાં બધાં પ્રાણીઓમાં પણ છે.

2. જળમાં રહેનારા મગરમચ્છો, શાર્ક, વ્હેલ વગેરે માંસાહારીઓનું રાજ ચાલે છે.

3. સ્થળમાં સિંહ, વાઘ, દીપડા, ચિત્તા, વરુ વગેરે માંસાહારીનું રાજ ચાલે છે. ઘાસ ખાનારાં શાકાહારી પ્રાણીઓ સંખ્યામાં ગમે તેટલાં વિશાળ હોય પણ તેમનું રાજ ચાલતું નથી.

4. ઘાસાહારી અને માંસાહારી પ્રાણીઓમાં પાયાનો ભેદ સમજવા જેવો છે. માંસાહારી સંગઠિત થઈને શિકાર કરતાં હોય છે. તે આક્રમક હોય છે.

5. ઘાસાહારી ટોળામાં તો હોય છે, પણ સંગઠિત નથી હોતાં, તે પરસ્પરમાં તો લડતાં રહે છે, પણ શત્રુના હુમલા વખતે સંગઠિત થઈને સામનો કરતાં નથી. બધાં ભાગે છે. પોતાનામાંથી એકાદ પ્રાણી પકડાઈ જાય તો દૂર—ઊભાંઊભાં તેને મરતું જુએ છે. પણ પ્રત્યાક્રમણ નથી કરતાં. તે રક્ષિત જીવન જીવે છે. જાણે કે શિકાર થઈને મરવા માટે જ જન્મ્યાં હોય છે.

6. જેવું ઘાસાહારી પ્રાણીઓનું તેવું જ મનુષ્યોનું. શાકાહારી મનુષ્યો પણ સંગઠિત થઈને શત્રુ ઉપર હુમલો નથી કરતાં. માંસાહારીઓ સંગઠિત અને આક્રમક હોય છે. તે થોડા હોય તોપણ મોટા ટોળાને ડરાવે છે. મોટા ટોળામાં એકની સાથે ઝઘડો થાય તો બાકીના બધાં દૂર ઊભાઊભા જોયા કરે છે. સંગઠિત થઈને પ્રત્યાક્રમણ નથી કરતાં. તેથી થોડી સંખ્યાવાળા માંસાહારીઓનો દબદબો વધી જાય છે. તે રાજ કરતા થઈ જાય છે. પેલા ગુલામ થાય છે.

7. સુપર શાકાહારીઓ (જે શાકાહારમાં પણ લસણ-ડુંગળી જેવી અનેક વનસ્પતિઓ નથી ખાતા) સુંવાળા સસલા જેવા સુંદર તો દેખાય છે, પણ સિંહ કે વાઘ જેવી ત્રાડ નાખી શકતા નથી. તેથી પોતાની બહેન-દીકરીઓનું રક્ષણ પણ કરી શકતા નથી. તેથી તેમને રક્ષિત જીવન જીવવું પડે છે.

8. જેમનામાં પરાક્રમ અને પૌરુષ નથી હોતું તે પોતાની સ્ત્રીઓને સાચવી શકતા નથી. પરાક્રમ અને પૌરુષથી મર્દમાં મર્દાનગી આવે છે. ધર્મનું કામ મર્દાનગી આપવાનું છે. નમાલા બનાવવાનું નહિ.

9. પરાક્રમમુક્ત અને પૌરુષમુક્ત માણસો ઘડનારા ધર્મો તેમનું અહિત જ કરે છે. તેમાંથી છૂટવું જોઈએ.

10. ક્ષત્રિયો વગેરે પ્રાચીન કાળમાં શિકાર કરવા જતા તેથી બે પ્રશ્નો ઉકેલાતા. એક તો તેમનું પરાક્રમ—પૌરુષ વધતું અને બીજું ખેતીને નુકસાન કરનારાં ઢોરોથી ખેડૂતોને છુટકારો મળતો.

11. જે ચુસ્ત અહિંસાવાદી હોય તે યુદ્ધ ન કરી શકે, યોદ્ધા ન થઈ શકે. કારણ કે તેણે લોહીનું ટીપુ પણ જોયું નથી.

*

5. સાંસારિક સુખો

ભૌતિક સુખોની માફક બીજાં સુખો સાંસારિક સુખો પણ છે. સંસાર એટલે લગ્નજીવન. સમર્થ પુરુષે લગ્ન જરૂર કરવાં જોઈએ.

આટલા માણસોએ લગ્ન ન કરવાં :

1. જે શારીરિક ક્ષમતા વિનાનાં હોય.
2. જેમની આર્થિક ક્ષમતા ન હોય. (રોજીરોટી ન હોય)
3. જેમને અસાધ્ય રોગો લાગુ પડ્યા હોય.
4. જેમને કોઈ મહાન લક્ષ્ય મેળવવું હોય. જેના કારણે તે પત્ની—પરિવારને પૂરતો સમય આપી શકતો ન હોય.

આ સિવાયનાં માણસોએ શક્ય હોય તો જરૂર લગ્ન કરવાં.

લગ્ન કરવાના પાંચ હેતુઓ છે.

1. નર-નારીની પરસ્પરની તીવ્ર ઝંખના અને પ્રબળ આકર્ષણની પૂર્તિ કરવી. જો સમય રહેતાં આ પૂર્તિ ન કરાય તો જીવનભર આ ઝંખના અને આ આકર્ષણ પીછો છોડતું નથી. માણસ દુઃખી થાય છે.
2. જીવનમાં એક પ્રબળ વિશ્વાસુ સાથી મેળવવા માટે, જે પ્રત્યેક સ્થિતિમાં સાથ આપે.
3. કામવાસનાના પ્રબળ આવેગોને શાંત કરવા માટે.
4. 17. જો કામ માત્ર શત્રુ હોય તો કામસામર્થ્ય વિનાના (નપુંસક) પુત્રની માગણી કેમ કરતા નથી? આવો પુત્ર કોને ગમે? ઊલટાનું જેનામાં વધુમાં વધુ કામપૌરુષ હોય તે જ વધુ સમર્થ અને સુખી હોય. સ્ત્રીઓ રૂપને નહિ પૌરુષને જોતી હોય છે. પૌરુષ વિનાનાં ભગતડાં પોતાની સ્ત્રીઓને ખોઈ બેસતા હોય છે.

18. આજકાલ ઘણી સ્ત્રીઓ વિધર્મીઓને પરણવા લાગી છે. કદાચ પૌરુષભેદ તો તેમાં કારણ નહિ હોય? આંખ ઉઘાડો અને જુઓ. તમારી ધાર્મિક જીવનપદ્ધતિ તમને પૌરુષહીન તો નથી કરતી ને?

19. જો ધાર્મિક જીવનપદ્ધતિ પૌરુષહીન બનાવતી હશે તો અસંતુષ્ટ સ્ત્રીઓ ખોઈ બેસશો. પૌરુષની પ્રાપ્તિ, તેની વૃદ્ધિ એ પણ ધર્મ જ છે. તેને ઘટાડવાના રવાડે ન ચઢો. ઘટાડનારા રાજ નથી કરી શકતા. ઇતિહાસ જુઓ. પૌરુષવાનોએ જ રાજ કર્યું છે.

1-9-09

*

6. સંસાર સુખમય પણ છે

1. સંસાર માત્ર દુઃખમય જ છે તેવું નથી, સંસાર સુખમય પણ છે. તમને કેવાં માણસો મળ્યાં છે તેના ઉપર આધાર છે.

2. સાચી સાધના કરીને દુઃખો ઘટાડી શકાય છે અને સુખો વધારી શકાય છે.

3. મિથ્યા સાધના કરવાથી સુખો ઘટે છે, અને દુઃખો વધે છે.

4. 'હું આત્મા છું અને પરમસુખમય છું.' એવી ધારણા જ સાચી નથી. આત્માને પણ સુખદુઃખ થતાં જ હોય છે. કારણ કે તે કર્તા અને ભોક્તા પણ છે જ.

5. આત્મા કર્તા-ભોક્તા નથી માત્ર દ્રષ્ટા જ છે તેવી ધારણા પણ યોગ્ય નથી, તે કર્તા-ભોક્તા છે જ, તેથી તો કર્મવાદ ચાલે છે.

6. ખરેખર તો જો આત્મા કર્તા-ભોક્તા જ ન હોય તો તે છે કે કેમ તે જ મોટો પ્રશ્ન છે.

7. 'તે કશું જ કરતો નથી' તો પછી શા માટે છે? તેની શી જરૂર છે?

8. આત્માના નામે એટલા બધા વાદો ચાલ્યા છે કે બધા પરસ્પરમાં વિરોધી અને ગૂંચવાડાભર્યા થઈ ગયા છે.

9. આ બધી ધારણાઓ છે. માન્યતાઓ છે, પરંપરાથી ગોખાવી દીધેલી છે તેથી લોકો ગોખે રાખે છે. વાસ્તવિકતા સાથે ખાસ સંબંધ નથી. તેથી જીવનના પાયાના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં કશી જ ઉપયોગી નથી.

10. પાયાના પ્રશ્નો છે : બેકારી, ભૂખમરો, મકાનોની તંગી, ઝૂંપડપટ્ટી, બીમારી, ગુંડાગર્દી, અરાજકતા, ચોરી-લૂંટફાટ, શત્રુઓનો ભય વગેરે વગેરે. આ પાયાના પ્રશ્નો છે. તેના ઉકેલમાં આ માન્યતા કે વિચારધારાથી કાંઈ જ ઉકેલ નીકળતો નથી. 'હું આત્મા છું' તેવું ગોખ્યા કરવાથી ભૂખ મટી જતી નથી. કૅન્સર મટી જતું નથી. મની પ્રોબ્લેમ અને સૅક્સ પ્રોબ્લેમ ઊકલી જતા નથી, જીવનના પાયાના અને મહત્ત્વના પ્રશ્નોના ઉકેલમાં જેનો કોઈ જ ઉપયોગ જ ન થતો હોય, ઊલટાનું આવા પાયાના પ્રશ્નો ઉપર ધૂળ નાખી તેનાથી દૂર ભગાડતા હોય તો તેવું અધ્યાત્મ ગેરમાર્ગે દોરનારું વાંઝિયું અધ્યાત્મ કહેવાય.

11. જીવનના પાયાના પ્રશ્નો છે જ. 'હું કર્તા-ભોક્તા નથી' તેવું કહી દેવાથી તે પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી. પ્રશ્નો તો સાચા ઉપાયોથી ઉકેલાય છે.

12. જે લોકો સાચા ઉપાયો કરીને લોકોના પ્રશ્નો ઉકેલે છે તે મહાન છે. તે વંદનીય છે. તેમનાં પૂજા-સત્કાર થવાં ઘટે.

13. જે લોકો ઊંધા રવાડે ચઢાવનારા કાલ્પનિક અધ્યાત્મવાદીઓને પૂજે છે ને પોતે અને લોકોને દુઃખ તરફ ધકેલે છે તે દુઃખો વધારનારા બને છે.

14. દુઃખો વાસ્તવિક છે, કલ્પના નથી. સુખો પણ વાસ્તવિક છે, કલ્પના નથી. આત્મા સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ પણ નથી. સુખ-દુઃખનો ભોક્તા છે.

15. સંસારમાં સુખો છે જ તેથી તો કોઈને મરવું ગમતું નથી, દુઃખી માણસને પણ જીવવું ગમે છે. કારણ કે દુઃખોમાં પણ કાંઈક સુખો પણ હોય જ છે.

16. આ માયા નથી, વાસ્તવિકતા છે. પહેલાંની તુલનામાં આજે વિશ્વ ઘણું સુખી થયું છે. તેમાં મુખ્ય યોગદાન વૈજ્ઞાનિક શોધોનું, યુદ્ધ અટકાવનાર યુ.નો.નું, નવાં અર્થતંત્રોનું, નવી ધર્મવ્યવસ્થાનું, નવી સમાજવ્યવસ્થાનું અને જીવન પ્રત્યેના નવા અભિગમનું પ્રદાન મોટું છે. તે સાચી દિશા છે. જુઓ હવે દુષ્કાળ હોવા છતાં પણ લોકો ભૂખે મરી જતાં નથી, તેમની અન્નવ્યવસ્થા થઈ જાય છે.

17. કોરો આત્મવાદ કે જગત મિથ્યાત્વ કે 'સંસાર અસાર છે' તેવી ધારણાઓથી કોઈ સકારાત્મક ઉકેલ આવતો નથી.

18. જો સંસાર અસાર જ છે તો પછી સાર ક્યાં છે? આત્મવાદ, હરિભજન વગેરે બધું જ સંસારમાં જ થાય છે. સંસાર ન હોય તો આ બધું ક્યાં થશે? માટે નકારાત્મક ધારણાઓથી મુક્ત થાવ. સંસારને સારો બનાવો.

1-9-09

*

7. કામ

1. કામ ઈશ્વરીય રચના છે. હેતુપૂર્ણ છે. તેના દ્વારા સંસાર આગળ વધે છે. તેનો નાશ ન થઈ શકે. નાશ કરવા મથનારા હારી ગયા છે. કામ કદી હારતો નથી. તે હંમેશાં વિજયી જ થતો હોય છે.

2. કામ મહાન ઊર્જા છે. તેને બુઝાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા પોતે જ દાઝી જતા હોય છે. જો યોગ્ય સંયમ કરી શકાય તો આ ઊર્જાથી સકારાત્મક નિર્માણ થઈ શકે છે.

3. ચાર પુરુષાર્થો (ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષ)માં કામ પણ એક પુરુષાર્થ છે. તે સ્વીકાર્ય છે. ત્યાજ્ય નથી. તે જીવનનો પૂરક છે. બાધક નથી.

4. અતિભોગી અને અતિનિગ્રહી બન્ને ખોટા છે. કારણ કે બન્નેમાં બળક્ષય છે. યથાયોગ્ય સંયમી જ સાચો છે. તેમાં જીવન છે. ઊર્જા હોમીને ઊર્જા પ્રાપ્ય કરી શકાય છે. આ યજ્ઞ છે.

5. જીવનનાં ત્રણ રૂપ છે. 1. જીવન ત્યાગવા જેવું છે. 2. જીવન માણવા જેવું છે અને 3. જીવન જાણવા જેવું છે.

6. જીવન ત્યાગનારા જીવનરસ પામતા નથી. જીવન રસભર્યું છે.

7. જીવનને માણનારા જીવનરસ તો પામે છે, પણ જો માત્ર જીવન માણવામાં જ ખર્ચાઈ જાય તો હરિરસથી વંચિત રહી જાય છે. તે માત્ર ભોગી જ થઈ જાય છે.

7. જીવનને જાણનારા જિજ્ઞાસુ અને જ્ઞાની બને છે. જીવનરસ અને હરિરસને વિરોધ નથી. બન્ને એકબીજાના પૂરક છે. જીવન માણો પણ ખરા અને જીવનને જાણો પણ ખરા.

8. જીવન ફૂલની સેજ પણ છે અને જીવન તલવારની ધાર પણ છે. કોને કેવું મળ્યું તે નસીબ છે.

9. સંયમ વિનાનો કામ બાળે છે. કારણ કે ઊર્જા અગ્નિ છે. પણ સંયમપૂર્વકનો કામ જીવનને ઉજાળે છે. નિર્માણ કરે છે.

10. કામનો મોહ ન હોય પણ સાથેસાથે તેની એલર્જી પણ ન હોય.

11. કામએલર્જીમાંથી પત્નીત્યાગનો કુદરતવિરોધી અને ન્યાય-વિરોધી આદર્શ નીકળ્યો લાગે છે. જે યોગ્ય ન કહેવાય.

12. જો કામએલર્જીથી પતિત્યાગનો આદર્શ પણ નીકળ્યો હોત તો શું થાત? હજારો ઘર ઉજ્જડ થઈ જાત. હજારો પુરુષો રઝળતા થઈ જાત.

13. કામસંયમથી પતિ-પત્ની ઊર્જાવાન બને છે. ધન્ય બને છે. (નિગ્રહથી નહિ)

14. કામસંયમ પામવા માટે વ્યક્તિએ સુપાત્ર સાથે લગ્ન જરૂર કરવાં.

15. લગ્નજીવનથી ચારિત્ર્ય મળે છે. એકાકીનું ચારિત્ર્ય દુર્લભ હોય છે.

16. પતિ-પત્નીનો કામ પાપ નથી, ત્યાજ્ય નથી, જીવનરોધક નથી, તે જીવનસાધક છે. ધર્મપૂર્વક તેનું સેવન જીવનપ્રદાતા છે.

17. આવા કુદરતસહજ, ધર્મસહજ કામનો તિરસ્કાર કરનાર લાંબા સમયે અંતે અકુદરતી માર્ગે કામસેવન કરતા થઈ જતા હોય છે. જે જીવનવિનાશક છે.

18. અકુદરતી કામનું સમર્થન કરવું નહિ, તેમાં ઊર્જાહાનિ છે.

19. કામ મહાઊર્જા છે. તેની મર્યાદા જરૂરી છે. મર્યાદા વિના ઊર્જા સાચવી શકાય નહિ.

20. પૌરુષવાન પુરુષોથી રાષ્ટ્ર મહાન બનતું હોય છે. પૌરુષને હાનિ પહોંચાડનારાં વ્રતો છોડી દેવાં જોઈએ.

21. પૌરુષહીન પુરુષ અને મડદામાં કશો ફરક નથી, પૌરુષથી જ પુરુષ બનતો હોય છે. આપણે પુરુષોની જરૂર છે. મડદાંની નહિ. મડદાંથી ભરપૂર રાષ્ટ્ર નમાલું થઈ જાય છે.

22. કામ ઊર્જાનો દેવ છે. એટલે આપણે શિવપૂજા કરીએ છીએ. ઓમ નમઃ શિવાય.

29-8-09

8. લગ્નસંસ્થા

1. નર-નારીના બેફામ અને સ્વચ્છંદી કામ-સંબંધોને નિયંત્રિત કરવા લગ્નસંસ્થાની રચના થઈ છે.

2. અનિયંત્રિત કામ ભારે વિનાશક થઈ શકે છે. તેથી તેને નિયંત્રિત કરવા લગ્નસંસ્થા જરૂરી છે.

3. ધન કરતાં પણ કામભોગનું આકર્ષણ વધુ પ્રબળ છે. ધનાંધ કરતાં કામાંધ વધુ ભયંકર થઈ શકે છે.

4. બળવાન વ્યક્તિ માત્સ્યન્યાય ન કરે તેટલા માટે લગ્નસંસ્થાની જરૂરિયાત થઈ છે.

5. લગ્નસંસ્થાએ પ્રત્યેક વ્યક્તિ નર-નારી માટે—એક ખીલો ઊભો કર્યો છે. આ ખીલે બંધાઈ જવાથી બન્નેને સુરક્ષા, આત્મીયતા અને ઓથ-હૂંફ મળે છે. પાછલી જિંદગી ધન્ય બને છે.

6. ખીલે ન બંધાયેલાં ઢોરાં, રખડુ-હરાડાં થઈને માર ખાતાં ફરે છે તેમ નર-નારી પણ જો ખીલે ન બંધાયાં હોય તો રખડુ અને હરાડાં થઈ શકે છે.

7. હરાડાં ઢોરોને જેમ ખાણ-દાણ નહિ પણ માર મળે છે તેમ હરાડાં માણસોને પણ અપયશનો માર મળે છે. તેમને ખાણ-દાણ ન મળે.

8. એટલે સમય રહેતાં ખીલે બંધાઈ જવું હિતાવહ છે. આ બંધન તો છે પણ કલ્યાણકારી પણ થઈ શકે છે. કારણ કે તે અનેક અનિષ્ટોથી બચાવનારું છે.

9. લગ્ન કરવાની ઉંમર બે રીતે નક્કર થઈ શકે છે. જેમ પશુ-પક્ષી વગેરે રજોદર્શન થયા પછી સમાગમ માટે તૈયાર ગણાય છે, તેમ મનુષ્યોમાં પણ આ રીતે ઉંમર નક્કી કરી શકાય, પણ જેને વિદ્યાધ્યયન કે બીજી કોઈ સાધના કરવી હોય તે આવશ્યકતા પ્રમાણે ઉંમર વધારી શકે છે.

10. બહુ કુમળી વયે થનારાં બાળલગ્નો જેમ આવકાર્ય નથી હોતાં તેમ બહુ મોટી ઉંમરે થનારાં લગ્નો પણ આવકાર્ય ન ગણાવાં જોઈએ, કારણ કે તે બરાબર જામતાં નથી.

11. લગ્ન બરાબર જામે તો જ દામ્પત્યની પ્રાપ્તિ થાય. જેમ દૂધમાંથી દહીં જામતું હોય છે. તેમ લગ્ન પણ જામતાં હોય છે. જો ન જામે તો દામ્પત્યસિદ્ધિ ન થાય. દામ્પત્ય જામ્યા વિનાનું લગ્ન ત્રાસવાદી થઈ જાય છે.

12. લગ્ન જામવું મોટા ભાગે સ્ત્રીના દ્વારા થતું હોય છે. સ્ત્રીનાં ત્યાગ, તપસ્યા, સહનશક્તિ, ક્ષમા, પ્રેમ ડહાપણ વગેરે અનેક ગુણોથી જ દામ્પત્ય જામતું હોય છે.

13. જે સ્ત્રીમાં આવા ગુણો ન હોય તે દામ્પત્ય જમાવી શકતી નથી. કદાચ લગ્ન ચાલુ રહે પણ કકળાટ, અસંતોષ અને અશાંતિ પણ રહે. દામ્પત્યસુખ ન રહે.

14. લગ્ન કરવાં બહુ કઠિન નથી, પણ દામ્પત્ય જમાવવું બહુ જ કઠિન છે. બધાં લગ્નો દામ્પત્યસિદ્ધિવાળાં નથી હોતાં.

15. દામ્પત્યસિદ્ધિ વિનાનાં લગ્નો સુખી નથી હોતાં.

16. દામ્પત્ય એટલે પતિ-પત્નીનું એકબીજામાં ઓતપ્રોત થઈ જવું તે, બે મટીને એક થવું તે, સમર્પણ અને પ્રત્યાર્પણ વિના આ શક્ય નથી.

17. જે સ્ત્રી સંપૂર્ણ સમર્પિત ન થઈ શકે તેણે લગ્ન કરીને કોઈની અને પોતાની પણ જિંદગી બરબાદ કરવી નહિ.

18. જે પુરુષ, યોગ્ય સ્ત્રીમાં પ્રત્યાર્પિત ન થઈ શકે તેણે પણ લગ્ન કરવાં નહિ.

19. સ્ત્રીની કે તેના પરિવારની કઠોર શરતો માનીને જે લગ્ન કરે છે તે સ્ત્રીનો ગુલામ થઈ જતો હોય છે. લગ્ન પહેલાં જ કઠોર શરતો મૂકનારી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાં તેના કરતાં કુંવારા રહેવું સારું.

20. જ્યાં કન્યાવિક્રય કે વરવિક્રય (દહેજ) થતો હોય ત્યાં આદર્શ લગ્ન ન હોય. કશી જ લેવડદેવડ વિના જ લગ્ન થાય.

21. ઘરને સ્ત્રીપ્રધાન કરવા કરતાં પુરુષપ્રધાન કરવું સારું. ઉભયપ્રધાન વ્યાવહારિક નથી, એક દેશના બે રાજા ન હોય. હા, એક રાજા બને, એક પ્રધાનમંત્રી હોય, નર-નારી પણ આવી જ રીતે ઘર ચલાવે.

22. સ્ત્રીઓના ચાર પ્રકાર હોય છે : 1. વાસનાપ્રધાન, 2. અર્થ-પ્રધાન, 3. ઘરપ્રધાન અને 4. પ્રેમપ્રધાન.

23. વાસનાપ્રધાન સ્ત્રીને કદી તૃપ્તિ નથી હોતી, તે પુરુષને ચૂસી લે છે. અતૃપ્તિના કારણે કેટલીક વાર તે મર્યાદાભંગ કરતી હોય છે.

24. જેણે ઘણી વાનગીઓ ચાખી હોય તે ઓખર કરનારી ગાય જેવી છે. ઓખર કરનારી ગાયને ગમે તેટલું સારું દાણ, ખાણ મૂકો પણ ઓખર કર્યા વિના તેને સંતોષ નથી થતો.

(ઓખર એટલે પ્રાચીનકાળમાં ઉકરડામાં ગામલોકો ઝાડે ફરવા જતાં તે મળને ખાવો તેને ઓખર કહેવાય.)

25. અર્થપ્રધાન સ્ત્રીની નજર પુરુષની કમાણી ઉપર જ હોય છે. તે બેફામ પૈસા વાપરે છે. પતિની ઓખાત સમજ્યા વિના જ પૈસો ખેંચ ખેંચ કરે છે. પુરુષને હંમેશાં દેવાદાર બનાવે છે. ઢગલાબંધ વસ્તુઓ ખરીદવા જોઈએ છે. વગર જોઈતી વસ્તુઓ ખરીદે છે. જો આવી સ્ત્રી અર્થપ્રધાનતાની સાથે વાસનાપ્રધાન પણ હોય તો તો પુરુષનું આવી જ બન્યું. પુરુષની ગેરહાજરીમાં મિત્રોને બોલાવે છે અને પુરુષના પૈસે બધી તાગડધિન્ના કરે છે.

26. ઘરપ્રધાન સ્ત્રી ઘર સાચવે છે. તેનું ક્ષેત્ર બાળકો, ઘર અને વ્યવહાર જ હોય છે, બાકી બધું ગૌણ હોય છે. પહેલાંની બે સ્ત્રીઓ કરતાં આ સારી કહેવાય. ચાલો, ઘર તો સાચવે છે.

27. પ્રેમપ્રધાન સ્ત્રી, સંસારનું રત્ન છે. તેને મેળવીને પુરુષ ધન્ય ધન્ય થઈ જતો હોય છે. આ દુર્લભતત્ત્વ છે. તેને મેળવવી અને સાચવવી બન્ને દુર્લભ હોય છે. જો પ્રેમની સાથે ડહાપણ પણ હોય તો ઉપરનું સ્વર્ગ ઘરમાં આવી જાય.

28. બધું આપણા હાથમાં નથી તેમાં પણ સારું માણસ મેળવવું તો હાથમાં નથી જ. એટલે નસીબના ખેલ કહેવાય છે. જે મળ્યું તેને નિભાવવું એ તપસ્યા છે. જે બહુ જ અઘરી છે.

29. વિધર્મમાં લગ્ન કરવાં નહિ, પોતાના ધર્મમાં જ લગ્ન કરવાં. જે પોતાનો ધર્મ બદલે નહિ પણ તમને જબરદસ્તી ધર્મ બદલાવે તે પ્રેમ ન કહેવાય. તે છેતરપિંડી કહેવાય. તેનાથી બચવું.

30. લગ્નની પરિપક્વતા વૃદ્ધાવસ્થા છે. જ્યારે એકબીજાને હૂંફની ઘણી આવશ્યકતા હોય છે.

31. જે જીવનભર પાત્ર બદલતા નથી તે ધન્ય છે. તેમને જ પરસ્પરનો સંતોષ મળતો હોય છે. જે પાત્રોને બદલ-બદલ કરતાં ફરે છે, તે અસંતોષની આગમાં શેકાતાં ફરે છે.

32. પતિથી છાના બીજા પુરુષ સાથે સંબંધ બાંધનાર સ્ત્રી તથા પત્નીથી છાનો બીજી સ્ત્રી સાથે સંબંધ બાંધનાર પુરુષ મહાપાપી છે. તેમનાથી દૂર રહેવું, નહિ તો ચેપ લગાડશે.

33. માત્ર આ ભવમાં જ નહિ પણ ભવોભવ આ જ પતિ અને આ જ પત્ની મળે એવી દૃઢ ભાવના રાખનાર પતિ-પત્નીનાં ચરણોમાં તીર્થસ્થાન વસે છે. તેમનાં દર્શન કરીને પવિત્ર થવાય અને ધન્ય થવાય. તેમને તીર્થ કરવાની જરૂર નથી. તેઓ પોતે જ તીર્થ છે.

34. લગ્નબાહ્ય સંબંધોનો પ્રચાર તથા સમર્થન કરનારા મહેલને ઉજ્જડ કરીને ઝૂંપડી બાંધનારા છે.

35. લગ્નના સ્થાયિત્વમાં એકબીજા માટે ક્ષમાવૃત્તિ અનિવાર્ય છે.

36. લગ્નનો એક હેતુ વારસદારની પ્રાપ્તિ પણ છે. વારસદાર વિના પાછલી જિંદગી ચિંતામુક્ત નથી હોતી.

37. બાળકો વિનાનાં દંપતીઓ એ જો મનમનાવી શકે તો મોહમાયા-ભરી સાંસારિક પ્રવૃત્તિની જગ્યાએ પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિમાં જીવન વિતાવી શકે છે. અભિશાપ આશીર્વાદમાં બદલી શકે છે.

29-8-09

*

9. બ્રહ્મચર્ય

1. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થોનો સમન્વય કરીને જીવન જીવવું તે ઋષિમાર્ગ છે.

2. માત્ર મોક્ષમાં અથવા નિર્વાણને જ સર્વશ્રેષ્ઠ માનીને અર્થ તથા કામની ઉપેક્ષા અથવા ત્યાગ કરવો તે શ્રમણમાર્ગ છે.

3. કામત્યાગથી બ્રહ્મચર્યની મહત્તા અને અર્થત્યાગથી અકિંચનતાની મહત્તા સ્થાપિત થઈ છે.

4. બ્રહ્મચર્યને મોક્ષ-નિર્વાણ સાથે અનિવાર્ય રીતે જોડી દેવાયું છે, તેથી ત્યાગીઓનો મહિમા વધ્યો છે.

5. બ્રહ્મચર્યે પરાવલંબી, પરાશ્રિત જીવન જીવનારાઓની સંખ્યા વધારી દીધી. કારણ કે સૌને મોક્ષ જોઈએ છે. મોક્ષ દીક્ષા વિના મળે નહિ, અને દીક્ષા પરાશ્રિત જીવન અપાવે છે.

6. બ્રહ્મચર્ય કુદરતી પ્રક્રિયા ન હોવાથી તથા કુદરતી કામાવેગ પ્રબળ હોવાથી તેને પાળવા સખતમાં સખત નિયમો બનાવવા જરૂરી હોય છે.

7. આવા સખત નિયમોથી ખરેખર સાચું બ્રહ્મચર્ય પળાતું નથી. જીવન ગૂંગળાય છે. અને કામાવેગ અકુદરતી માર્ગે વળી જાય છે.

8. ગુપ્ત રીતે અકુદરતી કામભોગ ભોગવનાર લોક દૃષ્ટિએ ભોગી કહેવાતો નથી. તે બ્રહ્મચારી જ મનાય છે. અહીંથી સહજ જીવન સમાપ્ત થઈને પાખંડી જીવન શરૂ થાય છે.

9. અકુદરતી કામભોગ શારીરિક અને માનસિક બન્ને રીતે મોટી હાનિ કરતો હોય છે. આવા તથાકથિત બ્રહ્મચારીઓ ફિક્કા, નિસ્તેજ, નિરાશ-હતાશ થઈ જતા હોય છે.

10. બ્રહ્મચર્યની બાબતમાં કેટલીક ભ્રામક માન્યતાઓ પ્રવર્તે છે. જેના કારણે યુવકો ગુમરાહ બને છે.

11. બ્રહ્મચર્યથી વ્યક્તિ ઊર્ધ્વરેતા બને છે. અર્થાત્ તેનું વીર્ય કોઈ નાડી વિશેષથી વીર્યાશયમાં ઊર્ધ્વગામી બનીને બ્રહ્મચારીને તેજસ્વી, બળવાન, દીર્ઘજીવી અને પ્રખર બુદ્ધિમાન બનાવે છે—આ ભ્રમ છે. આવી કોઈ નાડી જ નથી. આવું થતું જ નથી.

12. મોટા ભાગના બ્રહ્મચારીઓની આવી કથાઓ મિથ અથવા પ્રચારાત્મક હોય છે. તેમાં સત્ય હોતું નથી.

13. ખરી વાત તો એ છે કે વિશ્વ ઉપર આજ સુધી કોઈ બ્રહ્મચારીએ રાજ કર્યું નથી. બધા રાજાઓ ભોગી જ નહિ, મહાભોગી હતા.

14. પ્રખર વૈજ્ઞાનિકો બ્રહ્મચારી ન હતા. સપત્નીક હતા.

15. મહાન યોદ્ધાઓ, સેનાપતિઓ, સાહસિકો વગેરે સપત્નીકો હતા.

16. બ્રહ્મચારીઓની તુલનામાં સંયમપૂર્વક ભોગ ભોગવનારા લાંબું જીવન જીવનારા થયા છે.

17. લગભગ બધા જ મુસ્લિમ શાસકો, સેનાપતિઓ વગેરે અનેક પત્નીઓ ધરાવતા હતા. છતાં તેમનામાં સાહસ-શૌર્ય કે બુદ્ધિની કશી કમી નહોતી.

18. અંગ્રેજો, ફ્રેંચો, ડચો, પોર્ટુગીઝો અને અમેરિકનોએ જે સમુદ્રસાહસો, પર્વતસાહસો, આકાશસાહસો વગેરે કર્યાં છે, કરી રહ્યા છે, તેની તુલનામાં આ ક્ષેત્રોમાં બ્રહ્મચારીઓ કશું કરી શક્યા નથી. ગોરાઓ બ્રહ્મચર્યનો દાવો કરતા નથી. તે ખુલ્લેઆમ સ્ત્રી-સંપર્ક સ્વીકારે છે. છતાં દુર્બળ નથી.

19. અકુદરતી જ નહિ, કુદરતવિરોધી હોવાથી કામના આવેગો જે અશાંતિ બ્રહ્મચારીઓને કરે છે, તે સંયમપૂર્વકના ભોગીને નથી કરતા.

20. યુવાનો ગુમરાહીથી મુક્ત થાય અને લગ્ન જરૂર કરે. હા, કોઈ મહાન લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવું હોય અને જરૂરી લાગે તો કુંવારા રહે, પણ બ્રહ્મચારી, અખંડ બ્રહ્મચારી, બાલબ્રહ્મચારી જેવો દાવો ન કરે.

21. પરાશ્રિત બ્રહ્મચારીઓ કરતાં સ્વાશ્રિત સંયમભોગીઓને વધુ મહત્તા મળવી જોઈએ.

26-8-09

*

10. રાજકારણ (રાજકીય સુખ-દુઃખો)

1. લોકશાહીમાં પ્રત્યેક મતદાતાને સામાન્ય રાજકારણનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. તેનું તેને જ્ઞાન-ભાન જ નથી તેથી તે મતનો હકદાર નથી.

2. જેને રાજકારણનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ ન હોય તેને સક્રિય રાજકારણથી દૂર રાખવો જોઈએ.

3. પ્રત્યાશી (ઉમેદવાર)ની ઓછામાં ઓછી યોગ્યતા તો નિશ્ચિત થવી જ જોઈએ. કશી જ યોગ્યતા વિના કોઈ પ્રત્યાશી ન થઈ શકે. જો થાય તો તે અણઘડ ડ્રાઇવર જેવી પ્રજાની દશા કરે.

4. આવી જ રીત મતદાતાની પણ નિમ્નતમ યોગ્યતા તો નક્કી થવી જ જોઈએ. આ બે યોગ્યતાઓ નક્કી ન હોવાથી હવે લોકશાહી ટોળાશાહી થઈ ગઈ છે. ટોળાંને સમજણ નથી હોતી, ઉશ્કેરાટ હોય છે.

5. રાજકારણ એ ગંદી વસ્તુ નથી. જો કર્તવ્યપરાયણતા અને પ્રામાણિકતા હોય તો તે પવિત્ર પણ છે અને કર્તવ્ય પણ છે.

6. રાજકારણ વિના લોકશાહી જામે જ નહિ પણ રાજકારણને ગુંડાકારણ, કોમકારણ કે ટોળાંકારણ બનાવી ન દેવાય. તેમ કરવાથી દેશનું ભાવી અંધકારમય થઈ જાય છે.

7. ભારતમાં હવે મતદાન ઘણું ઓછું થવા લાગ્યું છે. શિક્ષિત વર્ગ મતદાનની ઉપેક્ષા કરે છે અને પછી પાંચ વર્ષ સુધી ટીકા કરે છે.

8. મતદાન ફરજિયાત કરવું જોઈએ. મતદાન ન કરનારનો આર્થિક દંડ થવો જોઈએ. તેને મળતી સરકારી સુવિધાઓ અટકાવી દેવી જોઈએ.

9. મતદાન પછી તરત જ પરિણામ જાહેર થાય. મહિના સુધી રોકી ન રખાય. તરત પરિણામ જાહેર કરવાથી પ્રત્યાશીઓ એકબીજાથી પ્રભાવિત થતા હોય તો ભલે થાય. સારું જ છે. તેથી એકરૂપતા વધશે.

10. જૂની અનામતોને ક્રમેક્રમે ઓછી કરીને પછી બંધ કરી દેવી જોઈએ. તેથી કોમવાદ વધે છે. નવી તો ન જ વધવી જોઈએ. અનામતોથી રાષ્ટ્રવિભાજિત થાય છે.

11. નવી અનામતો તો ન જ ઊભી કરાય. હવે બસ કરો. અનામતિયું રાજકારણ વિભાજન કરે છે. રાષ્ટ્ર કમજોર થાય છે. પ્રજા એકબીજામાં ભળી નથી શકતી.

12. લોકસભા કે વિધાનસભાઓમાં સ્ત્રીઓ માટે 33% અનામતનો વિચાર સારો નથી. સ્ત્રીઓને રાજકારણમાં ખેંચવાનો અર્થ દામ્પત્ય અને ઘરસંસારને હાનિ પહોંચાડવાનો છે. જે સ્ત્રીઓ વગર અનામતે પોતાના સ્વભાવ અને ક્ષમતાથી રાજકારણમાં આવી છે તે યોગ્ય છે. તેમના ઉપર રાજકારણમાં આવવાનો પ્રતિબંધ ન હોય, પણ જેની પ્રકૃતિ રાજકારણની નથી તેમને જબરદસ્તી ખેંચાય પણ નહિ. તેથી તેમનું સહજ સ્ત્રીત્વ નષ્ટ થશે.

13. સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિ રાજકારણના કાવાદાવા ખેલવાની નથી હોતી. તેમની પ્રકૃતિ મહદંશે દામ્પત્ય અને ઘર સાચવવું, બાળકોને સંસ્કાર આપી ઉછેરવાં વગેરેની હોય છે.

14. સ્ત્રીઓને જબરદસ્તી રાજકારણમાં ખેંચતાં પહેલાં જે સ્ત્રીઓ રાજકારણમાં પડી છે, તેમનું દામ્પત્ય જીવન તો તપાસી જુઓ. કેટલી સફળતા-નિષ્ફળતા રહી છે, તેમના દામ્પત્યજીવનમાં? તે તપાસ્યા પછી જ આગળ વધવું હિતાવહ છે.

15. સ્ત્રીઓનું સશક્તીકરણ જરૂર કરવું જોઈએ, પણ તેમ કરવા માટે પતિ કે પરિવારનું દુર્બળીકરણ ન થવું જોઈએ. જે યોગ્ય સ્ત્રીઓ હોય છે તે આપોઆપ પોતાની જગ્યા મેળવી લેતી હોય છે. તેઓ સશક્ત જ હોય છે. પતિ કે પરિવારને દુર્બળ બનાવીને આવેલું સશક્તીકરણ સ્ત્રીઓને જ હાનિકારક થશે.

16. રાજસત્તાની અસર પૂરી પ્રજા ઉપર લાંબાકાળ સુધી પડતી હોય છે. એટલે કોઈ પણ રીતે (અનામતના જોરે) કોઈ અયોગ્ય માણસને તેમાં ગોઠવી શકાય નહિ, જેમ કોઈ બસના ડ્રાઇવરની સીટ ઉપર ગમે તેને બેસાડી શકાય નહિ, ડ્રાઇવરની અસર બધા પ્રવાસીઓ ઉપર પડતી હોય છે.

17. લોકશાહીની સફળતા માટે ચૂંટણી રાષ્ટ્રીયકક્ષાએ જ લડાય, જાતિ-ધર્મ કે પ્રદેશના નામે ન લડાય. જો રાષ્ટ્ર સિવાયના સ્તરે ચૂંટણી

લડાય તો રાષ્ટ્ર કમજોર થઈ જાય. આપણે આવું જ કરી બેઠા છીએ. ચૂંટણીમાં રાષ્ટ્ર રાષ્ટ્રહિત ગાયબ થઈ જાય છે.

18. પૂરા દેશમાંથી પ્રજાનો ક્રીમ વર્ગ લોકસભા કે વિધાનસભાઓમાં જવો જોઈએ. જો ક્રીમની જગ્યાએ કચરો ભેગો થશે તો દેશ પાયમાલ થઈ જશે. ગંધાઈ જશે.

19. લોકસભા કે વિધાનસભાઓમાં ભેગું થયેલું દેશનું ક્રીમ ફરીથી રિફાઈન થાય અને તેમાંથી જે વધુ ક્રીમવાળું હોય તેને મંત્રીમંડળમાં સ્થાન અપાય. તો જ લોકશાહી સફળ થાય. અન્યથા પ્રથમ ટોળાંશાહી અને પછી ગુંડાશાહીમાં બદલાઈ જાય.

20. જે વ્યક્તિ દેશના જે પ્રદેશમાં જન્મી હોય તેને ત્યાં જ મતદાનનો અધિકાર મળે. અન્ય પ્રદેશમાં રહી તો શકે પણ ન મતદાન કરી શકે, ન પ્રત્યાશી થઈ શકે. આમ કરવાથી મુંબઈ જેવા ઝઘડા મટી જશે. બિહારીઓ ભલે મુંબઈમાં રહે પણ મતદાન તો જન્મસ્થાન બિહારમાં જ કરી શકે. તેઓ મુંબઈના રાજકારણને પ્રભાવિત ન કરી શકે. આવું પૂરા દેશમાં થાય.

21. આપણા બંધારણને રચાયાને ઘણાં વર્ષો થઈ ગયાં છે. તેમાં ઘણા સુધારા કરવા પડ્યા છે. હવે ખાસ કરીને ચૂંટણીલક્ષી આમૂલ સુધારાની જરૂર છે, જેથી ઘણી અવ્યવસ્થાને રોકી શકાય. ઘણી છટકબારીઓ રોકવી જરૂરી છે. જો સમય રહેતાં આ કામ નહિ થાય તો દેશ ઉપર માઠી અસર પડશે.

22. જો વ્યક્તિમાં ક્ષમતા હોય અને રસ હોય તો તેણે જરૂર રાજકારણમાં ભાગ લેવો જોઈએ. પણ અક્ષમ-અકુશળ અને અપરાધી માણસોએ ચૂંટણીથી દૂર રહેવું જોઈએ અથવા તેમને દૂર રાખવા જોઈએ.

23. સફળ રાજનેતા થવા માટે મુત્સદ્દીપણું, પરાક્રમ અને મોરલ—આ ત્રણ ગુણો અનિવાર્ય છે. આ ત્રણ ન હોય તો તે સફળ રાજનેતા ન થઈ શકે. પ્રજાએ આ ત્રણ ગુણોવાળા પ્રત્યાશીને મત આપવો હિતાવહ છે.

27-8-09

*

11. માનવતા

1. ધર્મનો પ્રાણ માનવતા છે.
2. માનવતા વિનાનો ધર્મ ગમે તેટલો સારો હોય તોપણ તે મડદું છે. રૂપાળું મડદું.
3. માનવતા એટલે માનવ દ્વારા માનવ માટે બધું જ કરી છૂટવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ.
4. માનવસમુદાયમાં લગભગ બધાં જ માણસો કોઈ ને કોઈ કારણસર દુઃખી હોય છે. તે બધાંમાંથી જે લોકો પોતાનાં દુઃખ દૂર કરી શકતા નથી તે દીન અને લાચાર છે. તેવા દીનલાચાર દુઃખીને યથાશક્ય સહાયરૂપ થવું તે માનવતા છે.
5. માનવતાનાં મુખ્યતઃ ક્ષેત્રો છે : 1. પેટ, 2. આરોગ્ય, 3. રોજી, 4. ભણતર, 5. સુરક્ષા, 6. આપત્કાલ.
6. ભૂખ્યું પેટ મહાપાપી છે. તે ન કરવાનું કરાવે છે. જે પોતાનું પેટ નથી ભરી શકતા તેવા લાચાર માણસોનું પેટ ઠારવા અન્નક્ષેત્રાદિની વ્યવસ્થા કરવી એ માનવતા છે, તેમાં પાત્ર-કુપાત્રનો ભેદ ન રખાય. સૌને જમવા દો.
7. માત્ર પોતાના જ સંપ્રદાય પૂરતી વ્યવસ્થા એ માનવતા નથી. તોપણ સારું છે. તેટલા લોકો તો ઠરશે.
8. પ્રત્યેક વ્યાધિ પીડા આપે છે. ઘણા લોકો પોતાની વ્યાધિના ઉપાય નથી કરી શકતા તેમના માટે આરોગ્યધામોની વ્યવસ્થા કરવી એ માનવતા છે. રોગીઓ રોતાં આવે અને હસતાં જાય તો પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય.
9. સૌથી મોટો યજ્ઞ રોજીનો છે. બેકારી મહાપાપ છે. તેનાથી છોડાવનારો સૌથી મોટો પુણ્યાત્મા છે. જે રોજીદાતા છે તે જીવનદાતા છે. રોજીઓ પેદા થાય તેવા ધંધા-ઉદ્યોગ લગાવવા-ચલાવવા તે વ્યાપારિક કાર્ય હોવા છતાં પણ માનવતાનું કાર્ય છે. દ્રોહ કે વિશ્વાસઘાત તો કોઈનો પણ ન હોય પણ રોજીદાતાનો તો ન જ હોય. રોજીદાતાનો દ્રોહ કરનાર પોતાની માતાનો જ દ્રોહ કરે છે. તેવું ન કરાય. રોજીદાતાનો આભાર ભુલાય નહિ.
10. ઘણી પ્રતિભાઓ એવી વેલીઓ જેવી હોય છે, જે વાડ વિના ચઢી શકતી નથી. આવી પ્રતિભા-વેલી માટે વાડ બનવું એ માનવતા છે. પ્રતિભાશાળી પણ દરિદ્ર વિદ્યાર્થીઓને ભણવા માટે મનમૂકીને સહાય કરવી એ માનવતા છે. નાત-જાત, ધર્મ-સંપ્રદાય વગેરેનો ભેદ કર્યા વિના સૌના માટે સહાયતા કરવી તે સાચી માનવતા છે. કદાચ એટલી વિશાળતા ન થઈ શકે તો પોતાના સમાજ પૂરતી પણ મદદ કરવી તે પણ સારી વાત છે. પણ વિદ્યાસહાયના બદલે ધર્મપરિવર્તન કરાવવું તે નિંદનીય છે. એક પ્રકારથી તે ધર્મની જ હત્યા કરવા બરાબર છે.
11. સમર્થ પુરુષ, દીન-દુઃખિયા, લાચાર માણસોને રક્ષાનું કવચ પૂરું પાડે છે. તેની ધાક અને હાકથી આવાં દુર્લભ માણસોનું કોઈ નામ નથી લઈ શકતું. જેથી તે સુખપૂર્વક જીવી શકે છે. આ માનવતા છે. પણ સમર્થ માણસ, દીન-દુઃખી-લાચાર માણસોને સંતાપે કે રંજાડે તે ગુંડાગીરી કહેવાય. સામર્થ્યનો તે દુરુપયોગ છે. આવા ગુંડાઓનો નાશ કરવો તે મહાપુણ્યનું કાર્ય છે. તે વીર છે, મહાવીર છે. વંદનીય છે, પૂજનીય છે.
12. ધરતી ઉપર ન ઇચ્છો તોપણ કેટલીક વાર કુદરતી આપત્તિઓ આવતી જ હોય છે. ધરતીકંપ, સુનામી, દુષ્કાળ, અતિવૃષ્ટિ, રેલ, રોગચાળો વગેરે. આવા સમયે યથાશક્ય લોકોની વહારે દોડવું અને લોકોને રાહત આપવી તે માનવતા છે. આવાં કાર્યો જરૂર કરવાં જોઈએ.
13. આવી બધી ધર્મપ્રવૃત્તિઓ કરનારો ધર્મ માનવતાવાદી ધર્મ કહેવાય. તે જ ધર્મનો પ્રાણ છે. તે છે તો ધર્મ છે. નહિ તો ધર્મ મડદું થઈ જાય છે અને ગંધાવા લાગે છે. ભલેને સોના-ચાંદીથી મડદું મઢ્યું હોય.

મડદું એટલે મડદું. નવલખો મુગટ કે છપ્પન ભોગ કે છપ્પન ગજની ધજા ફરકાવવાથી ધર્મમાં પ્રાણ નથી આવતો. જીવતા પ્રશ્નો ઉકેલો. મડદાને કોઈ પ્રશ્નો હોતા જ નથી. માનવતા તરફ વળો.

19-9-09

*

12. સંડાસ

1. પ્રાચીન ગ્રંથોમાં (રામાયણ, મહાભારત વગેરેમાં) ક્યાંય સંડાસની વાત નથી આવતી એટલે તે સમયે સંડાસપ્રથા નહિ હોય.

2. બાથરૂમની વાતો પણ ખાસ દેખાતી નથી એટલે એવું લાગે છે કે લોકો જંગલમાં જતા હશે અને નદી-તળાવોમાં નહાતા હશે.

3. સંડાસ બાથરૂમ, મુસ્લિમ શાસકો લાવ્યા લાગે છે. સંડાસને પાયખાના અને બાથરૂમને હમામ કહેતા. પણ તેનો પ્રચાર ઊંચા લોકો સુધી જ સીમિત લાગે છે.

4. પાયખાનાની શરૂઆતથી દલિત કોમની પણ શરૂઆત થઈ લાગે છે.

5. સદીઓ સુધી આ ઉઠાઉ-પાયખાનાં પ્રચલિત રહ્યાં.

6. પશ્ચિમવાળા વિજ્ઞાન અને સગવડપ્રેમી એટલે તેમણે તેમાં પણ શોધો કરી અને સેફ્ટીટૅન્ક બનાવી. સાંકળ ખેંચીને પાણીનો ધોધ છોડવાથી આપોઆપ સંડાસ સાફ થઈ જાય તેવી વ્યવસ્થા કરી. તેને લોકભોગ્ય બનાવી જેથી ખૂબ પ્રચાર થયો.

7. હવે તો ઘરેઘરે જ નહિ રૂમેરૂમે સંડાસ-બાથરૂમની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. જો આવી વ્યવસ્થા ન હોય તો મકાન અધૂરું લાગે. કોઈ લે જ નહિ.

8. પ્રાચીનકાળમાં દાનપુણ્યનાં ઘણાં ક્ષેત્રો બતાવ્યાં છે. પણ ક્યાંય સંડાસ બાંધી આપવાના દાનપુણ્યની વાત નથી. કદાચ તેથી જ લોકો સંડાસ બાંધી આપવાનું કામ કરતા નથી. જો સંડાસ બાંધી આપનારને હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞનું પુણ્ય લખ્યું હોત કે સ્વર્ગની અપ્સરાઓનું સુખ લખ્યું હોત તો આ દેશ ગંધાઈ ન ઊઠત, પણ તે તરફ કશું દાનપુણ્ય લખ્યું નથી.

9. મેં આફ્રિકાના નાનામાં નાના દેશમાં અને જંગલમાં રહેતા કાળા ભાઈઓના કૂબા પાસે પણ સંડાસ-બાથરૂમ જોયાં છે. કોઈને જાહેરમાં એકી-બેકી કરતાં જોયાં નથી. તેનું કારણ ગોરાઓ છે. કાળા લોકો કોરો કાગળ હતા તેથી તેમણે ગોરાઓની જીવનપદ્ધતિ અપનાવી. તેનું આ પરિણામ છે.

10. આપણે કોરો કાગળ ન હતા. પ્રાચીનકાળનો ભવ્ય વારસો હતો અને તેના પ્રત્યે તીવ્ર અનુરાગ પણ હતો તેથી ગુલામ રહેવા છતાં જીવનપદ્ધતિ તો આપણી જ રહી.

11. હવે પરિસ્થિતિ બદલાઈ છે. પુષ્કળ વસતીવધારો થવાને કારણે અને શહેરીકરણ વધવાથી ઝૂંપડપટ્ટીઓ વધી છે તેથી તથા હવે જંગલો ન રહેવાથી કુદરતી હાજતે જવાની કોઈ સુવિધા રહી નથી. અકળાયેલાં દબાયેલાં નર-નારીઓ શરમ મૂકીને જ્યાં જગ્યા મળે ત્યાં બેસી જાય છે, જેથી પારાવાર ગંદકી થાય છે. તેની સફાઈની કોઈ વ્યવસ્થા નથી હોતી.

12. તીર્થોમાં, પવિત્ર નદીઓના ઘાટ ઉપર, મંદિરોમાં અને બધે જ કુદરતી હાજતે જવાની કોઈ વ્યવસ્થા નથી હોતી. તેથી જ્યાં જુઓ ત્યાં પારાવાર ગંદકી થયા કરે છે. આ આપણી શરમ છે.

13. લોકો ભવ્યાતિભવ્ય મંદિરો, મહાલયો, ઘાટો બાંધે છે, પણ સંડાસની વ્યવસ્થા નથી કરતા. કારણ કે તે બાંધવાનું કોઈ પુણ્ય માહાત્મ્ય નથી આવતું.

14. સંડાસવ્યવસ્થા ન હોવાથી અને લોકોમાં ગમે ત્યાં બેસી જવાની કુટેવ હોવાથી 'મેરા ભારત મહાન' ગંધાઈ રહ્યો છે, જે વિદેશીઓને તો દેખાય છે, આપણને દેખાતો નથી.

15. હવે શું કરવું? આવી ને આવી પરિસ્થિતિ ચાલુ રહેવા દેવી? ના, તો પછી કરવું શું?

16. એક નવું સંડાસપુરાણ લખાય અને તેમાં સંડાસ બાંધવાની ભવ્ય કથાઓ લખાય, જેના દ્વારા કયા કયા ઉત્તમ લોકોનાં હજારો વર્ષ સુધી ભોગવવાનારાં ભવ્ય સુખોની વાતો લખાય. કથાકારો આ પુરાણને અને તેના સંદેશને ગામેગામ પહોંચાડે. પ્રત્યેક સપ્તાહના અંતે ફરજિયાત અમુક સંડાસો તો બાંધવાં જ જોઈએ તેવો મહિમા લખાય.

17. અરે, હું તો તેથી પણ વધારે કહું છું કે પહેલાં મોક્ષ જ્ઞાનથી, યોગથી આત્મસાક્ષાત્કારથી કે પ્રભુભક્તિથી થતો હવે માત્રને માત્ર સંડાસો બાંધવાથી જ મોક્ષ થાય છે તેવી માહાત્મ્ય કથાઓ પ્રચલિત કરવી.

18. એક એવી પ્રચંડ ઝુંબેશ ચલાવવાની જરૂર છે જેથી આ શરમાવનારો દુર્ગંધ મારતો પ્રશ્ન ઉકેલી શકાય.

19. મેં ગ્રીસ, ઇજિપ્ત વગેરે દેશોમાં બેથી ત્રણ હજાર વર્ષ જૂનાં સંડાસ અકબંધ જોયાં છે. 40-50 માણસો લાઇનબંધ સમૂહમાં બેસી શકે તેવાં આરસના પથ્થરોથી ચીકણાં સંડાસ, મળ-નિકાલની વ્યવસ્થા, પાણીની વ્યવસ્થા. અરે સુગંધ ફેલાવનાર અત્તરની પણ તેમાં વ્યવસ્થા જોઈ છે. આપણે હવે તો કાંઈક શીખીએ.

20. આ દેશને ખરેખર મહાન બનાવવો હોય તો સર્વ પ્રથમ તેને ગંદકીમુક્ત કરો, કુટેવોથી મુક્ત કરો, જગ્યાજગ્યાએ સંડાસ બંધાવો. મંદિરો ઘણાં બંધાવ્યાં, હવે જ્યાં અનિવાર્ય જરૂર હોય ત્યાં જ બંધાવો. જ્યાં પ્રથમથી જ ઢગલાબંધ મંદિરો છે ત્યાં નવાં-નવાં વગર જોતાં ન બંધાવો. તેમાં પણ કોમર્શિયલ હેતુવાળાં તો ન જ બંધાવો. સંડાસ બંધાવો, સંડાસ બંધાવો બસ સંડાસ બંધાવો.

20-9-09

*

13. ચારિત્ર્ય

1. ચારિત્ર્યનાં મુખ્ય બે ક્ષેત્રો છે : 1. સૅક્સ અને બીજું, પૈસો. આ બે ક્ષેત્રોમાં મોરલ હોય તેને ચારિત્ર્ય કહેવાય છે.

2. આ બેમાં પૂર્વે સૅક્સ મોરલને વધુ મહત્ત્વ અપાય છે. જો સૅક્સની બાબતમાં કોઈ વ્યક્તિનું જરા જેટલું સ્ખલન દેખાય તો તે કરોડમાંથી કોડીનો થઈ જઈ શકે છે.

3. પૂર્વે મની મોરલ બહુ મહત્ત્વનું નથી, લાંચ-રુશવત લેનારા કે બેંકો ખાઈ જનારા, કાળાબજાર કરનારા કે કાળું વ્યાજ લેનારા ઇજ્જત-આબરૂ સાથે જીવન જીવી શકે છે.

4. પશ્ચિમમાં સૅક્સને વ્યક્તિગત જીવનનો ભાગ ગણાય છે. તેમાં કોઈ ચંચુપાત ન કરે. કુંવારી છોકરીઓ, અપરિણીત સ્ત્રીઓ કે પુરુષો, રાજીખુશીથી ગમે તેવો વ્યવહાર કરે તોપણ તેમના તરફ કોઈ ધ્યાન આપતું નથી. તે સાથે રહી શકે. સાથે ફરી શકે. ખુલ્લેઆમ હાથમાં હાથ ભેળવીને ચાલી શકે. કોઈને કશી પડી નથી હોતી. આ તેમનું અંગત જીવન છે. અંગત જીવન પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જીવવાનો સૌને અધિકાર છે તેવું તેઓ માને છે. હા, કોઈ બહુ મોટા માણસનું આવું હોય તો તેમાં મીડિયાવાળા રસ લે, મોટા ભાગે રાજકારણના કારણે.

5. પશ્ચિમના લોકો મની મોરલને સર્વાધિક મહાત્ત્વ આપે છે. આ તેનું અંગત જીવન નથી. આવા જીવનનો પ્રભાવ રાષ્ટ્ર અને પ્રજા ઉપર પડે છે. તેથી મની મોરલ સર્વાધિક મનાય છે.

6. મની મોરલ પણ ચરિત્રનો મહત્ત્વનો ભાગ છે. તેવું હજી આપણે ત્યાં પૂરેપૂરું સ્થાપિત થયું નથી. માત્ર સૅક્સ મોરલને જ ચારિત્ર માનવામાં આવે છે.

7. સૅક્સ મોરલને જ સર્વોચ્ચ સ્થાન મળ્યું હોવાથી હજારો સ્ત્રી-પુરુષો ઘણા અનર્થોથી બચી ગયાં છે. બચી શકે છે. પણ તેના કારણે લોકો ડબલ જીવન પણ જીવતાં થયાં છે. એક, જે જાહેરમાં છે. અને બીજું, જેને જાહેર કરી શકાય તેવું નથી તે છે. આ કારણે પશ્ચિમ જેટલું ખુલ્લું જીવન જીવી શકે છે એટલું પૂર્વવાળા નથી જીવી શકતા. દંભ-આડંબર-પાખંડનું મૂળ કારણ આ છે.

8. જે લોકો એકાકી છે. અર્થાત્ એકલી સ્ત્રી કે એકલો પુરુષ છે. તે સૅક્સ મોરલ (ચારિત્ર) ભાગ્યે જ સાચવી શકે છે. કુદરતી આવેગો આગળ સૌ કોઈ રાંક થઈ જાય છે. અને પછી ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ સામાન્ય માર્ગે ચાલી પડે છે. આ તેમની મજબૂરી છે. અમાન્ય માર્ગનું સેવન એ ક્ષમાપાત્ર ગણાવું જોઈએ. અથવા દયાપાત્ર ગણાવું જોઈએ.

9. બીજા જે એકાકી નથી, પરણેલા છે. પણ એકબીજાના અસંતોષથી અથવા નવી-નવી વાનગીઓ ચાખવાના શોખથી જે અમાર્ગનું સેવન કરે છે તે મજબૂર નથી. તે ક્ષમાપાત્ર કે દયાપાત્ર નથી. તે અપરાધી છે. તે સમાજવ્યવસ્થાને તોડનારા છે, તેમને દંડ દેવો જોઈએ.

10. જે લોકો કોઈ આદર્શ અંચળા નીચે ફસાઈ ગયા છે. અર્થાત્ જેમને બાળદીક્ષા કે યુવાદીક્ષા આપીને મોક્ષની લાલચ આપી છે તેવા લોકો કુદરતી આંધી આગળ ટકી ન શકે તો તેમાં તેમનો દોષ નથી. ધર્મવ્યવસ્થાનો (થિયરીનો) દોષ છે. તેમને સહજ કુદરતી માર્ગે ન ચાલવા દઈને અકુદરતી માર્ગે ચઢાવનારા દોષી છે. સમાજદોષી છે. દંડ દેવો હોય તો દીક્ષાદાતાને અને સમાજને દંડ દેવાય. પણ તેવું થતું નથી. પેલો બાળક જ દંડનો ભાગી બની જાય છે. મારી દૃષ્ટિએ બાળદીક્ષા અને બાળહત્યામાં કશો ફરક નથી. બાળહત્યામાં બાળક થોડી જ મિનિટોમાં મરી જાય છે. જ્યારે બાળદીક્ષા કે યુવાદીક્ષાર્થી તો જીવનભર બેઆબરૂ થઈને ગૂંગળાઈ ગૂંગળાઈને જીવે છે અને મરે છે. આવા લોકો નિખાલસ જીવન જીવી શકે જ નહિ. ઢોંગ-પાખંડ-દંભ આવી જ જાય. કારણ કે જીવન થિયરી જ એવી છે. હજારમાં એકાદ માણસ કુદરતી આંધીને સહન કરનારો પણ હોઈ શકે છે. પણ એકને આદર્શ માનીને 999ને ફાંસીએ ચઢાવવા યોગ્ય ન કહેવાય.

11. જે લોકો એકાકી રહીને લાંબું જીવન જીવતા હોય છે તે કુદરતી માર્ગના અભાવે અકુદરતી માર્ગ તરફ વળી જતા હોય છે. આ તેમની લાચારી જ કહેવાય. જેમાં હસ્તક્રિયા, સજાતીય સંબંધ, પશુસંબંધ જેવા અનેક માર્ગે એકાકી લોકો વળી જાય તો નવાઈ નહિ.

12. આ બધું સ્વીકારીને પણ કોઈ સતત એકાકી જીવન જીવે તો તેના અન્મોરલને સ્વીકારી લેવું જોઈએ.

13. બને તો બધાને કુદરતસહજ માર્ગે ચલાવવા જોઈએ. તેવી થિયરી આપવી જોઈએ. મોક્ષને બ્રહ્મચર્ય સાથે જોડવું ન જોઈએ. શુદ્ધ સાંસારિક માણસ પણ મોક્ષનો અધિકારી થઈ શકે છે તેવી થિયરી સ્થાપિત કરવી હિતાવહ છે. તો લોકો ઘણા અનર્થોમાંથી બચી શકે છે.

14. યંત્રો

1. સમૃદ્ધિનું મૂળ યંત્રો છે.
2. યંત્રોનું મૂળ વિજ્ઞાન છે. વિજ્ઞાનથી યંત્રો બને છે.
3. વિજ્ઞાનનું મૂળ એપ્રોચ—અભિગમ છે. તેમાંથી પ્રયોગશાળા તરફ લોકો વળે છે. તે વૈજ્ઞાનિકો છે.
4. પ્રયોગશાળા યંત્રો આપે છે.
5. યંત્રોથી કાળી મંજૂરી કાં તો મટી જાય છે કે પછી ઘણી ઓછી થઈ જાય છે. જેથી લોકો સુખી થાય છે.
6. આપણે ધ્યાન કર્યું. જેમાંથી હજારો યોગીઓ થયા.
7. યોગીઓએ ચમત્કારો કર્યા. પણ વાંઝિયા, અંધશ્રદ્ધા અને નિષ્ક્રિયતા વધારનારા.
8. ચમત્કારોથી જીવનનો એક પણ પ્રશ્ન ઉકેલાયો નહિ, ગુલામી, દરિદ્રતા, ભૂખમરો, લાચારી વગેરે અનેક મહાદુઃખો આ યોગીઓનો દેશ સદીઓ સુધી ભોગવતો રહ્યો.
9. પશ્ચિમે ધ્યાન કરનારા પેદા ન કર્યા, પણ ધ્યાનથી કામ કરનારા પેદા કર્યા. પેલા ધ્યાનથી કામ કરનારા વૈજ્ઞાનિક બન્યા. પ્રયોગશાળામાં તેઓ તલ્લીન થઈ ગયા. ખાવા-પીવાનું ભૂલી ગયા. પણ ધ્યાનથી કામ કરવા લાગ્યા. પરિણામે વીજળીની શોધ કરનારા એડીસન જેવા હજારો વૈજ્ઞાનિકો પેદા થયા, જેમણે વિશ્વની કેટલીયે સમસ્યાઓનો ઉકેલ આણ્યો. તેમનું ધ્યાનપૂર્વક કામ કરવાનું વાંઝિયું ન નીવડ્યું. સાર્થક નીવડ્યું.
આપણા યોગીઓ, મહાયોગીઓએ કયા કયા પ્રશ્નો ઉકેલ્યા તેનો જવાબ શો આપવો? પોતે ભોંયરામાં પુરાઈને નિષ્ક્રિય રહ્યા અને લોકોને પણ નિષ્ક્રિય થવાનો ઉપદેશ આપ્યો. આપણે પલાંઠીપૂજક નિષ્ક્રિય બન્યા. કોને આભારી!!
10. ધ્યાન કુદરતી નથી, જરૂરી પણ નથી. ફરી ફરીને એક જ વાત—ધ્યાનથી કામ કરવું એ જરૂરી છે. પાછા વળો, ભોંયરાં છોડો, ધ્યાનથી કામ કરો.
11. મોટા ભાગના ભોંયરાયોગીઓ ટૂંકું જીવન જીવ્યા છે. રોગી થઈને મર્યા છે. અનુયાયીઓ સાચી વાત બહાર આવવા દેતા નથી. આવું થવાનું મુખ્ય કારણ કુદરતવિરોધી જીવન જીવવું છે. લાંબું અને સ્વસ્થ જીવન તો સહજ જીવન જીવનારા જ જોવા મળ્યા છે.

*

યંત્રો (પૂરક)

1. યંત્રોથી બેકારી વધે છે તેવી ધારણા સર્વાંશમાં સત્ય નથી. જ્યારે યંત્રો ન હતાં ત્યારે જે બેકારી અને ગરીબી હતી તે યંત્રો આવ્યા પહેલાં ઘણી વધારે હતી.
2. જ્યાં યંત્રો હોય છે ત્યાં જ લોકો રોજી માટે દોડે છે. જ્યાં યંત્રો નથી હોતાં તે તરફ કોઈ દોડતું નથી. ત્યાં વધુ બેરોજગારી અને ગરીબી હોય છે.
3. યંત્રો બંધ પડવાથી (મિલો વગેરે) લોકો બેકાર થતા હોય છે. યંત્રો ચાલુ થવાથી નહિ.
4. યંત્રોની ઘેલછા કરતાં યંત્રોના ઝનૂની ત્યાગની ઘેલછા વધુ ખતરનાક હોય છે. કારણ કે યંત્રોના ત્યાગથી લોકો અને રાષ્ટ્ર પછાત થઈ જતાં હોય છે.
5. યંત્રો સમૃદ્ધિ અને બુદ્ધિકૌશલ્યનું પ્રતીક છે. જ્યાં યંત્રો નથી હોતાં ત્યાં આ બન્ને નથી હોતાં.
6. યંત્રો એ સતત વિકસિત થનારી પ્રક્રિયા છે. જો તેને સતત વિકસિત કરવામાં ન આવે તો જૂના મોડેલનાં યંત્રો આપોઆપ બંધ પડવા લાગે છે.
7. યંત્રોનો સતત વિકાસ વિજ્ઞાનને આધીન છે. એટલે વિજ્ઞાન પ્રયોગો અનિવાર્ય થઈ જતા હોય છે.
8. જે લોકો વિજ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોનો વિરોધ કરે છે તે પ્રજા અને રાષ્ટ્રના દુશ્મન થઈ જાય છે. કારણ કે વિજ્ઞાન વિના પ્રજા અને

રાષ્ટ્ર પછાત થઈ જતા હોય છે.

9. પછાતપણું કદી પણ શોષણમુક્ત નથી હોતું. વિજ્ઞાનવિરોધીઓ, જાણતાં-અજાણતાં પ્રજાને શોષણને હવાલે કરી દેતા હોય છે. યંત્રોની ઘેલછા પણ વિજ્ઞાનને પ્રશ્રય આપે છે. તે દૃષ્ટિએ તે હિતકારી લાગે છે.

10. યંત્રવિરોધી રાષ્ટ્રની રેવન્યુ-આવક નજીવી હોય છે. કારણ કે રેવન્યુ-આવક યંત્રોના ઉત્પાદનથી થતી હોય છે.

11. મબલક રેવન્યુ-આવક વિનાનું રાષ્ટ્ર વિકાસ નથી કરી શકતું. લોકોની સગવડનાં કાર્યો કરવા માટે પુષ્કળ પૈસો જોઈએ જે તેની પાસે નથી હોતો.

12. યંત્રો વિનાનું રાષ્ટ્ર નિકાસ નથી કરી શકતું. નિકાસ માટે વિશ્વસ્પર્ધાની વસ્તુઓ તેની પાસે નથી હોતી.

13. નિકાસ કર્યા વિના હૂંડિયામણ મળી શકે નહિ. હૂંડિયામણ વિના રાષ્ટ્ર અત્યંત જરૂરી વસ્તુઓ પણ આયાત કરી શકે નહિ.

14. જો તમે ભરપૂર નિકાસ કરો તો જ ભરપૂર આયાત કરી શકો. નિકાસ જ ન કરી શકો તો વિદેશી ઋણ લઈને આયાત કરવી પડે. વિદેશી દેવું રાષ્ટ્રને દબાવી દે. તેની સ્વતંત્રતા દબાઈ જાય. તે ખુમારીભર્યું જીવન ન જીવી શકે.

15. યંત્રો વિના કાચા માલની નિકાસ કરવી પડે. જે સસ્તો લઈ જાય, અને પાકો કરીને પાછો અનેકગણી કિંમત કરીને મોકલે. પહેલાં આવું જ થતું હતું. દેશ દરિદ્ર અને પાયમાલ થઈ જાય. દેવાના ડુંગર ઊભા થઈ જાય.

16. જો જરૂરી વસ્તુઓ જાતે ઉત્પન્ન ન કરી શકાય તેમ જ આયાત પણ ન કરી શકાય તો દાણચોરી વધી જાય. લોકો દાણચોરીથી પણ વસ્તુઓ તો લાવવાના જ. આમ કરવાથી બે નુકસાન થશે. 1. અપરાધો વધી જશે. 2. અન્ય દેશોના કામગારોને રોજી મળશે, તેમને નફો મળશે, તેમને રેવન્યુ મળશે. તમને કાંઈ નહિ. જો આ જ વસ્તુઓ દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ હોત તો દેશના લોકોને રોજી મળત, નફો અહીં જ રહેત, રેવન્યુ પણ રાષ્ટ્રને મળત. યંત્રવિરોધનો કેટલો મોટો અનર્થ થાય છે!

*

15. લાગણી

વીતરાગ થવાનો અર્થ લાગણીહીન થવાનો હોય તો—

1. વીતરાગ થવા કરતાં લાગણીશીલ થવું વધુ ઉત્તમ છે.
2. વીતરાગ થવું એટલે લાગણીહીન થવું. લાગણીહીનતા એટલે જીવનહીનતા. લાગણી નથી તો જીવન નથી.
3. લાગણીથી હરખ પેદા થાય છે. હરખથી માણસને જીવન ભર્યુંભર્યું લાગે છે.
4. તિજોરી પૈસાથી ભરાય છે, પેટ અનાજથી ભરાય છે. મગજ જ્ઞાનથી ભરાય છે અને હૃદય લાગણીઓથી ભરાય છે.
5. ખાલી તિજોરી, ખાલી પેટ, ખાલી મગજ એટલું દુઃખ નહિ આપે જેટલું ખાલી હૃદય દુઃખ આપે છે.
6. જેનું હૃદય શુદ્ધ લાગણીઓથી ભરાયેલું રહે છે. તે મહાદુઃખોમાં પણ ટકી શકે છે. કારણ કે લાગણીઓ જીવનપ્રદાયિની શક્તિ છે.
7. ગીતા લાગણીને ભાવના કહે છે.

   નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ના ચાયુક્તસ્ય ભાવના,
   ન ચા ભાવયતઃ શાંતિરશાન્તસ્ય કુતઃ સુખમ્

8. લાગણી પામવી અને પમાડવી એ સૌથી મોટું ટોનિક છે. જે લોકો નથી તો કોઈની લાગણી પામતા કે નથી કોઈને પમાડતા તે આપોઆપ નિસ્તેજ થઈ જતા હોય છે.
9. લાગણીને આંધળી માની છે. તે જ્યારે કુપાત્ર ઉપર ઢળે છે ત્યારે મોહ થઈને ડુબાડનારી બને છે અને તે જ્યારે સુપાત્ર ઉપર ઢળે છે ત્યારે તરીને તારનારી બને છે.
10. આંધળી લાગણીની આંખ વિવેક છે. વિવેક એટલે સદ્‌બુદ્ધિ.
11. સદ્‌બુદ્ધિ ઈશ્વરભજન અને સત્સંગથી આવતી હોય છે.
12. લાગણી મહાન શક્તિ છે. તેનો નાશ કરવાનો ન હોય તેને સુધારવાની હોય. સુધારેલી લાગણી જભક્તિ બને છે. તેનાથી પ્રભુપ્રાપ્તિ પણ થાય છે.
13. લાગણીહીનતા એ જ્ઞાનનું લક્ષણ નથી. કઠોરતાનું લક્ષણ જ કહેવાય.
14. લાગણીહીન અને કાળમીંઢ પથ્થરમાં કશો ફરક નથી, કદાચ ફરક છે તો એટલો જ છે—પથ્થર બીજાને મારે છે જ્યારે લાગણીહીનતા તો પોતાને પણ મારે છે. કારણ કે લાગણીહીન કોઈની લાગણી મેળવી શકતો નથી. તે એકાકી, ખાલીપણું ભોગવીને જીવે છે.
15. વૈરાગ્ય વિના વીતરાગ ન થવાય. પણ વીતરાગનો અર્થ સર્વસ્વનો ત્યાગ નથી પણ કુતત્ત્વોનો ત્યાગ છે. સુતત્ત્વોનો સ્વીકાર તો જીવન માટે જરૂરી છે. કુતત્ત્વની સાથે સુતત્ત્વોનો પણ ત્યાગ કરનારા કેટલાયને અન્યાય કરીને જીવન હારી જતા હોય છે.
16. શુભ લાગણીઓવાળા શુભ સંબંધો જીવનનૌકા છે. તેના સહારે જીવન જિવાય છે અને તરાય પણ છે.

*

16. રાજકીય વ્યવસ્થા

વ્યક્તિ તથા પ્રજાને સુખ-દુઃખમાં મહત્ત્વનો ભાગ રાજવ્યવસ્થા ભજવતી હોય છે. રાજા વિના અરાજકતા આવી જતી હોય છે. અરાજકતાથી માત્સ્યન્યાય થતો હોય છે. અર્થાત્ મોટું માછલું નાના માછલાને ગળી જાય તેમ બળવાન દુર્બળનું શોષણ કરતો હોય છે. બળિયાના બે ભાગ થઈ જતા હોય છે. એટલે રાજવ્યવસ્થા સારી હોય તો જ પ્રજા સુખી થાય. સારી રાજવ્યવસ્થાનાં આટલાં લક્ષણો છે.

1. પ્રજા સુરક્ષિત હોય.
2. પ્રજા સમૃદ્ધ હોય.
3. પ્રજા વૈચારિક મુક્તિ અનુભવતી હોય.
4. પ્રજાને ધાર્મિક સ્વતંત્રતા હોય.
5. પ્રજાને દેશ-વિદેશમાં આવાગમનની છૂટ હોય.
6. મુક્ત વ્યાપાર અને મુક્ત ઉદ્યોગો હોય.
7. પ્રજાને ઝડપી અને સાચો ન્યાય મળતો હોય.
8. પ્રજાનો અવાજ મહત્ત્વના રાજનિર્ણયોમાં પ્રભાવી હોય.

આટલી બાબતો જ્યાં હોય ત્યાં સુરાજ્ય અથવા રામરાજ્ય આવ્યું કહેવાય. યોગ્ય, કુશળ અને ઉત્તમ રાજા વિના આ કદી પણ શક્ય નથી. પહેલાં રાજાશાહી હતી. રાજા વંશપરંપરાથી થતો. ચૂંટણી ન હતી. રાજા થવા માટે પ્રજાનો કશો અવાજ ન રહેતો. રાજાને અનેક કુંવરો હોય તો વારસદારોમાં કલહ થતો. એ રાજાને અનેક રાણીઓ હોય તો પ્રત્યેક રાણી પોત-પોતાના કુંવરને રાજગાદી અપાવવા ષડ્યંત્રો રચતી. આમાં મંત્રીમંડળના સભ્યો પણ સામેલ થઈ જતા, ઘણું મોટું ષડ્યંત્ર ચાલતું. રાજાની હત્યા પણ થઈ જતી. પછી માંડ રાજગાદીનું ઠેકાણું પડતું. રાજવંશોમાં વારંવાર પરિવર્તન થયા કરતું. અશાંતિ થતી, સ્થિરતા ન રહેતી, આ પ્રક્રિયામાં કોઈ કોઈ સારો રાજા પણ આવી જતો જે મહાન થતો અને વર્ષો સુધી પ્રજા તેને યાદ કરતી. પણ ઘણા રાજાઓ મનમુખી અને અત્યાચારી પણ થતા. જે પ્રજાને ત્રાસ આપતા. આવા રાજાને પ્રજા ધુતકારતી. તે કદી પણ પ્રજાનું મન જીતી શકતો નહિ.

આ રાજ્યવ્યવસ્થામાં લગભગ વિશ્વભરમાં પરિવર્તન આવ્યું. વીસમી શતાબ્દીમાં રાજાશાહીની જગ્યાએ ઘણાં રાજ્યોમાં લોકશાહી આવી. જ્યાં રાજા રહી ગયા ત્યાં પણ તેમના ઉપર કોઈ ને કોઈ પ્રકારનું નિયંત્રણ આવ્યું. તદ્દન સ્વચ્છંદી રાજા હવે જોવા નહિ મળે. એ સારી વાત છે.

લોકશાહી ચૂંટણી વિના હોય નહિ એટલે ચૂંટણી આવી. ચૂંટણીના ચાર પ્રકાર રહ્યા છે : 1. માત્ર વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓને જ નેતા ચૂંટવાનો અધિકાર. 2. એક જ પક્ષ ચૂંટણી લડે અને તેના જ નેતાઓ રાજ કરે. 3. બહુ પક્ષો ચૂંટણી લડે. પણ માત્ર પુરુષોને જ મત આપવાનો અધિકાર. અને 4. બહુ પક્ષો ચૂંટણી લડે અને સૌ કોઈ પુખ્ત વયના માણસો. નર-નારી સૌને મત આપવાનો અધિકાર.

આ ચાર પ્રકારની ચૂંટણીઓથી રાજ્યવ્યવસ્થા ચાલવા લાગી. તેમાં માત્ર વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ, વર્ગો કે જાતિઓના મતોથી ચૂંટાતો નેતા, સૌનો નેતા ન કહેવાય. પણ પેલા વારસાગત નેતા કરતાં સારો કહેવાય.

સામ્યવાદીઓ બીજા પક્ષોને સહન કરી શકતા નથી. તેથી જ્યાં-જ્યાં તેમનું શાસન હોય છે, મોટા ભાગે એક પક્ષીય રાજશાસન ચાલતું હોય છે. ચૂંટણી થાય છે. નેતા બદલાય છે પણ પક્ષ બદલાતો નથી. કારણ કે બીજો પક્ષ જ નથી, નેતા પણ એક વાર નેતા બન્યા પછી વર્ષો સુધી બદલાતો નથી. સ્ટાલીન, માઓ વગેરે તેનાં ઉદાહરણ છે. સ્ટાલીન કે માઓ જેવી હસ્તીઓની સામે કોણ ઊભું રહી શકે? અને કોણ જીતી શકે? શક્ય જ ન બને. આ પદ્ધતિમાં કેટલાંક જમા પાસાં છે તો ઘણાં ઉધાર પાસાં પણ છે.

લોકશાહી

1. વિશ્વમાં જેટલી શાસનપદ્ધતિઓ છે તેમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ લોકશાહી છે. પણ લોકશાહીની સફળના લોકોની કક્ષાને આધીન છે.
2. જે પ્રજાને રાજકીય પ્રશ્નોનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન હોય, જે પ્રજા મતદાન પ્રત્યે પૂરેપૂરી સભાન હોય, જે મોરલવાળી પ્રજા હોય, તે જ સાચી

લોકશાહી ભોગવી શકે છે.

3. જે પ્રજા રાજકીય પ્રશ્નોને સમજતી જ ન હોય, જે પ્રજા મતદાન પ્રત્યે ઉદાસીન હોય, જે પ્રજાને ખરીદી શકાતી હોય, લલચાવી શકાતી હોય, તે સાચી લોકશાહી ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ, કદાચ કરે તો ભોગવી શકે નહિ.

4. સાચી લોકશાહી સાચા નેતાઓથી ચાલતી હોય છે. સાચા નેતાઓને સાચી પ્રજા જ ચૂંટી શકતી હોય છે. પ્રજાની કક્ષા નિમ્નસ્તરની હોય તો સાચા માણસો ચૂંટાઈ શકે નહિ. સમજુ માણસોની ઉપેક્ષા અને અણસમજુ માણસોનું જથ્થાબંધ ગાડરિયું મતદાન લોકશાહીના સ્તરને વધુ ને વધુ નીચે ઉતારી દેતું હોય છે.

5. જે મતદાતા માત્ર દેશનો જ વિચાર કરીને મતદાન કરે છે તે ઉત્તમ છે. જે મતદાતા દેશવિરુદ્ધ પ્રાંતનો જ વિચાર કરીને મતદાન કરે છે તે મધ્યમ છે. જે મતદાતા માત્ર પોતાનો કે પોતાની જ્ઞાતિનો જ વિચાર કરીને મતદાન કરે છે તે કનિષ્ઠ છે. જે મતદાતા, રાષ્ટ્રદ્રોહ, પ્રજાદ્રોહ કરીને શત્રુને કે શત્રુઓના એજન્ટોને મતદાન કરે છે. તે અધમ છે.

6. ભારતમાં છેલ્લી બે કક્ષાઓ વધી ગઈ છે. તેથી ભારતની લોકશાહી ક્રમેક્રમે અને હવે તીવ્ર ગતિથી પતન તરફ દોડી રહી છે.

7. ચૂંટણી સમયે અવનવી લલચાવનારી કોમ કે ધર્મઆધારિત યોજનાઓ બહાર પાડવી અને મતદાતાઓનું કોમવાર કે ધર્મવાર વર્ગીકરણ કરવું એ દેશને તોડવા જેવો અપરાધ છે.

8. પૂરા દેશની બધી પ્રજા એક સમાન છે, તેની જગ્યાએ પ્રજા-પ્રજા વચ્ચે વિભાજન કરવાં, રાષ્ટ્રીય યોજનાની જગ્યાએ કોમવાર કે ધર્મવાર ભેદભાવપૂર્ણ યોજનાઓ પ્રજાને હાનિ પહોંચાડનારી થવાની છે. આ રીતે એકતા તૂટતી હોય છે.

9. કશી જ યોગ્યતા કે ક્ષમતા વિના પણ ચૂંટણી લડવાનો અધિકાર આપવો, એ હલકા માણસોને ઊંચી ખુરશી ઉપર બેસાડવાની આત્મહત્યા છે. પદ પ્રમાણે ચૂંટણી લડવાની યોગ્યતા નક્કી થવી જ જોઈએ. મતદાતાની પણ ઓછામાં ઓછી યોગ્યતા તો નિર્ધારિત થવી જ જોઈએ.

10. એવી વ્યવસ્થા થવી જોઈએ કે જેથી ચૂંટણી લડનારની જ્ઞાતિ, ધર્મ, પ્રાન્ત કે વર્ગની જાહેરાત ન થાય. મત વ્યક્તિને નહિ, માત્ર પક્ષને જ અપાય.

11. આટલાં માણસોને મતથી વંચિત કરી દેવાં જોઈએ. 1. અપરાધીઓનો, 2. સંતતિનિયમન ન કરનારાને, 3. સરકારી મકાનો ખાલી ન કરનારાઓને 4. રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રની એકતાને હાનિ પહોંચે તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરનારાઓને 5. સતત ત્રણ ચૂંટણીઓમાં મતદાન ન કરનારાઓને—આટલા લોકોનો મતાધિકાર છીનવી લેવો જોઈએ.

12. ચૂંટણીનો એક જ હેતુ હોવો જોઈએ—જે સારામાં સારો દેશનો ક્રીમ વર્ગ છે તે જ લોકસભા કે વિધાનસભામાં જાય. ગમે તેમ કરીને પણ કચરાવર્ગને જતો રોકવો જોઈએ. જો કચરો ભેગો થઈ જશે તો તે દેશને પાયમાલ કરી નાખશે. ક્રીમ એટલે બુદ્ધિશાળી, તજ્જ્ઞ, વિશ્વાસુ, વફાદાર, સક્ષમ અને મોરલવાળો વર્ગ. વર્ગ એટલે ન્યાત-જાત કે ધર્મ નહિ. માત્ર ભારતીય.

13. માત્ર ભારતીયો દ્વારા જ ભારતની એકતાનું જતન થશે. ભારતીયોમાં અંદરોઅંદર વિભાજન થાય તેવું કશું જ ન કરાય. ભારતીયતા વધારો અને મજબૂત થાવ, કોમવાદ, પ્રાન્તવાદ કે સંપ્રદાય વધારીને કદી મજબૂત ન થવાય. દુર્બળ જ થવાય.

14. કોઈ પણ ધર્મ કે વર્ગ પ્રત્યે તુષ્ટીકરણ નહિ, સમાનપણું જ રાખી શકાય. એક વર્ગનું તુષ્ટીકરણ બીજા વર્ગમાં અસંતોષ ઉત્પન્ન કરશે જ, જે આજ નહિ તો કાલે વિભાજનનાં દુષ્પરિણામો આપશે. તેનાથી દેશ અને પ્રજાને બચાવવી જોઈએ.

3-10-09

*

17. યુદ્ધો

1. રાષ્ટ્રની રક્ષા માટે યુદ્ધ અનિવાર્ય છે. બધી મંત્રણાઓ કર્યા પછી પણ જ્યારે શત્રુપક્ષ સમાધાન માટે તૈયાર ન થાય ત્યારે યુદ્ધ જ બાકી રહે છે. જો તે ન કરવામાં આવે તો રાષ્ટ્રનું રક્ષણ થઈ શકતું નથી. મંત્રણાઓ પણ તેની સફળ થતી હોય છે જેનામાં યુદ્ધ કરવાની અને જીતવાની ક્ષમતા હોય.

2. રાષ્ટ્રની રક્ષા ત્રણ રીતે થઈ શકે છે :

1. જ્યાંથી આક્રમણ થવાનું હોય તેના ઉપર પ્રથમથી જ આક્રમણ કરી દેવું. તેને તેની ભૂમિ ઉપર જ લડવા બાધ્ય કરવો. જેથી આપણી ભૂમિ યુદ્ધક્ષેત્રથી બચી જાય.

2. શત્રુપક્ષ તરફથી આક્રમણ થયા પછી પ્રત્યાક્રમણ કરવું.

3. આ બન્નેમાંથી એક પણ ન કરી શકાય તો તો શત્રુપક્ષની શરતો પ્રમાણે સંધિ કરી લેવી અથવા હારી જવું.

3. આપણે એક વાર જ વિદેશી શત્રુ ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું. શ્રી રામે, શ્રીલંકા ઉપર પૂરી તૈયારી કરીને આક્રમણ કર્યું હતું. અને સીતાજીને લઈ આવ્યા હતા. મને લાગે છે કે આ પહેલું અને છેલ્લું આક્રમણ હતું. તે પછી પૂરી તૈયારી કરીને પરદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું હોય તેવું દેખાતું નથી. આવો, જરા વિગતથી ઇતિહાસ જોઈએ.

4. ઈરાનના હખામની વંશના રાજા કુરુષે ઈ.સ. પૂર્વ 558માં એક મોટી સેના સાથે ભારત ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું. તેણે ભારતનો પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશ અને સિન્ધુ નદી સુધીના પ્રદેશોને ખંડણી ભરતા કર્યા હતા.

આપણે તેના આક્રમણ પૂર્વે તેના ઉપર ન તો આક્રમણ કર્યું કે ન પછીથી પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. તે ફરીથી સિન્ધ ઉપર ચઢી આવ્યો, કારણ કે આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ ન થવાથી તેને પાનો ચઢ્યો. પણ આ વખતે તે હાર્યો અને ઘણી ખુવારી વેઠીને ચાલ્યો ગયો. ખુવારી વેઠીને ચાલ્યો ગયો હોવા છતાં આપણે પીછો ન કર્યો અને પ્રત્યાક્રમણ કરી તેના દેશનો કબજો ન લીધો.

5. એ જ વંશમાં ઈરાનમાં એક મહાન રાજા થયો દારા અથવા દારાયવહૂ (ઈ. પૂ. 521-485) તે ભારત ઉપર ચઢી આવ્યો. તેણે પશ્ચિમ પંજાબ અને સિન્ધ સુધીનો પ્રદેશ જીતી લીધો. આ બધા પ્રદેશોને ઈરાનમાં ભેળવી લીધા અને તેનો 20મો પ્રાન્ત બનાવ્યો. આ અધિકાર લાંબો સમય રહ્યો.

યાદ રહે, આપણે ન તો પૂર્વ આક્રમણ કર્યું કે ન પછીથી પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. આ ગુલામી સિકંદરના દ્વારા દૂર થઈ.

6. ઈ.સ. પૂર્વ 327માં ગ્રીસથી સિકંદર (એલેકઝાંડર) ચઢી આવ્યો. તેણે ઈરાનને જીતી લીધું. તેથી આપણા પ્રદેશો ઈરાનના કબજામાંથી મુક્ત થયા. સિકંદરે છેક કાશ્મીરથી સિંધ સુધીના પ્રદેશો જીતી લીધા. આ વખતે પણ આપણે ગ્રીસ ઉપર ન તો આક્રમણ કર્યું કે ન તેના ઉપર પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. જીતેલા ભારતના પ્રદેશોના તેણે ત્રણ પ્રાન્તો બનાવ્યા : 1. કંદહાર, 2. પંજાબ અને 3. સિંધ.

7. ઈ.પૂ. 190માં બૈક્ટ્રિયાના ડીમેટ્રીયસે ભારત ઉપર આક્રમણ કર્યું. તે છેક પાટલીપુત્ર સુધી પહોંચી ગયો. જોકે પાટલીપુત્રના પુષ્યમિત્રશુંગે તથા કલિંગ (ઉડિસા)ના મારવેલ રાજાએ સાથે મળીને તેને આગળ વધતો અટકાવ્યો અને પાછો વાળ્યો. તોપણ પંજાબના સિયાલકોટ (શાકલનગર)માં રાજધાની બનાવીને તે રાજ કરતો રહ્યો.

પ્રશ્ન એ થાય છે કે તેના આક્રમણ પહેલાં જ આપણે તેના ઉપર આક્રમણ કેમ ન કર્યું? તે ભારતમાં જામી ગયો.

8. ઈ.પૂ. 162માં બૈક્ટ્રિયાના યુક્રેટિડસે ભારત ઉપર આક્રમણ કર્યું, કાબુલ, પંજાબ, તક્ષશીલા, પુષ્કલાવતી, કપીશા વગેરે પ્રદેશો જીતી લીધા. લાંબો સમય રાજ કર્યું. આપણે આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ કશું ન કર્યું.

9. આ બધા ગ્રીક રાજા-સેનાપતિઓ ભારત ઉપર ચઢી આવતા હતા. ભારતે તો તેમના ઉપર આક્રમણ-પ્રત્યાક્રમણ ન કર્યાં, પણ ઈરાનના પાર્થિઅન (પહલવ) રાજાએ, શકો તથા કુષાણોનો સાથ લઈને ગ્રીક ઉપર આક્રમણ કર્યું અને ભારત ઉપરથી ગ્રીકસત્તાને નષ્ટ કરી દીધી. યાદ રહે, ત્યારે શકો-કુષાણો આપણા માટે વિદેશી હતા.

10. મધ્ય એશિયાથી શકો, ખસતા-ખસતા ભારત ઉપર ચઢી આવ્યા. તેમણે કંદહાર જીત્યું, બલૂચિસ્તાન જીત્યું. સિંધમાં પ્રવેશ્યા. સિંધને

તેમણે શકદ્વીપ નામ આપ્યું. સિંધથી સૌરાષ્ટ્ર, માળવા, મથુરા, પંજાબ સુધી આણ પ્રવર્તાવી. પછી તો યમુનાથી ગોદાવરી સુધીનો પ્રદેશ જીતી લીધો. પછી કાળાન્તરે તે ભારતીય થઈ ગયા.

ફરી પાછો પ્રશ્ન એ થાય છે કે વિદેશી શકો ઉપર આપણે આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ કેમ ન કર્યું?

11. આ જ સમયે ઈરાનના પહલવો ચઢી આવ્યા. અને પશ્ચિમોત્તર ભારત જીતી લીધું.

12. ચીન તરફથી યુ.-ચી. જાતિ ચઢી આવી. તેણે કાબુલ-કંદહાર (ત્યારે તે ભાગ ભારતનો ગણાતો) પછી પંજાબ, સિંધ, કાશ્મીર અને અડધો ઉત્તર પ્રદેશ જીતી લીધો. યુ.-ચી. જાતિની પાંચ શાખાઓ થઈ. તેમાંથી આ શાખાને કુષાણ કહેવાઈ. કુષાણોમાં મહાન સમ્રાટ કનિષ્ક થયો. તેણે બૌદ્ધ ધર્મ અપનાવ્યો. કનિષ્ક (ઈ.સ. 120-162) ભારતમાં રહ્યો. તે ભારતીય થઈ ગયો. લગભગ 42 વર્ષ સુધી તેણે ભારત ઉપર રાજ કર્યું. અને પોતાના પહેલાં આવેલા શકો સાથે લડતો રહ્યો. તેનું રાજ્ય કાશગર-બુખારાથી છેક ઉજ્જૈન સુધી ફેલાયેલું હતું. તેણે ક્ષત્રપો નીમ્યા અને પ્રાન્તોનો વહીવટ ચલાવ્યો. ને પછી કુષાણો ભારતીય થઈ ગયા.

13. ઈ.સ. 486માં ભારત ઉપર હૂણો ચઢી આવ્યા. તોરમાણના નેતૃત્વમાં ક્રૂર હૂણોને સમુદ્રગુપ્તે પાછા ધકેલી દીધા. પણ તે ફરી પાછા ચઢી આવ્યા અને કંદહારથી માળવા સુધીનો ભાગ જીતી લીધો. આપણે ન તો આક્રમણ કર્યું ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. જે આવ્યા તે જીતતા ગયા અને રાજ કરતા રહ્યા.

14. હૂણોમાં મિહિરગુલ બહુ ક્રૂર રાજા થયો. તેણે ભારે અત્યાચારો કર્યા. અંતે અહીંની પ્રજામાં હૂણો ભળી ગયા.

15. ઈ.સ. 711માં અરબસ્તાનથી 17 વર્ષનો મહમદ બિન કાસમ ચઢી આવ્યો. સિંધનો બ્રાહ્મણ રાજા બૌદ્ધ મંત્રીઓની ગદ્દારીથી હાર્યો અને મરાયો. વિધવા રાણી કિલ્લાના રક્ષણ માટે ભારે ઝઝૂમી પણ હારી ગઈ. હજારો સ્ત્રીઓ શિયળ બચાવવા બળી મરી. કદાચ આ પહેલું જૌહરવ્રત હતું.

આરબ સેનાપતિ મુલતાન પહોંચ્યો. રાજા હાર્યો. મરાયો, સમૃદ્ધ નગર લૂંટી લેવાયું. સ્ત્રીઓ વગેરેને ગુલામ બનાવી અરબસ્તાન લઈ ગયો. મંદિરો લૂંટ્યાં તથા નષ્ટ કર્યાં. અહીં આરબસત્તા સ્થાપિત થઈ. ઘણા લોકોને ઇસ્લામમાં પરિવૂર્તિત કરાયા. ભારતમાં આ પહેલી મુસ્લિમ સત્તા સ્થાપિત થઈ હતી.

ફરી પાછો એનો એ જ પ્રશ્ન આક્રમણ—પ્રત્યાક્રમણ કેમ ન કર્યું? ન કરવાથી પરાજય અને વિનાશ થયો. ભારતમાં પ્રથમવાર સિંધમાં આરબોની સત્તા સ્થાપિત થઈ. અને સિંધમાંથી સૌરાષ્ટ્ર ઉપર આક્રમણો થયાં. જમાદાર જુનેદને ગદ્દાર કાકુ વાણિયો વલ્લભી ઉપર લઈ આવ્યો અને વલ્લભીનો વિનાશ કરાવ્યો, પણ વલ્લભીએ જુનેદ ઉપર પ્રથમ આક્રમણ કેમ ન કર્યું? પછીથી પ્રત્યાક્રમણ કેમ ન કર્યું?

16. ઈ.સ. 1001માં મહેમુદ ગઝનવી પંજાબ ઉપર ચઢી આવ્યો અને જયપાલને હરાવીને અપાર લૂંટ કરી પાછો ચાલ્યો ગયો.

17. જયપાલ ઉપર મહેમુદે ફરી વાર આક્રમણ કર્યું. જયપાલ ફરી હારી ગયો. ભારે આઘાત લાગવાથી જયપાલે અગ્નિમાં પ્રવેશી આત્મહત્યા કરી લીધી.

18. ઈ.સ. 1004માં ભાટિયા ઉપર આક્રમણ કર્યું. મંદિરો તોડ્યાં, સ્ત્રી-પુરુષોને ગુલામ બનાવ્યાં. હજારોની કતલ કરી, સામે કોઈએ પ્રત્યાક્રમણ ન કર્યું.

19. ઈ.સ. 1005-6માં મુલતાન ઉપર આક્રમણ કર્યું. વિજયી થઈ લૂંટીને ચાલ્યો ગયો.

20. મહેમુદે ફરીથી સુખપાલ ઉપર ચઢાઈ કરી. સુખપાલે ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. પણ તેણે ધર્મ છોડી દીધો એટલે દંડ દેવા પાછો આવ્યો અને સુખપાલને જીવનભર કેદમાં રાખ્યો.

21. ઈ.સ. 1008-9માં અનંગપાલ ઉપર ચઢાઈ કરી. પેશાવરના મેદાનમાં બન્ને સેનાઓ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. મહમુદ જીતી ગયો. તેણે ભારતના મોટા પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું. અને મોટી સંપત્તિ લૂંટી, મંદિરો તોડ્યાં, સ્ત્રી-પુરુષોને ગુલામ બનાવ્યાં અને ગઝની લઈ ગયો. પણ કોઈ બોધપાઠ ન લેવાયો. ન તો આપણે ગઝની ઉપર આક્રમણ કર્યું ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું.

22. ઈ.સ. 1010માં અલવર પાસે નારાયણપુર ઉપર ચઢાઈ કરી. મહેમુદ ભૂમિ મેળવવા ચઢાઈ કરતો ન હતો, તેને તો મંદિરો તોડવામાં, લૂંટવામાં અને જુવાન સ્ત્રીઓને ગુલામ બનાવવામાં રસ હતો. તેથી રાજાને હરાવીને મંદિરો તોડીને, લૂંટીને વીણી-વીણીને જુવાન સ્ત્રીઓને પકડીને ચાલતો થતો.

23. ઈ.સ. 1010માં ફરીથી મુલતાન ઉપર ચઢાઈ કરી, રાજાને હરાવી કેદ કરી લઈ ગયો. મુલતાનને ત્રીજી વાર લૂંટી લીધું.

24. મહેમુદે ફરીથી અનંગપાલના પુત્ર પૂરુ જયપાલ ઉપર આક્રમણ કર્યું. રાજા હારીને ભાગી ગયો. આ વખતે મહેમુદ એટલી બધી સ્ત્રીઓને ગુલામ પકડી કે ગઝની અને બીજાં શહેરો આવી ગુલામ સ્ત્રીઓથી બજારો ઊભરાઈ ગયાં.

25. મહેમુદે ઈ.સ. 1014માં થાણેશ્વર ઉપર ચઢાઈ કરી, થાણેશ્વરમાં રાજાએ જગસામ્બનું ભવ્ય મંદિર બંધાવ્યું હતું તેમાં અઢળક ધન હતું. તે લૂંટવાની તથા મંદિર તોડવાની તેની નેમ હતી. રાજાએ તેને સમજાવ્યો કે એ મંદિર ન તોડે તો લાખ્ખો સોનામહોરોનો દંડ આપવા હું તૈયાર છું. પણ મહેમુદે કહ્યું કે મંદિરો તોડવાં એ અલ્લાહનો હુકમ છે. તેમાં કશો ફેરફાર થઈ શકે નહિ. તેણે મંદિર તોડ્યું. ચક્રપાણિની મૂર્તિના ટુકડા કર્યા, હજારો સ્ત્રીઓ અને ધનને લઈને પાછો ફર્યો. 'હું મૂર્તિઓ તોડનારો છું. વેચનારો નથી.' તેવું તેનું પ્રસિદ્ધ વાક્ય છે.

26. ઈ.સ. 1014-15માં તેણે કાશ્મીર ઉપર ચઢાઈ કરી. પણ હિમવર્ષાના કારણે સફળ ન રહ્યો તેથી પાછો ફર્યો.

27. ઈ.સ. 1018-19માં તેણે મથુરા—કનોજ ઉપર ચઢાઈ કરી. કનોજનો રાજા શરણે થયો તોપણ ત્યાંનાં દશ હજાર મંદિરોને લૂંટ્યાં અને તોડ્યાં. ત્યાંથી વારણા ગયો ત્યાં લોકોએ દંડ આપ્યો. તોપણ મંદિરો તો તોડ્યાં જ. ત્યાંથી મથુરા જઈને હાહાકાર મચાવ્યો. તેણે બધાં મંદિરો તોડ્યાં, લૂંટ્યાં અને ત્રેપન હજાર સ્ત્રી-પુરુષોને ગુલામ બનાવ્યાં. મથુરામાંથી 62 મણની સોનાની એક મૂર્તિ મળી. તેને લઈ જવી કઠિન લાગતાં ત્યાં ને ત્યાં ટુકડા કરી લઈ ગયો. વૃન્દાવનમાં પણ આવું જ કર્યું.

28. ઈ.સ. 1020માં તે બુંદેલારાજા ઉપર ચઢી આવ્યો. અને જીત્યો.

29. હિરાત તથા નૂર (કાબુલ નદી પાસે) એટલા માટે ચઢાઈ કરી, કારણ કે અહીંના બૌદ્ધોએ ઇસ્લામ સ્વીકારેલો પણ તે છોડીને ફરીથી મૂર્તિપૂજા કરવા લાગ્યા હતા. તેમને દંડ દેવા ચઢી આવ્યો. બધાને કાફરપણામાંથી પાછા ઇસ્લામમાં લાવ્યો અને ચાલ્યો ગયો.

30. ઈ.સ. 1022માં તેણે ગ્વાલિયરમાં સંતાયેલા નંદરાજાને દંડ દેવા ચઢાઈ કરી, નંદે શરણાગતિ સ્વીકારી દંડ આપ્યો.

31. ઈ.સ. 1025માં તે સોમનાથ ઉપર ચઢી આવ્યો. રાજસ્થાનનું રણ પાર કરીને જૈન તીર્થ લોદરવા લૂંટ્યું. મંદિરો તોડ્યાં. ત્યાંથી રસ્તામાં આવતાં અનેક મંદિરો લૂંટતો તોડતો પાટણ પહોંચ્યો. પાટણનો રાજા ભીમદેવ પહેલો દરવાજા ખુલ્લા મૂકીને ભાગી ગયો. પાટણ અનાથ થઈ ગયું. પાટણમાં ભારે સમૃદ્ધિ હતી. સેંકડો જિનાલયો તથા શિવાલયો હતાં. બધું તોડી નાખ્યું. હાહાકાર મચાવી મોઢેરા પહોંચ્યો. અહીં સામનો કરનારા રાજપૂતોને મારી-કાપી હરાવીને મંદિરો તોડી-ધ્વંસ કરી, દેલવાડા પહોંચ્યો. અહીં પણ તેણે તે જ કર્યું. અંતે તે સોમનાથ પહોંચ્યો. સોમનાથની વિગત લખતાં કલમ કાંપી ઊઠે છે. ન જ લખું તો સારું. સોમનાથનો સર્વાંશમાં વિધ્વંસ કરીને ગઝની પહોંચ્યો. ગઝની શહેર ભારતીય ગુલામ સ્ત્રી-પુરુષોથી ઊભરાઈ ઊઠ્યું. ચાર-ચાર આના (પચીસ પૈસા)માં સ્ત્રીઓ વેચાઈ. કોઈ લ્યો, કોઈ લ્યો થઈ ગયું.

32. છેલ્લી ચઢાઈ તેણે પંજાબના જાટો ઉપર કરી. તેમને દંડ દીધો.

તેના મૂર્તિ તોડવાના મહાન કાર્યથી પ્રસન્ન થઈને ખલીફાએ તેને 'કરફુદ્દૌલા અલ ઇસ્લામ'નો ઇલકાબ આપ્યો.

તેણે સત્તર વાર ભારત ઉપર ચઢાઈ કરી, પણ ભારતે એક વાર પણ ગઝની ઉપર ચઢાઈ ન કરી, ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. તે વાવાઝોડાની માફક આવતો, ધનાઢ્ય મંદિરોને શોધતો તોડતો, લૂંટતો હાહાકાર મચાવી ચાલ્યો જતો. ત્યારે તો કશો બોધપાઠ આપણે ન લીધો, હવે તો લ્યો. સુરક્ષિત રહેવું હોય તો જ્યાંથી આક્રમણ થવાનું હોય ત્યાં પહેલાં જ આક્રમણ કરી દો. શત્રુને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખો. પણ આવું ચિંતન લાવવું ક્યાંથી? જામનગર કરતાં પણ નાની જાગીરવાળો ગઝનીનો સુલતાન ભારત ઉપર સત્તરવાર ચઢી આવે અને પ્રત્યેક વાર વિજયી થાય એ શરમથી ડૂબી મરવા જેવી વાત થઈ કહેવાય. હવે તો બણગાં ફૂંકવાનું બંધ કરી વાસ્તવિકતાને સ્વીકારો.

વાત પૂરી થતી નથી. હજી ચાલુ રહેવાની છે.

33. ગઝની અને હિરાત વચ્ચે ગોર પરગણું હતું. મહેમુદના અવસાન પછી અહીંનો શાસક સ્વતંત્ર થઈ ગયો. અને તેણે ગઝની ઉપર હુમલો કરી ગઝનીને નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કરી નાખ્યું. મહેમુદે ભારતનાં સેંકડો નગરોના જે હાલ કર્યા હતા તેથી પણ વધારે ખરાબ હાલ ગોરીઓએ ગઝનીના કરી નાખ્યા. અંતે ગઝનીનો શાસક મહેમુદ ગોરી (શહાબુદ્દીન ગોરી (ઘોરી)) થયો. તેની નિયત હતી કે પૂરા ભારતને ઇસ્લામિક દેશ બનાવી દેવો. તેણે પંજાબ ઉપર હુમલો કર્યો, મુલતાનના શિયા મુસ્લિમોને હરાવીને સુન્ની હાકેમ નિયુક્ત કર્યો. લાહોર

અને પેશાવર જીતી લીધાં. ત્યાંના ગઝનીવંશને સમાપ્ત કરી દીધો.

34. શહાબુદ્દીન ગોરી ગુજરાતના અણહિલપુર - પાટણ ઉપર ચઢી આવ્યો. ભીમદેવ દ્વિતીય રાજ કરતો હતો. ગોરી હાર્યો અને પાછો ભાગ્યો પણ રાજાએ પાછળ પડીને તેનું નિકંદન ન કાઢ્યું. રાજીરાજી થઈ ગયા. હો જીતી ગયા!

35. ઈ.સ. 1191માં ગોરી, દિલ્હી ઉપર ચઢી આવ્યો. તરાઈનના મેદાનમાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ સાથે લડાઈ થઈ. ગોરી હારી ગયો અને પાછો ચાલ્યો ગયો. પૃથ્વીરાજે પીછો ન કર્યો. ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું.

36. યુદ્ધના પરાજયથી ગોરી ભારે દુઃખી હતો. તેણે ફરી તૈયારી કરી ફરી ચઢી આવ્યો. તરાઈનના મેદાનમાં ફરી યુદ્ધ થયું. પૃથ્વીરાજ હાર્યો અને ભાગ્યો. દિલ્હી ઉપર પહેલી વાર તુર્કોની રાજસત્તા સ્થાપિત થઈ ગઈ.

37. ગોરીએ કુતુબુદ્દીન ઐબકને વહીવટ સોંપીને તે સ્વદેશ ચાલ્યો ગયો. ઐબકે, દિલ્હીનાં મંદિરોનો નાશ કર્યો અને તેની જગ્યાએ મસ્જિદો બંધાવી. દિલ્હી ઉપરથી રાજપૂતોની સત્તા સમાપ્ત થઈ ગઈ અને મુસ્લિમોની સત્તા સ્થાપિત થઈ ગઈ.

38. ઈ.સ. 1194માં ગોરી ફરી પાછો ભારત આવ્યો. અને કનોજના રાજા જયચંદ રાઠોડને હરાવીને છેક બનારસ સુધી પોતાની આણ વર્તાવી. તેના ત્રાસથી કેટલાક રાજપૂત રાજાઓ હિમાલયમાં જઈને વસ્યા.

39. ઈ.સ. 1195-96માં ગોરી ફરી પાછો ભારત આવ્યો. બયાના, ગ્વાલિયરના રાજાઓને હરાવી સંધિ કરી. તેનો સૂબો ઐબક અજમેર થઈને ગુજરાત પહોંચ્યો. ભીમદેવ દ્વિતીય સામો થયો પણ હારી ગયો. તેને ભાગી જવું પડ્યું. ફરી વાર પાટણ લૂંટાયું. જો પ્રથમવાર હારેલા ગોરીને જીવતો ન જવા દીધો હોત તો આ ફરી વારની દુર્દશા ન થાત. ગોરીએ દિલ્હીની સત્તા પોતાના ગુલામ કુતુબુદ્દીન ઐબકને સોંપી હતી. અંતે ગોરીની હત્યા એક મુસલમાને જ કરી નાખી. તેને સંતાન ન હતું તેથી જ તેનું સામ્રાજ્ય તેના તુર્ક ગુલામોમાં વહેંચાઈ ગયું.

મહેમુદ ગઝનવી માત્ર મંદિરો તોડવા અને લૂંટવા જ આવતો હતો, પણ ગોરીએ તો ભારતમાં સત્તા જ જમાવી દીધી. આપણે એકે વાર સામે ચાલીને શત્રુના દેશ ઉપર આક્રમણ ન કર્યું. કે ન તો આક્રમણ થયા પછી પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. આપણે તો પ્રત્યેક વાર શત્રુની રાહ જોતા પૂરી તૈયારી અને વ્યૂહ વિનાના બેસી રહ્યા અને ન છૂટકેની લડાઈ લડતા રહ્યા અને હારતા રહ્યા. આ બોધપાઠ હજી પણ લેવાય તો સારું. મને લાગે છે કે આમ થવાનું કારણ બૌદ્ધ-જૈન અને હિન્દુ ચિંતનનું જે મિશ્રિત ચિંતન હતું તેનું પરિણામ છે. જ્યારે સામા પક્ષ ઇસ્લામનું જે આક્રમક ચિંતન હતું તેનું પરિણામ એ હતું કે તેઓ વારંવાર આક્રમણ કરવા ધસી આવતા અને લાભ મેળવીને ચાલ્યા જતા. બન્ને વચ્ચેનું ધર્મચિંતન બન્નેને ભિન્ન-ભિન્ન પરિણામ આપતાં થયાં હતાં. આપણે આક્રમણવાદી ન હતા. તેથી રક્ષિત જીવન જીવતા. પેલા આક્રમણવાદી હતા તેથી ધસી આવતા. બન્નેના ચિંતનનો આ ફરક હતો.

*

18. તુર્કો પછી

પહેલાં આરબોએ સિંધ ઉપર સત્તા સ્થાપિત કરી અને પછી તુર્કોએ દિલ્હી ઉપર સત્તા સ્થાપિત કરી. તેઓ દિલ્હીથી બાકીના ભારતનાં જુદાં-જુદાં રજવાડાં ઉપર ચઢાઈ કરતા રહ્યા અને સીમા વધારતા રહ્યા. પણ (મરાઠા સિવાય) કોઈ હિન્દુ રજવાડાંએ દિલ્હી ઉપર હુમલો કર્યો હોય તેવું જણાયું નથી.

મારી દૃષ્ટિએ આ મુસ્લિમ સત્તાની સ્થાપનાથી ભારતને એક લાભ એ થયો કે તે પછી બહારની કોઈ જાતિઓ ભારત ઉપર ચઢી ન આવી. (જેમ પહેલાં શક-હૂણ વગેરે આવતા તેમ). તેમ છતાં મંગોલો ભારત ઉપર ચઢી આવ્યા. તે રાજ કરવા નહિ માત્ર લૂંટફાટ અને હત્યાઓ કરવા વિશ્વભરમાં ફરતા અને ધાડ પાડતા હતા. ચંગીઝ ખાંની પરંપરામાં તૈમૂર થયો.

1. ઈ.સ. 1396-97માં તૈમૂર ભારત ઉપર ચઢી આવ્યો. અનેક નગરો લૂંટતો બાળતો તે દિલ્હી પહોંચ્યો. દિલ્હીનો સુલતાન ભાગી ગયો. 27-12-1398ના રોજ તૈમૂરે દિલ્હી લૂંટ્યું. તૈમૂરના પ્રત્યેક તાતાર સૈનિકને 150-150 જેટલી ગુલામ સ્ત્રીઓ લૂંટમાં મળી. પાંચ દિવસ દિલ્હી રહી, બધું ખેદાનમેદાન કરીને તે મેરઠ પહોંચ્યો. મેરઠની પણ આવી જ દશા થઈ. ઘણી સ્ત્રીઓને ગુલામ બનાવી.

2. તૈમૂર મેરઠથી હરદ્વાર પહોંચ્યો. ત્યારે કુંભમેળો ભરાયો હતો. તેણે પૂરા કુંભમેળાના સાધુ-સંતોને કાપી નાખ્યા. એક મહિના સુધી આજુબાજુનો પ્રદેશ લૂંટ્યો. અહીંથી પ્રત્યેક તાતારી સૈનિકને 20-20 સ્ત્રીઓ ગુલામ તરીકે મળી. અને અસંખ્ય ગાયો પકડી.

3. તૈમૂરે કાશ્મીર લૂંટ્યું. પછી જમ્મુના રાજાને હરાવ્યો. બંદી બનાવ્યો. તેણે ઇસ્લામ સ્વીકાર્યો એટલે તેને મુક્ત કર્યો. તે પછી સ્વદેશ ચાલ્યો ગયો.

4. ફરી પાછા મંગોલો સુલેમાન પર્વતો પાર કરીને ભારત ઉપર ત્રાટક્યા. આ વખતે દિલ્હી ઉપર અલાઉદ્દીન ખીલજીની સત્તા હતી. તેણે પોતાના ભાઈ ઉલૂઘખાંને સામનો કરવા મોકલ્યો. (યાદ રહે, મંગોલો દિલ્હી પહોંચે ત્યાં સુધી તે બેસી ન રહ્યો. આ ઉલૂઘખાં ગુજરાત ઉપર પણ ચઢી આવેલો. તેણે સિદ્ધપુરનો રુદ્રમાળ તોડ્યો હતો. તથા પાટણના રાજા કરણસિંહ વાઘેલાને ભગાડીને તેની રાણી કમલાદેવીને દિલ્હી લઈ જઈ બાદશાહને પરણાવી હતી.) આ ઉલૂઘખાંએ મંગોલોને રોક્યા અને હરાવ્યા. વીસ હજાર મંગોલોને મારી નાખ્યા. ઘાયલ મંગોલોને પણ મરાવી નાખ્યા. બંદી બનાવેલા મંગોલોને દિલ્હી લઈ આવ્યો અને હાથીઓના પગ નીચે કચડાવીને મારી નાખ્યા.

5. હારેલા મંગોલો સલ્દી નામના નેતાની સરદારીમાં ફરીથી આવી પહોંચ્યા. ઉલૂઘખાંએ ફરીથી તેમને હરાવ્યા.

6. ફરી પાછા મંગોલો કુતુલુગ ખ્વાજાની સરદારીમાં છેક દિલ્હી સુધી પહોંચી ગયા. ઉલૂઘખાં ફરી પાછો યુદ્ધે ચઢ્યો. જોકે આ યુદ્ધમાં ઉલૂઘખાં મરાયો પણ મંગોલોને હરાવી દીધા. ભગાડી દીધા.

7. ફરી પાછા અલીબેગની સરદારીમાં મંગોલો ચઢી આવ્યા. પણ અમરોહા પાસે પાછા જતા રહ્યા.

8. ફરી પાછા મંગોલો ઇકબાલના નેતૃત્વમાં ચઢી આવ્યા. આ વખતે પણ તે હાર્યા. ઇકબાલ મરાયો. મંગોલોથી ભારતને બચાવવાનું શ્રેય મુસ્લિમ શાસકોને મળવું જોઈએ. જે હિંમત અને કુશળતાથી તેમણે પ્રત્યાક્રમણ કરીને સામનો કર્યો તે દાદ માગી લે તેવી વાત હતી.

9. કુતુલુગ ખ્વાજા મંગોલ સેનાપતિ બે લાખની સેના લઈને ભારત આવી ગયો. દિલ્હીથી છ કિ.મી. નજીક જ શિબિર નાખી. અલાઉદ્દીન ખીલજીએ તેનો સામનો કર્યો. લગભગ પાંચ દિવસ યુદ્ધ ચાલ્યું. આ વખતે અલાઉદ્દીને જે કુશળતા, મક્કમતા અને બહાદુરીથી મંગોલો સામે લડાઈ કરી તે દાદ આપવા જેવી છે. અંતે મંગોલો ભાગી ગયા. દિલ્હી બચી ગયું.

10. મંગોલ સરદાર તરગી ફરીથી દિલ્હી ઉપર ધસી આવ્યો. ત્યારે સુલતાન ચિત્તોડના યુદ્ધમાં રોકાયેલો હતો તે તરત જ ઝડપથી દિલ્હી પહોંચ્યો. અને મંગોલોને ભગાડી દીધા.

11. ફરીથી અલીબેગ, તરતાક અને તરગી એમ ત્રણે સરદારો મળીને મંગોલસેના સાથે ભારત ચઢી આવ્યા. અલાઉદ્દીને હિન્દુસેનાપતિ નાયકને સેના લઈને સામે મોકલ્યો. મંગોલો હાર્યા, અલીબેગ અને તરતાકને બંદી બનાવ્યા.

12. હારનો બદલો લેવા ફરી પાછા મંગોલો ચઢી આવ્યા. આ વખતે સુલતાને મલિક કાફૂરને સામનો કરવા મોકલ્યો. મંગોલો હાર્યા. તેના

સેનાપતિને બંદી બનાવ્યો. મંગોલ સેનાપતિ કલકને દિલ્હી લાવી મારી નાખ્યો. તેના લોહી તથા હાડકાંનો ઉપયોગ કિલ્લો ચણવામાં કર્યો. મંગોલ સૈનિકોને હાથીના પગ નીચે કચડાવી નાખ્યા.

બસ, હવે મંગોલોના ત્રાસથી પ્રજા મુક્ત થઈ ગઈ. આ પછી તેમણે કદી ભારત ઉપર હુમલા ન કર્યા. આ એક જ કાર્ય માટે અલાઉદ્દીન ખીલજીને ધન્યવાદ ઘટે. તેની બીજી પ્રવૃત્તિનાં વખાણ ન થાય પણ કદાચ બીજા રાજાઓ આ મંગોલોના ત્રાસથી ભારત અને ભારતની પ્રજાને બચાવી શક્યા ન હોત. હવે ખેડૂતો નિર્ભય થઈને ખેતી કરવા લાગ્યા.

યાદ રહે, અહીં પ્રત્યેક વાર સુલતાને સફળતાપૂર્વક સામે ચાલીને પ્રત્યાક્રમણ કર્યું હતું. જો તે કિલ્લા સુધી આવવાની રાહ જોઈને બેસી રહ્યો હોત તો મંગોલો દિલ્હી તથા ભારતને ધમરોળી નાખત. પ્રત્યાક્રમણથી રક્ષા થઈ.

આ રીતે લગભગ 200 વર્ષ સુધી ભારત વિદેશીઓથી રક્ષિત રહ્યો. મુસ્લિમો ભારતના રાજાઓ તથા પોતાના સરદારોના વિદ્રોહો સાથે લડતા રહ્યા. પણ બહારથી કોઈએ ભારત ઉપર ચઢી આવવાની હિંમત ન કરી આ જમા પાસું હતું.

13. ઈ. સ. 1525માં મોગલ બાબર ભારત ઉપર ચઢી આવ્યો. પહેલીવાર તે તોપો લઈને આવ્યો હતો. તેની પાસે માત્ર આઠ જ હજાર સૈનિકો હતા. જ્યારે ઇબ્રાહિમ લોદી પાસે એક લાખ સૈનિકો હતા. પાણીપતના મેદાનમાં બન્ને સેનાઓ લડી. જોતજોતામાં બાબરની તોપોએ અને કુશળ રણનીતિએ લોદીના એક લાખ સૈનિકોનો કચ્ચરઘાણ વાળી નાખ્યો. લોદી હારી ગયો. 1192માં પૃથ્વીરાજને હરાવીને શહાબુદ્દીન ગોરીએ જે મુસ્લિમ રાજસ્થાપના કરી હતી તે 1526માં બાબરે સમાપ્ત કરી દીધી અને મોગલવંશની સ્થાપના કરી દીધી. જે કામ બાબર કરી શક્યો તે આપણે ન કરી શક્યા. અર્થાત્ લોદીવંશની સમાપ્તિ ન કરી શક્યા.

14. ઈ. સ. 1739માં ઈરાનનો બાદશાહ નાદીરશાહ દિલ્હી ઉપર ચઢી આવ્યો. ઔરંગઝેબ પછી મહમ્મદ શાહ દિલ્હીનો બાદશાહ હતો. તેણે 20 કરોડ આપીને સંધિ કરી, તે નાદીરશાહને મળવા તેની છાવણીમાં ગયો. તેને બંદી બનાવી લીધો. નાદીરશાહે પોતાને દિલ્હીનો બાદશાહ જાહેર કરી દીધો. તેણે તા. 11-3-1739ના રોજ કત્લેઆમનો હુકમ આપ્યો અને સાંજ સુધીમાં ત્રીસ હજાર માણસો કાપી નાખ્યા. દિલ્હી સળગાવી દીધું. મયૂરાસન વગેરે લૂંટી લીધું. 348 વર્ષમાં જે સંપત્તિ દિલ્હીમાં ભેગી થઈ હતી તે ઈરાનીઓએ લૂંટી લીધી. 57 દિવસ નાદીરશાહ દિલ્હીમાં રહ્યો. મુહમ્મદ શાહને મુક્ત કરીને તે પાછો ઈરાન ચાલ્યો ગયો. આ બાદશાહ યોગ્ય ન હતો. તેથી મોગલોની પડતી થઈ અને વારંવાર હાર થવા લાગી.

આ બધું લખવા પાછળ મારો હેતુ પરદેશીઓનાં ભારત ઉપરનાં થનારાં આક્રમણો અને તેના પ્રતિકારમાં આપણા તરફથી આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ ન થવાથી દેશની રક્ષા ન થઈ શકી તે બતાવવાનો છે. આપણે આરબ, ઈરાન કે ગઝની ઉપર આક્રમણ ન કર્યાં. ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યાં. તેથી દેશ આક્રાન્તાઓના હાથે રગદોળાતો રહ્યો. કારણ શું? મારી દૃષ્ટિએ ઇસ્લામના ચિંતન અને આપણા ચિંતનનો ભેદ કારણ છે. જે આક્રમકતા ઇસ્લામ આપે છે તે બૌદ્ધ-જૈન-હિન્દી ત્રણનું સંયુક્ત ચિંતન નથી આપતું. આપણે ખૈબર બોલનઘાટ પાર કરીને પેલી તરફ ન ગયા. તેથી પેલા અહીં આ તરફ આવ્યા. અહીંનાં મંદિરો સોનાથી ઊભરાતાં હતાં તેની ચમક ત્યાં સુધી પહોંચી. ગઝનવીને તો સોના કરતાં પણ મંદિર-મૂર્તિઓ તોડવામાં વધુ આકર્ષણ હતું. તેનાં સત્તર આક્રમણોમાં તે કદી હાર્યો નહિ. જો આપણે પહેલેથી જ ગઝનીને ધમરોળ્યું હોત તો તે અહીં ન આવ્યો હોત. અરે, પછી પણ પ્રત્યાક્રમણ કર્યાં હોત તોપણ ઘણું બચી જાત. પણ એવું ન થયું. કારણ કે ચિંતન જ એવું હતું. આક્રમણ નહિ, પ્રત્યાક્રમણ પણ નહિ, રક્ષિતજીવન, શસ્ત્રોની ઉપેક્ષા, ત્યાગ-વૈરાગ્ય અને મોક્ષની વાતો, પલાયનવાદ —આ બધું મળીને આપણને હરાવતાં રહ્યાં. કારણ કે આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ વિનાના આપણે હતા.

અત્યાર સુધી જે હુમલા થયા તે ખૈબર બોલનના રસ્તે થયા. હવે સમુદ્ર તરફ જોઈએ.

16. વાસ્કો-ડી-ગામા નવ મહિનાની ભારે સાહસભરી સમુદ્રયાત્રા કરીને 22-5-1498ના રોજ તે કાલીકટ પહોંચ્યો. કેરલમાં ત્યારે ત્રણ રાજાઓ રાજ કરતા હતા. 1. કાલીકટમાં ઝામોરીન, કોચીન અને ત્રાવણકોરમાં ક્ષત્રિયવંશના રાજાઓ હતા. આ બન્ને ઝામોરીનને શૂદ્ર માનીને તિરસ્કાર કરતા હતા. આ કુસંપનો લાભ ગામાએ લીધો. તેણે ઝામોરીનનો પક્ષ લીધો. મસાલાઓ ભરીભરીને પોતાનાં ચાર જહાજો લઈને તે પાછો પોર્ટુગીઝ ચાલ્યો ગયો. તેનાં બે જ વર્ષ પછી પેડ્રો અલવેરેજ 13 મોટાં જહાજો લઈને ભારત ચઢી આવ્યો. તેનાં જહાજોમાં તોપો જોડેલી હતી. ત્યારે આ સમુદ્ર ઉપર આરબોનું નિયંત્રણ હતું. કેરલમાં આરબ વ્યાપારીઓ વસી ચૂક્યા હતા. (આજે મોપલા જિલ્લો તેમનો ગણાય છે.) પેડ્રો આરબોનો નાશ કરી વ્યાપાર પોતાના હાથમાં લેવા માગતો હતો. આપણે તો મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાના

સમુદ્રથી અભડાઈને સમુદ્રથી દૂર રહેતા હતા. ધરતી ઉપરના રાજ્યથી જ સંતોષ હતો. પેડ્રોએ આરબોનું દમન શરૂ કર્યું.

17. ઈ.સ. 1503માં ઓલ્ફોન્સો અલબુકર્ક ચઢી આવ્યો. તેણે કોચીનના રાજાને પોતાના પક્ષમાં લઈને ઝામોરીનના મહેલને આગ લગાડી દીધી. સમુદ્રકિનારો પડાવી લીધો. કિલ્લો બનાવી લીધો. બીજાપુરના નવાબ પાસેથી ગોવા પડાવી લીધું. તેને કેન્દ્ર બનાવ્યું. દીવ, દમણ, પોંડિચેરી વગેરે સમુદ્રકિનારાનાં કેટલાંય બંદરો પડાવી લીધાં અને સત્તા સ્થાપી દીધી.

પ્રશ્ન એ થાય છે કે પેલા જે સમુદ્ર રસ્તે અહીં આવ્યા તે રસ્તે આપણે જહાજોનો મોટો કાફલો લઈને યુરોપ કેમ ન પહોંચ્યા? જો આપણે ત્યાં ગયા હોત તો પેલા અહીં ન આવત. આપણે પહેલું આક્રમણ ન કર્યું. પછી પ્રત્યાક્રમણ પણ ન કર્યું. કારણ કે આપણને એવી મહત્ત્વાકાંક્ષા જ ન હતી. ચિંતન જ એવું ક્યાં હતું? પ્રત્યાક્રમણ પણ ન કર્યું એટલે ગુલામ થઈ ગયા.

કેટલાક લોકો કહે છે કે વાસ્કો લૂંટારો હતો. ડાકુ હતો. વગેરે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે તે કાંઈ દાન-ધર્માદા કરવા ભારત નહોતો આવ્યો. તે તો ચોર-ડાકુ હતો, પણ આપણે કેમ લૂંટાયા? તે સફળ કેમ રહ્યો? શું આપણે સંત-સજ્જન હતા તેથી લૂંટાયા કે પછી નમાલા હતા? દૂરંદેશી ન હતા? પોતાના પક્ષની દુર્બળતાઓ સ્વીકારીએ તો ભવિષ્ય સુધરે.

18. પોર્ટુગીઝો પછી ઈ.સ. 1602માં ડચો આવ્યા. હવે રસ્તો ખૂલી ગયો હતો. તેમણે મદ્રાસ તરફ કોઠીઓ સ્થાપી.

19. પોર્ટુગીઝો પછી, સો વર્ષ પછી, ભારતમાં અંગ્રેજો આવ્યા. યાદ રહે એ રસ્તે આપણે ક્યાંય ગયા ન હતા. ચિંતન જ એવું હતું. કોઈ ધર્મ સમુદ્ર ખૂંદી વળવા અને દૂર-દૂર સુધી ભારતનો ધ્વજ લહેરાવવાની પ્રેરણા આપતો ન હતો, બધા મોક્ષ તરફ લોકોને વાળતા હતા અને સમુદ્રથી અભડાવાતા હતા. વળી પાછું અંગ્રેજો કંપની બનાવીને વ્યાપાર કરવા આવ્યા. ઈંગ્લૅન્ડનો રાજા આવ્યો ન હતો. કંપનીના નોકરો આવ્યા હતા.

20. અંગ્રેજોએ ડચોને ભારતમાંથી ભગાડી મૂક્યા (આપણે નહિ) ડચો ઇન્ડોનેશિયા તરફ ચાલ્યા ગયા. અંગ્રેજોએ ક્રમેક્રમે પૂરા ભારત ઉપર સત્તા જમાવી દીધી.

21. ઈ.સ. 1746થી 1885 સુધીનાં 140 વર્ષ સુધી અંગ્રેજો સતત યુદ્ધો કરતા રહ્યા. માત્ર કંપનીના નોકરો. આ રીતે વતનથી દશ હજાર માઈલ દૂર આવાં યુદ્ધો કરે, જીતે, રાજ કરે અને પાંચ વર્ષ પૂરાં કરીને વાઇસરોય પાછો ચાલ્યો જાય. (ગાદી પચાવી ન પાડે) તે નવાઈની જ વાત કહેવાય. અંગ્રેજ પ્રજાની ડિસિપ્લિન અને મોરલ દાદ માગી લે તેવું કહેવાય. છેક કાબુલથી રંગૂન અને લ્હાસાથી કોલંબો સુધીનો વિશાળ પ્રદેશ તેમણે કબજે કરી ભારતમાં જોડી દીધો. પહેલી વાર આ પ્રદેશ આક્રમણોથી મેળવ્યો હતો. કંપનીના નોકરો કઈ પ્રેરણાથી આટલાં યુદ્ધો કરતા રહ્યા અને દેશને વિશાળ અને શત્રુના ભયથી મુક્ત કરતા રહ્યા તે ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીએ જાણવું જોઈએ. આપણે આવાં આક્રમણો કેમ ન કર્યાં? અરે પ્રત્યાક્રમણો પણ કેમ ન કર્યાં.

જેણે આ બધાં યુદ્ધોની વિગત જાણવી હોય તેણે મારાં ઇતિહાસ સંબંધી બે પુસ્તકો (ભારતીય યુદ્ધોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ અને ભારતમાં અંગ્રેજોનાં યુદ્ધો) જરૂર વાંચવાં. સિકંદર, નેપોલિયન વગેરે રાજાઓ હતા. તેઓ પોતાના માટે કે પોતાના વારસદારો માટે વિશ્વયુદ્ધો કરતા હતા. જ્યારે આ તો ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નોકરો હતા. આ યુદ્ધોથી તેમને કે તેમના વારસદારોને ભવિષ્યનો કોઈ લાભ ન હતો. શા માટે શાંતિથી હિમાલયમાં બેસીને ધ્યાન કરવા ન લાગ્યા? હા, તેઓ હિમાલય ગયા, પણ હિલસ્ટેશનો (સિમલા વગેરે) બનાવી સારી રીતે રાજ ચલાવવા ગયા.

22. ભારતને સંપૂર્ણ સુરક્ષિત બનાવવા અંગ્રેજોએ અફઘાનો સાથે ત્રણ યુદ્ધો કર્યાં.

પ્રથમ અફઘાનિસ્તાન ઉપર 1839માં અંગ્રેજોએ હુમલો કર્યો. કારણ કે અફઘાનિસ્તાનનો બાદશાહ દોસ્તમહમદ રશિયાના પ્રભાવમાં ચાલ્યો ગયો હતો અને ભારતના સીમાડા માટે તે બહુ ચિંતાનો વિષય હતો. રશિયાને દૂર રાખવા અંગ્રેજોએ આક્રમણ કર્યું અને સફળ રહ્યા. હવે ખૈબર - બોલનવાળો માર્ગ રક્ષિત થઈ ગયો. ભારતની રક્ષા થઈ.

23. અફઘાનિસ્તાનના પ્રથમ યુદ્ધ પછી બીજા યુદ્ધની ઘડી આવી. રશિયા સીમાડા વધારી રહ્યું હતું. તે છેક અફઘાનિસ્તાન સુધી પહોંચી ગયું હતું. તેને રોકવા ગવર્નર-જનરલ લીટનના સમય કાળમાં 20-11-1878ના રોજ લીટનની ત્રણ સેનાઓ અફઘાનિસ્તાન ઉપર હુમલો કરવા આગળ વધી. અફઘાનિસ્તાનનો શાસક શેરઅલી ગભરાઈ ગયો અને રશિયા તરફ ભાગી ગયો. અંગ્રેજોએ તેના પુત્ર યાકુબખાં સાથે સંધિ કરી, રશિયાનો પ્રભાવ સમાપ્ત કર્યો. પણ થોડા જ સમયમાં અંગ્રેજ એલચીને હિંસક ટોળાંએ મારી નાખ્યો. અંગ્રેજો રોષે

ભરાયા. ફરી બીજી સેના મોકલી અને યાકુબખાંની જગ્યાએ શેરઅલીના ભત્રીજા અબ્દુલ રહેમાનને નવો અમીર બનાવી પોતાને અનુકૂળ કરી લીધો.

અંગ્રેજોએ જો આ બીજું આક્રમણ ન કર્યું હોત તો રશિયા છેક પંજાબ સુધી આવી જાત. અફઘાનિસ્તાનના અમીર હબીબુલ્લાહની હત્યા ધર્મઝનૂની લોકોએ કરી નાખી. હબીબુલ્લાહ સુધારાવાદી હતો. પેલા ધર્મઝનૂનીઓને તે પસંદ ન હતું. તેથી તેની હત્યા કરી નાખી. અફઘાનિસ્તાનમાં અરાજકતા ફેલાઈ ગઈ. આ તકનો લાભ રશિયા વગેરે દેશો લેવા માગતા હતા. આવા સમયે અમીર તરીકે અમાનુલ્લા આવ્યો. તેણે દસ વર્ષ શાસન ચલાવ્યું પણ પછી તેણે અંગ્રેજોનો વિરોધ કરવા માંડ્યો, તે રશિયા સાથે સંધિ કરવા માગતો હતો. અંગ્રેજોએ ખૈબરઘાટથી સેના મોકલી, 1919માં અફઘાનો સાથે ત્રીજું યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. હવે હવાઈ જહાજો આવી ગયાં હતાં. અંગ્રેજોએ લડાકુ હવાઈ જહાજ દ્વારા કાબુલ ઉપર બોમ્બમારો શરૂ કર્યો. ધર્મઝનૂની ટોળાં કાબુલ છોડીને ભાગવા માંડ્યાં. અંતે અફઘાનો થાક્યા અને હાર્યા. 1919માં રાવલપીંડીમાં સંધિ થઈ. જો આ ત્રણ આક્રમણો અંગ્રેજોએ ન કર્યાં હોત તો રશિયા ભારત ઉપર ચઢી આવત. અંગ્રેજો રહ્યા ત્યાં સુધી કદી અફઘાનોએ ફરી ઉત્પાત મચાવ્યો નહિ.

આક્રમણ જ રક્ષાનું પ્રથમ સાધન છે, તે સિદ્ધ થયું. ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતની સીમાઓ સુરક્ષિત થઈ ગઈ.

હવે નેપાળે પ્રશ્નો ઊભા કર્યા હતા તે ભારત તરફ સીમાડા વધારતું હતું. તેને રોકવું જરૂરી હતું.

25. ઈ.સ. 1801માં અંગ્રેજોએ આક્રમણ કરીને ગુરખાઓ પાસેથી ગોરખપુર જિલ્લો લઈ લીધો.

ઈ.સ. 1814માં લોર્ડ હિસ્ટંગ્સે ફરી પૂરી લડાઈ શરૂ કરી. ચારેતરફથી અંગ્રેજી સેના નેપાળમાં દાખલ થઈ. અને 1815માં ગુરખાઓએ હાર માની લીધી. પણ સંધિ સફળ ન રહી તેથી ફરી યુદ્ધ ચાલુ થયું. 28-2-1816ના રોજ અંગ્રેજોએ કાઠમંડુ લઈ લીધું. હવે નેપાળીઓ પૂરા હારી ગયા અને પહેલી કરેલી સંધિનું પાલન કરવા તૈયાર થયા.

આ સંધિ દ્વારા નેપાળ તરફથી અને તેની ઉત્તરે તિબેટ-ચીન તરફથી ભારત સુરક્ષિત થઈ ગયું.

26. ભારતની છેક પૂર્વમાં બર્મા રાજ્ય હતું. બર્મા સૈનિક રાજ્ય હોવાથી તે અવાર-નવાર પાડોશીઓ ઉપર આક્રમણ કરતું રહેતું. તેણે ભારત ઉપર હુમલો કરી દીધો. ચિતાગોંગ પાસેનો શાહીપુર નામનો બેટ લઈ લીધો. તે સેના આગળ વધવા લાગી ત્યારે ગવર્નર જનરલ આર્મહસ્ટ હતો તેણે તુરત જ પ્રત્યાક્રમણનો હુકમ કર્યો. બર્મી સેનાએ, આસામ જીતી લીધું હતું. 1824માં અંગ્રેજોએ યુદ્ધ શરૂ કરી દીધું. ભારે ખુવારી વેઠીને અંગ્રેજોએ શાહી બેટ પાછો મેળવી લીધો. એકસાથે ત્રણ ક્ષેત્રોમાં અંગ્રેજોએ પ્રત્યાક્રમણ કર્યાં : 1 આસામમાં, 2. અરાકાન - ચિતાગોંગમાં અને 3. રંગૂનમાં. અંગ્રેજોએ આસામ પાછું લઈ લીધું. અરાકાનમાં બર્મી સેનાપતિ મહાબંદુલા ભારે બાહોશ અને જબરો હતો, તેણે બ્રિટિશ સેનાને હરાવી દીધી. આવા સમયે અંગ્રેજોએ ચુપચાપ એક મોટી નૌસેના રંગૂન બંદરે મોકલી અને તોપોના ગોળા છોડવા માંડ્યા. ત્યારે રંગૂન રેઢું હતું. આ તકનો લાભ અંગ્રેજોએ ઉઠાવ્યો. તેમણે રંગૂન લઈ લીધું. બ્રિટિશ સેના ઇરાવતી નદીના સહારે આગળ વધી. બંદુલા હેરાન થઈ ગયો. તે સેના લઈને પાછો ફર્યો. રંગૂન બચાવવું જરૂરી હતું. બંદુલા અને અંગ્રેજો વચ્ચે રંગૂન આગળ લડાઈ થઈ પણ બંદુલા હારી ગયો. અને ભાગી ગયો. અંગ્રેજોએ પૂરેપૂરો વિજય મેળવી બર્માને કાયમી રીતે આધીન કરી લીધું. આ રીતે પૂર્વતરફનાં આક્રમણોથી ભારતની રક્ષા થઈ. જો અંગ્રેજોએ જોરદાર પ્રત્યાક્રમણ ન કર્યું હોત તો ભારતનો ઘણો પૂર્વનો ભાગ બર્મા ગળી ગયું હોત.

27. બર્માનું બીજું યુદ્ધ 1852માં થયું.

બર્માના પ્રથમ યુદ્ધ વખતે જે સંધિ થઈ હતી તેને બર્મી સરકાર તોડવા માંડી. અંગ્રેજ વ્યાપારીઓની કનડગત શરૂ થઈ. આ વ્યાપારીઓએ ગવર્નર જનરલ ડેલહાઉસીને ફરી યાદ કરી. ગવર્નરે કેપ્ટન લેમ્બર્ટને બે યુદ્ધ જહાજો સાથે રંગૂન મોકલ્યો. તેણે રંગૂનથી દૂર રહીને બધાં અંગ્રેજ બાળબચ્ચાંને જહાજ ઉપર બોલાવી લીધાં. તરત જ ગોળા દાગવા માંડ્યા. બર્માના મહારાજાનું જહાજ બંદરમાં ઊભું હતું તે હાઇજેક કરી તેમાં અંગ્રેજ વ્યાપારીઓને શરણ આપી દૂર સમુદ્રમાં મોકલી દીધા. યુદ્ધજહાજો ભયંકર તોપમારો કરી રહ્યાં હતાં, તેવામાં જનરલ ગાડવિન એક મોટી સેના લઈને રંગૂન પહોંચી ગયો. 11-4-1852ના રોજ યુદ્ધ ચાલુ થઈ ગયું. અંગ્રેજોએ ઘણો પ્રદેશ જીતી લીધો. ‘લોઅર બર્મા’ નામનો નવો પ્રાન્ત બનાવ્યો. રંગૂનને રાજધાની બનાવી. આ રીતે છેક પૂર્વમાં અંગ્રેજોએ ભારતની સુરક્ષા નિશ્ચિત કરી દીધી. અંગ્રેજોએ જો આ આક્રમણો ન કર્યાં હોત તો શું થાત? તો બર્મા છેક બંગાળ સુધીનો પ્રદેશ હડપ કરી જાત.

28. બર્માનું તૃતીય યુદ્ધ ઈ. 1886.

અંગ્રેજોએ દ્વિતીય બર્મા યુદ્ધમાં બર્માના બે ભાગ કરીને લોઅર બર્માનો પ્રાંત બનાવી દીધો હતો. હવે અપર બર્માનો વારો હતો, ત્યાંથી પૂર્વી ભારત ઉપર હુમલો થવાનો ભય હતો, ત્યારે ગવર્નર-જનરલ ડફરીન હતો. અપર બર્મામાં થીબો રાજ કરતો હતો. તેણે ફ્રાંસ સાથે ગાઢ સંબંધો વધારવા માંડ્યા. ડફરીન ચમક્યો. તેણે તરત જ રંગૂનથી ઇરાવતી નદીના રસ્તે અપર બર્માની રાજધાની માંડલે સેના મોકલી. યુદ્ધ વિના જ માંડલે કબજે થઈ ગયું. તેણે થીબાને પકડીને રત્નાગીરી મોકલી દીધો, જ્યાં તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. હવે પૂરા બર્મા ઉપર અંગ્રેજોની સત્તા સ્થાપિત થઈ ગઈ. જો અંગ્રેજોએ આ આક્રમણ ન કર્યું હોત તો બર્મામાં ફ્રાંસ પેસી જાત અને ભારતની સુરક્ષાને હાનિ થાત. હવે રંગૂનથી કાબુલ સુધી કોઈ ભય ન રહ્યો. આ રીતે રાષ્ટ્રની રક્ષા થતી હોય છે.

29. તિબેટ યુદ્ધ ઈ. 1904

હિમાલયનાં ત્રણ રાજ્યો નેપાળ, ભુતાન અને સિક્કિમ ઉપર અંગ્રેજોનો પૂરેપૂરો પ્રભાવ થઈ ગયો હતો. નેપાળથી ઉત્તરમાં તિબેટની સમીપમાં બે મોટાં રાષ્ટ્રો હતાં. રશિયા અને ચીન. રશિયાને દૂર રાખવા અંગ્રેજોએ ચીનને મહત્ત્વ આપ્યું. લોર્ડ કર્ઝનને દિલ્હીમાં બેઠાં બેઠાં દેખાયું કે પામીરની પર્વતશૃંખલાઓ ઉપરથી રશિયનો તિબેટ તરફ હાથ લંબાવી રહ્યા છે. તેમને દૂર રાખવા જોઈએ. કર્ઝને એક પત્ર લઈને દૂતને લ્હાસા દલાઈ લામા પાસે મોકલ્યો. જેથી વાટાઘાટો માટે તે દૂત મોકલે. દલાઈ લામાએ પત્ર ખોલ્યો પણ નહિ અને દૂતને પાછો વાળી દીધો. કર્ઝને ફરી પત્ર મોકલ્યો પણ કાંઈ નહિ. તિબેટ રશિયા તરફ ઝૂકી રહ્યું હતું. ઝાર સાથે વારંવાર મંત્રણાઓ થતી હતી, અંગ્રેજો સાવધાન થઈ ગયા. તેમણે સેના મોકલી તિબેટ ઉપર આક્રમણ કરી દીધું. 1904માં લ્હાસા કબજે કરી લીધું. કઠોર શરતો સાથે સંધિ થઈ. જોકે બ્રિટિશ સરકારે તે શરતો ઢીલી કરાવી. વિજયી અંગ્રેજો હજી પાછા કલકત્તા પહોંચ્યા પણ ન હતા ત્યાં તો ચીની સેનાએ લ્હાસા કબજે કરી લીધું. અંગ્રેજો ફરી લ્હાસા આવ્યા અને ચીન સાથે સંધિ કરી, જેમાં અંગ્રેજોનું એક થાણું કાયમ માટે લ્હાસામાં સ્થાપવાનું થયું. 1947માં દેશ આઝાદ થયો ત્યાં સુધી આ થાણું હતું. પણ પછી ચીન-મૈત્રીની ઘેલછામાં પં. નહેરુજીએ આ થાણું ઉઠાવી લીધું. સરદાર સાહેબે સખત વિરોધ કરેલો. પણ નહેરુ માન્યા નહિ. હવે ચીન છેક લદાખ અને નેફાની સીમા સુધી પહોંચી ગયું અને ભારતના વિશાળ ભૂભાગ ઉપર અધિકાર બતાવવા માંડ્યું. આપણે તેને દૂર રાખી શક્યા નહિ. આપણે તો આક્રમણ ન કરી શક્યા, પણ અંગ્રેજોએ જે મેળવેલું અને આપણને આઝાદીના વારસામાં આપેલું એ પણ સાચવી શક્યા નહિ. હવે ચીન આપણી છાતી ઉપર બેસી ગયું છે.

30. ભુતાન યુદ્ધ ઈ. 1869

ભુતાને આસામ જતા બધા રસ્તાઓ કબજે કરી લીધા. જેથી આસામનો સંપર્ક તૂટી જાય તેવી સ્થિતિ થઈ. અંગ્રેજોએ તરત જ સેના મોકલી, પર્વતીયક્ષેત્રમાં ભારે પડ્યું. પણ અંતે અંગ્રેજો જીત્યા અને બધા રસ્તા પાછા મેળવ્યા. દાર્જિલિંગ, સીલીગુડી જલપાઈગુડી વગેરે પ્રદેશો આ વિજયથી ભારતમાં ભળ્યા. વિચાર કરો. આક્રમણ ન કર્યું હોત તો પૂર્વ ભારત ગુમાવવું જ પડત. આવું જ સિક્કિમ સાથે પણ યુદ્ધ કરીને અગવડને દૂર કરી રાજકીય સગવડો મેળવી.

આવી રીતે ભારતની ચારે તરફ યુદ્ધો કરી કરીને અંગ્રેજોએ ભારતને સુરક્ષિત કર્યું. આઝાદી પછી આ બધું આપણે સાચવી ન શક્યા. જેથી ભારત અસુરક્ષિત થઈ ગયું છે.

31. પીંઢારા યુદ્ધ—1817-18.

દેશના સીમાડાને સુરક્ષિત કરવા જેટલી જ જરૂર અંદરના ભાગોને શાંત કરવાની હોય છે. તે સમયે દેશી રજવાડાંઓની સેનામાંથી છૂટા થયેલા પઠાણો—બલોચો આરબો વગેરે પીંઢારા થઈ ગયા હતા. હજારોનાં ટોળાં બેફામ રીતે લોકો ઉપર ત્રાટકતાં. લૂંટફાટ અને બળાત્કારો કરી પ્રજાને ત્રાહિ-ત્રાહિ કરી મૂકતાં. કોઈ રજવાડું તેમને રોકી શકતું નહિ. આ વખતે લોર્ડ હેસ્ટંગ્સ ગવર્નર જનરલ હતો, તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પીંઢારાઓ-નો મૂળમાંથી નાશ કરવો. તેણે એક લાખ ને તેર હજારની સેના તૈયાર કરી. 300 તોપો આપી. સેનાને બે-ત્રણ ભાગમાં વહેંચી. ઉત્તરી સેનાનું નેતૃત્વ તેણે પોતે લીધું. ચારે તરફથી ખદેડતા-ખદેડતા પીંઢારાઓને ચંબલના એવા ક્ષેત્રમાં લઈ આવ્યા, જ્યાં તેમનો સર્વનાશ કરી નાખ્યો. પીંઢારાઓના ચાર સરદારો હતા. 1. વાસીબ મોહમ્મદ, 2. આમીરખાન, 3. કરીમખાન અને ચિત્તુ. ચિત્તુને ચિત્તાઓએ ફાડી ખાધો. આમીરખાનને ટોંકની જાગીર આપી કાયમી દાસ બનાવી લીધો. બાકીના બેને મારી નાખ્યા. પ્રજા પીંઢારાઓના

ત્રાસથી મુક્ત થઈ ગઈ. હવે શાંતિથી ખેતી કરવા લાગી. અંગ્રેજોએ આ કામ ન કર્યું હોત તો ભારતની પ્રજા કદી સુખી ન થઈ શકી હોત. અંગ્રેજોના આ પીંઢારાનાશના એક જ કામ માટે ભારતની પ્રજા જેટલો આભાર માને તેટલો થોડો.

આઝાદી પછી પૂર્વ ભારતમાં નક્સલવાદ, માઓવાદ વગેરે સંગઠનો હાહાકાર મચાવી રહ્યાં છે. સરકાર કશું કરી શકતી નથી, અંગ્રેજોના આ પીંઢારાયુદ્ધમાંથી પ્રેરણા લઈને મક્કમ ઇચ્છાશક્તિથી ચારેતરફથી આક્રમણ કરીને તેમનો નિવેડો લાવી શકાય. પણ ‘વો દિન કહાં કિ મિયાં કે પાંવમેં જૂતિયાં.’

આટલો લાંબો ઇતિહાસ મારે એટલા માટે લખવો પડ્યો કે આક્રમણનું મહત્ત્વ લોકો સમજી શકે. શત્રુ ઉપર પ્રથમ આક્રમણ કરીને કે પછી પ્રત્યાક્રમણ કરીને જ તમે દેશની રક્ષા કરી શકો. અહિંસાની તાલીઓ વગાડીને નહિ. અંગ્રેજો સુધી ભારત ઉપર ચઢી આવનારા એક એકથી ચઢિયાતા તેથી પૂર્વવર્તીને હરાવીને રાજ કરતા રહ્યા. અંગ્રેજો પછી ફરી પાછા આપણે આવ્યા અને દેશની કેવી રક્ષા કરી તે જુઓ આગળ.

*

19. આઝાદી પછીનાં યુદ્ધો

આઝાદીની સાથે જ આપણને ગાંધીચિંતન પણ વારસામાં મળ્યું. આ ચિંતનનો ત્યારે ભારે પ્રભાવ હતો. તેથી વર્ષો સુધી આપણું અર્થતંત્ર, રક્ષાતંત્ર, ગૃહરક્ષા વગેરે ગાંધીવિચાર પ્રમાણે ચાલતાં રહ્યાં. ક્રમે ક્રમે શાસકોને સમજાવા લાગ્યું કે આ વિચારોથી રાષ્ટ્રના પાયાના પ્રશ્નો ઉકેલી શકાતા નથી, તેથી ગાંધીવિચારોથી શાસકો દૂર હટવા લાગ્યા. તોપણ તેની પ્રેરણા અને પકડ તો બની જ રહી. ગાંધીવિચારો-માં આક્રમણ તો હતું જ નહિ, પ્રત્યાક્રમણ પણ નહોતું. આપણે અહિંસા-લડતથી આઝાદી મેળવી હતી અને તેનો ભારે નશો ગાંધીવાદીઓને હતો. પણ નિઝામ, જૂનાગઢ, કાશ્મીર, ગોવા વગેરે સ્થળે અહિંસા જરાય ન ચાલી. સેના જ કામમાં આવી. એનો અર્થ એવો થયો કે અહિંસા માત્ર અંગ્રેજો સામે જ ચાલી શકે છે. બીજે નહિ, ગાંધીજીએ હિન્દ સ્વરાજમાં જે લખ્યું છે તેની થોડી ઝલક જોઈએ.

1. 'દારૂગોળો એ હિન્દને સદે તેવી વસ્તુ નથી.'

2. 'ગાયની રક્ષા કરવાનો ઉપાય એક જ છે, મારે મારા મુસલમાન ભાઈની પાસે હાથ જોડવા ને તેને દેશની ખાતર ગાયને ઉગારવા સમજાવવું. જો તે ન સમજે તો ગાયને જતી કરવી... મને એ ગાયની ઉપર અત્યંત દયા આવતી હોય તો મારે મારા પ્રાણ દેવા પણ કોઈ મુસલમાનનો પ્રાણ લેવો નહિ.' (હિન્દ સ્વરાજ, પૃ. 27)

આ અહિંસામાર્ગ અને તેમાંથી પ્રગટેલી શરણાગતિ કહેવાય. પણ માનો કે ગાયની જગ્યાએ કોઈ ગુંડો મારી દીકરીને બળાત્કાર માટે લઈ જતો હોય તો? મારે હાથ જોડવા? અને ગુંડો ન માને તો વલવલતી દીકરીને જતી કરવી?

'જેને વૈર નહિ તેને તલવાર નહિ.'

આવા બધા અનેક વિચારો ગાંધીજીએ આપણને આપ્યા હતા તેના ગર્વમાં નેતાઓ છાતી ઠોકીઠોકીને કહેતા હતા કે 'આ દેશ ભગવાન બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાંધીનો દેશ છે.' અર્થાત્ આ દેશ અહિંસાવાદી દેશ છે. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં આઝાદી મળી એટલે સેના, શસ્ત્રો અને સેનાનાયકોની ઘોર ઉપેક્ષા થઈ. કારણ કે આક્રમણ કરવું જ ન હતું. કશી જ તૈયારી ન કરી. પણ બધી ધારણાઓ ખોટી ઠરી, વગર વેરે પાકિસ્તાને ચાર-પાંચ વાર આક્રમણ કર્યાં, ચીને એક વાર આક્રમણ કર્યું. ગાંધીવિચારો અપ્રસ્તુત થઈ ગયા. હવે જે યુદ્ધ થશે તે ચીન અને પાકિસ્તાન બન્નેની સાથે એકસાથે થશે. જરૂર થવાનું છે. ગમે તેટલી આજીજી-પ્રાર્થના-વિરોધપત્રો મોકલો, યુદ્ધ થવાનું જ છે. પેલા પૂરી તૈયારી કરી રહ્યા છે. આપણે હજી પણ ઘેનમાં છીએ. ભાનમાં નથી, ભવિષ્યમાં થનારા આ યુદ્ધથી થથરી જવાય છે. કારણ આપણે હજી પણ શસ્ત્રો, સેના અને વ્યૂહની રીતે તૈયાર નથી, 1962માં જે ધબડકો કર્યો હતો તેવો જ ફરીથી થશે તેવું દેખાય છે. ભગવાન બચાવે અને સાચું ચિંતન આપે.

હવે આપણે આ બન્ને પાડોશીઓ સાથે અનેક મોરચે લડવાનું છે. સ્થિતિ તો એવી છે કે કોઈ એક સાથે પણ આપણે લાંબો સમય વિજયી યુદ્ધ લડી શકીએ તેમ નથી. વહેલી તકે પરિસ્થિતિ સુધારવી જોઈએ. જેમાં, મિત્રો બનાવવા, પ્રચુર આધુનિક શસ્ત્રો મેળવવાં, આક્રમક વ્યૂહ રચવો અને સેનાને તૈયાર રાખવી : આ બધું તરત જ કરવા જેવું છે.

હવે આગળ વાંચો...

અત્યાર સુધીના કાળને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી ત્રણ તારણ કાઢી શકાય : 1. હિન્દુકાળ, 2. મુસ્લિમકાળ અને 3. અંગ્રેજકાળ.

1. હિન્દુકાળમાં આપણે ક્યાંય આક્રમણ કર્યાં નહિ. અરે, પ્રત્યાક્રમણ પણ કર્યાં નહિ, તેથી ભારત ઉપર સતત આક્રમણો થતાં રહ્યાં અને આક્રાન્તાઓ જીતતા રહ્યા : માત્ર દક્ષિણ ભારતના ચૌલ અને પાંડ્યવંશના રાજાઓ તથા ઉડિસાના રાજાઓ જે શ્રમણપ્રભાવમાં ન હતા તેઓ પૂર્વમાં ઇન્ડોનેશિયા, કંબોડિયા, લાઓસ વગેરે દૂર દૂરના દેશો ઉપર પહોંચ્યા અને ભારતીય સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરી. કાળાન્તરમાં તે બધા બૌદ્ધ થયા અને પછી મુસ્લિમ થઈ ગયા.

2. મુસ્લિમકાળમાં તુર્કો, અફઘાનો અને મોગલો ભારત ઉપર એક પછી એક ચઢી આવ્યા. પ્રથમ હિન્દુરાજાઓ અને પછી મુસ્લિમો એકબીજાને હરાવતા રહ્યા. અફઘાનોએ તુર્કોને અને મોગલોએ અફઘાનોને હરાવી ભારત ઉપર રાજ કર્યું : આ સમયમાં મુખ્ય લડાઈઓ મુસ્લિમોમાં અંદરોઅંદર થઈ. હિન્દુઓ પ્રભાવહીન થઈ ગયા. મોગલકાળમાં બે શક્તિઓએ માથું ઊંચક્યું. 1. મરાઠા, અને 2. શીખ.

બાકી ખાસ કાંઈ પ્રતિક્રિયા થતી દેખાઈ નહિ. હિન્દુઓ પાસે માત્ર 2-4 જાતિઓમાં જ યોદ્ધાઓ થતા. બાકીની બધી પ્રજા યોદ્ધા વિનાની હતી. 2-4 જાતિઓમાંથી રાજપૂત જાતિના કેટલાક રાજાઓ મોગલો સાથે ભળી ગયા અને તેમના સેનાપતિ થઈને તેમની તરફથી લડતા રહ્યા. મુસ્લિમકાળમાં ભારત બહાર ખાસ આક્રમણો થયાં નથી, તેમ જ સમુદ્રી આક્રમણો પણ થયાં નથી, ભારતની અંદર જ વધુ લડાઈઓ થઈ.

3. અંગ્રેજકાળમાં અંગ્રેજોએ ભારતની અંદરની લડાઈઓ પૂરી કરી, તેઓ અર્થપૂર્ણ લડાઈ લડતા. હારેલા શત્રુને પાછળથી મિત્ર બનાવી પોતાની સાથે કાયમી રીતે જોડી દેતા. મુસ્લિમોની મોટા ભાગની લડાઈઓ વિદ્રોહને દબાવવાની થતી. જ્યારે અંગ્રેજો એવી સંધિ કરતા કે વિદ્રોહ કરવાનું કારણ રહેતું નહિ. અંગ્રેજોએ ભારત બહાર દશ આક્રમણો કર્યાં. જેમાં અફઘાનિસ્તાન ઉપર ત્રણ વાર, નેપાળ ઉપર એક વાર, સિક્કિમ ઉપર એક વાર, ભુતાન ઉપર એક વાર, તિબેટ ઉપર એક વાર, બર્મા ઉપર ત્રણ વાર—આ બધાં યુદ્ધો હેતુપૂર્ણ રહ્યાં. આના કારણે ભારતની સીમા ચારે તરફ વધી ગઈ. અને ભારત સુરક્ષિત થઈ ગયું. અંગ્રેજોએ ફ્રેંચો અને ડચો સાથે સમુદ્રી યુદ્ધો કરી તેમને કાં તો ભગાડી દીધા કે પછી પ્રભાવહીન કરી નાખ્યા. આરબ સમુદ્રમાં છેક એડન અને હોરમુઝ સુધી પોતાની સત્તા સ્થાપી તો લક્ષદ્વીપો કબજે કરી હિન્દમહાસાગરમાં દૂર-દૂર સુધી રક્ષાપંક્તિ ઊભી કરી. બીજી તરફ બંગાળની ખાડીમાં આંદામાન-નિકોબારની લાંબી દ્વીપમાળા છેક ઇન્ડોનેશિયા સુધીની કબજે કરી લીધી. સિંગાપોર, હોંગકોંગ વગેરે દૂર-દૂરના ટાપુઓ કબજે કરી પોતાની આણ વર્તાવી. એથી ભારત સુરક્ષિત થઈ ગયું. પછી ભારત ઉપર ન તો કોઈ આંતરિક યુદ્ધ થયું, ન બહારથી આક્રમણ આવ્યું. જો આ બધાં આક્રમણો ન કર્યાં હોત તો ભારત સતત દેશી-વિદેશી આક્રાન્તાઓના યુદ્ધોમાં રગદોળાતું રહેત.

અંગ્રેજોના ગયા પછી—આઝાદી આવી તેની સાથે જ પાછું ચિંતન બદલાયું. આ દેશ બુદ્ધ—મહાવીર અને ગાંધીનો છે એવું પં. નહેરુજી એક ખાસ હેતુ માટે ગૌરવથી બોલતા રહ્યા. ખરેખર તો આ ત્રણેનું નિશ્ચિત ચિંતન આપણે સ્વીકાર્યું. અર્થાત્ ‘અહિંસા’. આપણે સેના અને શસ્ત્રોની ઉપેક્ષા કરી. ગાંધીજી કહેતા કે ‘જેને વૈર નહિ તેને તલવાર નહિ’ જૈનો તો સબમરિનનું નામ ‘અરિહંત’ પાડ્યું તેમાં જ ઊકળી ઊઠ્યા. શત્રુનો નાશ કરનારું નામ અમારા ભગવાનનું છે. ને આવાં ભયંકર ઘાતક હથિયાર ઉપર ન શોભે. જરા વિચાર કરો કે નામ માત્રથી આટલો બધો ધાર્મિક વિરોધ થાય તો કાલે યુદ્ધ સમયે, આ સબમરિન અણુમિસાઇલ છોડી અણુબોમ્બ દ્વારા 5-25 હજાર માણસોની હત્યા કરી નાખે તો તો શુંય થઈ જાય? ચિંતન જ આવું છે. નાગાસાકી અને હિરોસીમા ઉપર અણુબોમ્બ ફેંકી લાખ્ખોનો કચ્ચરઘાણ વાળનાર અમેરિકન પાઇલોટોએ એટલું જ કહ્યું હતું કે અમે અમારા કર્તવ્યનું પાલન કર્યું છે, તેનો સંતોષ છે. બોમ્બ ફેંકતાં તે ધ્રૂજ્યા નહિ, ગભરાયા નહિ, હિચકિચાયા નહિ. એક આવું ચિંતન છે. બીજી તરફ નામ માત્ર રાખવાથી હાહાકાર થઈ ગયો, તો સમય આવ્યે, પરિણામ લાવતાં તો શુંનું શું થઈ જાય? આ બીજું ચિંતન છે. કદાચ ખરા સમયે અણુબોમ્બના ફેંકનારને બિરદાવનારા નીકળી પડે તો નવાઈ નહિ. દોષ તો કોઈનો નથી. ચિંતનનો જ દોષ છે. છેલ્લી ઘડીએ અર્જુન પણ આવા પલાયનવાદી ચિંતનનો શિકાર થયો હતો, પણ શ્રીકૃષ્ણ? ગીતાજ્ઞાનથી તેનું ચિંતન સુધાર્યું હતું. નવાઈ તો જુઓ, આ જ કારણસર (લાખ્ખોનો નાશ કરાવવાના કારણસર) કેટલાક ચુસ્ત અહિંસાવાદીઓ તેમને નરકે ગયાનું કથન કરે છે. તેમનો દોષ નથી, ચિંતનનો જ દોષ છે. આ બધા ચિંતનમાં મ. ગાંધીજીએ ત્રણ છોગાં લગાવી દીધાં. બધા જ પ્રશ્નો અહિંસાથી ઉકેલાય છે, તેથી સેના અને શસ્ત્રોની જરૂર જ નથી, આપણે વિશ્વને આવો ઉપદેશ આપતા રહ્યા. અને કશી સૈનિક તૈયારી કરતા ન રહ્યા. આવી સ્થિતિમાં ભારત વધુ ને વધુ દુર્બળ થતું ગયું. આપણે સદીઓથી માર ખાતા હતા, મ. ગાંધીજીએ આદર્શપૂર્વકનો માર ખાતાં શિખવાડ્યું. આપણને સદી ગયું, ગુરુ ગોવિંદસિંહજી સિવાય મારવાનું શિખવાડનાર કોઈ ન નીકળ્યું. હવે પરિણામ જુઓ.

*

20. આઝાદી પહેલાં અને પછીની સ્થિતિ

1947માં આપણને આઝાદી મળી અંગ્રેજો ચાલ્યા ગયા. તે પછી પાકિસ્તાને પાંચ વાર આક્રમણો કર્યાં. અને ચીને એક વાર આક્રમણ કર્યું. આપણે એકે વાર પણ કોઈ ઉપર આક્રમણ ન કર્યું. કારણ કે ચિંતન જ એવું હતું. થોડી વિગત જોઈએ. ગાંધીજીનું નવું ચિંતન તો આક્રમણમાં માનતું જ ન હતું. થોડી વિગત જોઈએ.

પ્રથમ કાશ્મીર ઉપર આક્રમણ

1. આઝાદી પછી ઘણાં રજવાડાં સરદાર સાહેબના પ્રયત્નોથી ભારતમાં ભળી ગયાં. પણ નિઝામ હૈદરાબાદ, જૂનાગઢ અને કાશ્મીર જેવાં થોડાં રજવાડાં ભળ્યાં નહિ, સરદાર સાહેબે નિઝામ અને જૂનાગઢને તો ભારતમાં ભેળવી દીધાં. પણ કાશ્મીર પ્રશ્ન નહેરુજીના હાથમાં હતો. ત્યાંના રાજા હરિસિંહ સ્વતંત્ર રહેવા માગતા હતા, ભારતમાં ભળવા માગતા ન હતા. પં. નહેરુજી તેને સમજાવી શક્યા નહિ. લાગ જોઈને પાકિસ્તાને કાશ્મીર ઉપર છદ્મ હુમલો કરી દીધો. 22-10-1947ના રોજ સેનાના માણસોને કબાયલીઓના વેશમાં બંદૂકો સાથે કાશ્મીર ઉપર આક્રમણ કરવા મોકલી દીધા. હરિસિંહે પોતાની સેના સામનો કરવા મોકલી પણ તેમાં મુસ્લિમોની બહુલતા હોવાથી તે પેલા પક્ષમાં ભળી ગઈ. આક્રાન્તા છેક શ્રીનગર સુધી પહોંચવાની તૈયારીમાં હતા ત્યાં હરિસિંહને ભાન થયું. તેણે મદદ માટે દિલ્હી સરકારને પ્રાર્થના કરી. પં. નહેરુને મોડેમોડે સદ્બુદ્ધિ સૂઝી. તેમણે કેસ સરદાર સાહેબને સોંપ્યો. સરદાર સાહેબે પહેલી શરત હરિસિંહ સામે મૂકી કે તમે ભારતમાં ભળી જાવ તો મદદ કરીએ. હરિસિંહે ભારતમાં ભળી જવાની સહી કરી. સરદાર સાહેબે રાતોરાત શ્રીનગરના હવાઈ મથકે સેના ઉતારી દીધી. જનરલ થિમૈયાના નેતૃત્વમાં સેનાએ શ્રીનગર બચાવી લીધું અને પછી પાકિસ્તાનીઓને ખદેડવા લાગ્યા. હવે થોડું જ કાશ્મીર લેવાનું બાકી હતું, ત્યાં સરદાર સાહેબની ઇચ્છા વિરુદ્ધ નહેરુજી યુનોમાં ગયા. યુનોએ યુદ્ધવિરામ કરાવ્યો. આપણી સેના અટકી ગઈ. 2/3 ભારતમાં અને 1/3 કાશ્મીર પાકિસ્તાનમાં ગયું. હજી પણ આ જ દશા છે. L.O.C. ઉપર આપણા લાખ્ખો સૈનિકો રોકાયેલા રહે છે. પ્રશ્ન બગડી ચૂક્યો છે. કોઈ ઉકેલ દેખાતો નથી.

આ પાકિસ્તાનનું પહેલું આક્રમણ હતું. સરદાર સાહેબ ન હોત તો આજે આટલું કાશ્મીર પણ આપણી પાસે ન હોત. આપણે આક્રમણ તો ન કર્યું, પૂરું પ્રત્યાક્રમણ પણ ન કર્યું. પ્રશ્ન સળગતો રહી ગયો.

ચીનનું આક્રમણ

2. તિબેટ ઉપર આક્રમણ કરીને અંગ્રેજોએ લ્હાસામાં ભારતનું થાણું સ્થાપી, ચીનને દૂર રાખ્યું હતું. પણ આઝાદી પછી પં. નહેરુજીએ (સરદારના વિરોધ છતાં) તે થાણાં ઉઠાવી લીધાં, ચીનને રાજી કરવા. પરિણામે ચીન છેક ભારતના સીમાડે આવી ગયું. લદ્દાખ અને નેફામાં તેણે વિશાળ જમીન ઉપર દાવો કર્યો. પ્રથમ નકશાયુદ્ધ થયું અને પછી ઈ.સ. 1962માં રીતસરનું આક્રમણ કરી દીધું. આપણી કશી તૈયારી ન હતી. ચીન છેક બોમદીલા સુધી પહોંચ્યું. હવે તેલ રિફાઇનરીઓ અને પછી કલકત્તા હાથવેંતમાં હતું. પણ હવે કદાચ અમેરિકા કૂદી પડશે તેવી બીકથી એકપક્ષીય યુદ્ધવિરામ કરીને તે પાછું જતું રહ્યું. ભારત માટે આ નાલેશીભર્યો પરાજય હતો. પં. નહેરુને ભારે આઘાત લાગ્યો. પછી બે જ વર્ષમાં તેમનું અવસાન થઈ ગયું. પણ દેશને ચિંતન બદલવાનો બોધપાઠ તો મળ્યો. આપણે ચીન ઉપર ન તો આક્રમણ કર્યું, ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. શક્તિ જ ન હતી, ના, તેવું ચિંતન હતું.

કચ્છયુદ્ધ

3. 1964માં પાકિસ્તાને અણધાર્યું કચ્છ ઉપર આક્રમણ કરી દીધું. કચ્છનો કેટલોક ભાગ પડાવી લીધો. આપણું ગુપ્તચર તંત્ર સૂતું જાગ્યું. આપણે તો સામનો પણ ન કર્યો. ટ્રિબ્યુનલ રચાઈ, અને તેમાં આપણે કાયદેસર કેટલોક પ્રદેશ પાકિસ્તાનને આપી દેવો પડ્યો. આ વખતે પણ ન તો આક્રમણ કર્યું, ન પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. ત્યારે શાસ્ત્રીજી પ્રધાનમંત્રી હતા.

4. કચ્છમાં આપણી દુર્બળતા જોઈને 1965માં પૂરી તૈયારી સાથે જમ્મુના છામ્બક્ષેત્ર ઉપર પાકિસ્તાને આક્રમણ કરી દીધું. જનરલ યાહ્યાખાન અમેરિકન બનાવટની 90 ટેન્કો લઈને પૂરી તૈયારી કરીને આગળ ધસ્યો. હંમેશાં આક્રમણ કરનાર પૂરી તૈયારી કરીને આક્રમણ કરતો હોય છે. જ્યારે રક્ષાત્મક જીવન જીવનારા તૈયારી વિનાના હોય છે. યાહ્યાખાન આગળ વધતો જ ગયો. જ્યારે અખનૂર માત્ર ત્રણ

જ કિલોમીટર દૂર રહ્યું ત્યારે ભયંકર દબાણ નીચે શાસ્ત્રીજીએ લાહોર સિયાલકોટ તરફ સેના મોકલી. દશ દિવસ મોડું થયું હતું. પાકિસ્તાનની તુલનામાં આપણાં શસ્ત્રો બધી રીતે ઊતરતાં હતાં. તેની પાસે અમેરિકાની આધુનિક પેટન્ટ ટૅન્કો હતી તો આપણી પાસે થોડા પ્રમાણમાં અંગ્રેજો મૂકી ગયેલા એ જૂની ટૅન્કો હતી, પાકિસ્તાન પાસે અમેરિકન બનાવટનાં સૈબર જેટ અને ફૅન્ટમ ફાઇટરો હતાં તો આપણી પાસે જૂનાં હન્ટર, કેનબરા અને માખી જેવાં ગ્નેટ હતાં. આ યુદ્ધમાં નૌસેના કામે ન લાગી. પાકિસ્તાને પીલબોક્સ અને ઇચ્છુગીલ નહેર બનાવી હતી, જેથી આપણે લાહોર ન લઈ શક્યા. સિયાલકોટ પણ ન લઈ શક્યા. આઠ-દશ કિ.મી. સુધી જઈને અટકી ગયા. અંતે યુદ્ધવિરામ થયો. તાશ્કંદ કરાર થયો. શાસ્ત્રીજીને એટેક આવ્યો અને તાશ્કંદમાં જ તેમનો દેહવિલય થયો. બન્ને પક્ષોએ પોત-પોતાની જીતનો દાવો કર્યો. કોઈ પરિણામ ન આવ્યું.

બાંગ્લાદેશ

5. પાકિસ્તાનના બે ભાગ હતા. પૂર્વ અને પશ્ચિમ. બન્ને વચ્ચે બે હજાર કિ.મી.નું અંતર હતું. ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ પશ્ચિમ પાકિસ્તાન મોટું હતું પણ વસ્તી પૂર્વ પાકિસ્તાન અર્થાત્ પૂર્વ બંગાળની વધારે હતી. ભાગલા વખતે જ લાખ્ખો હિન્દુ બંગાળીઓ નિરાશ્રિત થઈને ભારત આવ્યા હતા તોપણ હજી ત્યાં ઘણા હિન્દુઓ હતા. અવામી લીગના નેતા શેખ મુજ્જીબુર રહેમાન ચૂંટણીમાં જીત્યા પણ તેમને પ્રધાનમંત્રી બનાવવાની જગ્યાએ જેલમાં નાખ્યા. માર્શલ લો લાગુ કરી દેવાયો. કાયમી ઉકેલ એ હતો કે પૂર્વ પાકિસ્તાનની વધારાની એક કરોડ વસ્તીને ઓછી કરી નખાય. હિન્દુઓ ઉપર જુલમ તૂટી પડ્યો અને બધા ભાગીને ભારત આવી ગયા, જનરલ યાહ્યાખાન શાસક હતો. તેણે કસાઈ જેવા ટીક્કાખાનને પૂર્વ બંગાળ સોંપીને હાહાકાર મચાવી દીધો. હવે શું કરવું? ભારત ચૂપ હતું. સવા કરોડ નિરાશ્રિતોથી દેશ ઊભરાઈ રહ્યો હતો. ત્યારે ઇંદિરાબહેન પ્રધાનમંત્રી હતાં. આ બાઈ બાહોશ અને કુશળ રાજનેતા હતી. તેણે માણેકશાને ફિલ્ડ માર્શલ બનાવી પૂર્વ પાકિસ્તાન ઉપર ભરડો કસવા માંડ્યો. પાકિસ્તાને જ પ્રથમ હુમલો કર્યો. ભારતે પ્રત્યાક્રમણ કર્યું અને પૂર્વ પાકિસ્તાનને ‘બાંગ્લાદેશ’ બનાવી દીધો. આ સાચો વિજય હતો. જોકે આ વિજયમાં મુખ્ય કારણ તો બન્ને પાકિસ્તાનો વચ્ચે 1500થી 2000 કિ.મી.નું અંતર હતું. તોપણ વિજય તો થયો. પણ સિમલા કરારમાં આપણે બધું ગુમાવી દીધું. સંધિ કરતાં ન આવડી. ચાલો એક વાર તો વિજય થયો.

6. ઈ.સ. 1992માં કારગિલ યુદ્ધ થયું. લુચ્ચાઈથી પાકિસ્તાને આપણી કારગિલ પર્વતમાળાની ઊંચી ચોકીઓ પચાવી પાડી. એક બૌદ્ધ ધર્મીએ આપણને સમાચાર આપ્યા કે શિખરો ઉપર પાકિસ્તાનીઓ જામી ગયા છે. ઉતાવળમાં-હડબડાટમાં આપણે તોપોના ગોળા છોડવા માંડ્યા. પણ આના પહેલાં આપણા દશ શસ્ત્ર ડેપો એક પછી એક બળી ચૂક્યા હતા. બોફોર્સ તોપના ગોળા ખૂટી પડ્યા. આપણા જવાનોએ ઘણી બહાદુરી બતાવી, ઘણી ખુવારી પણ વેઠી અંતે અમેરિકાના દબાણથી બધી ચોકીઓ ખાલી કરીને પાકિસ્તાનના માણસો પાછા ચાલ્યા ગયા, આપણે રાજી થઈ ગયા. પ્રત્યાક્રમણ કરવાનો સારો મોકો હોવા છતાં પણ આપણે પ્રત્યાક્રમણ ન કર્યું. મને લાગે છે કે આપણે કમજોર હતા, તેથી સહન કરતા રહ્યા.

7. પાર્લમેન્ટ ઉપર હુમલો, મુંબઈ ઉપર હુમલો, નકલી નોટો દાખલ કરવી, વારંવાર આતંકવાદીઓ દ્વારા વિસ્ફોટો કરાવવા વગેરે અનેક પ્રબળ કારણો હોવા છતાં આપણે કદી આક્રમણ કરતા નથી. મને લાગે છે કે આપણે કમજોર છીએ. આ રહ્યાં કમજોરીનાં કારણો :

1. તટસ્થ નીતિના કારણે આપણો કોઈ મિત્ર નથી. પીઠબળ વિના યુદ્ધ ન કરી શકાય.

2. આપણી પાસે શું છે તે મહત્ત્વનું નથી પણ શત્રુપક્ષની તુલનામાં તે કેટલું છે તે મહત્ત્વનું છે. પાકિસ્તાનની તુલનામાં આજે પણ આપણાં શસ્ત્રો ઊતરતાં અને ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ ઓછાં છે, પાકિસ્તાન પાસે અમેરિકન બનાવટનાં ઉત્તમ શસ્ત્રો છે. જ્યારે આપણી પાસે રશિયન બનાવટનાં કચરા જેવાં અને ઊતરતાં શસ્ત્રો છે. જેમાં 30% નિષ્ક્રિય પડ્યાં રહે છે. મિગવિમાનો આપોઆપ આકાશમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. પાકિસ્તાનની સાથે ચીન-અમેરિકા અને મુસ્લિમ દેશો છે. આ કુલ શક્તિ ઘણી મોટી છે. જ્યારે આપણા પક્ષે કોઈ નથી. પાકિસ્તાને કરાંચી અમેરિકાને અને ગ્વાદર (બલૂચિસ્તાનમાં) ચીનને સોંપી રાખ્યું છે. જેથી આપણે આ બંદરો ઉપર હુમલો કરી શકીએ તેમ નથી. આવાં બધાં અનેક કારણોસર આજે પણ આપણે તેમના સરવાળા આગળ કમજોર છીએ. જેથી આક્રમણ કરી શકાતું નથી. જો વિચારધારા બદલાય અને આપણે વિશ્વાસુ મિત્રો કરીએ તથા પ્રબળ શસ્ત્રસરંજામ ભેગો કરીએ તથા આક્રમક ચિંતન અપનાવીએ તો જ આક્રમણ

કરી શકાય.

8. ખરેખર તો જ્યારે દેશના ભાગલા પડ્યા ત્યારે માત્ર બે જ ભાગલા ન પાડતાં 4-5 ભાગલા કરવાની જરૂર હતી. પઠાણો તથા બલોચી પાકિસ્તાનમાં ભળવા તૈયાર ન હતા. સરહદના ગાંધી બૂમો પાડતા રહ્યા કે અમને વરુઓના હવાલે ન કરો. પણ આપણે તેમનો પક્ષ લીધો નહિ. જો પખ્તુનિસ્તાન અને બલૂચિસ્તાનને અલગ રાષ્ટ્ર બનાવ્યાં હોત તો તે ભારે મુત્સદ્દી થઈ કહેવાત. પણ તેવું ન થયું. આપણા કાચા નેતાઓએ પાકિસ્તાનને મજબૂત બનાવવાનું કાર્ય કર્યું. હવે પરિણામ ભોગવીએ છીએ.

9. અંગ્રેજોના સમયમાં ભારતના ચારે તરફના સીમાડા શાંત હતા. હવે ચારે તરફ સીમાડા સળગી રહ્યા છે. કાશ્મીર પ્રશ્ન અહિંસાથી કે વાટાઘાટોથી ઉકેલી શકાય તેમ છે જ નહિ. તેનો એક માત્ર ઉકેલ યુદ્ધ જ છે, જે આપણે કરી શકતા નથી. કારણ કે આક્રમણ આપણા ચિંતનમાં જ નથી. તેથી આપણે કમજોર છીએ. હવે તો કાશ્મીરની પ્રજા પણ પકડ બહાર નીકળી ગઈ છે. એટલે આ પ્રશ્ન વધુ વિકટ બન્યો છે. વણઉકેલાયેલો આ પ્રશ્ન આપણી સેનાના 1/3 ભાગને કાયમી રીતે રોકી રાખે છે. જેનો ખર્ચો હવે તો પાંચેક ખરબ જેટલો થવા જાય છે.

10. આવી જ રીતે ચીન સાથેની સીમાનો પ્રશ્ન પણ ઉકેલાતો નથી. આ પ્રશ્ન કાયમ લટકતી તલવાર જેવો થઈ ગયો છે. અહિંસા કે વાટાઘાટો કામ આવતી નથી, આ નિમિત્તે જ્યારેત્યારે ચીન જ પ્રથમ આક્રમણ કરશે. તે મોકાની રાહ જોઈને બેઠું છે. આપણે ત્યાં પણ મોટી સેના રોકી રાખવી પડે છે અને કિંકર્તવ્યવિમૂઢ થઈને બેઠા છીએ.

ભારતના સીમાડા સુરક્ષિત નથી. જેથી પ્રજાને જે રાજસુખ મળવું જોઈએ તે મળતું નથી, વાસ્તવિકતા એ છે કે આપણે વફાદાર મિત્રો બનાવીએ, પ્રચંડ શસ્ત્રસામગ્રી મેળવીએ, પ્રખર સેનાપતિઓને આગળ કરીએ અને આક્રમક બનીએ, ચિંતન બદલીએ.

11. આક્રમણનો અર્થ એવો નથી કે ગમે ત્યારે ગમે તેની ઉપર હુમલો કરી દેવો. પણ આક્રમણનો અર્થ એવો છે કે જેનાથી આપણને ભય હોય, આપણી સુરક્ષા જોખમાતી હોય તેને પ્રથમ સમજાવવા પૂરા પ્રયત્નો કરવા, તેમ છતાં પણ જો ન માને અને આપણી અસુરક્ષા વધારવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે તો, તે બળવાન બનીને હુમલો કરે તેના પહેલાં જ તેના ઉપર આક્રમણ કરીને તેને તેના ઘરમાં જ પંગુ બનાવી દેવો, જેથી આપણી સુરક્ષાને આંચ ન આવે. તેની સાથે એવી સંધિ કરવી કે જેથી તે મિત્ર બની જાય. કદાચ મિત્ર ન બને લો કાંઈ નહિ, દુશ્મન તો ન જ બને. કોઈ વાર કોઈ દુશ્મન આક્રમણ કરી બેસે તો તેને બોધપાઠ આપવા માટે ભરપૂર પ્રત્યાક્રમણ કરી દેવું. તેની કમજોર કડી ઉપર સખત ફટકો મારવો અને તેની રક્ષાસાંકળ તોડી નાખવી, જેથી તેને બોધપાઠ મળે. ફરી આક્રમણ ન કરે. આ બન્નેનો હેતુ રાષ્ટ્રરક્ષા જ છે. યુદ્ધનો ઉન્માદ નથી, આ બન્ને ન કરી શકાય તો રાષ્ટ્રરક્ષા થઈ શકે નહિ.

23-8-09

*

21. સમાજવ્યવસ્થા

ધર્મવ્યવસ્થા જેવી જ, કદાચ તેથી પણ વધુ પ્રભાવકારી બીજી વ્યવસ્થા છે જેને સમાજવ્યવસ્થા કહેવાય છે. એક જ ધર્મમાં ઘણા સમાજો આવતા હોય છે. લગભગ પ્રત્યેક સમાજની પોત-પોતાની જુદી-જુદી વ્યવસ્થા હોય છે. જેમ કે બાળલગ્નો, વિધવાવિવાહ, ત્યક્તાવિવાહ, સતીપ્રથા, દિયરવટું વગેરે. મોટા ભાગે ઊંચી જ્ઞાતિઓ-ની સમાજવ્યવસ્થા વધુ ત્રાસદાયી હોય છે. કારણ કે મોટાઈનાં મૂલ્યો પણ મોટાં હોય છે. સતીપ્રથા મોટા સમાજોમાં હતી. ત્યક્તા-વિધવા માટેના વિવાહનો નિષેધ પણ મોટા સમાજોમાં હતો. હા, બાળલગ્નો નાના સમાજોમાં હતાં. આવી વ્યવસ્થાથી ઘણી સ્ત્રીઓને પારાવાર દુઃખ ઉપાડવું પડ્યું હતું. આ બધાં દુઃખો ઈશ્વરસર્જિત નહિ, પણ માનવસર્જિત હતાં, આવી વ્યવસ્થાઓ દૂર કરવા સમાજસુધારકો થયા. જેમણે અપમાન અને ગાળો ખાઈને પણ આવી અવ્યવસ્થાઓને દૂર કરી. હવે આવી કુવ્યવસ્થાઓ ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે. તે પેલા સમાજસુધારકોના કારણે. જે ધર્મોએ સમાજ-વ્યવસ્થાને પણ ધર્મવ્યવસ્થા માની લીધી છે અને ધર્મવ્યવસ્થાને કયામત સુધી અપરિવર્તનીય માની છે, તેમાં સુધારાની શક્યતાઓ રહેતી નથી, તેમના ત્યાં આજે પણ અનેક કુવ્યવસ્થાથી નર-નારીઓ દુઃખી થયાં કરતાં હોય છે.

સમાજવ્યવસ્થામાં દહેજપ્રથા, કન્યાવિક્રય, ભ્રૂણહત્યા વગેરે અનેક પ્રથાઓ આવી જાય છે. મોટા ભાગે આ બધી કુવ્યવસ્થાઓ ઉપરના ઊંચા ગણાતા સમાજોમાં હોય છે. એટલે સામાજિક દુઃખો જેટલાં ઊંચા સમાજોમાં હોય છે તેટલાં નીચેના સમાજોમાં નથી હોતાં. આવી કુવ્યવસ્થાના કારણે પહેલાં હજારો કન્યાઓ પરણ્યા વિનાની રહી જતી અથવા બહુ મોડેમોડે ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠીને પરણતી, આવી જ રીતે ઘણા પુરુષો પણ પરણ્યા વિના રહી જતા, સ્ત્રીસુખ વિના તે જીવનભર દુઃખી થતા તે સમાજના કારણે. હવે વાતાવરણ બદલાયું છે. કન્યાજન્મનો રેશિયો બદલાયો છે. કન્યાઓનું જન્મપ્રમાણ ઓછું થવાથી પુરુષોને વાંઢા રહેવું પડે છે તે પણ સમાજવ્યવસ્થાને કારણે થાય છે. એટલે ઘણાં દુઃખો આપણે પોતે જ આપણી માનવીય કુવ્યવસ્થાઓના દ્વારા કરતા હોઈએ છીએ.

કેટલાક ધર્મો અને સમાજોમાં બાળદીક્ષાનો રિવાજ હોય છે. અબુધ બાળકોને દીક્ષા અપાવીને પછી જીવનભર તેમને દુઃખી કરાતાં હોય છે. આ માનવીય અવ્યવસ્થા છે. તેને સુધારી શકાય. આવી જ પત્ની ત્યાગીને દીક્ષા લેવી એ પણ પત્નીને દુઃખી કરવાની જ પ્રક્રિયા કહેવાય. એકનો મોક્ષ (કદાચ થાય તો) બીજાનું નરક થઈ જાય તે યોગ્ય ન કહેવાય.

હવે જરૂરી છે કે લગ્ન કરવા ઇચ્છતા પ્રત્યેક પુરુષ તથા પ્રત્યેક સ્ત્રીને લગ્નની સગવડ મળવી જોઈએ. જો ધાર્મિક કે સામાજિક અવરોધોને કારણે કોઈને ફરજિયાત અવિવાહિત રહેવું પડે અને તેનાથી મર્યાદા બહારનો કામાચાર થાય તો તેમાં માત્ર તે જ નહિ, ધર્મવ્યવસ્થા તથા સમાજવ્યવસ્થા પણ દોષી ગણાવી જોઈએ.

બાપ-દાદાનો પારંપરિક ધંધો

1. વર્ણવ્યવસ્થા અને બીજા કેટલાક લોકો એવું માને-મનાવે છે કે લોકોએ બાપદાદાનો પરંપરાનો ધંધો જ કરવો જોઈએ. જો તે બીજાનો ધંધો કરે તો વૃત્તિ-સાંકર્ય કર્યું કહેવાય. જે પાપ છે. આવી માન્યતા અન્યાયકારી અને આત્મઘાતી જ કહેવાય.

2. વાળંદનો દીકરો કાયમ હજામત કરતો રહે, દાતણ વેચનારા કાયમ દાતણ વેચ્યા કરે અને વેશ્યાની દીકરી કાયમ વેશ્યા જ થાય એવી વ્યવસ્થા હળહળતો અન્યાય તો છે જ સાથે સાથે આત્મઘાતી પણ છે.

3. સુપર પ્રજા હંમેશાં વધુ ને વધુ ઉન્નત ધંધો અપનાવે છે. જેથી તેનો વિકાસ થાય. ધંધો જો દેશમાં પ્રાપ્ત ન હોય તો પરદેશ જાય. આ રીતે સ્થળાંતર અને નવો નવો ધંધો અપનાવીને પાછળ રહી ગયેલા લોકો આગળ આવી શકે છે.

4. બાપદાદાના ચીલાચાલુ ધંધામાં વધુ બુદ્ધિની જરૂર રહેતી નથી તેથી બુદ્ધિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. બુદ્ધિનો વિકાસ તો પડકારોમાં થતો હોય છે. નવા નવા ધંધામાં ઝંપલાવનારને પડકાર હોય છે તેથી બૌદ્ધિક વિકાસ થાય છે.

5. કેટલાક ચીલાચાલુ ધંધાઓ સમયના પ્રવાહમાં અસ્ત થઈ જતા હોય છે અને કેટલાય નવા-નવા ધંધા પેદા થતા હોય છે. અસ્ત થયેલા ધંધાવાળાએ શું કરવું? અને નવા-નવા ઉત્પન્ન થયેલા ધંધા કોણે કરવા?

6. ખરેખર તો વ્યક્તિ અને પ્રજાએ ઓલરાઉન્ડર થવું જોઈએ. તે બધા જ ધંધા કરી શકે. પોતપોતાની ક્ષમતા અને રુચિ પ્રમાણે વ્યક્તિ

ગમે તે ધંધો કરે અને આગળ વધે એ જ હિતાવહ છે.

*

22. ધાર્મિક સુખ-દુઃખ

વ્યક્તિ અને પૂરી પ્રજાને સુખી-દુઃખી કરવામાં ધર્મ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. ધર્મ એક વ્યવસ્થા આપે છે. જે વ્યવસ્થા પ્રમાણે લોકો જીવન જીવતાં હોય છે. આપણે બીજા ધર્મોની ચર્ચા કરવી નથી, આપણા જ ધર્મની ચર્ચા કરીએ.

ધર્મે વર્ણવ્યવસ્થા આપી. તે પ્રમાણે કોઈ બ્રાહ્મણ અને કોઈ શૂદ્ર થયા. મારી દૃષ્ટિએ આ બન્ને દુઃખી થયા. પ્રાચીન કાળમાં મોટા ભાગે બ્રાહ્મણો દરિદ્ર રહેતા. પુરાણોમાં આ પ્રમાણે કથા શરૂ થતી : 'રેવાતીરે એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ રહેતો હતો.' કદી કોઈ ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેવી કથા નથી સાંભળી. બ્રાહ્મણ વિશ્વની બુદ્ધિશાળી પ્રજાઓમાંની એક પ્રજા છે, તે છતાં તે દરિદ્ર કેમ રહ્યો છે? કારણ કે તે ભિક્ષાવૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવતો રહ્યો. કોઈનું જમવાનું નિમંત્રણ આવે અને જમે, કોઈ સીધું મોકલે અને જમે, નહિ તો રામ રામ. કેટલાક કર્મકાંડના કાર્યમાં રોકાયા એ પણ બહુ થોડા જ. તેમની જીવિકા પણ અત્યંત સામાન્ય. બાકીના બીજાઓ બસ આકાશવૃત્તિથી જીવતા રહ્યા. આ દરિદ્રતાનું કારણ. કોઈ પણ પ્રજાને પરાન્નભોજી બનાવી દો તો તે ગમે તેટલી સમર્થ હોય તોપણ દરિદ્ર થઈ જાય. બ્રાહ્મણ સમર્થ પ્રજા હોવા છતાં પણ તેની આવી જ દશા, ધર્મથી થઈ. કોઈ દાન આપે, જમાડે, દક્ષિણા આપે, વસ્ત્ર આપે અને અમે આશીર્વાદ આપીએ. તું ધનવાન થા! વર્ષો સુધી આ જ વ્યવસ્થા ચાલી. જોકે તેમાં કેટલાક મહાન મનીષીઓ થયા, જ્ઞાની થયા, વહીવટદાર થયા, સાહિત્યકાર થયા. પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં નામાંકિત થયા. પણ તે એકાદ ટકો. બાકીના નવ્વાણું ટકાની દશા તો દરિદ્ર જ રહી. હા, પૂજ્ય રહ્યા. સમાજમાં માન-સન્માન, પૂજ્યતા મળી પણ રહ્યા દરિદ્ર. જો વર્ણવ્યવસ્થા ન હોત અને કામધંધે લાગ્યા હોત તો દરિદ્ર ન રહેત. જેમ કે વહોરા લોકો, બ્રાહ્મણમાંથી ધર્માંતરણ કરીને વહોરા થયા. હવે સીધું અને જમવાનું બંધ થયું એટલે કામે લાગ્યા. બુદ્ધિ તો હતી જ. જોતજોતામાં મોટા વ્યાપારીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ થઈ ગયા. વહોરવાડનાં તેમનાં ભવ્ય મકાનો જોજો, જો આ લોકો બ્રાહ્મણ જ રહ્યા હોત તો, આજે બ્રાહ્મણોનાં મકાનો છે તેવાં જ તેમનાં પણ મકાનો હોત. એ જ દરિદ્રતા. આ એક જ ઉદાહરણ પર્યાપ્ત થશે. હવે આ બુદ્ધિશાળી પ્રજા પણ ઉદ્યોગ-ધંધામાં લાગી છે. જે લાગ્યા છે તે ઘણા સુખી થયા છે. હવે ઘણા બ્રહ્મભોજન જમવા તૈયાર નથી, હવે તો સ્વભોજન જ કલ્યાણકારી છે.

ધર્મવ્યવસ્થાથી જેમ બ્રાહ્મણો પૂજ્યતાપૂર્વકના દરિદ્ર થયા અને મહાદુઃખી થયા તેવી જ રીતે શૂદ્રો અને મહાશૂદ્રો પણ મહાદુઃખી થયા, શૂદ્રોને ભણવાનો અધિકાર નહિ. તેથી અભણ રહ્યા. તેઓ પણ દરિદ્ર અને તુચ્છ જીવન જીવતા થયા. મહાશૂદ્રો (દલિતો) તો અસ્પૃશ્ય જ થયા. તેમના ઉપર દુઃખોનો જે પર્વત તૂટી પડ્યો તેની તો વાત જ કરી શકાય તેમ નથી. પૂરા સમુદ્રને આંસુ બનાવીએ તોપણ ઓછાં પડે તેટલાં દુઃખો તેમણે ભોગવ્યાં. વર્ણવ્યવસ્થાનું આ પરિણામ હતું. આવી ઘણી વ્યવસ્થાઓ બીજા ધર્મોમાં પણ હતી અને છે. જેમાં લોકો દુઃખી થતા હોય છે. એટલે દેશ-કાળ પ્રમાણે ધર્મસુધારો જરૂરી છે. કોઈ પણ વ્યવસ્થા સનાતન નથી હોતી. શૂદ્રો કે મહાશૂદ્રોની જેવી દશા આપણે ત્યાં થઈ હતી તેથી પણ વધુ ભયંકર દશા અમેરિકામાં નિગ્રો પ્રજાની થઈ હતી. તેને સુધારવા માટે અમેરિકાના બે રાષ્ટ્રપતિઓની હત્યાઓ થઈ. હવે આજે ઘણો સુધારો થયો છે.

ધર્મવ્યવસ્થાના કારણે ભારતમાં સમુદ્રયાત્રાનો વિકાસ ન થયો. સમુદ્રયાત્રા પાપ થઈ ગઈ, દેશનો વિકાસ જ અટકી ગયો. આપણે વાસ્કો-ડી-ગામા, કોલંબસ કે જેમ્સ કૂક જેવા સાગર-ખેડુઓ પેદા ન કરી શક્યા. આ સાગરખેડુઓએ યુરોપને માલામાલ કરી દીધો. જો આપણે પણ આવા સાગરખેડુઓ પેદા કર્યા હોત તો આપણે દરિદ્ર ન રહ્યા હોત. તો વિશ્વના ઘણા દેશો ઉપર ભારતનો ધ્વજ લહેરાતો હોત. જો ધર્મે એવી વ્યવસ્થા આપી હોત કે જાવ, વિશ્વના ખૂણે ખૂણે ફરી વળો, વિશ્વ તમારું છે. વિશ્વભ્રમણ કે સમુદ્રયાત્રામાં કોઈ પાપ નથી, કોઈ વટલાતું કે અભડાતું નથી. કૂપમંડૂક ન બનો, વિશ્વવ્યાપી થઈ જાવ. જે મળવા આવે તેને ભેટો, જે ભળવા આવે તેને ભેળવો. અને વિશાળ બનો. સંકુચિત ન બનો. તો ભારત વિશ્વવ્યાપી બન્યું હોત. ધર્મવ્યવસ્થાના દ્વારા તેને કૂપમંડૂક બનાવાયું જેની સજા તેણે ભોગવી અને ભોગવી રહ્યું છે.

*

23. ભૌતિક સુખો

જીવનનો પ્રથમ હેતુ સુખી થવાનો છે. બીજો હેતુ સુખી કરવાનો છે. જે લોકો બીજા હેતુ માટે જીવન જીવે છે તે જ સંત છે. તે જ મહાન છે. પણ જે લોકો પ્રથમ હેતુ માટે એટલે કે સુખી થવા માટે જીવન જીવે છે તે પાપી કે દોષી નથી, સુખી થવું તે હક્ક છે. હા, જે બીજાના ભોગ એટલે કે બીજાને દુઃખી કરીને સુખી થવા પ્રયત્નો કરે છે તે પાપી છે કે દોષી છે. આવા લોકો બે રીતે લોકોનું સુખ પડાવતા હોય છે. એક તો પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ કરીને તેમનું સુખ પડાવીને—દુઃખી કરીને—સુખી થતા હોય છે. આવા અપરાધીઓને ભગવાન સજા કરે તેના કરતાં રાજા સજા કરે એ જ ઉત્તમ કહેવાય. હા, રાજા નમાલો ન હોવો જોઈએ. પરાક્રમી અને ન્યાયપ્રિય રાજા પ્રજા માટે સૌથી મોટું વરદાન કહી શકાય. પણ એક બીજું કારણ પણ છે. જેમાં પ્રજાનું સુખ પડાવી લઈને દુઃખી કરાતી હોય છે. તે છે ગુમરાહ ઉપદેશ. પ્રજા ધાર્મિક છે. શ્રદ્ધાળુ છે. તેની શ્રદ્ધાનો દુરુપયોગ મોટા ભાગે કાયમથી થતો આવ્યો છે.

પ્રાચીન કાળમાં સુખી થવા માટે કાશીમાં કરવત લેવડાવાતી. કરવતનું મહાદુઃખ કોઈના ગુમરાહભર્યા ઉપદેશથી લેવાતું. આવી જ રીતે અક્ષયવટ ઉપરથી કૂદી પડવું. જગન્નાથજીના રથ નીચે કચડાઈ મરવું આવાં બધાં અનેક દુઃખો લોકોને અપાતાં. નવાઈ એ છે કે આવાં દુઃખો આપનારા સ્વયં પોતે કદી પણ સુખી થવા આવા ઉપાયો કરતા નહિ. આ રીતે લોકોને દુઃખી કરાતા. નવાઈ એ છે કે આવા અપરાધીઓને સજા થવાની જગ્યાએ તેમની પૂજા થતી. આવું માત્ર આપણે ત્યાં જ નહિ વિશ્વમાં બધે જ શ્રદ્ધાનો દુરુપયોગ થતો અને હજી પણ કેટલાક અંશે થઈ રહ્યો છે. શ્રદ્ધા હોવી જ જોઈએ. તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ, પણ અંધશ્રદ્ધાથી લોકોને મુક્ત કરવા-કરાવવા જરૂરી છે. તેમાં વિજ્ઞાન સૌથી વધુ ઉપયોગી થઈ શકે છે. તેથી તેનો પ્રચાર થવો હિતાવહ છે.

શરૂઆતમાં કહ્યું તેમ જીવનનો પ્રથમ હેતુ સુખી થવાનો છે. સુખી થવા માટે સગવડો જોઈએ. આ સગવડો પાંચ ક્ષેત્રોની મહત્ત્વની છે : 1. ભૌતિક, 2. ધાર્મિક, 3. સામાજિક, 4. રાજકીય અને 5. આર્થિક. જો આ પાંચે ક્ષેત્રો વ્યક્તિ અને પ્રજાને અનુકૂળ હોય અર્થાત્ અગવડો વિનાનાં સગવડોવાળાં હોય તો સૌ સુખી થઈ શકે છે.

ભૌતિક સગવડો

જીવનની શરૂઆતથી જ બધાં પ્રાણીઓ ભૌતિક સગવડો શોધતાં રહ્યાં છે. લાખો વર્ષ પહેલાંનો આદિવાસી જંગલી માણસ રહેવા માટે સારી ગુફા, સારી ભૂમિ અને સારો શિકાર તથા વનફળ શોધતો રહ્યો છે. તેના માટે લડતો રહ્યો છે. પછી જ્યારે અગ્નિની શોધ કરી અર્થાત્ ચકમકની શોધ થઈ ત્યારે બહુ મોટી ક્રાન્તિ થઈ ગઈ હતી. હવે અગ્નિ માણસના હાથમાં આવી ગયો હતો. જેની પાસે ચકમક હતું તે સમર્થ પ્રજા હતી, તે સુખી હતી. તે પછી પશુપાલન શરૂ થયું. જેની પાસે ઘણી ગાયો હતી તે સૌથી વધુ ધનાઢ્ય અને સુખી હતો. ત્યારે ગાયો જ કરન્સી હતી. બધી લેવડ-દેવડ ગાયોથી થતી હતી. પછી હથિયારો વિકસ્યાં. તામ્રયુગ અને લોહયુગનો પહેલો ઉપયોગ હથિયારો માટે થયો હતો. કારણ કે સુરક્ષા ન હતી. કબીલાઓ પરસ્પરમાં ચઢી આવતા અને લડી મરતા. હારેલા કબીલાઓની સ્ત્રીઓને વિજયી કબીલા લઈ જતા. આ રીતે સતત યુદ્ધો ચાલ્યા કરતાં (પશુઓ સિંહો, વાનરો વગેરેમાં આજે પણ આવી જ કબીલાપદ્ધતિ ચાલે છે) એટલે શસ્ત્રો—વિકસિત શસ્ત્રો જરૂરી હતાં. પાષાણયુગમાં પથ્થરનાં અને તામ્રયુગમાં તાંબાનાં, લોહયુગમાં લોઢાનાં શસ્ત્રો રચાયાં. આ વિકાસ હતો. પછી ખેતી શરૂ થઈ. ગુફામાંથી માણસ નીચે ધરતી ઉપર આવ્યો. ખેતરો બનાવ્યાં અને પર્ણકુટિઓ પણ બનાવી. નગ્ન માણસ હવે વૃક્ષોની છાલથી શરીર ઢાંકવા લાગ્યો હતો. સામો અને જવ જેવાં ધાન્યોની ખેતી થતી. આને ઋષિધાન્ય પણ કહેવાય છે. પછી ગોધૂમ—ઘઉં—આવ્યા. ત્યારે ખાંડ-ગોળ ન હતાં કારણ કે શેરડી ન હતી. તેથી મધથી બધું કામ ચાલતું, મધ પ્રચુર હતું. ધાર્મિક કર્મકાંડમાં મધુપર્કની વિધિ થતી. લોકો જંગલોમાંથી મધપૂડા શોધીને મધ લઈ આવતા. મોટાં-મોટાં વાસણો મધથી ભરેલાં રહેતાં. આવનાર અતિથિને મધનું શરબત પિવડાવતા. હજી ખાંડ-સાકર બની ન હતી. હજી હમણાં સુધી (50 વર્ષ પહેલાં) નેપાળમાં બે પ્રકારની જલેબી થતી. મધમાં બોળેલી અને ખાંડની ચાસણીમાં બોળેલી. મધની સસ્તી મળતી. જ્યારે ખાંડવાળી મોંઘી મળતી. કારણ કે નેપાળમાં પ્રચુર મધ થતું. પણ ખાંડ ભારતથી આવતી. મોંઘી પડતી. ત્યારે વાહનવ્યવહારમાં પગપાળા માણસો જ હતાં. પહાડી રસ્તાઓ ઉપર દિવસોના દિવસો ચાલીને સ્પેશિયલ માલવાહક મજૂરો વસ્તુની હેરાફેરી કરતા તેથી વસ્તુઓ ઘણી મોંઘી પડતી. મધ તો પાસેના

જંગલમાંથી જોઈએ તેટલું મળી રહેતું તેથી સસ્તું પડતું. આ રીતે વિકાસ થતો. ગાય પછી લોકો અશ્વને પાળતા થયા. અશ્વની સવારીથી આવા-ગમન ગતિશીલ થયું. જેની પાસે અશ્વ હોય તે સુખી ગણાતો અશ્વોનો ઉપયોગ યુદ્ધોમાં થવા લાગ્યો પછી રથ બન્યા. સુખી માણસો રથોમાં આવજા કરતા. યુદ્ધમાં પણ રથ વપરાતા. ધનુષ્ય-બાણની શોધ થઈ. હવે દૂરથી યુદ્ધ થવા લાગ્યું. નજીકથી યુદ્ધ કરવા માટે ગદા, તલવાર, ભાલા વગેરે શસ્ત્રો હતાં જ્યારે દૂરથી યુદ્ધ કરવા માટે ધનુષ્ય-બાણ હતાં. જે બળવાન હોય તે જીતે. જે જીતે તે રાજ કરે. આ નિયમ હતો. જે સગવડો યુદ્ધો માટે શોધાઈ તે જ લોકોના કામમાં પણ આવી. લોકોએ પર્ણકુટિઓની જગ્યાએ માટી તથા ઈંટોનાં ઘરો બનાવ્યાં. વૃક્ષોની છાલની જગ્યાએ ઊનનાં વસ્ત્રો બનાવ્યાં. કપાસ આવતાં પહેલાં લોકો ઊનનાં વસ્ત્રો પહેરતા હતા. પોતાનાં પાલતુ જાનવરો ઘેટાં બકરાં વગેરેના વાળમાંથી ઊન બનતું અને તેનો ઉપયોગ વસ્ત્રો વગેરે માટે થતો. કદાચ આ જ કારણસર ભરવાડ વગેરે પશુપાલકોની સ્ત્રીઓ હમણાં સુધી ઊનનાં વસ્ત્રો પહેરતી. બહુ મોડેમોડે કપાસ આવ્યો. રૂ બન્યું અને તકલીથી કાંતીને તેની ખાદી બની. જે હમણાં સુધી દલિત લોકો બનાવતા અને લોકો પહેરતા. ક્રમે ક્રમે આ સગવડો પ્રસરતી ગઈ. એક તરફ ઊનનાં વસ્ત્રોથી તન ઢાંકતા તો બીજી તરફ ચીનથી રેશમી વસ્ત્રો આવતાં તે કોસેટાથી બનતાં. રાજા-મહારાજા - શ્રીમંત લોકો જ આવાં રેશણી વસ્ત્રો ગૌરવપૂર્વક પહેરતા. સામાન્ય પ્રજાનું ગજું નહિ મૃતપશુના ચામડામાંથી જોડાં બનાવ્યાં (હજી પણ કોઈ પશુ જોડાં પહેરતું નથી.) પગનું રક્ષણ થયું.

પહેલાં પુરુષો કમરથી નીચે કટિવસ્ત્ર પહેરતા, ઉપરનો ભાગ ખુલ્લો રહેતો અથવા ઉપવસ્ત્રથી ઢાંકતા. સ્ત્રીઓ પણ આવું જ કરતી. એક ખાસ કપડાથી વક્ષઃસ્થળને લપેટી લેવાતું. પછી સિલાઈ શરૂ થઈ. સોય-દોરાથી વસ્ત્રો સિવાવા લાગ્યાં. તોપણ ધાર્મિક વિધિઓમાં ન સીવ્યા વિનાનાં જ વસ્ત્રો વપરાતાં. ખાસ કરીને ઊનનાં કે પછી રેશમનાં. હમણાં સુધી બ્રાહ્મણો જમતી વખતે રેશમનાં વસ્ત્રો પહેરતા. આ રીતે જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ સગવડોનો વિકાસ થતો ગયો. સૌથી વધુ સગવડો શ્રીમંતો ભોગવતા. ગરીબો તો ભયંકર અગવડોમાં જ જીવન જીવતા તેથી તો સૌને શ્રીમંત થવાની લાલસા રહેતી. આ સારી વાત હતી. જો આવી લાલસા જ ન હોય તો વિકાસ ન થાય. જે છે, જેવું છે તેવું જ સ્વીકારી લેવાય તો માણસ જ્યાંનો ત્યાં જ રહી જાય, પુરોહિતોએ શ્રીમંત થવાનાં કર્મકાંડો રચ્યાં. જે બહુ ચાલ્યાં. કારણ કે સૌને શ્રીમંત થવું હોય છે. આજે પણ ચાલે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આવાં કર્મકાંડો ચાલવાનાં છે.

જે પ્રજા વગર પુરુષાર્થે રાતોરાત ધનવાન થઈ જવા માગે છે તે આવો રસ્તો લેતી હોય છે, જેમાં ગાંઠનું ગોપીચંદન પણ ખોઈ બેસતી હોય છે. પણ આવું ચાલતું જ હોય છે.

આવાસની બાબતમાં પશ્ચિમે એક બહુ મોટી ક્રાન્તિ કરી. તેણે R.C.C. પદ્ધતિ શોધી અને સિમેન્ટ બનાવ્યો. આના પહેલાં આપણે ત્યાં પથ્થરોમાંથી, લાકડામાંથી, ઈંટોમાંથી શ્રીમતોની ભવ્ય હવેલીઓ થતી. મોટા ભાગે ચૂનામાં ભવનો બનતાં જ્યારે R.C.C. પદ્ધતિ આવી ત્યારે મોટા-મોટા હોલ—મોટા ઓરડાઓ અને ઊંચાં-ઊંચાં ભવનો બનવા લાગ્યાં. હવે પિલ્લરોની રચના દૂર-દૂર થવા લાગી. સો-સો માળનાં મકાનો થવા લાગ્યાં. કારણ કે એવી જરૂરિયાતો ઊભી થઈ હતી. R.C.C. પશ્ચિમનું પ્રદાન છે. એ વિશ્વવ્યાપી છે. R.C.C.ના કારણે બાંધકામો ઝડપી બન્યાં.

પશ્ચિમે સ્ટીમ એન્જિન અને પછી તેલ એન્જિન શોધ્યું. આ એન્જિનો વાહનોમાં લગાવ્યાં. તેમાંથી મોટરકાર બની. હવે તો ગતિ વધી ગઈ. મોટરકારની જરૂરિયાત સપાટ રસ્તાઓની હતી તેથી રોડ થયા. પેવરરોડ ઉપર જરાય આંચકો ન આવે. મોટરકારો માટે પેટ્રોલ-ડીઝલ જોઈએ. તે ભૂમિમાંથી ખેંચી કાઢ્યું. જ્યાં પેટ્રોલના ઢગલા હતા ત્યાં રહેનારા આરબોને તેની ખબર પણ ન હતી. કારણ કે વૈજ્ઞાનિક એપ્રોચ જ ન હતો. ઊંટ-બકરીનું દૂધ અને ખજૂર ખાઈને તંબૂમાં રહેતા. સૌથી પછાત જીવન જીવતા. હા, નમાજ જરૂર પઢતા. સંતોષી હતા. મહત્ત્વાકાંક્ષાવાળી ગોરી પ્રજા ચઢી આવી અને ગુલામ બનાવ્યા. રણમાં પુષ્કળ ગરમી પડે. રાજ કેવી રીતે કરવું? આ ગોરી પ્રજાએ પ્રથમ વીજળી, વીજળીનો પંખો અને પછી A.C. શોધી કાઢ્યું. હવે ક્યાં ગરમી લાગવાની હતી? આરબો ન તો તેલ શોધી શક્યા, ન વીજળી, ન A.C. કારણ કે વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિકોણ જ ન હતો. અતિશય ધાર્મિકતાના કારણે જે હતું તેમાં જ ઈશ્વરનો આભાર માનતા હતા. સગવડોને સ્વીકારી લીધી હતી, તેનું દુઃખ જ ન હતું. પણ ગોરી પ્રજા તેવી ન હતી. તે વૈજ્ઞાનિક અભિગમ ધરાવતી હતી તેથી વિશ્વવ્યાપી થઈ રહી હતી. હવે આજે પૂરું દુબાઈ A.C.માં જીવી રહ્યું છે. તેલથી આરબો માલામાલ છે—ગોરી પ્રજાના કારણે. ગોરીપ્રજા તો હવે ચાલી ગઈ છે, પણ હજી ચોટી તેમના હાથમાં છે.

જે લોકો સુખવિરોધી ત્યાગપ્રધાન જીવન લઈ આવ્યા તે નવી-નવી સગવડો ન શોધી શક્યા. કારણ કે તે સુખવિરોધી હતા. તેમણે

અગવડોને સહન કરી લેવાનું દર્શન વિકસાવ્યું. અગવડો સહન કરનારા પૂજ્ય થયા. તેમની વાણી પવિત્ર થઈ. અને તેમણે પ્રજાને સુખોથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો. આમ સુખવિરોધથી માત્ર એક વ્યક્તિ કે એક વર્ગ જ દુ:ખી ન થયો, પણ તેણે સુખ શોધનારા વિજ્ઞાન-પ્રયોગશાળાઓના જ દરવાજા બંધ કરાવી દીધા. ત્યાગપ્રધાન જીવનનું ગૌરવ ગાનારા એ વાતને નથી સમજતા કે તેના કારણે દેશ અને પ્રજા પછાત બની. 'અગવડો સહન કરો અને શાંતિથી જીવો. સુખો છોડો અને મોક્ષ મેળવો. શાંતિથી જીવો' આવા ઉપદેશોના કારણે પ્રજા અતિધાર્મિક થઈ. તેની તમામ શક્તિ, ક્ષમતા ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં લાગી લઈ. પ્રજાની સુખાકારી માટે શક્તિનો ઉપયોગ લગભગ ન થયો. ઉપદેશ જ એવો હતો. મંદિરો, સ્તૂપો, યજ્ઞો પાછળ કરોડો કરોડો ખર્ચાયા, પણ સંડાસ-બાથરૂમ પાછળ કશું જ ન ખરચાયું. આમ જુઓ તો આપણાંમાં રામાયણ-મહાભારત-ભાગવત વગેરે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ક્યાંક સંડાસ-બાથરૂમ વગેરેનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. લોકો જંગલમાં જતાં.

મુસ્લિમો—ખાસ કરીને મોગલો 'પાયખાનું' લઈ આવ્યા, જે ઉઠાઉ હતું. સાબરમતી આશ્રમમાં પણ ઉઠાઉ પાયખાનું હતું. પશ્ચિમે તેની સાથે વિજ્ઞાન જોડ્યું. સેફ્ટીટૅન્ક જોડી. પાણીનો ધોધ છોડ્યો, બધું સાફ થઈ જાય. હવે તો પશ્ચિમી ઢબનાં સંડાસોના કેટલાય પ્રકાર થઈ ગયા છે. હવે તો રૂમે રૂમે સંડાસ-બાથરૂમ અનિવાર્ય થઈ ગયાં છે. આવું ન હોય તો અગવડ કહેવાય. હવે કોઈ જંગલમાં જતું નથી. જંગલો જ ક્યાં છે? આ વિકાસ છે. તેથી પ્રજા સુખી થઈ છે. હજી પણ જે લોકો ગરીબીના કારણે સંડાસ-બાથરૂમનો ઉપયોગ નથી કરી શકતા તે દુ:ખી છે. બિચારા છે. દેશની શરમ છે. જે લોકો ધાર્મિક કારણોસર સંડાસ-બાથરૂમનો ઉપયોગ નથી કરતા તે કદાચ મોક્ષે તો જશે પણ તેમનું નરક અહીં મૂકતા જશે, આડોશી-પાડોશીને ભોગવવા માટે. એવું સ્વર્ગ કે મોક્ષ શા કામનાં જે અહીં આ લોકને નરક બનાવતાં હોય!!

પહેલાં છાણાં-લાકડાંથી ચૂલા સળગતા અને રસોઈ થતી, ગૃહિણીઓ ધુમાડામાં આંધળી થતી, ફૂંકી ફૂંકીને મરી જતી. ઘણો સમય લાગતો. હવે ગૅસ આવી ગયો. આ સગવડ કહેવાય. હવે ધુમાડો થતો નથી. ભૂંગળી રાખીને ફૂંકવું પડ્યું નથી, લાઇટરનું બટન દબાવતાં જ ગેસ ચાલુ. અને તે પણ ઊભા મેજ ઉપર. કેટલું સરળ થઈ ગયું! તેથી આગળ ઇલેક્ટ્રિક ઓવન આવ્યું. 1-2-3 મિનિટમાં તો તૈયાર. આપોઆપ બંધ થઈ જાય. કશી ચિંતા નહિ. સ્ત્રીઓ કેટલી બધી સુખી થઈ અને કેટલી બધી સુરક્ષિત થઈ! પણ કોણ લાવ્યું આ બધું? કોણે શોધ કરી? લ્યો ત્યારે બેસો જમવા. પલાંઠી વાળીને નીચે નહિ કે પાટલા ઉપર પણ નહિ. પેલા ડાઇનિંગ ટેબલ ઉપર, ખુરશીઓ ઉપર બેસો અને ફેરવી ફેરવીને ગરમાગરમ વાનગીઓ લીધે રાખો. હવે લોકો પલાંઠીવાળવાનું પસંદ કરતા નથી, પલાંઠી વળાતી જ નથી, બેઠા પછી ઊભું થવાતું જ નથી. આ ટેબલ-ખુરશીઓ સગવડ છે. સૌને ગમે છે. પીરસનારને પણ કેડ વાંકી કરવી નથી પડતી, ઊભા ઊભા જ બધું થાય છે. શેઠની પેઢીમાંથી ગાદી-તકિયા નીકળી ગયા. ટેબલ-ખુરશીઓ આવી ગઈ. હા, ચોપડાની જગ્યાએ કમ્પ્યુટર આવી ગયાં. હજારો ચોપડા ફાઇલો મૂકવાના ઘોડા નીકળી ગયા. બધુ કમ્પ્યુટરની ફ્લોપીમાં આવી ગયું. શું હવે પાછું જઈ શકાય ખરું? પણ આ બધું કોણ લાવ્યું? ક્યાંથી આવ્યું? જેણે વિજ્ઞાનને જીવન બનાવ્યું તેમણે જ આ બધું શોધ્યું. અને વિશ્વને ક્યાંથી ક્યાં મૂકી દીધું. જે લોકો યંત્રવાદનો કે પછી અણુવિજ્ઞાનનો વિરોધ કરે છે, તેનું દર્શન આપે છે તે વિશ્વને કયા પાતાળમાં ધકેલી દેવા માગે છે તે જાણીને ધ્રુજારી છૂટે છે.

હવે પાણી લેવા કૂવે તળાવે કે નદીએ મોટાં-મોટાં દોરડાં લઈને નથી જવું પડતું. આખું ગામ ઘરમાં પાણી મેળવે છે અને તે પણ ચોવીસે કલાક. ચકલી ખોલો કે પાણી હાજર. જૂની પાણિયારીઓને પૂછો કે તમારા જમાનામાં પાણીનું કેટલું દુ:ખ હતું? એક દિવસ. નળમાં પાણી ન આવે તો હાહાકાર થઈ જાય. તો જો કાયમી નળ બંધ કરીને ફરીથી કૂવા ચાલુ થાય તો શું થાય? પૂછો પાણિયારીઓને. આ સગવડોનું સુખ છે. આવું જ અનાજ દળવાનું. વલોણાનું. બહુ મોટો પ્રશ્ન એ થાય કે આ રીતે જ ભૌતિક સગવડો થઈ તેમાં ધર્મનું પ્રદાન કેટલું? કે પછી ધર્મ વિરોધપક્ષમાં રહ્યો છે? જે લોકો ભૌતિક સુખ-સગવડોની નિંદા કરે છે અને વિરોધ કરે છે તે વિરોધપક્ષમાં છે, તે જીવનદ્રોહી છે. સુખદ્રોહી છે. તે પ્રજાને અહીં જ નરક ભોગવાવે છે. તેનું ભાન હવે તો થવું જોઈએ. નવાઈ તો જુઓ, આ ભૌતિક સુખ-સગવડોનો વિરોધ કરનારા સ્વયં પોતે ભરપૂર સગવડો ભોગવતા હોય છે. તેમને હવે પંખાથી નથી ચાલતું A.C. જોઈએ છે. એક ગુરુને તો એક A.C.થી નથી ચાલતું, આઠ-આઠ A.C. જોઈએ છે અને પછી ભૌતિક સુખ-સગવડોનો વિરોધ અને ત્યાગ કરવાનું પ્રવચન પણ આપવાનું. કોઈ આઠ A.C. ભોગવે તેનો વિરોધ નથી. શક્તિ હોય તો ભલે ભોગવે (હા, ડાયરેક્ટ વીજળી ન હોય તો) પણ પછી ભૌતિક સુખોનો

વિરોધ ન કરે. આ તો બોલવું જુદું ને કરવું જુદું જેવું થયું. તેથી લોકો ઉપર માઠી અસર થાય છે.

કેટલાક ભૌતિક સગવડોના વિરોધીઓનું એવું કહેવું હોય છે કે ખરું સુખ તો આધ્યાત્મિક સુખ જ છે. મારી દૃષ્ટિએ આ તદ્દન અવાસ્તવિક વાત છે. આધ્યાત્મિક સુખ જેવું કોઈ સુખ જ નથી. આધ્યાત્મિક તો અવસ્થા છે. જેમ કે સાંસારિક કે ભૌતિક સુખ-દુ:ખોમાં તમે કેવું બૅલેન્સ રાખી શકો છે, તે આધ્યાત્મિકતા છે. કરોડોની સંપત્તિમાં કે ભયંકર ગરીબીમાં પણ તમે કેવી સ્થિરતા રાખી શકો છો તે આધ્યાત્મિકતા છે. કોઈ પણ ભૌતિક કે સાંસારિક સુખો વિના બીજાં કોઈ સુખો હોતાં નથી, મનની પ્રસન્નતા અથવા સંતોષ એ સમજણને આધીન છે. એટલે શરૂઆતમાં સુખની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે સાચી સમજણની સાથે સગવડો સુખનું મૂળ છે. મનની પ્રસન્નતા એ કોઈ આધ્યાત્મિક સુખ નથી પણ સાચી સમજણના કારણે થનારી માનસિકતા છે. કેટલાક તેને સમ્યક્જ્ઞાન પણ કહે છે.

ભૌતિક સગવડો, વિજ્ઞાનથી આવે છે જ્યારે સાચી સમજણ સત્સંગથી અને ઈશ્વર સ્મરણથી આવતી હોય છે. એટલે આ બન્નેની જરૂર રહે છે. આપણે કેવળ અધ્યાત્મ તરફ દોટ મૂકી અને દરિદ્રતા મેળવી, કારણ કે કોઈ અધ્યાત્મ ભૌતિક સુખો ઉત્પન્ન કરતું નથી. હા, તેથી સંતોષ શાંતિ તો મળી શકે. પણ ભૌતિક અને સાંસારિક પ્રશ્નો ધગધગતા રહે. આના કારણે કોરી આધ્યાત્મિકતા દરિદ્રતા લાવતી હોય છે. સંતોષ કે શાંતિ એ સ્થાયી ગુણ નથી. આજે હોય અને કાલે ન હોય. ભૌતિક અને સાંસારિક પ્રશ્નો ઘણી વાર ગમે તેવા માણસને પણ અશાન્ત કરી મૂકતા હોય છે. ભૂખ, તરસ, આવાસ, રક્ષા, યોગક્ષેમ આ બધા પાયાના પ્રશ્નો છે તે પણ પૂરા ન કરી શકાય તો માણસ અને તેનો પરિવાર લાંબો સમય શાંતિ ભોગવી શકે નહિ. એટલે આધ્યાત્મિક સુખની વાતો કરવી એ માત્ર વાતો જ છે. ફરીથી સ્પષ્ટ થઈ જવું જોઈએ કે—આધ્યાત્મિક એ અવસ્થા છે. સુખ-દુ:ખમાં કેટલી સ્થિરતા રાખી શકાય છે તે. સુખ-દુ:ખનો ત્યાગ નથી, એ જીવતા માણસ માટે શક્ય જ નથી.

અધ્યાત્મના નામે આપણે ભૌતિકતા પ્રત્યે ઘૃણા કરવી એ પાયાની ભૂલ છે. ભૌતિકતાને આધ્યાત્મિકતાનો આધાર બનાવી શકાય. જેને યથાયોગ્ય ભૌતિક સગવડો મળી હોય, જે ભોગવતો હોય અને અધ્યાત્મક્ષેત્રે સાધના કરતો હોય તો ભૌતિકતા પૂરક થઈ શકે છે. બાધક નહિ.

19-8-09

*

24. આંતરિક અશાંતિ

જેમ સીમાવર્તી સુરક્ષાના પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી તેમ ભારતની આંતરિક સુરક્ષાના પ્રશ્નો પણ ઉકેલાતા નથી, ઊલટાના વધુ વધે છે અને વધુ ગૂંચવાય છે. આંતરિક અશાંતિના મૂળનાં ત્રણ ક્ષેત્રો છે : 1. નક્સલવાદ, 2. માઓવાદ, બાંગ્લા દેશી ઘૂસ-પેઠિયા અને 3. ઇસ્લામિક આતંકવાદ.

નક્સલવાદ—માઓવાદ

બંગાળના નક્સલબારી ગામથી શરૂ થયેલો આ પ્રશ્ન હવે ઘણો વિકરાળ થઈ ગયો છે. રોજી-રોટીના આર્થિક અન્યાયના મુદ્દે બેકાર લોકોમાં જગાવેલો આ પ્રશ્ન ન તો અહિંસાથી ન વાટાઘાટોથી કે ન પોલીસ કાર્યવાહીથી ઉકેલાય છે. તેનો વ્યાપ વધતો જ જાય છે. તેના જ જેવો માઓવાદ પણ ખૂબ પ્રસરી ગયો છે. છેક આસામ-ત્રિપુરાથી માંડીને ઉડિસા, આંધ્ર, છત્તિસગઢ, ઝારખંડ અને તામિલનાડુ સુધી આ જ્વાળાઓ પ્રસરી ગઈ છે. રોજના કેટલાય પોલીસકર્મીઓ મરે છે. શસ્ત્રો લૂંટાય છે. દાટેલી સુરંગો ફૂટે છે, હાહાકાર મચ્યો છે. પૂર્વભારતમાં કેટલોક ભાગ તો આપણા હાથમાં રહ્યો નથી. ત્યાં માઓવાદીઓની જ સત્તા ચાલે છે. આ પ્રશ્નનો પણ કોઈ જ ઉકેલ દેખાતો નથી. શરૂઆતમાં કઠોરતાથી દાબી દેવાની જગ્યાએ આપણે ઉપેક્ષા કરી, હવે વિકરાળ થઈ ગયો છે. દિનપ્રતિદિન વધુ વિકરાળ થતો જાય છે.

લોકો એમ સમજે છે કે ગરીબીના કારણે આ પ્રશ્ન ઊભો થયો છે. પણ મને આ વાત સાચી લાગતી નથી. ગરીબી તો આજની તુલનામાં અંગ્રેજોના સમયમાં વધુ ભયંકર હતી. પણ આવો કોઈ પ્રશ્ન ન હતો. આઝાદી પછી પાડોશી દેશ ચીનની ભૂમિકા વિશે આપણે અસાવધાન રહ્યા. તેણે તે પાપ સળગાવ્યું અને નેપાળમાં માઓવાદ શાસન લાવીને જ દમ લીધો. હવે પૂર્વોત્તર ભારતનો વારો છે. આ પ્રશ્નનો ઉકેલ પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ અને પ્રચંડ કાર્યવાહીથી જ થઈ શકે તેમ છે. જેમ અંગ્રેજોએ પીંઢારા પ્રશ્નનો ઉકેલ કર્યો હતો તેમ જ આ પ્રશ્નનો પણ ઉકેલ કરી શકાય. કટકે-કટકે ચારે તરફથી ક્ષેત્રોને ઘેરી લઈ, અપરાધીઓને વીણી-વીણીને સાફ કરવા જોઈએ. સૂકા ભેગું લીલું પણ બળે તો બળવા દેવાનું પણ આ પ્રશ્નનો કાયમી ઉકેલ લાવવો જ જોઈએ. માઓવાદી અશાંતિના કારણે આ પ્રજા વધુ ગરીબ થતી જશે. કારણ કે અસુરક્ષાના કારણે કોઈ મૂડીરોકાણ નહિ કરે. મૂડીરોકાણ વિના રોજીઓ ન વધે, ન સમૃદ્ધિ આવે. ખેતીવાડી પણ સુરક્ષિત રહી નથી. એટલે મોટું ઓપરેશન કરવાની જરૂર છે. આપણે છૂટક-છૂટક-તૂટક-તૂટક કાર્યવાહી તો કરીએ છીએ પણ તેથી કશું પરિણામ આવતું નથી, હવે તો સખત અને કાયમી ઉકેલ લાવનારી વ્યાપક કાર્યવાહીની જરૂર છે. આ કામ નહિ થાય તો આ ભાગ ભારતથી કપાઈ શકે છે. જ્યાં-જ્યાં નક્સલવાદ કે માઓવાદ પ્રસર્યો છે ત્યાંની પ્રજા સુખી નથી. ભયભીત થઈને ભાગી રહી છે. કમજોર સરકાર જોયા કરે છે. આ ધાર્મિક આતંકવાદ નથી, પણ આર્થિક-રાજકીય હેતુઓ માટે થનારો વિદ્રોહ છે.

બાંગલાદેશીઓ

માઓવાદ અને નક્સલવાદ જેવો જ બીજો ભય બાંગ્લાદેશી-ઓની ઘૂસપેઠનો છે. હજારો નહિ, લાખ્ખો બાંગ્લાદેશી મુસલમાનો ભારતમાં ઘૂસી આવ્યા છે. તેમણે પ્રજાનું બૅલેન્સ બગાડી નાખ્યું છે. બંગાળ-આસામ અને ત્રિપુરા જેવાં રાજ્યોમાં તેમની બહુ મોટી સંખ્યા સ્થિર થઈ ગઈ છે. આમ તો પૂરા ભારતમાં તેઓ પ્રસરી ગયા છે. વોટલોભી સરકારો તેમને આશ્રય આપે છે અને નાગરિકતાની સગવડો કરી આપે છે. પોતે જ પોતાના પગ ઉપર કુહાડો મારી રહ્યા છે. આ પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ દેખાતો નથી, નોઆખલીના હત્યારાઓને ત્યારે પણ કોઈ ઓળખી ન શક્યું અને અત્યારે પણ કોઈ ઓળખી શકતું નથી. એવું લાગે છે કે શાસકો રાજ કરવાની ક્ષમતા જ ખોઈ બેઠા છે.

પાકિસ્તાન અને બાંગ્લાદેશે વર્ષો પહેલાં હિન્દુવસ્તીને તો તગેડી મૂકી હતી. હવે મુસ્લિમવસ્તીને ઘુસાડીને વસ્તીનું બૅલેન્સ બગાડીને ભારતના હિન્દુઓનું ભવિષ્ય બગાડી રહી છે. કોઈ ઉકેલ નથી. અમુક પક્ષોને તો જાણે આ પ્રશ્ન જ નથી. ભલે આવ્યા, ભલે રહે અમને મત આપે એટલે બસ. આવો દેશ ક્યાંય જોવા નહિ મળે. આવા દેશનું ભવિષ્ય શું?

ધાર્મિક આતંકવાદ

પહેલાં આ પ્રશ્ન હતો જ નહિ. પૂરા વિશ્વમાં બધા ધર્મોની પ્રજા હળીમળીને રહેતી હતી. મારી દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્નની શરૂઆત ઓસામા બીન લાદેનથી થઈ. જેમ બધા પ્રશ્નો અહિંસાથી ઉકેલવા એવો ગાંધીજીનો સિદ્ધાંત છે તેમ બધા પ્રશ્નો હિંસાથી ઉકેલવા તેવો સિદ્ધાંત ઓસામાનો રહ્યો છે. તેને પ્રોત્સાહન ધર્મથી મળ્યું છે. અમેરિકાનો વધતો પ્રભાવ અને ઇસ્લામિક જીવનપદ્ધતિથી તદ્દન વિપરીત જીવન-પદ્ધતિથી કેટલાક મુસ્લિમો અકળાતા હતા. તેમનું નેતૃત્વ ઓસામાએ કર્યું. ધર્મ માટે બલિદાન આપવામાં મુસ્લિમોની કોઈ જોડી નથી. કુરબાની ધર્મનું એક મહત્ત્વનું અંગ પ્રથમથી જ રહ્યું છે. તે કામ આવ્યું. ઓસામાને સેંકડો નહિ હજારો આત્મઘાતી આતંકવાદીઓ મળી રહ્યા. તેમને ભાન નથી હોતું કે તે શું કરી રહ્યા છે. તેમને એક જ ભાન અને ગૌરવ હોય છે કે તે પોતાના ધર્મ માટે કુરબાન થઈ રહ્યા છે. બસ આટલું જ બસ છે. ફિદાઇનોની મોટી ફોજ ઊભી થઈ ગઈ. તેમણે આતંક મચાવવા માંડ્યો. પોતાની દૃષ્ટિએ જ્યાં-જ્યાં મુસ્લિમોને અન્યાય થતો દેખાય ત્યાં આતંક મચાવવો, સૌથી પ્રથમ અમેરિકાને દુશ્મન માનવાનું થયું. અમેરિકા હશે ત્યાં સુધી ઇસ્લામિક જીવનપદ્ધતિ સુરક્ષિત નહિ રહે. અમેરિકા પશ્ચિમનું પ્રતીક થઈ ગયું છે. મદરેસાના રંગે રંગાયેલા ચુસ્ત મુસ્લિમોની કેટલીક ખાસિયતો હોય છે. એક તો બિનમુસ્લિમ શાસનને તેઓ મનથી સ્વીકારી શકતા નથી. જ્યાં સુધી દબાયેલા હોય ત્યાં સુધી જ તેને સ્વીકારી લીધાનો ડોળ કરતા હોય છે. પણ શક્તિશાળી થતાંની સાથે જ નિઝામે ઇસ્લામની સ્થાપના કરી દેવા તત્પર રહેતા હોય છે. આ માટે વર્ષો સુધી તેઓ ધીરજ રાખી શકે છે.

શક્તિશાળી થયા પછી મુસ્લિમ શાસન સ્થાપિત કરી દેવાનું હોય છે. જેમ પાકિસ્તાન-બાંગ્લાદેશ વગેરેમાં. પણ આટલા માત્રથી તેમને સંતોષ નથી થતો. તે પછી ચરમ કક્ષા શરૂ થતી હોય છે. શરિયત પ્રમાણેનું ઇસ્લામી રાજ જોઈએ. આ માટે ફરી સંઘર્ષ થતો હોય છે. હવે મુસલમાન મુસલમાન સાથે લડતો હોય છે. બિનમુસ્લિમોની તો વાત જ શી કરવી. આ પિરિયડ બહુ કરુણ હોય છે. મુસ્લિમો ખાસ કરીને સ્ત્રીઓમાં હાહાકાર મચી જતો હોય છે. કારણ કે સ્ત્રીઓને જ વધુ સહન કરવું પડતું હોય છે. પહેલાં જેમ સામ્યવાદીઓના પ્રચાર સામે વિશ્વભરમાં અમેરિકા ઝઝૂમતું રહ્યું તેમ આ કટ્ટર શરિયતવાદીઓ સામે પણ અમેરિકા ઝઝૂમી રહ્યું છે. ખરેખર તો વિશ્વભરમાં જ્યાં-જ્યાં મુસ્લિમોની સંખ્યા વધી છે ત્યાં મુસ્લિમ સમસ્યા પણ ઊભરી છે. ફિલિપાઇન્સ, થાઇલેન્ડ, બર્મા, બાંગ્લાદેશ, ભારત, પાકિસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન, ઈરાન, આરબ દેશો, ઇઝરાયેલ, સુદાન, લીબિયા, ઇથિયોપીયા, અલ્જિરિયા, હોલેન્ડ, બ્રિટન, ફ્રાંસ, જર્મન, યુરોપના દેશો, અમેરિકા, કેનેડા વગેરે લગભગ પૂરું વિશ્વ કોઈને કોઈ સમસ્યાથી ઝઝૂમી રહ્યું છે. મુસ્લિમો હોય અને કોઈ મુસ્લિમ સમસ્યા જ ન હોય તેવું ભાગ્યે જ બને. લોકોએ ગવેષણા કરવી જોઈએ કે આવું કેમ થાય છે.' બિનમુસ્લિમોની વાત જવા દો, મુસ્લિમો, મુસ્લિમો સાથે પણ શાંતિથી રહી શકતા નથી, પછી તે શિયા, સુન્ની કે ફિદાઈની હોય, કોઈ ને કોઈ પ્રશ્નોમાં હોય જ. હા, એક વહોરા જેવી કેટલીક નિરુપદ્રવી શાંતિપ્રિય વ્યાપારી કોમો છે, જે હળીમળીને રહે છે—અને વ્યાપાર-ધંધો કરે છે. તે કોઈમાં ભળતા નથી અને કોઈને પોતાનામાં ભળવા દેતા નથી, બિનમુસ્લિમોને મુસ્લિમ બનાવવાની પ્રવૃત્તિ ઝડપભેર ચાલે છે. તે એટલી હદે કે સ્ટેશન ઉપર પડ્યા રહેતા ભિખારીઓમાંથી પણ ધર્માંતરણ થતું હોય તો જરૂર પ્રયત્ન થતો રહે છે. પણ વહોરાઓની કોઈ સંસ્થા બિનમુસ્લિમોને વહોરા બનાવવાની પ્રવૃત્તિ ચલાવતી જોઈ-જાણી નથી. કદાચ તેમના વડા મુલ્લાંજી આમાં કારણ હોય. અંતે તો ધર્મગુરુઓ જ પ્રજાને ઘડતા હોય છે. શાસ્ત્ર એનું એ જ હોય પણ વ્યાખ્યાતા બદલાઈ જાય તો અર્થ બદલાઈ જાય. મુસ્લિમોમાં ઘણા ઉદાર ધર્મગુરુઓ છે જ. જે ઉત્તમ વ્યાખ્યા કરીને લોકોમાં ઉદારતા પ્રસરાવતા રહે છે. પણ આવા લોકો બહુ પ્રભાવશાળી નથી થઈ શકતા. પ્રભાવ તો પેલા કટ્ટરવાદીઓનો જ વધારે હોય છે. એટલે તો મુસ્લિમજગત મોટા ભાગે અશાંત રહ્યા કરતું હોય છે. બીજાની સાથે તો ઠીક પોતાની અંદરોઅંદર પણ આવી અશાંતિ દેખાય છે. ન દેખાય તો નવાઈ કહેવાય.

મુસ્લિમ આતંકવાદીઓનો પ્રથમ સફળ ઉપયોગ અમેરિકાએ અફઘાનિસ્તાનમાં કર્યો. રશિયા ભાગ્યું. અમેરિકા રાજી થયું. પણ પછી એ જ આતંકવાદીઓ અમેરિકાની સામે થયા. અમેરિકાએ બોમ્બ ઝીંકીને અફઘાનિસ્તાનમાંથી ભગાડ્યા. પ્રજાને રાહત થઈ. પણ પાકિસ્તાન ભારતનું જન્મજાત અને કાયમી દુશ્મન છે. આ બાબતમાં જે ઢચું-પચું હોય તે મહામૂર્ખ છે. તેને રાજનીતિ આવડતી નથી. બાંગ્લાદેશનો બદલો લેવા અને મૂળમાં તો ભારતને હેરાન-પરેશાન કરવા તેણે આ આતંકીતત્ત્વને આશ્રય આપ્યો. પોતાને ત્યાં પણ નવી નવી આતંકવાદી સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન થવા દીધી. બધી ધાર્મિક નામોવાળી, જેવી કે લશ્કરે તોયબા, જૈસે મુહમ્મદ, મુજાહિદ્દીને ઇસ્લામ વગેરે વગેરે. કેટલાક મુસ્લિમો આતંકવાદને ઇસ્લામ સાથે જોડવાથી બહુ નારાજ થાય છે. આ ઘણી સારી વાત છે. જે એમ બતાવે છે કે અમારો

ધર્મ આતંકવાદને માનતો નથી. પણ વાસ્તવિકતા જુદી છે. શાંતિપ્રિય ધર્મમાંથી આટલી મોટી સંખ્યામાં આતંકવાદી થયા કેમ? થયા તો કોઈ રોકતું કેમ નથી? ખાલી જાહેરાતો કરી દેવાથી તો કલંક દૂર થઈ જાય નહિ. ભારતમાં ખૂબ બોમ્બ ફોડીને નિર્દોષ લોકોના પ્રાણ લેવાથી કયો હેતુ સિદ્ધ થવાનો છે? શું મેળવવું છે? પણ આ આતંકવાદ વર્ષોથી ચાલે છે, સરકાર દબાવી કે રોકી શકતી નથી, પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ કરતાં પણ આ આતંકવાદનું છદ્મયુદ્ધ બહુ ખતરનાક અને લડવું મુશ્કેલ છે.

કેટલાક લોકો આ ધાર્મિક આતંકવાદને અને માઓવાદ, નક્સલવાદ, શ્રીલંકાના ટાઇગરો, આસામના ઉલ્ફાઓ વગેરેને સરખા માને છે જે યોગ્ય નથી. પેલા બધા રાજકીય કે આર્થિક હેતુઓ આ માટે લડે છે. તેમાં કોઈ ધર્મવિશેષ સામેલ નથી કે કોઈ ધર્મવિશેષ સામે નથી. જ્યારે આ ધાર્મિક આતંકવાદ તો કોઈ રાજકીય, આર્થિક કે એવા જ બીજા કોઈ ખાસ હેતુ માટે લડતા નથી. અમેરિકા કે ભારત ઉપર જે હુમલા થયા તે શું મેળવવા થયા હતા? માત્ર હત્યાઓ અને નુકસાન કરવા સિવાય કશો હેતુ ન હતો. એટલે આવો આતંકવાદ બીજા હેતુપૂર્વકનાં હિંસક આંદોલનો સાથે સરખાવી શકાય નહિ. શ્રીલંકા સરકારને ધન્યવાદ આપવો ઘટે કે તેણે વિશ્વની પરવા કર્યા વિના સૈનિક પગલાં ભરીને વ્યાઘ્રોનો નાશ કરી દીધો. આવું જ કામ ભારત પણ નક્સલવાદ કે માઓવાદીઓ સામે કરી શકે. હા, ઇચ્છાશક્તિ અને કુશળતા હોય તોપણ આવું જ કામ ધાર્મિક આતંકવાદીઓ સામે કરવું બહુ કઠિન છે. કારણ કે દુશ્મન દેખાતો જ નથી. આતંક વખતે જ તે કફન બાંધીને પ્રગટ થાય છે અને મરી જાય છે. તેનાં મૂળ પાકિસ્તાનમાં છે. ત્યાં જવું કેવી રીતે? ભારત, અમેરિકા કે ઇઝરાયેલ નથી. ન તો તેની પાસે તેવી ઇચ્છાશક્તિ છે. ન કુશળતા છે. ન સાહસ છે. ન શક્તિ છે. આપણાં વિમાનો કે મિસાઈલો તેમના કૅમ્પો ઉપર ત્રાટકી નથી શકતાં. આપણે સવાશેર નથી થઈ શકતા. આજથી નહિ વર્ષોથી આ જ સ્થિતિ છે. સિમ્મી જેવી અહીંની સંસ્થાનો પણ નાશ નથી કરી શકતા. તેનો પક્ષ લેનારા પણ અહીં રાજકીય પક્ષો છે. આમ તો આપણે સખતમાં સખત કે ભારેમાં ભારે કાયદો પણ નથી કરી શકતા. કારણ કે ખાસ મતદાતા નારાજ ન થઈ જાય તેનો ભય પણ રહે છે.

એમ કરી શકાય કે જેમ સીમાડાની રક્ષા નથી થઈ શકતી તેમ આંતરિક સુરક્ષા પણ નથી થઈ શકતી, આતંકવાદીઓ જ્યારે મન ફાવે ત્યારે ગમે ત્યાં ત્રાટકી શકે છે. આપણે થોડા દિવસ હાયતોબા મચાવીને ફરી પાછા હતા ત્યાં. ને ત્યાં એવું લાગે છે કે આપણે કોઈ પ્રશ્ન જ જડમૂળથી ઉકેલી શકતા નથી. આ કમજોરી નહિ તો બીજું શું કહેવાય?

25-8-09

*

25. શસ્ત્રો

1. શસ્ત્રો વિના રાષ્ટ્રની રક્ષા કરી શકાય નહિ, ગાંધીજીએ કહ્યું કે 'જેને શત્રુ નહિ તેને તલવાર નહિ' એ આદર્શવાક્ય તો છે પણ વ્યાવહારિક નથી. ચીન સાથે આપણે શત્રુતા ન હતી છતાં તેણે આક્રમણ કર્યું અને આપણી દુર્દશા કરી નાખી. પાકિસ્તાન સાથે પણ આપણે શત્રુતા માનતા ન હતા છતાં તેણે ચાર વાર આક્રમણો કર્યાં. કાંઈ ને કાંઈ પડાવ્યું અને આપણને હેરાન કરી નાખ્યા. આતંકવાદીઓ સાથે આપણે ક્યાં શત્રુતા છે? છતાં તેઓ વારંવાર ત્રાટકે છે અને હાહાકાર મચાવે છે. આ બધાને રોકવાનો ઉપાય અહિંસા કે શસ્ત્રત્યાગમાં નથી, પણ જડબેસલાક જવાબ અને પ્રચંડ શસ્ત્રશક્તિમાં છે. જેમાં આપણે હંમેશાં ઊણા ઊતરીએ છીએ.

2. ભારતમાં રાજપૂત, મરાઠા, શીખ વગેરે થોડી જ જાતિઓ શસ્ત્રધારી છે. બાકીનો મોટો વર્ગ શસ્ત્રત્યાગી છે. તેથી આપણે ઘણા ઓછા યોદ્ધાઓ પેદા કરીએ છીએ. શ્રમણોએ તો ક્ષત્રિયોને પણ શસ્ત્રત્યાગી બનાવ્યા હતા.

3. ભારતમાં શીખધર્મને બાદ કરતાં લગભગ બધા ધર્મો સંપ્રદાયો યોદ્ધા પેદા કરતા નથી. યોદ્ધા થવાની પ્રેરણા પણ નથી આપતા, તેથી પ્રજા વિદેશી આક્રમણો સામે ટકી શકી નહિ. બધા પરલોકવાદી છે. પરલોક સાથે અહિંસા ચુસ્ત રીતે સંકળાયેલી છે. અહિંસા, શસ્ત્રત્યાગ સાથે જોડાયેલી છે, તેથી પ્રજા શસ્ત્રહીન થઈ છે.

4. પીંઢારા કોણ હતા? પઠાણો-બલૂચો-આરબો વગેરે હતા. અહીં યોદ્ધા ઓછા હોવાથી અને જે હતા તેમનો સ્તર સંતોષકારક ન હોવાથી રજવાડાં પઠાણ, બલૂચ, આરબ વગેરેને પોતાની સેનામાં ભરતી કરતા અને તેનું ગૌરવ લેતા. તે જ સૈનિકોને જરૂર ન હોય ત્યારે છૂટા કરી દેવાતા. આ લોકો પીંઢારા થઈ જતા અને પ્રજા ઉપર કાળો કેર વર્તાવતા. કોઈ તેમને રોકી શકતું નહિ. અંગ્રેજોએ તેમનો નાશ કરી પ્રજાને દુઃખમુક્ત કરી હતી. પ્રજા તો ગભરુ સસલાં જેવી હતી. ધર્મોના વિચારો અને ઘડતરથી પ્રજા આવી થઈ હતી.

5. આપણે સદીઓથી દેશી-વિદેશી, સ્વધર્મી-વિધર્મીઓનો માર ખાતા હતા, ગાંધીજીએ આપણને વધુ સારી રીતે આદર્શપૂર્વક માર ખાતાં શિખવાડ્યું. આપણને અનુકૂળ આવ્યું એટલે આજે પણ માર ખાવાની ફાવટ આવી ગઈ છે. તેથી આક્રમણ કરનારા ઉપર પણ આક્રમણ કરતા નથી. નથી તો પ્રત્યાક્રમણ કરતા. પરાજય સહન કરીએ છીએ.

6. ધાર્મિક શિક્ષણ અને ઘડતરના કારણે આપણે નેવું ટકા પ્રજા શસ્ત્રવિમુખ છીએ. કોઈએ શસ્ત્ર રાખવાનું શિખવાડ્યું જ નથી. ગાંધીજીએ તો પ્રજાને શસ્ત્રવિમુખ કરવામાં ચાર છોગાં લગાવ્યાં.

7. ગાંધીજીના સિદ્ધાંતમાં આક્રમણ છે જ નહિ, પ્રત્યાક્રમણ પણ લગભગ નથી. બસ સમાધાન છે, નમતું જોખીને પણ સમાધાન કરો.

8. શસ્ત્રની વાત તો દૂર રહી. ગાંધીજીએ કરાટે કે જૂડો જેવી સ્વરક્ષાની તાલીમ લેવાનું કે આપવાનું કહ્યું હોય તેવું જાણ્યું નથી, ક્યાંય વ્યાયામશાળા પણ ખોલી જાણી નથી.

9. કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં અર્જુને શસ્ત્રત્યાગ કરી 'યુદ્ધ નહિ કરું' તેવું જણાવી નિષ્ક્રિય થઈ ગયો હતો. તેને ગીતા સંભળાવી શ્રીકૃષ્ણે ફરીથી શસ્ત્ર ધારણ કરાવી યુદ્ધ કરાવ્યું હતું, અને વિજયી બનાવ્યો હતો, આ આખી પરંપરા બદલાઈ ગઈ.

10. ઉડિસાની લડાઈ પછી એક બૌદ્ધ ભિક્ષુના પ્રભાવમાં આવીને મહારાજા અશોકે શસ્ત્રત્યાગ કર્યો. હવેથી યુદ્ધ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. પરસ્પર બે વિરોધી ઘડતરો થયાં હતાં.

પં. નહેરુજી વગેરે વારંવાર આ દેશને બુદ્ધ, મહાવીર અને ગાંધીનો દેશ વિશેષ સૂચિતાર્થમાં કહેતા હતા. રામ-કૃષ્ણ-ભીમ-અર્જુનનો દેશ ન કહેતા. કારણ કે તેમને શસ્ત્રો અને યુદ્ધ ગમતાં ન હતાં. યુદ્ધ તો મને પણ નથી ગમતું પણ અત્યંત જરૂરી હોય ત્યારે પણ યુદ્ધ ન કરાય તો મહાવિનાશ થતો હોય છે. કેટલીક વાર હિંસાને રોકવા માટે પણ હિંસા જરૂરી હોય છે.

11. શસ્ત્રહીન, શક્તિહીન માણસો ગુંડાઓની હિંસાને પ્રોત્સાહન આપે છે. માત્ર શસ્ત્રોના પ્રદર્શનથી પણ ઘણી વાર હિંસા અટકે છે. શસ્ત્રધારી પોલીસ અને સેના ન હોય તો અરાજકતા થઈ જાય.

12. આપણે લગભગ નેવું ટકા પ્રજા શસ્ત્રવિમુખ છીએ તે એક કરુણ વાસ્તવિકતા છે. તેથી વીરતા વિનાના પણ છીએ.

13. આપણી પાસે પૈસો આવે તો સોનું ખરીદીએ છીએ. શસ્ત્રો ખરીદતા નથી.

14. હિંસક પ્રજા પૈસો આવે એટલે પહેલાં શસ્ત્રો ખરીદે છે. અને આપણું સોનું, આપણાં મંદિરોનું સોનું લૂંટી લે છે. તેની પાસે શસ્ત્રો અને સોનું બન્ને આવી જાય છે. આપણે ગુલામ—દબાયેલી પ્રજા થઈને જીવીએ છીએ.

15. સદીઓથી આવું થતું આવ્યું હોવાથી બહુ મોટી સંખ્યાવાળી પ્રજા માર ખાતી, હારતી, દબાતી, ગુલામ થતી આવી છે. આ પૂરી પ્રજાને કોણ શસ્ત્રધારી બનાવે? ધર્મો જ જ્યાં શસ્ત્ર-વિરોધ શિખવાડે ત્યાં કોને કહેવું?

16. શસ્ત્રોની બાબતમાં આપણે હંમેશાં પછાત રહ્યા છીએ. બાબર તોપો લઈને આવ્યો ત્યારે આપણે ધનુષ્ય-બાણથી લડવા ગયા હતા. બાબરની ચાર હજારની સેનાએ એક લાખની સેનાને હરાવી, દિલ્હી ઉપર મોગલ વંશની સ્થાપના કરી દીધી હતી.

17. વાસ્કો-ડી-ગામાની નાવો ઉપર તોપો જડેલી હતી. આપણે ભાલા અને ધનુષ્ય-બાણથી લડવા ગયા હતા. હારી ગયા હતા.

18. આઝાદી પછી આપણને અહિંસાનો નશો ચઢ્યો હતો. તેથી અંગ્રેજોની શસ્ત્રોની ફૅક્ટરીઓ બંધ કરાવીને લોકોપયોગી વસ્તુઓ બનાવવા માંડી હતી. જે હતું તે પણ બંધ કરાવી દીધું. તેથી ચીન અને પાકિસ્તાનના હાથે હારતા રહ્યા હતા.

19. આઝાદી પછી તરત જ પાકિસ્તાને શસ્ત્રો ભેગાં કરવા માંડ્યાં. તેની પાસે અમેરિકન પેટનટૅન્કો, સૈબર જેટ બોમ્બરો, ફેન્ટમ લડાકુ વિમાનો વગેરે આવ્યાં. મોડે-મોડે આપણને વાસ્તવિકતાનું કાંઈક ભાન થયું અને તેની કક્ષાનાં શસ્ત્રો શોધવા નીકળ્યા.

20. આપણી તટસ્થનીતિના કારણે કોઈ આપણને પ્રથમકક્ષાનાં શસ્ત્રો આપવા તૈયાર ન હતું. જે તૈયાર થતા તે દ્વિતીય કે તૃતીય કક્ષાનાં શસ્ત્રો આપતા. તે પણ ભારે કિંમતથી. આપણી પાસે શસ્ત્રો ખરીદવાના વિદેશી પૈસા ન હતા. તેથી રૂપિયામાં ખરીદવાની છૂટ આપનારા રશિયા તરફ વળ્યા. જેણે કચરો પધરાવવો શરૂ કર્યો.

21. પાકિસ્તાનની તટસ્થનીતિ ન હતી, તે સીટો - સેન્ટો જેવી સંધિઓમાં ભળ્યું હતું તેથી તેને મફત કે પછી પાણીના ભાવે પ્રથમ કક્ષાનાં શસ્ત્રો મળવા લાગ્યાં. તેનો હાથ હંમેશાં ઉપર જ રહેતો આવ્યો છે.

22. તેની પાસે સુપર સોનિક લડાકુ વિમાન આવ્યું તે પછી સાત વર્ષે આપણી પાસે મિગ-21 વિમાન આવ્યાં. શસ્ત્રોની બાબતમાં આપણે પાછળ-પાછળ ચાલનારી પ્રજા છીએ. આવું જ ટૅન્કો, તોપો, જહાજો વગેરેમાં પણ થયું.

23. એટલું યાદ રહે કે પાકિસ્તાનને (હવે) માત્ર ભારત તરફની સીમાને જ સાચવવાની છે. અફઘાનિસ્તાન, ઈરાન તરફ ખાસ ચિંતા નથી, જ્યારે ભારતને તેના કરતાં દશગણી વધારે સીમા ભૂમિ સાચવવાની છે. એટલે આંકડામાં શસ્ત્રોની તેનાથી વધારે સંખ્યા હોય તોપણ તે ઓછાં જ શસ્ત્રો કહેવાય. આપણે સાચવવાનું સીમાક્ષેત્ર ઘણું મોટું છે અને બધું શત્રુઓથી સળગતું છે તેથી આપણી આવશ્યકતા ઘણી વધારે છે. હવે તમે જ નક્કી કરો. આપણે કમજોર કેમ થઈએ છીએ? કારણ કે આપણી સાચી આવશ્યકતા કરતાં ઘણાં ઓછાં શસ્ત્રો રાખીએ છીએ.

24. પાકિસ્તાન પોતાનો જી.ડી.પી.નો સાત ટકાથી વધુ ભાગ સેના અને શાસ્ત્રો ઉપર ખર્ચતું હતું. જ્યારે આપણે માત્ર ત્રણ ટકા માંડ ખર્ચતા હતા. પાકિસ્તાનને સંધિના કારણે ઘણાં શસ્ત્રો મફત મળતાં હતાં તો કેટલાંક પાણીના ભાવે મળતાં હતાં. જ્યારે આપણને કોઈ મફત તો શું પૈસા ખર્ચતાં પણ સમયસર શસ્ત્રો આપતા નહિ અને આપતા તે પણ કઠોર શરતો સાથે આપતા. કદાચ આવા કારણસર આપણે રશિયા તરફ ઝૂકવું પડ્યું.

25. શસ્ત્રોમાં સ્વાવલંબી થવા માટે આપણે આપણાં પોતાનાં જ શસ્ત્રો બનાવવાનાં કારખાનાં શરૂ કર્યાં. અબજોનું મૂડીરોકાણ કર્યા પછી વર્ષો વીતી ગયાં હોવા છતાં એકે કારખાનું હજી સંતોષકારક કોઈ શસ્ત્રનું ઉત્પાદન કરી શકતું નથી. જો આ કારખાનાં અમેરિકાની માફક ખાનગી પેઢીઓને કરવા દીધાં હોત તો પરિણામ નિરાશાજનક ન હોત.

26. પોતાનું લડાકુ વિમાન બનાવવાનું 25 વર્ષથી કામ ચાલુ છે, હજી એક પણ 'તેજસ' વિમાન સેનામાં દાખલ થયું નથી. પ્રયોગો ચાલે છે.

27. 25 કરતાં પણ વધુ વર્ષોથી આવાડીના કારખાનામાં ટૅન્ક બનાવીએ છીએ. કેટલાય પ્રયોગો કર્યા પછી પણ 'અર્જુન' ટૅન્ક હજી સંતોષકારક બની શકી નથી.

28. આપણે જુદાં-જુદાં મિસાઇલો બનાવ્યાં છે. જેમાંથી હજી માત્ર પૃથ્વી મિસાઇલ જ સેનામાં દાખલ કરાયું છે. બાકીનાં બધાં પ્રયોગોની કક્ષાએ છે. જ્યારે ચીન અને ઉત્તર કોરિયાની મદદથી પાકિસ્તાન પાસે કેટલાંય મિસાઇલો તૈયાર હાલતમાં ગોઠવાયેલાં છે. જો ચીનને પણ

ભેગું ગણીએ તો આપણે ઘણા પાછળ છીએ.

29. આપણી પાસે સમુદ્રી બેડામાં—સમુદ્રના પ્રમાણમાં—ઓછાં જહાજો છે. જ્યારે પાકિસ્તાન અને ચીનની સંયુક્ત શક્તિ ઘણી વધારે છે.

30. આપણે રશિયાની મદદથી અણુભઠ્ઠીવાળી 'અરિહન્ત' સબમરિન બનાવી છે. જે હજી પ્રયોગની સ્થિતિમાં છે. જ્યારે ચીન પાસે 60 સબમરિનો છે જેમાં 10 અણુ સંચાલિત છે. અને પાકિસ્તાન પાસે પણ ચીલાચાલુ ઘણી સબમરિનો છે. જો તમારે આક્રમણ કરવું હોય તો શત્રુઓની સંયુક્ત શક્તિને માપવી જોઈએ (આપણે આક્રમણનો વિચાર પણ નથી કરતા). જો તમારે પ્રત્યાક્રમણ કરવું હોય તોપણ સંયુક્ત શક્તિનો વિચાર કરવો જોઈએ. આપણે માત્ર રક્ષણાત્મક સ્થિતિમાં જ રહ્યા છીએ, જે ઘણી ઓછી અને અધૂરી હોવાથી શત્રુપક્ષને યુદ્ધ કરવાનો પાનો ચઢે છે. આપણું ચિંતન જ એવું છે. આપણા કરતાં પાકિસ્તાન પાસે વધુ અણુ બોમ્બ છે. વધુ મિસાઈલો છે અને યુદ્ધનેતાઓ છે. આપણે ત્રણેમાં પાછળ છીએ.

31. આપણી પાસે એક વિમાનવાહક પોત છે. જે બીમાર છે અને સમારકામમાં છે. જે હવે નિવૃત્ત થવાની તૈયારીમાં છે. આપણે રશિયા પાસેથી માર્શલ ગોર્શકોવ નામનું જૂનું પોત લાવી રહ્યા છીએ. જે સમારકામમાં છે. કદાચ 2012માં મળે ત્યાં સુધી તેની અડધી ઉમ્મર વીતી જવાની છે. આ પોતના સોદામાં આપણે મૂરખ જ નહિ, મહામૂરખ બન્યા છીએ. સામાપક્ષે ચીન આના કરતાં સારાં દશ યુદ્ધ-પોતોથી તૈયાર થઈ રહ્યું છે. હિન્દ મહાસાગરમાં કોણ પ્રભાવશાળી હશે?

32. આઝાદી વખતે ચીન આપણા કરતાં પણ પછાત હતું છતાં તેણે શસ્ત્રોની દોડમાં આટલી બધી પ્રગતિ કેમ કરી લીધી? તેનું બજેટ કેમ સમર્થ બન્યું? કારણ કે તે આક્રમણની દિશામાં કામ કરી રહ્યું છે. આપણે માત્ર રક્ષિત જીવન જ જીવવાનું વિચારીએ છીએ. આક્રમણનું ચિંતન જ નથી.

33. આજે આપણી સેના લગભગ 13 ખરબ રૂપિયાનું બજેટ બનાવે છે. જો આપણે માત્ર ગાંધીવાદી અર્થતંત્ર ઉપર રાષ્ટ્ર ચલાવતા હોત તો આટલું બધું રેવન્યુ ક્યાંથી આવત? કારણ ચરખાથી કાંઈ રેવન્યુ ન કમાવાય. ઉપરથી સબસિડી આપવી પડે. તેર ખરબ રૂપિયા પણ ઘણા ઓછા કહેવાય. વિશ્વના દેશોની તુલનામાં તો આપણે દસમા, પાંચમા કે ત્રીજા ભાગનું જ રેવન્યુ વાપરીએ છીએ. હજી પણ આપણે શસ્ત્રો અને સેનાના મહત્ત્વને સમજતા નથી. ચિંતન જ એવું છે.

34. પાંચ વર્ષથી આપણને 146 લડાકુ વાયુયાનોની જરૂર છે. તપાસ ચાલે છે. હજી મેળ પડતો નથી. જો કદાચ આજે સોદો થાય તોપણ પાંચેક વર્ષ ડિલિવરીમાં લાગી જાય. કેટલા બધા પછાત પડી જવાય!

35. આપણા દશ મોટા શસ્ત્ર ડેપો બળી ગયા હતા. તેની ખોટ કારગિલ યુદ્ધમાં દેખાઈ. બોફોર્સ તોપોના ગોળા ખૂટી પડ્યા હતા. દશ હજારનો ગોળો છેક દક્ષિણ આફ્રિકાથી 55 હજારમાં—રાતોરાત વિમાનોથી મંગાવ્યા હતા. હવે આજે શું સ્થિતિ હશે? પૂરા યુદ્ધમાં કેટલો સમય પુરવઠો ચાલશે? ખૂટશે તો કોણ મદદ કરશે? કોઈ સાચો મિત્ર નથી. કારણ કે કોઈની સાથે સંધિ નથી. આપણે તટસ્થ છીએ. અર્થાત્ મિત્ર વિનાના છીએ.

36. શત્રુપક્ષની તુલનામાં આપણી પાસે મોટા પ્રમાણમાં અને ચઢિયાતાં શસ્ત્રો જોઈએ. તો જ તમે સારી રીતે યુદ્ધ કરી શકો. આપણે હંમેશાં ઊતરતાં શસ્ત્રો સાથે યુદ્ધ કર્યાં છે. જેમાં સૈનિકોની મોટી ખુવારી વેઠવી પડી છે. યુદ્ધ માટે માત્ર વીરતા જ પર્યાપ્ત નથી. ચઢિયાતાં શસ્ત્રો પણ જરૂરી છે. તેનાથી સૈનિકોમાં આત્મબળ વધે છે. પોતાની ખુવારી ઘટે છે અને શત્રુઓની વધે છે.

37. બળવાન પ્રજા જ બળવાન દેશ બનાવતી હોય છે. જે પ્રજા બળવાન નથી હોતી તે બળવાનોનો ત્રાસ સહતી હોય છે. દુર્બળતા દુઃખદાયી હોય છે. સાચા ચિંતનથી પ્રજા બળવાન બનતી હોય છે.

38. ભારતની પ્રજાને શસ્ત્રવિહોણી—શસ્ત્રવિમુખ બનાવનારાએ દુર્બળ બનાવી છે. તેથી દેશ દુર્બળ થયો છે. તેથી આક્રમણો થતાં રહ્યાં છે. દેશ હારતો રહ્યો છે, તેથી જ આપણે જરૂર હોય ત્યાં પણ આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણ નથી કરી શકતા.

39. પ્રજા શસ્ત્રધારી બને તો તેનું ચિંતન બદલે. તો જ દેશ બળવાન બને. આક્રમણો દ્વારા પણ આક્રમણોથી મુક્તિ મેળવાય.

40. પૂરી પ્રજાને શસ્ત્રપ્રેમી અને શસ્ત્રધારી બનાવો. શસ્ત્રત્યાગના અભિશાપથી પ્રજાને છોડાવો.

41. આ કામ સાધુ-સંત-ગુરુજનોએ જ કરવાનું છે.

42. એકલી માળા નહિ, એક હાથમાં માળા અને બીજા હાથમાં તલવાર શોભે.

43. ઋષિઓ શસ્ત્રવિદ્યા શિખવાડતા, શસ્ત્રો ધારણ કરતા અને યુદ્ધ પણ કરતા. ચાલો ઋષિમાર્ગ અપનાવીએ.

44. સ્ત્રીઓને શસ્ત્રધારી બનાવો. છેડતીઓ અને બળાત્કારો અટકી જશે. બહાદુર સ્ત્રીઓ બહાદુર જનેતાઓ બનશે. નમાલાપણું ટળશે. બીજું કાંઈ નહિ તો પ્રત્યેક યુવતી મરચાનો સ્પ્રે કે મરચાંની પોટલી જરૂર રાખે.

45. શસ્ત્ર પાછળ ખર્ચેલો પૈસો સોના પાછળ ખર્ચેલા પૈસા કરતાં વધુ મહાન છે.

46. શસ્ત્રધારીઓ યોદ્ધા પેદા કરશે અને યોદ્ધાઓ દેશનું અને ધર્મનું રક્ષણ કરશે. શસ્ત્રવિમુખો, ન દેશનું, ન ધર્મનું રક્ષણ કરી શકે.

47. તેમની નજર સમક્ષ, અનેક વાર દેશ લુટાયો, ધર્મ લુટાયો, સ્ત્રીઓનાં શિયળ લુટાયાં, મંદિરો અને મૂર્તિઓ તૂટી અને લૂંટી. શું ન થયું? હવે તો શસ્ત્રધારી બનો.

48. સર્વોચ્ચ શસ્ત્રધારીઓ વિશ્વ ઉપર રાજ કરે છે. શસ્ત્રવિમુખો પોતાના દેશને પણ સાચવી શકતા નથી.

49. શસ્ત્રો અને અહિંસાને વાંધો નથી. મેળ છે. શસ્ત્ર રાખવામાત્રથી કેટલીક હિંસાઓ ટળી જાય છે.

50. શીખોને ગુરુ ગોવિંદસિંહજીએ શસ્ત્રધારી બનાવ્યા. શીખો હિંસાવાદી ઝઘડાખોર નથી હોતા. પણ નમાલા પણ નથી હોતા. હવે ગુરુ ગોવિંદસિંહજી પ્રસ્તુત છે. શસ્ત્રવિમુખ કરનારા પ્રસ્તુત નથી. પૂરી પ્રજા ગુરુજીના પગલેપગલે ચાલે. ગુરુજીએ શસ્ત્રને પંથનું અંગ બનાવ્યું. પવિત્ર બનાવ્યું. આપણે પણ તેમ કરીએ.

51. જે ધર્મ પ્રજાને બહાદુર થવાની પ્રેરણા નથી આપતો તે સોનાનો હોય તોપણ મારે મન ધૂળ બરાબર છે.

27-8-09

*

26. એકતા

1. એકતા એટલે સરવાળો. સરવાળાથી શક્તિ વધે છે. બાદબાકીથી શક્તિ ઘટે છે. આપણે બાદબાકીથી જીવીએ છીએ.

2. જે પ્રજા પાસે એકતાનાં મજબૂત કારણો ન હોય અને વિભાજનનાં ઘણાં કારણો હોય તે વિભાજિત થઈને આપોઆપ દુર્બળ થતી હોય છે.

3. આપણી પાસે એકતા કરતાં વિભાજનનાં ઘણાં કારણો છે. તેથી આપણે દુર્બળ છીએ. વિભાજનનાં મુખ્ય કારણો જોઈએ 1. વર્ણવ્યવસ્થા, જાતિવાદ, જ્ઞાતિવાદ, પ્રાન્તવાદ, સંપ્રદાયવાદ, પંથ અને પરિવારવાદ, ગુરુવાદ વગેરે અનેક વિભાજક તત્ત્વો આપણને એક થવા દેતાં નથી અને વિભાજન કરાવે છે.

4. વર્ણવાદથી બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર કે અંત્યજની એકતા નથી થતી.

5. જાતિવાદથી હજારો જાતિઓ હોવાથી એકતા નથી થતી. જાતિ કુદરતી છે.

6. જ્ઞાતિવાદથી પણ વિભાજન થાય છે. જેમ કે સુથાર-લુહાર, ઘાંચી-મોચી વગેરે જ્ઞાતિ ધંધા-આધારિત હોય છે. કુદરતી નથી.

7. પ્રાંતવાદથી પણ વિભાજન થાય છે. જેમ કે બંગાળી, બિહારી, મરાઠી, ગુજરાતી, પંજાબી વગેરે. અમેરિકામાં કેલિફોર્નિયામાં રહેનારો કે ટેક્ષાસ કે ન્યૂ જર્સીમાં રહેનારો પ્રાંતીય નામથી નથી ઓળખાતો. માત્ર અમેરિકન નામે જ ઓળખાય છે.

8. આપણે હજારો સંપ્રદાયો કરી બેઠા છીએ. પ્રત્યેક સંપ્રદાય, પંથ, પરિવાર વિભાજન કરે છે. સ્થાપક કે સંચાલકને ભગવાન માનીને પૂજે છે. તેથી પ્રત્યેક સક્ષમ વ્યક્તિ પોતાનો વાડો બાંધે છે. કારણ કે તે પૂજાય છે. મહાન બને છે. સેવકો તથા ભેટ પૂજાનો મોટો લાભ મળે છે. તેમના વારસદારો યોગ્યતા વિના પણ મહાન બનીને પૂજાય છે. ખરેખર તો આવાં તત્ત્વો વિભાજક હોવાથી પ્રજાને દુર્બળ બનાવી દુઃખી કરવાનાં દોષી હોય છે. પણ દોષી પૂજાય છે. તેથી પ્રજા દુઃખી થાય છે.

9. આવો જ વિભાજક ગુરુવાદ પણ છે. જેટલા ગુરુ તેટલાં વિભાજન, આનું મૂળ પ્રથામાં છે. ખરેખર તો ગુરુ કરાવવા જરૂરી નથી. જ્ઞાન માટે ગુરુ હોય તો નવ્વાણું ટકા ગુરુઓ પોતે જ જ્ઞાની નથી હોતા. તે શિષ્યોને શું જ્ઞાન આપે? હા, વિભાજન જરૂર કરાવે. આવી ગુરુપ્રથાથી મુક્ત થવું ઘટે. અને હા, જ્ઞાનની જ જરૂર હોય તો બહુ ગુરુવાદી થવું. અર્થાત્ બધા જ્ઞાની પુરુષોને ગુરુ બનાવવા, જે વિભાજન ન કરે.

10. પ્રત્યેક વિભાજક કારણોથી મુક્ત થયેલી પ્રજા એકતાનું સુખ અને શક્તિ મેળવતી હોય છે.

11. એકતા ગાય-ગાયમાં, ગાય-ભેંસમાં, ગાય-બકરી વગેરેમાં થઈ શકે. સૌ પોતે પોતાની જાતિઓ-જ્ઞાતિઓને સાચવીને એક થઈને રહી શકે છે.

12. એકતા ગાય અને સિંહમાં કે ગાયમાં અને વાઘમાં, વરુમાં ન થઈ શકે. બે પ્રજામાં એક ગાય જેવી અને બીજી વરુ જેવી હોય તો તેની એકતા ન થઈ શકે. કદાચ થાય તો તેમાં ગાયોનું નિકંદન નીકળી જાય. ઘાસાહારી અને માંસાહારીની એકતા ન હોય.

13. એકતા જુવાર-બાજરી-ગુવાર-મગમાં થઈ શકે. આ બધાં એક જ ખેતરમાં સાથે ઊગી શકે. ફળી-ફૂલી શકે. પણ એકતા બાજરી અને દાભડામાં, બાજરી અને નિંદામણમાં ન થઈ શકે. કદાચ કરો તો બાજરી દબાઈ જાય અને નિંદામણ છવાઈ જાય. અને ખેતરમાં બાજરીનું નામ ન રહે અને નિંદામણ વ્યાપી જાય.

14. એકતા શાહુકાર અને ચોરની, ધર્માત્મા અને દુષ્ટાત્મા, રાષ્ટ્રભક્ત અને ગદ્દાર, દેવો અને રાક્ષસોની ન થઈ શકે. કદાચ કરો તો શાહુકાર વગેરે સજ્જનોનો નાશ થઈ જાય.

15. જો તમારે બાજરી વગેરેની સારી ખેતી કરવી હોય તો નિંદામણને દૂર કરવું જ જોઈએ. નિંદામણની મૈત્રી-ગાઢ મૈત્રી વધારનારા

ઉત્તમ ખેતી ન કરી શકે. તે ખેતીનો સર્વનાશ કરી બેસે.

16. એકતા જરૂરી છે જ. પણ કોની સાથે? તેનો વિવેક પણ જરૂરી છે. વિવેક વિનાની આંધળી એકતા સર્વનાશ કરાવી શકે છે.

17. સર્વ પહેલાં વિભાજક પરિબળોથી છૂટો, તો એકતા આપોઆપ થવાની છે. વિભાજકોને પૂજવાનું બંધ કરો. આટલું કરો તોપણ બહુ થઈ ગયું.

*

27. સત્ય અને અહિંસા

1. સત્ય અને અહિંસા આદર્શ છે. પણ વ્યાવહારિક નથી.
2. જે તત્ત્વને હજારમાં કોઈ એકાદ વ્યક્તિ જ પાળી શકે તેને આદર્શ કહેવાય.
3. જે તત્ત્વને હજારમાં નવસોનવ્વાણું પાળી શકે તેને વ્યાવહારિક કહેવાય.
4. વ્યાવહારિક સિદ્ધાંતોથી વિશ્વ ચાલતું હોય છે. માત્ર આદર્શોથી કલ્પનાજગત ચાલતું હોય છે.
5. બળાત્કારની ઇચ્છાવાળા ગુંડાઓ કોઈ યુવાન છોકરી પાછળ પડ્યા હોય અને તે છોકરી મારા આશ્રમમાં આવીને સંતાઈ જાય પછી ગુંડાઓ મને છોકરી ક્યાં સંતાઈ છે તેવું પૂછે તો મારાથી સત્ય ન બોલી શકાય. છોકરીનું શિયળ બચાવવું એ ધર્મ છે. ત્યારે સત્ય બોલવું એ ધર્મ નથી. આવાં અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય. એટલે સત્ય ક્યાં બોલાય અને ક્યાં ન બોલાય તેનો વિવેક જરૂરી હોય છે. કોરો આદર્શવાદ હાનિકારક થઈ શકે છે. તેનો અર્થ આદર્શનો કે સત્યનો ત્યાગ કરવો તેવો નથી. પણ વિવેકબુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો.
6. અહિંસા પણ આદર્શ છે. વ્યાવહારિક નથી.
7. હું એક સાંકડી ગલીમાં જતો હોઉં અને સામેથી ઝેરી સર્પ આવતો હોય તો મારે તેને કરડવા દેવો, પણ મારવો નહિ તે આદર્શ છે. પણ માનો કે મારી સાથે કોઈનો એકનો એક દીકરો હોય અને સર્પ તેને કરડવા માગતો હોય તો મારાથી મૂકદ્રષ્ટા થઈને ઊભા ન રહેવાય. સર્પને પૂરો જ કરવો પડે. તેથી વધારે, ગુંડો આવતો હોય અને તે મારી સાથેની દીકરીને જંગલમાં ઉપાડી જવા માગતો હોય તો મારાથી ચૂપ ન રહેવાય. જો સમજાવાથી ન સમજે તો પેલાનું માથું ફોડી નાખવું જોઈએ. જે આવું નથી કરી શકતો તે નમાલો છે. નમાલાને અહિંસા ન હોય. વીરને જ હોય.
8. કેટલાક વેદિયાઓ કહે છે કે ગુંડાના હાથે તમારે મરી જવું. પણ ગુંડાને મારવો નહિ. આથી તો ગુંડાને જ લાભ થશે. હવે તો તે બિન્દાસ્ત થઈને બળાત્કાર ગુજારશે. આવા વિચારોથી ધર્મ નહિ, અધર્મ જ વધશે.
9. ખેડૂતોને પૂછો : રોઝ, ભૂંડ, વાંદરાં વગેરે અનેક પ્રાણીઓ ખેતીનો દાટ વાળી રહ્યાં છે. શું કરશો? જીવન માત્ર આદર્શોની કલ્પનાથી નહિ. વ્યાવહારિક વિચારોથી ચાલતું હોય છે.
10. તમારા રાષ્ટ્ર ઉપર કોઈ આતતાયી શત્રુ ચઢી આવ્યો. હવે યુદ્ધ તો કરવું જ પડશે. યુદ્ધ હિંસા વિનાનું ન હોય. શું કરવું? શરણે થવું?
11. અહિંસાવાદી પ્રજા યુદ્ધ ન કરી શકે. તેની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ યુદ્ધ કરવા જેવી નથી હોતી. લોહીનું ટીપું જોતાં જ બેભાન થઈ જાય તે રાષ્ટ્રરક્ષા કેવી રીતે કરી શકે?
12. જે પ્રજા યોદ્ધાઓ પકવે છે, તે જ સુરક્ષિત રહે છે. જે યોદ્ધાઓ પકવતી નથી, ઉપરથી યોદ્ધાથી વિપરીત વાતાવરણ સર્જે છે તે પોતાનું કે રાષ્ટ્રનું રક્ષણ ન કરી શકે. તેમના લલાટે ગુલામી જ લખી હોય છે.
13. સત્ય અને અહિંસા ખરાં, પણ તે વ્યાવહારિક હોવાં જોઈએ. પાપીઓને વધુ પાપો કરવાની મોકળાશ આપે તેવાં ન હોવાં જોઈએ. જો તેવાં હશે તો તેના દ્વારા રાષ્ટ્ર, ધર્મ, શિયળ બધાંનું સત્યાનાશ વાળી નાખશે.

*

28. અર્થતંત્ર

શરીરનાં ત્રણ અંગો મહત્ત્વનાં છે : 1. મસ્તિષ્ક 2. હૃદય અને 3. કરોડરજ્જુ. પૈસો એ વ્યક્તિ, સમાજ અને રાષ્ટ્રની કરોડરજ્જુ છે. જો કરોડરજ્જુ ન હોય તો શરીર લોચો થઈ જાય તેમ જો પૈસો ન હોય તો પૂરું રાષ્ટ્ર લોચો થઈ જાય. એટલે સ્વાભિમાનપૂર્વક ટટ્ટાર ઊભું રહેવું હોય તો વ્યક્તિ અને રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવવું જોઈએ. દરિદ્રતા અને સ્વાભિમાન એકસાથે ન રહી શકે, તમે કોઈ એકાદ વ્યક્તિને તો સુદામા બનાવી શકો. પણ પૂરા રાષ્ટ્રને સુદામા બનવાનો આદર્શ ન આપી શકાય.

1. રાષ્ટ્રીય ગરીબી કે સમૃદ્ધિનું મૂળ અર્થતંત્ર છે.

2. પૂર્વનાં કર્મ, પ્રારબ્ધ કે દૈવીકૃપા—અવકૃપાથી એકાદ વ્યક્તિ કદાચ આવી થઈ શકે. પૂરું રાષ્ટ્ર ન થઈ શકે.

3. પૂરા રાષ્ટ્રનાં પૂર્વનાં કર્મો કે પ્રારબ્ધ ન હોય.

4. વિશ્વ મહત્ત્વનાં ત્રણ અર્થતંત્રો ઉપર ચાલતું રહ્યું છે : 1. અમેરિકન પૂંજીવાદી અર્થતંત્ર, 2. શ્રમવાદી સામ્યવાદી અર્થતંત્ર અને 3. ગાંધીવાદી અર્થતંત્ર.

5. ભારતને આઝાદીના વારસામાં ગાંધીવાદી વિચારધારા પણ મળી. અને અર્થતંત્ર પણ ગાંધીવાદી મળ્યું.

6. ગાંધીવાદી અર્થતંત્રમાં પૂંજીવાદ નથી. મોટાં-મોટાં કારખાનાં. મોટા ડેમો વગેરે જેમાં મબલક મૂડીરોકાણ કરવું પડતું હોય તેની સ્વીકૃતિ નથી.

7. વગર મૂડીએ કે પછી જૂજ મૂડીએ શ્રમપ્રધાન રોજીઓ ઊભી થાય તેવી સ્વીકૃતિ છે. તેનું સરળ સાધન અને પ્રતીક ચરખો છે. રાષ્ટ્રધ્વજમાં પણ પહેલાં રેંટિયો મૂકેલો હતો. પાછળથી બૌદ્ધધર્મી અશોકનું ચક્ર મૂકવામાં આવ્યું. જેમાં અશોકે કલિંગયુદ્ધ પછી પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે હવે હું યુદ્ધ નહિ કરું. ત્યારથી આપણે આક્રમણ કરતા બંધ થયા. અને વિદેશી આક્રાન્તાઓને ખુલ્લું મેદાન મળી ગયું.

8. ગાંધીદર્શન, યંત્રવાદને પ્રોત્સાહન નથી આપતું. બલકે વિરોધ જ કરે છે. જેથી હસ્તઉદ્યોગો તરફ દેશ વળ્યો.

9. હસ્તઉદ્યોગો, યંત્રઉદ્યોગની સ્પર્ધામાં ટકી ન શકે. તેનું ઉત્પાદન ઘણું ઓછું. ઘણા શ્રમવાળું, ઘણી કિંમતવાળું, ક્વોલિટીમાં હલકું, અને રેવન્યુ નહિ ભરનારું હોવાથી પ્રજા તથા શાસન બન્નેને ગરીબ બનાવનારું થઈ જતું હોય છે. ગાંધીવાદી અર્થતંત્ર કાયમી ગરીબી આપે છે. સમૃદ્ધિ યંત્રોથી આવતી હોય છે.

10. માત્ર ગૃહઉદ્યોગો કરીને તમે વિશ્વસ્પર્ધામાં ટકી ન શકો. યંત્રો જ વિશ્વસ્પર્ધામાં ટકાવી શકે. યંત્રોનો વિરોધ એ અંતે તો પછાત થઈ જવાની હઠ જ કહેવાય. પશ્ચિમની સમૃદ્ધિ યંત્રવાદથી આવી છે. યંત્રવાદ ન હોવાથી આપણે ગરીબ રહ્યા છીએ.

11. આઝાદી પછીનાં ત્રીસ વર્ષો સુધી આપણે ચરખાવાદ તરફ વળ્યા. દેશ વધુ ને વધુ ગરીબ થતો ગયો.

12. રશિયન પ્રધાનમંત્રી બુલ્ગાનીન અને ક્રુશ્ચેવ ભારત આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે પાયાના ઉદ્યોગો સ્થાપિત કરો તો જ વિકાસ થશે, નહિ તો તમારું વિદેશી હૂંડિયામણ આયાત થનારી વસ્તુઓમાં ખેંચાઈ જશે. ત્યારે ભારત પાસે 30 અબજનું હૂંડિયામણ રહેતું.

13. આપણી પાસે વિદેશી હૂંડિયામણ ન હતું. કારણ કે નિકાસ જ ન હતી. નિકાસ ન હોવાનું કારણ વિશ્વસ્તરીય કશું ઉત્પાદન ન હતું. હું પ્રથમવાર વિદેશ ગયો હતો ત્યારે મને સાત કે બાર ડોલર વાપરવા મળ્યા હતા. ત્યારે આજના પ્રમાણમાં દશ ટકાય લોકો વિદેશ જતા નહિ. વિદેશ હૂંડિયામણ જ ક્યાં હતું? આપણો કાચો માલ સસ્તા ભાવે વિદેશ જતો તેનું થોડુંક વિદેશી હૂંડિયામણ મળતું. ચટણી જેટલું.

14. આયાત ઘણી કરવી પડતી. સિમેન્ટ, પતરાં, લોખંડ, ખાંડ, અનાજ, કાપડ વગેરે અસંખ્ય વસ્તુઓ બહારથી મંગાવવી પડતી. મોટા ભાગે બધી વસ્તુઓ ઉપર કંટ્રોલ રહેતો હતો.

15. આપણે પાયાના ઉદ્યોગો તરફ વળ્યા. 1. લોખંડ, સ્ટીલ, 2. ઇલેક્ટ્રિસિટી 3. જળબંધો વગેરે.

16. ભીલાઈ, દુર્ગાપુર અને રુરકેલામાં દશ-દશ લાખ ટનની ક્ષમતાવાળાં સ્ટીલ પ્લાન્ટ નંખાયા. ભાખરા ડેમ થયો, બીજા ડેમો પણ થવા લાગ્યા. વીજળી ઉત્પન્ન થવા લાગી. આ પ્રથમ સાચી દિશા હતી.

17. રાજનેતાઓ ગાંધીવાદી દર્શન પછી સમાજવાદ તરફ વળ્યા. પં. નહેરુજી રશિયા, ચીન અને સામ્યવાદીઓથી પ્રભાવિત હતા જ્યારે

પશ્ચિમ ખાસ કરીને અમેરિકા તરફ એલર્જી રાખતા હતા. તેથી મોટા-મોટા પાયાના ઉદ્યોગો તેમણે સરકારી મૂડીથી અને સરકારી નિયંત્રણમાં શરૂ કર્યા.

18. ઘણાં વર્ષો સુધી સરકારી મૂડી અને સરકારી નિયંત્રણવાળા ઉદ્યોગો થતા રહ્યા. પણ પછી સમજાયું કે કશી સ્પર્ધા ન હોવા છતાં પણ બધા ખોટ કરે છે. સ્થગિતતા આવી ગઈ છે. સ્તર ઘણો ઊતરતો હોય છે. ભ્રષ્ટાચાર ઘણો વધ્યો છે. સરકારી કારખાનાં પ્રતિવર્ષ સરકારી બજેટની મોટી રકમ ખાઈ જતાં કારણ કે બધું ખોટમાં ચાલતું.

19. ચરખા દ્વારા થતું ઉત્પાદન સબસિડીથી ચાલતું, અમુક ક્ષેત્રોમાં ફરજિયાત વાપરવાનું હોવા છતાં માલનો ભરાવો થઈ જતો. લાંબાગાળે પડી ભાંગવા માંડ્યું. કારણ કે સિન્થેટિક વસ્ત્રોનો વપરાશ બહુ લોકપ્રિય થઈ રહ્યો હતો. તેની તુલનામાં ખાદી કોઈ રીતે ટકતી ન હતી.

20. સરકાર માટે સરકારી કારખાનાં માથાનું દર્દ થઈ ગયું. ક્યાં સુધી ખોટ ભર્યા કરવી? સફેદ હાથીને ક્યાં સુધી ખવડાવવું?

21. રશિયાનું અર્થતંત્ર તૂટી પડ્યું. ભેદ ખૂલી ગયો. સામ્યવાદીદર્શન હારી ગયું હતું. ત્યાંના પ્રધાનમંત્રી ગોર્બોચોવે હિમ્મતપૂર્વક હારને સ્વીકારી લીધી. સામ્યવાદને વિદાય કર્યો. સ્ટાલીનનું પૂતળું પાડી દીધું. ઝંડો બદલી નાખ્યો. દિશા બદલાઈ ગઈ.

22. રશિયાની પછડાટથી અને પોતાના કડવા અનુભવોથી ભારત પણ જાગ્યું. અહીં નરસિંહ રાવ અને તેમના પછી રાજીવ ગાંધી આવ્યા. તેમણે પરિવર્તનની શરૂઆત કરી.

23. ખાનગી મૂડીરોકાણ ચાલુ થયું.

24. હવે ગાંધીવાદ કે સમાજવાદનું કોઈ નામ નથી લેતું. ગાંધીટોપી દેખાતી નથી. ચારે તરફ નાનાં-મોટાં અસંખ્ય કારખાનાંઓ થયાં છે. થઈ રહ્યાં છે. જી.આઈ.ડી.સી. જેવાં ઉદ્યોગનગરો બંધાયાં છે. લોકોને ઘણી રોજીઓ મળવા લાગી છે. ભારત સમૃદ્ધિની સાચી દિશા તરફ વળ્યું છે.

25. હવે તો પોતાને ત્યાં કારખાના કરવા પ્રદેશો ખેંચાખેંચ કરે છે, કારણ કે તેમાંથી રોજીઓ મળે છે. ગરીબી દૂર થાય છે.

26. સરકારને મબલક રેવન્યુ મળે છે. 1960માં મહારાષ્ટ્રમાંથી ગુજરાત જુદું થયું ત્યારે કુલ રેવન્યુ માત્ર 60 કરોડ હતું. હવે 30થી 40 હજાર કરોડનું રેવન્યુ આવે છે.

27. આ મબલક રેવન્યુથી માર્ગો, હવાઈ મથકો, ડેમો, નહેરો બંદરો, લોકો માટે રાહતો, સબસિડીઓ વગેરે અનેક ઉત્તમ કાર્યો થાય છે. જો માત્ર ગૃહઉદ્યોગવાળું દર્શન લઈને દેશ ચાલ્યો હોત તો આટલું રેવન્યુ ન આવત. તો વિકાસકાર્યો ન થાત. દેશ વધુ પછાત અને ગરીબ થઈ જાત.

28. ચીન પણ સુધર્યું. તેણે સામ્યવાદને ચાલુ રાખીને પશ્ચિમી મૂડીવાદ દાખલ કર્યો. જોત-જોતામાં ચીન વિશ્વ ઉપર છવાઈ ગયું છે. તેણે વિશ્વભરની મૂડીને આકર્ષી છે. અને જીવન-જરૂરિયાતની બધી વસ્તુઓ સસ્તા ભાવે બનાવી-બનાવીને વિશ્વમાં ઠાલવવા માંડી છે. ચીન આજે મહાશક્તિ થઈને સમૃદ્ધ થઈ ગયું છે. પશ્ચિમી અર્થતંત્રને કારણે.

29. તેણે સામ્યવાદનો સકારાત્મક રૂપમાં સ્વીકાર કર્યો છે. અર્થાત્ કોઈ મજૂર કારીગર હડતાલ પાડી શકતો નથી. કામ કામ ને કામ. મજૂર પ્રોબ્લેમ નથી. તેથી માલ સસ્તો બને છે. વિશ્વભરની મૂડી ચીન તરફ દોડી રહી છે અને વિશ્વભરમાં ચીનની સસ્તી વસ્તુઓ દોડી રહી છે. આ સાચો રસ્તો છે.

30. ખાનગીકરણની છૂટ મળવાથી આપણે ત્યાં પણ ઘણી પ્રગતિ થઈ છે. પણ ચીન જેવી નહિ. કારણ કે અહીં બે મોટી અડચણો નડી રહી છે. મજૂર પ્રોબ્લેમ અને સરકારી પ્રોબ્લેમ.

31. અહીં લેબર-લો એકપક્ષીય હોવાથી હડતાલો પડે છે. એક વાર કોઈને રાખ્યા પછી કાઢી શકાતો નથી, તે કામ કરે કે ન કરે. કદાચ કાઢો તો કોર્ટમાં જીતીને ઊંચા કોલર કરીને પાછો આવે. આમ થવાથી ઉત્પાદનને ફટકો પડે છે, મજૂરોનું શોષણ ન જ થવું જોઈએ, પણ મૂડીનું પણ શોષણ ન થવું જોઈએ. મૂડીશોષણથી ઉદ્યોગો બંધ થશે.

32. સરકારી પ્રોબ્લેમ બહુ ભયંકર છે. છેક બોટમથી ટોપ સુધી લોકો રુશવત લેતા થઈ ગયા છે. જમીન, વીજળી, પાણી વગેરે પાયાની વસ્તુઓ મેળવવા, લાંબો સમય કાર્યાલયોમાં આંટા મારવાના. થાકી જાવ, લાંચ આપો તો માંડ થોડું કામ થાય. આવો પ્રોબ્લેમ ચીનમાં

નથી. તેથી જે ઝડપથી ત્યાં ઔદ્યોગીકરણ થઈ રહ્યું છે તે ઝડપ આપણે ત્યાં નથી. જો આ બે દોષો ન હોત તો આપણાં ઉત્પાદનો પણ વિશ્વવ્યાપી થઈ ગયાં હોત.

33. પૂર્વે કહ્યું તેમ રાષ્ટ્ર અને પ્રજાની સમૃદ્ધિ અર્થતંત્રથી આવતી હોય છે. તે માટે જરૂરી છે, પ્રજાની ખરીદશક્તિ. બધે પ્રજા બજારમાંથી વધુમાં વધુ ખરીદી કરે. પ્રત્યેક ખરીદી, કોઈ રોજી આપે છે, સાદાઈથી ખરીદી ઘટે છે. તેથી રોજીઓ ઘટે છે. તેથી ગરીબી વધે છે.

34. ઓછામાં ઓછા ખર્ચે અને ઓછામાં ઓછી વસ્તુઓથી જીવવું તે આદર્શ છે. પણ તેથી અર્થતંત્રને ફટકો પડે છે. તમે કશું જ ન ખરીદો અથવા ઘણું ઓછું ખરીદો તો રોજીઓ ઓછી થઈ જાય. તમારી સાદાઈ, લોકોને બેકાર બનાવનારી થઈ જાય છે. એટલે ખરીદશક્તિ અને ખરીદરસ વધવો જોઈએ, જે કુદરતી છે.

35. ખરીદરસ તો કુદરતે જ મૂક્યો છે. માણસને નવુંનવું ખરીદવાનું મન થયા જ કરતું હોય છે. આમ કરવાથી બજારમાં નવીનવી વસ્તુઓ આવે છે. નવી સગવડો વધે છે અને વિકાસ થાય છે.

36. કશું ન ખરીદનારો કે પછી વર્ષો સુધી જૂની વસ્તુઓથી કામ ચલાવનારો પ્રગતિને પ્રોત્સાહન નથી આપતો. પણ આ કુદરતવિરોધી છે. રંગીન ટી.વી. આવે એટલે બ્લૅક એન્ડ વ્હાઈટ કાઢી નાખવાનું મન થાય જ. આ કાઢી નાખેલાં ટી.વી. ઝૂંપડપટ્ટીઓમાં ચાલ્યાં જશે. નવાં રંગીન ટી.વી.ઓમાં પણ જેમજેમ નવાં મોડેલો આવશે તેમ તેમ નવાંનવાં ખરીદવાનું મન થશે. આ સારું જ છે. આમ કરવાથી વિકાસને પ્રોત્સાહન મળશે. એટલે ખરીદરસ તો કુદરતે પોતે જ મૂકેલો છે. તેથી તો અર્થતંત્ર ચાલે છે. ટી.વી.માં આવતી હાનિકારક ચૅનલોનો વિરોધ હોય. પણ પૂરા ટી.વી.નો નહિ. પેલી ચૅનલો બંધ કરાય કે પછી લોક કરાય, ટી.વી.ને ફેંકી ન દેવાય. ફેંકી દેવાથી જ્ઞાનવિકાસ અટકી જશે.

37. સમૃદ્ધ અર્થતંત્રનો મોટો શત્રુ અતિરેકભર્યો કરભાર છે.

પહેલાં ગાંધીવાદ, પછી સામ્યવાદ અને પછી સમાજવાદના રવાડે ચઢેલો આપણો દેશ, ગરીબી હઠાવવા માટે શ્રીમંતોને ચૂસવા માંડ્યો. જેથી ગરીબો રાજી થાય. ગરીબોને લાભ ભલે ન થાય પણ શ્રીમંતોના શોષણથી તેમને આશ્વાસન મળે કે સરકાર શ્રીમંતોની નથી. શરૂઆતમાં 80થી 85 ટકા ઇન્કમટૅક્સ વગેરે હતા. એક લાખ કમાવ અને એંશી-પંચાસી હજાર સરકારને ભરી દો. આ શોષણથી પીળું નાણું વધ્યું. કરચોરી વધી, દરોડા વધ્યા, ભ્રષ્ટાચાર વધ્યો. ધન કમાવાનો ઉત્સાહ ઘટ્યો. ધન કમાઈકમાઈને જો સરકારને જ આપી દેવાનું હોય તો ધન કમાવાનો અર્થ જ નથી. વર્ષો સુધી આવો વ્યવહાર થતો રહ્યો. જેથી અર્થતંત્રને ભારે ફટકો પડ્યો. આ ફટકો ખરેખર તો ગરીબોને જ પડ્યો. કારણ કે મૂડીરોકાણ ન થયું જેથી રોજીઓ ન થઈ. હવે ઘણું પરિવર્તન આવ્યું છે. સારું છે. હજી પણ સુધારવાની જરૂર છે.

હોંગકોંગ—તાઇવાન જેવા દેશોમાં વધુમાં વધુ 18% ઇન્કમટૅક્સ છે. કરોડો કમાવ અને આટલો ટૅક્સ ભરી દો. પછી કોઈ દરોડો નહિ. કોઈ કાળું નાણું નહિ. અરે, દુબાઈમાં તો એક પૈસો પણ ઇન્કમટૅક્સ નહિ. જેટલું કમાવ એ બધું તમારું. વિશ્વભરનું નાણું દુબાઈમાં ઠલવાય છે. દુબાઈ સમૃદ્ધ થયું છે તેનું કારણ માત્ર પેટ્રોલ પેદાશ નહિ પણ તેનું અર્થતંત્ર પણ છે. ટૅક્સ ફ્રી અર્થતંત્ર સંપત્તિ ખેંચે છે. સમૃદ્ધિ વધે છે.

38. ખરેખર તો 'ગરીબી હટાવો' એવું સૂત્ર નહિ પણ 'શ્રીમંતો વધારો' એવું સૂત્ર હોવું જોઈએ. શ્રીમંતાઈથી રોજીઓ વધે છે. રોજીઓ વધવાથી ગરીબાઈ હટે છે. આ વાત સમજવી જોઈએ.

40. જેની પાસે જો કાંઈ ક્ષમતા હોય તેને તેની ક્ષમતાના પ્રમાણમાં લાભ અને તક મળવાં જોઈએ. તેની ઈર્ષ્યા કે દ્વેષ ન હોય.

41. આપણે સફળ અર્થતંત્રની રાહ સ્વીકારવી જોઈએ. સામ્યવાદી અર્થતંત્ર નિષ્ફળ ગયું તે સૌ જાણે છે. ગાંધીવાદી અર્થતંત્ર પણ ક્યાંય દેખાતું નથી. જેમ ગાંધીટોપી લુપ્ત થઈ ગઈ તેમ ગાંધીજીનો ચરખો (અર્થતંત્ર) પણ લુપ્ત થઈ ગયો. જે વાસ્તવિક હશે તે જ ટકશે. તે જ ચિરંજીવી થશે. આપણે પશ્ચિમી અર્થતંત્ર સ્વીકારવું જોઈએ. ને લગભગ જ્યારથી સ્વીકારી લીધું છે ત્યારથી પ્રજા વધુ સુખી થઈ છે. હવે પહેલાં જેવી બેકારી કે ભૂખમરો નથી રહ્યો. જેને કામ કરવું છે તે સૌને કામ મળી રહે છે.

42. જ્યાં મૂડીની સુરક્ષા નથી હોતી ત્યાં મૂડીરોકાણ નથી થતું. પ. બંગાળ, કેરળ, બિહાર વગેરે રાજ્યોમાં જઈને જુઓ, કોઈ ઉદ્યોગપતિ મૂડી રોકવા આવતો નથી, તેથી પ્રજા ગરીબ છે. આ ભાગની પ્રજા દેશના બીજા ભાગોમાં ભાગી રહી છે. જ્યાં સુરક્ષા અને રોજી હોય ત્યાં

પ્રજા વસતી હોય છે.

28-8-09

*

29. સર્વધર્મસહિષ્ણુતા

1. સર્વધર્મ સમભાવ નહિ પણ સર્વધર્મસહિષ્ણુતા જરૂરી છે.

2. બધા ધર્મોને એકસરખા માનવા એ ટકે શેર ભાજી અને ટકે શેર ખાજાં જેવો વ્યવહાર કહેવાય. પણ સારા ધર્મો ન હોય તોપણ સાથે રહેવું છે માટે એકબીજાને સહન કરીને જ રહી શકાય એ ન્યાયથી એકબીજાના દોષો કે અપલક્ષણોને સહન કરવાં હિતાવહ છે. આ સહિષ્ણુતા છે, પણ તાળી બે હાથે વાગે, એક હાથે નહિ. એક હાથની તાળી સફળ ન થાય. આપણે તેવું જ કર્યું છે.

3. ધર્મોનું ખંડન કરવાથી ખંડન નથી થતું. તેમ કરવાથી પ્રત્યક્ષ ખંડન કરવા કરતાં તેને સહન કરીને ચાલવું હિતાવહ છે.

4. જે ધર્મો સહિષ્ણુ નથી હોતા પણ શક્તિશાળી થતાં જ આક્રમક બને છે અને બીજા ધર્મોનું દમન કરે છે, તેમનો વિરોધ થવો જોઈએ, બધા ધર્મોને ફળવા-ફૂલવા વિકસવાનો હક છે.

5. ધર્મનો સુધારો હોય, ઉચ્છેદ ન હોય. ધર્મ, મદદ આધારિત હોય છે. શ્રદ્ધાનું રક્ષણ હોય. અંધશ્રદ્ધાથી મુક્તિ હોય, શ્રદ્ધાથી મુક્તિ નહિ.

6. શ્રદ્ધાહીન વ્યક્તિ કરતાં અંધશ્રદ્ધાળુ વધુ ખોટો નથી હોતો.

7. ભારત અને હવે તો પૂરું વિશ્વ બહુધર્મી થયું છે. એટલે એકબીજાને સહન કરીને જ સાથે રહી શકાશે.

8. જે ધર્મ પ્રત્યક્ષ આતંકવાદીઓ પેદા કરે છે કે પ્રેરણા આપે છે, તેને સુધારવો જોઈએ. તે કામ ધર્મગુરુઓ કરી શકે છે.

9. ધાર્મિક શોષણ કરનારા ગુરુઓને સહન ન કરાય. જે લોકો ધર્મના નામે આર્થિક કે યૌન શોષણ કરતા હોય તેમને પડકારવા જોઈએ.

10. જે ધર્મમાં માનવતા હોય જ નહિ તે સોનાનાં શિખરોવાળો હોય તોપણ મડદા બરાબર છે.

11. જે ધર્મ લોકોનાં ઘર તોડાવતો હોય, સંસાર ઉજ્જડ કરતો હોય તેને મહત્ત્વ ન અપાય, તેનાથી દૂર રહેવાય.

12. જે ધર્મ લોકોને કામ-ધંધો છોડાવીને પરાશ્રિત—પરાવલંબી જીવન જિવાડતો હોય તેને મહત્ત્વ ન અપાય.

13. જે ધર્મ નાનાં-અબોધ બાળકોને સાધુદીક્ષા આપવાને પ્રોત્સાહન આપતો હોય તે જાણતાં-અજાણતાં બાળહત્યા કરી રહ્યો છે. તેને સુધારવાની જરૂર છે.

14. લોકોને ઉત્પાદકશ્રમ અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાન તરફ વાળવા જોઈએ. નિષ્ક્રિયતા, ભારરૂપ જીવન આપે છે. તેનાથી બચવું જોઈએ.

15. હંમેશાં પોતાની મહેનતનો અને હકનો રોટલો ખાવાની ભાવના રાખનારો ભક્ત જ ભગવાન સુધી વહેલો પહોંચતો હોય છે.

16. પારકા રોટલે ભગવાન ન મળે. પરાધીનતા જ મળે.

17. મોક્ષ માટે નિર્દોષ સન્નારીનો ત્યાગ ન કરાય. કદાચ કર્યો હોય તો તેને આદર્શ ન બનાવાય. પોતાનો મોક્ષ બીજા માટે નરક ન થઈ જાય, તેનું ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે.

18. પતિ-પત્ની બન્ને મળીને સંસાર ભોગવી શકે છે, તો બન્ને મળીને મોક્ષ પણ સાથે જ મેળવી શકે છે. બન્નેનો સાથ-સહયોગનો કદી વિચ્છેદ ન કરાય. હા, ભયંકર દોષો હોય તો જ વિચ્છેદ કરાય.

19. આ લોકને બગાડીને પરલોક ન સુધારાય. આ લોકને સુધારીને જ પરલોક સુધારી શકાય.

20. આ લોક માત્ર દુઃખદાયી નથી. સુખદાયી પણ છે જ. સુખો વધારવાં તે સાધના છે. બીજાનાં દુઃખો દૂર કરવાં અને તેમનાં સુખો વધારવાં તે સાચી તપસ્યા છે. તે જ કરવી જોઈએ.

21. વિશ્વમાં ક્યાંય પણ અખંડ-શાશ્વત સુખ નથી, જ્યાં સુખ હોય ત્યાં થોડુંઘણું દુઃખ પણ હોય જ. માત્ર સુખ ન હોય.

22. માત્ર આત્મામાં જ સુખ છે તે વાત સાચી નથી. પદાર્થોમાં પણ સુખ હોય છે. તેથી તો બધા અનુકૂળ પદાર્થો મેળવવા દોડે છે. આત્માવાળા પણ તે જ તરફ દોડે છે.

23. પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાથી માત્ર આત્માથી જ જો માણસ સુખી થતો હોય તો પદાર્થોની અપેક્ષા ન કરે. પણ કહેવાતા આત્મ-જ્ઞાનીઓ પણ પદાર્થોની ચાહના-માગણી કરતા જ હોય છે.

24. પદાર્થોનો ચુસ્ત ત્યાગ કરનારા, પરાવલંબી થઈ જતા હોય છે. આ ત્યાગ ગુલામ બનાવનારો થઈ જતો હોય છે.

25. આવશ્યકતા પૂરતા પદાર્થો પોતાના પુરુષાર્થથી મેળવી લેવા અને પછી સંતોષ પામનારો વધુ સુખી હોય છે.

26. કદી પણ પુરુષાર્થ અને કર્તવ્યનો ત્યાગ કરવો નહિ. આ બન્નેનો ત્યાગ કરનાર, કરાવનાર પલાયનવાદી જીવન જીવતા હોય છે.

27. બને ત્યાં સુધી ભારરૂપ જીવન જીવવું નહિ. પોતે જ પોતાનો ભાર ઉપાડવો. બને તો થોડો બીજાનો પણ ભાર ઉપાડવો. એ જ પરમાર્થ છે.

28. મૃત્યુ પછીની બહુ ચિંતા કરવી નહિ. મૃત્યુ પહેલાંની ચિંતા કરવી. જેથી જીવન અને મૃત્યુ બન્ને સુધારી શકાય.

29. સ્વર્ગ-નરક મોક્ષ વગેરે કોઈએ જોયાં નથી. કદાચ હોય. કદાચ ન પણ હોય. જે હોય તે પણ આ લોકમાં સગવડો અને સાચી સમજણ ફેલાવીને સ્વર્ગ લાવી શકાય છે.

30. કુદરતને મિત્ર બનાવો. કુદરતને દુશ્મન ન બનાવો. જો કુદરતને મિત્ર બનાવશો તો કુદરત જીવનના ઘણા પ્રશ્નો ઉકેલી આપશે. કુદરતને દુશ્મન બનાવશો તો પ્રશ્નો જ પ્રશ્નો ઊભા થશે. હેરાન થઈ જશો.

31. ધર્મનો ત્યાગ ન કરાય, ધર્માભાસ કે ધર્મના નામે આચરાતા અધર્મનો ત્યાગ કરાય.

27-8-09

*

30. જીવ-બ્રહ્મવાદ

1. મને કદી પણ હું બ્રહ્મ છું કે ઈશ્વર છું તેવો અનુભવ થતો નથી. 'હું બ્રહ્મ છું' એવું સતત બોલવાથી જીવનનો કોઈ જ પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી.

2. જો બ્રહ્મ અને ઈશ્વર એક જ હોય તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ—સ્થિતિ અને પ્રલયનો મને કશો જ અનુભવ નથી. સ્મૃતિ પણ નથી. ક્ષમતા પણ નથી. પછી અહં બ્રહ્માસ્મિ કેવી રીતે બોલું? તેવું બોલવાથી કોઈ પ્રશ્ન પણ ઉકેલાતો નથી.

3. મને મારી અલ્પતા, અક્ષમતા અને અજ્ઞાનતાનું ભાન રહે છે. તેથી અભિમાન ઓછું થાય છે.

4. ભક્તિમાર્ગમાં હું પ્રભુનો દાસ છું તેવો ભાવ રાખવો ઉત્તમ છે.

5. મારાથી અનેક ભૂલો થઈ છે. થઈ રહી છે. હું તેને રોકી શકતો નથી એવી વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરનારો પ્રભુભક્ત થઈ શકે છે.

6. કદાચ અન્ય કોઈની આગળ અભિમાન વ્યક્ત થાય તો થાય પણ કદી પણ ઈશ્વરની આગળ અભિમાન ન કરાય. તેની પાસે તો દીનતાથી જ વ્યવહાર થાય. તો જ પરમેશ્વરની નજીક જવાય.

7. જે લોકો પોતાને ભગવાન કે ઈશ્વર માને છે કે મનાવે છે, તે સાચા નથી. તેમનાથી શેકેલો પાપડ પણ ભાંગી શકાતો નથી, તે પામર છે. તેમનાથી દૂર રહો.

8. કોઈ પણ માણસ ગમે તેટલો સમર્થ હોય તોપણ કદી તેની ઈશ્વર કે ભગવાનરૂપમાં પૂજા કરવી નહિ. આ વ્યક્તિપૂજા છે અને અધમ છે. તેનાથી બચવું.

9. ઈશ્વર એક જ છે. તેણે જ વિશ્વની રચના કરી છે, તે જ વિશ્વનું સંચાલન કરી રહ્યો છે. તેની બરાબર કોઈ જ નથી. તેની ઉપાસના કરવી.

10. તે નિરાકાર છે તેમ છતાં પોતાની અનુકૂળતા માટે તેની સાકાર ઉપાસના કરી શકાય છે. સાકાર-નિરાકારમાં મેળ કરવો. વિરોધ નહિ.

11. હિન્દુ ધર્મમાં અનેક દેવ-દેવીઓ છે, તે બધાંનું ઈશ્વરમાં સમીકરણ કરવું. સમીકરણ એટલે બધામાં એક જ ઈશ્વરની ભાવના કરવી.

12. કદી પણ ઈશ્વરદ્રોહી ન થવું. ઈશ્વરદ્રોહીનો સંગ ન કરવો.

13. જેમજેમ ઉપાસના દૃઢ થતી જશે તેમ તેમ ઈશ્વરની પ્રતીતિ થતી જશે. ઉપાસના મંદ ન પડવા દેવી, ઉપાસના મંદ પડે તેવા લોકોનો સંગ ન કરવો.

14. યુક્તિ-પ્રયુક્તિ કે તર્કો કરતાં પણ સ્વાનુભવની શક્તિ ઘણી વધારે છે. સાચા ઉપાસકને ઈશ્વર સ્વાનુભવનો વિષય થઈ શકે છે.

15. ઈશ્વર-સાક્ષાત્કારનો દાવો કરનાર, સાક્ષાત્કાર કરાવી આપનારની વાતો ઉપર વિશ્વાસ ન કરવો. ઈશ્વર-સાક્ષાત્કારી દાવો કરતો ન ફરે. કરે તો તે જુઠ્ઠો છે.

16. ઈશ્વર મહાન છે. તેથી મહાન બીજું કશું નથી. તેથી તેની જોડી નથી.

17. ઈશ્વર-શરણાગતિ ભાવથી બીજો કોઈ ઉચ્ચ ભાવ નથી. આવો ભાવ દુર્લભ છે.

18. ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે ગૃહત્યાગ અનિવાર્ય નથી. સંસારની માયા અને કષ્ટો તેની સાધનાનાં પૂરક થઈ શકે છે.

19. કષ્ટો, આપત્તિ અને વિપત્તિ ભક્તને ઈશ્વરની વધુ નજીક લઈ જાય છે.

20. જ્યારે હજાર પ્રયત્નો પછી પણ જે દુઃખ દૂર કરી શકાતું નથી તે ઓચિંતાનું દૂર થાય ત્યારે ભક્તને ઈશ્વરકૃપાનો અનુભવ થાય છે. આવું જીવનમાં બને છે.

21. બને તો શ્વાસે-શ્વાસે હરિસ્મરણ કરવું. એનાથી મોટી બીજી કોઈ સાધના નથી.

22. નામસ્મરણ માટે દીક્ષા લેવાની જરૂર નથી. બધાં જ હરિનામ મંત્રો છે. જે ગમે તે જપવું. મંત્ર મોટો નથી. શ્રદ્ધા જ મોટી છે.

*

31. ત્યાગ

1. પોતાની માલિકીની વસ્તુ, બીજાને આપી દેવી તેને ત્યાગ કહેવાય.

2. તેવા ત્યાગથી વ્યક્તિ ધન્ય બને છે, જો વસ્તુ સુપાત્રને સારા હેતુ માટે આપવામાં આવી હોય. આ દાન પણ છે.

3. વસ્તુને છોડી દેવી તે પણ ત્યાગ છે.

4. જે વસ્તુના ગ્રહણથી હાનિ થતી હોય તેનો ત્યાગ કરવો. જેમ કે વ્યસનો.

5. વ્યસનોનો ત્યાગ કલ્યાણકારી છે. બને તો બધાં જ વ્યસનોનો ત્યાગ કરવો.

6. ઈશ્વરભક્તિ, રાષ્ટ્રભક્તિ, ધર્મ, કર્તવ્યપરાયણતા અને સુશીલ વફાદાર પત્નીનો ત્યાગ કદી પણ કરાય નહિ. પાપ લાગે.

7. કદાચ કર્કશા કે વ્યભિચારિણી પત્નીનો ત્યાગ કરવો પડે તો તેનો આદર્શ બનાવાય નહિ. આ મજબૂરી હતી તેમ ઘોષિત કરાય.

8. જે ત્યાગથી તમને મોક્ષ મળે પણ વ્યક્તિનું જીવન નરક બને તેવો ત્યાગ પૂજ્ય ન થાય. કોઈને અન્યાય કરીને, સંતાપીને મોક્ષ ન મેળવાય.

9. કુકર્મો અને કુમાણસોનો ત્યાગ શાંતિ આપે છે.

10. કર્તવ્યોનો ત્યાગ કરીને કર્તવ્યહીન થવું અને બેજવાબદારીભર્યું જીવન જીવવું તે ત્યાગ નથી, પલાયનવાદ છે.

11. કર્તવ્યોનો ત્યાગ કરાય જ નહિ, કર્તવ્યો જ પ્રથમ સાધના છે.

12. કર્તવ્યોનો ત્યાગ કરાવનારને ગુરુ ન કહેવાય. સંત પણ ન કહેવાય. કર્તવ્યની સીડીઓ ચઢીને ધર્મ સુધી પહોંચાય છે.

13. જે ત્યાગથી તમે પરાશ્રિત બનો, પરોપજીવી બનો, લાચાર બનો તે ત્યાગ કલ્યાણકારી ન હોય. ખુમારીવાળો ન હોય.

14. સ્વાશ્રયી અને સ્વાવલંબિતા વિના જીવનની ખુમારી આવતી નથી.

15. ત્યાગીઓનાં ટોળાં ન હોય, ભિક્ષુઓનાં ટોળાં હોય. સાચો ત્યાગી ટોળામુક્ત હોય.

16. સંસારનાં સુખો ત્યાગવાં નહિ. પણ યથાસંભવ ભોગવવાં. પણ જો લોકકલ્યાણના માર્ગે આવાં સુખો ત્યાગવાં જરૂરી લાગે તો જરૂર ત્યાગવાં. આ તપ છે. સાચું તપ છે. કારણ કે તમારા ત્યાગથી કોઈનું કલ્યાણ થાય છે, કોઈના પ્રશ્નો ઉકેલાય છે.

17. ત્યાગનું પ્રદર્શન ન હોય. હોય તો તે પાખંડ છે. આવો પ્રદર્શિત ત્યાગ મોટા ભાગે વાંઝિયો હોય છે. અર્થાત્ કશા જ પરિણામ વિનાનો હોય છે.

18. જે ત્યાગથી તમારા કે લોકોના પ્રશ્નો ઉકેલાતા ન હોય તે ગમે તેટલો કઠોર હોય તોપણ તે વાંઝિયો છે. વ્યર્થ છે.

19. પ્રદર્શિત ત્યાગ જેવો જ બીજો નિયંત્રિત ત્યાગ છે. તે મનને પ્રસન્નતા આપનારો નથી હોતો. નિયંત્રિત ત્યાગ એટલે કઠોર નિયમોનું ફરજિયાત આચરણ, જેમ કે જોડાં ન પહેરાય, પૈસાને ન અડાય, સ્નાન ન કરાય, સ્ત્રી સાથે વાત ન કરાય, એકથી વધારે વાર જમાય નહિ, ફરજિયાત ઉપવાસ કરવા પડે. વાહનનો ત્યાગ, પથારીનો ત્યાગ વગેરે. આવા અનેક ત્યાગો માત્ર નિયંત્રણના કારણે કરવા પડે. પણ મન ન માને તો તેમાં છીંડાં પડતાં હોય છે. અર્થાત્ એક નહિ તો બીજા રસ્તે છટકબારી શોધી કઢાતી હોય છે. સ્વેચ્છાપૂર્વક થયેલો ત્યાગ જ છટકબારી વિનાનો હોય છે. તે જ પ્રસન્નતા આપે છે.

20. સૌથી મોટો ત્યાગ, પ્રાણત્યાગ છે. રાષ્ટ્રરક્ષા માટે, ધર્મરક્ષા માટે, અબળાની આબરૂ બચાવવા માટે, ડૂબતાને બચાવવા માટે કે પછી આતતાયી-ગુંડાઓના ત્રાસથી પ્રજાને બચાવવા માટે જે પ્રાણોની આહુતિ આપે છે તે સર્વોચ્ચ ત્યાગી છે. વીર ભગતસિંહ જેવા શહીદો, યુદ્ધના મોરચે લડતા જવાનો, ગામના ધિંગાણે લડતા બહાદુરો—જેમના પાળિયા થયા છે—વગેરે સર્વોચ્ચ ત્યાગી છે. તેમને વંદન. બીજા બધા તેમનાથી ઊતરતા છે.

*

32. રાગ-દ્વેષ

લગભગ બધા ધર્મગ્રંથોમાં રાગ-દ્વેષને છોડવાનો ઉપદેશ દીધો છે. તેમણે જે સંદર્ભમાં આ ઉપદેશ દીધો હશે તે કદાચ ઠીક હશે. પણ મારી દૃષ્ટિએ બધા પ્રકારના રાગ અને બધા પ્રકારના દ્વેષ છોડી શકાય નહિ. જીવન માટે કેટલાક રાગ-દ્વેષ જરૂરી છે. જરા સમજીએ.

1. ધર્મ, રાષ્ટ્ર, ગુરુજન, ઈશ્વર, સત્કર્મો અને માતૃભૂમિ વગેરે પ્રત્યે રાગ જરૂરી છે. જો આવા રાગનો પણ ત્યાગ કરાય તો વ્યક્તિ નગુણો બને.

2. આવી જ રીતે અધર્મ, રાષ્ટ્રદ્રોહી ગદ્દારો, કુમાર્ગે દોરનારા, કુકર્મો વગેરે પ્રત્યે દ્વેષ પણ જરૂરી છે. આવા દ્વેષથી આવા દોષોથી બચી શકાય છે. ખાસ કરીને બચપણમાં કરાવેલો આવો દ્વેષ, સંસ્કારરૂપમાં દૃઢ થઈને પછી જીવનભર અનર્થોથી રક્ષણ કરે છે.

3. બીજી રચનાની માફક રાગ-દ્વેષ પણ ઈશ્વરીય રચના છે. તે નકામા ન હોય. તેનો ઉપયોગ ખરો-ખોટો હોઈ શકે. તે તો બધાને માટે છે. એટલે રાગ-દ્વેષને મૂળમાંથી સદંતર કાઢવાના પ્રયત્નો ન કરવા. એ શક્ય નથી. પણ તેમની માત્રા અને સ્થાનને યથાયોગ્ય નક્કી કરવું. વિવેકપૂર્વક તેમનો સ્વીકાર અને ઉપયોગ કરવો.

4. રાગ-દ્વેષત્યાગનો ઉપદેશ આપનારા લોકો પણ, ભક્તો પોતાના પ્રત્યે રાગ રાખે તેવું ઇચ્છતા હોય છે. આ જરૂરી પણ છે. જો રાગ ન હોય તો બેરુખી-ઉપેક્ષા આવી જાય. આવો રાગ કલ્યાણકારી બને છે.

5. પતિ-પત્નીના સંબંધમાં પણ પરસ્પરમાં રાગ હોય તો જ સંસાર મધુર બને. જો રાગ હોય જ નહિ તો જીવન નીરસ થઈ જાય.

6. પત્નીને પતિનો અને પતિને પત્નીનો તીવ્ર ઇન્તજાર હોય તો જ મિલનમાં મધુરતા આવે. આ તીવ્રતા રાગ વિના શક્ય ન બને. એટલે રાગ જરૂરી છે.

7. રાગ-દ્વેષ, પ્રેમ વગેરે મોહમાંથી જન્મે છે. જીવન માટે મોહ પણ જરૂરી છે. હા, તેનાં કલ્યાણ-અકલ્યાણકારી રૂપ હોઈ શકે છે. જેમ કે પશુ-પક્ષીઓ વગેરે પ્રાણીમાત્રને પોતાનાં બચ્ચાં માટે મોહ હોય છે, તીવ્ર મોહના કારણે કૂતરી-વાંદરી વગેરે બચ્ચાંનું રક્ષણ કરી ઉછેરીને મોટાં કરે છે. તરતના જન્મેલા બચ્ચાને છોડીને તે જતાં નથી રહેતાં. પોતાના બચ્ચા માટે કેટલાંક પ્રાણની બાજી પણ લગાવી દે છે. જો આ મોહ ન હોત તો આવું ન કરત. આ મોહ કલ્યાણકારી છે. પણ મરી ગયેલા બચ્ચાને પણ વાંદરી છાતીએ ચોંટાડીને રાખે અને મૂકે નહિ તો તે અકલ્યાણકારી બની જાય. આવી પરિસ્થિતિમાં તે નિર્મોહી થઈ જાય તે જ કલ્યાણકારી થઈ જાય. પણ બાળક જીવતું હોય અને નિર્મોહી થઈ જાય છે તો તે કદી પણ કલ્યાણકારી ન કહેવાય.

8. રાગ જ રિફાઇન થઈને પ્રેમ થતો હોય છે. જે રાગમાંથી સ્વાર્થ, અપેક્ષાઓ વગેરે સમાપ્ત થઈ જાય અને માત્ર સમર્પણ જ રહે તે રાગને પ્રેમ કહેવાય છે.

9. કદાચ રાગ રિફાઈન થઈને પ્રેમની કક્ષાએ ન પહોંચે તોપણ લોકકલ્યાણ માટે રાગ જરૂરી હોય છે. એકબીજાના સ્વાર્થ માટે પણ પરસ્પરમાં સ્નિગ્ધ—ચીકણો સંબંધ રાખે તોપણ તે જરૂરી છે, સુખદાયી છે. બેરુખી કરતાં આવો રાગ પણ જીવન આપે છે.

10. અધર્મ, નાસ્તિકતા, કુકર્મો, વ્યસનો રાષ્ટ્રદ્રોહ વગેરે પ્રત્યે દ્વેષ રખાય તો તેથી વ્યક્તિ આ અનિષ્ટોથી બચી શકે છે. જો બચપણથી જ બાળકને માંસાહાર પ્રત્યે ઘૃણા-દ્વેષ કરાવ્યાં હશે તો તે તેનાથી બચી જશે.

11. ગીતામાં સ્થિતપ્રજ્ઞ શબ્દ વપરાયો છે. જેનો અર્થ થાય છે કે રાગ-દ્વેષ, જય-પરાજ્ય, હાનિ-લાભ વગેરેમાં જેની બુદ્ધિ સ્થિર થઈ હોય અર્થાત્ જે યથાયોગ્ય સંતુલન રાખી શકતો હોય.

12. સંતુલનનો અર્થ છે રાગ-દ્વેષાદિના વેગમાં કે પ્રવાહમાં તણાઈ ન જવું તે. પ્રવાહમાં જ જીવવાનું છે. બધા પ્રવાહમાં જ જીવે છે. જે પ્રવાહમાં તણાય છે તે પામર છે. પણ જે સંતુલન રાખીને તણાતા નથી પણ તરે છે, તે મહાપુરુષ છે. તરવું એ જ સાધના છે.

13. સંપૂર્ણ પ્રવાહનો જ ત્યાગ શક્ય જ નથી. પ્રવાહમાં બધા જીવે છે. હા, જે સ્થિતપ્રજ્ઞ છે તે તરે છે. બીજા ડૂબે છે.

14. સ્થિતપ્રજ્ઞતા અને વીતરાગતા એકસરખાં નથી. એકમાં સંતુલન કરવાનું છે. બીજામાં સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવાનો છે, જે શક્ય નથી, જરૂરી પણ નથી.

15. જે શક્ય હોય તેની જ સાધના હોય, જે શક્ય જ ન હોય તેની સાધના ન હોય. કદાચ કરે તો તેમાં નિષ્ફળતા જ મળે.

16. ભગવાન ભક્તો પ્રત્યે મીઠી નજર રાખે છે અને અસુરોનો સંહાર કરે છે. બન્નેને સરખા નથી માનતા.

17. ભક્તો પ્રત્યે અનુરાગ નથી રાખતા અને દુષ્ટો પ્રત્યે કડક નથી થતા તેવા ભગવાન તો 'મહેતો મારેય નહિ કે ભણાવેય નહિ' જેવા નિષ્ક્રિય અને નિરુપયોગી છે.

18. ઈશ્વર સર્વસમર્થ છે. તેના સામર્થ્યનો લાભ ભક્તોને મળતો જ હોય છે. એટલે તો ભક્તો તેને શરણે જાય છે. સામર્થ્ય વિનાના ભગવાનને શરણે જવાનો અર્થ જળ વિનાના તળાવમાં પાણી પીવા જેવો છે.

19. હિન્દુ પ્રજા વાડાપ્રેમી થઈ ગઈ છે તેથી ધર્મ છૂટી ગયો છે. વાડાઓ બાદબાકી કરાવે છે. બાદબાકીવાળી પ્રજા બાદ થઈ જતી હોય છે.

20. હિન્દુ પ્રજા વ્યક્તિપૂજાના રવાડે ચઢી ગઈ છે. જીવતા કે મરેલા પામર માણસોને ભગવાન તરીકે પૂજવા લાગી છે. તેથી તેના હાથમાંથી ખરો ઈશ્વર છૂટી ગયો છે. ખરો ધર્મ અને ખરો ઈશ્વર છૂટી જાય તો શું થાય? વિજય તો ન જ થાય.

*

33. કર્મવાદ

કર્મવાદનો અર્થ થાય છે : જે કર્મો કરો છો તેનાં ફળ જરૂર ભોગવવાં પડે છે. ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી.

1. આપણે સુખી-દુઃખી થઈએ છીએ તેમાં માત્ર પૂર્વજન્મનાં કર્મો જ કારણ નથી. આપણા સુખી-દુઃખી થવામાં મહત્ત્વનાં પાંચ કારણો છે. 1. ધર્મવ્યવસ્થા, 2. સમાજવ્યવસ્થા, 3. રાજ-વ્યવસ્થા, 4. પરિવારનો યોગ અને 5. પોતાની યોગ્યતા.

2. ધર્મવ્યવસ્થા સનાતન નથી હોતી. દેશકાળ પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તે બદલાતી હોય છે. ઘણી વાર સ્વાર્થી લોકો તેનો દુરુપયોગ કરે છે. જેમ કે જાતિ માત્રથી અસ્પૃશ્યતા, જન્મમાત્રથી ઊંચ-નીચના ભેદ, અમુક લોકોને ભણવાનો નિષેધ, અમુક લોકોને અમુક કર્મો કરવાનો નિષેધ વગેરે. આવી અવ્યવસ્થાથી હજારો લોકો પારાવાર દુઃખી થતાં હોય છે. આ દુઃખ પૂર્વનાં કર્મોના કારણે નહિ પણ ધાર્મિક અવ્યવસ્થાથી થયાં કહેવાય. એટલે ધર્મસુધારકો આવીને ધર્મમાં જે ખોટી વ્યવસ્થા થઈ હોય તેને સુધારતા હોય છે. પછી પ્રજા સુખી થતી હોય છે. સમય-સમય ઉપર દેશકાળ પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ધર્મવ્યવસ્થા સુધારવી જરૂરી છે. જે નથી સુધારતા તે સ્થગિત થઈ જાય છે. પછી પછાત બને છે.

3. કુરિવાજો અને કુરૂઢિઓવાળા સમાજમાં લોકો દુઃખી થતાં હોય છે. તેને સુધારવાથી તથા સમાજને હિતકારી બનાવવાથી પ્રજા સુખી થતી હોય છે. આવાં સુખો સમાજસુધારકોથી આવતાં હોય છે. જે સમાજમાં આવા સુધારકો નથી થયા તે પ્રજા દુઃખી થતી હોય છે. આવાં સુખ-દુઃખોને પૂર્વનાં કર્મો સાથે કશી લેવાદેવા નથી હોતી, જેમ કે બાલ-વિધવાનાં દુઃખો.

4. ઉત્તમ રાજવ્યવસ્થાથી પ્રજા સુખી અને જુલ્મી રાજવ્યવસ્થાથી લોકો દુઃખી થતાં હોય છે. આને રાજસુખ અથવા રાજદુઃખ કહેવાય છે. પૂર્વજન્મને કશી લેવાદેવા નથી.

5. જો તમને સારો પરિવાર, સારી પત્ની, સારો પતિ વગેરે મળ્યાં હોય તો તમે સુખી થતાં હો છો. પણ જો આ બધાં નબળાં મળ્યાં હોય તો તમે દુઃખી થતા હો છો. દુઃખ દેનાર પતિ અથવા પત્નીને બદલીને તમે દુઃખમુક્ત થઈ શકો છો. અથવા પરિવારનો જે સદસ્ય દુઃખી કરતો હોય તેનાથી છુટકારો મેળવીને તમે દુઃખમુક્ત થઈ શકો છો. પૂર્વજન્મનાં કર્મોને કશી લેવાદેવા નથી.

6. વ્યક્તિના સુખ-દુઃખમાં સૌથી વધુ મહત્ત્વનું કારણ તે પોતે છે. અર્થાત્ તેનો સ્વભાવ, પ્રકૃતિ સૌથી મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. બીજું, તેની ક્ષમતા પણ છે. બધાંમાં બધી ક્ષમતા નથી હોતી. સ્વભાવ અને ક્ષમતા સુખી-દુઃખી થવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. આ બન્ને શાથી આવે છે તે કહેવું કઠિન છે. કદાચ પૂર્વનાં કર્મે આવતાં હોય.

7. કેટલાંક દુઃખો આકસ્મિક હોય છે. સંક્રામક રોગોનું સંક્રમણ આકસ્મિક થતું હોય છે. તેમાં તમારાં પૂર્વનાં કર્મો જવાબદાર નથી હોતાં.

8. સંક્રમણથી, સાવધાની અને યોગ્ય ઉપાયો કરવાથી કે પછી સ્થાન છોડી દેવાથી બચી શકાય છે.

9. આવી જ રીતે ધરતીકંપ, સુનામી, જ્વાળામુખી, વાહન-અકસ્માતો, સામૂહિક રોગચાળો, અતિભોગ, અતિઅભોગ, રાજવિપ્લવ વગેરે અનેક કારણોથી વ્યક્તિ કે સમૂહનાં મૃત્યુ કે દુઃખી થવામાં પૂર્વનાં કર્મો કારણ નથી હોતાં. આ બધાંથી મોટા ભાગે બચી શકાય છે. યોગ્ય ઉપાયો કરવાથી નિવારી શકાય છે.

10. અતિશય ઠંડી, અતિશય ગરમી, અતિશય વૃષ્ટિ, અતિશય અવૃષ્ટિ વગેરે કુદરતી કારણોથી થનારાં સુખ-દુઃખો પૂર્વનાં કર્મોથી નથી થતાં, પ્રયત્નો કરીને આમાં ફેરફાર કરી શકાય છે. નપાણિયા સૌરાષ્ટ્ર જેવા પ્રદેશમાંથી પાણીવાળા સુરત જેવા પ્રદેશમાં આવીને વસો તો તે તમારા સુપ્રયત્નોનું પરિણામ છે. પૂર્વનાં કર્મોનું નહિ. ડેમ, ચેકડેમ, હીટર, A.C. વગેરેથી આવાં દુઃખો દૂર કરી શકાય.

11. તમારા ઘરમાં પંખો, A.C., સેન્ટ્રલ, હિટિંગ જેવી વ્યવસ્થા લાગુ છે. તેથી તમે સુખી થાવ છો તે તમારા પ્રયત્નોનું પરિણામ છે. પૂર્વનાં કર્મોનું નહિ.

12. ભારત ઉપર સેંકડો આક્રમણો થયાં તે ભારતનાં પૂર્વનાં કર્મોથી નહિ પણ ભારતની કમજોરીથી થયાં. કારણ કે પ્રજા બહુ ઓછા યોદ્ધા પેદા કરે છે. પ્રજા શસ્ત્રવિમુખ છે. તેથી આક્રાન્તા ખેંચાઈ આવે છે. શીખ-મરાઠા-રાજપૂત જેવી થોડી જાતિઓ બાદ કરો તો બાકીની પ્રજા યોદ્ધા નથી કે શસ્ત્રધારી નથી. આથી દેશ કમજોર બને છે.

13. ધર્મો પ્રજાને ઘડે છે. શીખ ધર્મ સિવાય બીજો કોઈ ધર્મ પ્રજાને શસ્ત્રધારી કે બળવાન બનાવતો નથી. ચુસ્ત અહિંસાવાદથી પ્રજા વધુ દુર્બળ થાય છે. કારણ કે તેથી શસ્ત્રવિમુખ થવાય છે.

*

34. જ્ઞાન

1. જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો સૌને સમાન અધિકાર છે.
2. વર્ણ-જાતિ-જ્ઞાતિ કે બીજા કોઈ ભેદથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિના અધિકારને રોકી શકાય નહિ.
3. સૌમાં સમાન બુદ્ધિ હોતી નથી. બુદ્ધિની ચઢ-ઊતર સર્વત્ર દેખાય છે.
4. જેમાં પ્રખર બુદ્ધિ હોય તેને પોતાની મેળે આગળ વધવા દેવો જોઈએ. તે રાષ્ટ્રનું ગૌરવ થશે.
5. જેમને બુદ્ધિ હોવા છતાં પણ રોકી રાખ્યા છે તેમને વિશેષ તકો (અનામતો) આપવી જ જોઈએ.
6. આવી અનામતો સમયમર્યાદામાં પૂરી થવી જોઈએ. અનંતકાળ સુધી ચાલુ ન રખાય.
7. જે લોકોને કોઈએ રોક્યા કે અવરોધ્યા નથી પણ પોતાની મેળે જ જે અટકી ગયા છે તેમને વિશેષ તકો ન અપાય. તે પોતાની ભૂલો સુધારે અને આગળ વધે છે. પછાતપણા માટે તેઓ પોતે જ જવાબદાર છે.
8. જે લોકો દબાયેલા કચડાયેલા ન હતા પણ સર્વોચ્ચ રાજસ્થાને બેઠા હતા તેમને વિશેષ તકો ન અપાય. તે વિશેષ તકોનો રાજકીય દુરુપયોગ જ કહેવાય.
9. બધા ધર્મોમાં આગળ-પાછળ ચાલનારા વર્ગો હોય જ છે. તેમાંથી કોઈ એકાદ ધર્મને ચૂંટીને વિશેષ તકો આપવી તે અન્યાય છે. અન્યાયથી અસંતોષ વધતો હોય છે. તેથી રાષ્ટ્ર તૂટતું હોય છે.
10. એવી વિશેષ તકો ન હોય કે જેમાં પ્રખર બુદ્ધિશાળીને કચડીને દબાવીને ઓછી બુદ્ધિવાળો કે કુબુદ્ધિવાળો આગળ વધે. આ પ્રતિભાની હત્યા જ કહેવાય.
11. પ્રતિભાનું હત્યારું રાષ્ટ્ર કદી મહાન ન થઈ શકે.
12. પ્રતિભાની પૂજા એ સર્વોચ્ચ પૂજા છે.
13. નીચે પડેલા માણસનો હાથ પકડીને ઊભો કરાય જેથી તે સૌની સાથે ચાલી શકે. ચાલવાનું તેણે પોતાને જ હોય.
14. નીચે પડેલા માણસને ઊંચકીને માથે ન બેસાડાય. પછી તો તે ચાલવાનું જ ભૂલી જશે.
15. માથે ચઢેલો માણસ સ્વસ્થ થઈ જશે તોપણ કદી તે રાજી-ખુશીથી ઊતરવાનો નથી. માથે ચઢ્યાનો આનંદ કોણ જતો કરે ?
16. પડેલાને ઉઠાડો અને ચાલતો કરો. તેથી તે સ્વાવલંબી થશે. માથે ન ચઢાવો. તેથી તમે થાકી જશો અને પેલો ચાલવાનું ભૂલી જશે.
17. બસના, ટ્રેનના, વિમાનના પ્રવાસીઓમાં જે માંદાં હોય, અપંગ હોય, દરિદ્ર હોય તેમને સારી જગ્યાએ બેસવાની સુવિધા આપો. જેથી તે સારી રીતે પ્રવાસ કરી શકે. પણ તેની હમદર્દી એવી ન હોય કે તેને ડ્રાઇવરની સીટ ઉપર બેસાડી દો. આવી હમદર્દીનું પરિણામ બસનો, ટ્રેનનો, વિમાનનો અકસ્માત થઈ શકે છે. જેમાં અનેક માણસોનું મૃત્યુ થઈ શકે છે. હા, તેમને ડ્રાઇવિંગ આવડતું હોય તો વાંધો નહિ.
18. દેશની પ્રતિભા દેશમાં જ રહે પણ તે ત્યારે જ બને કે તેના પ્રત્યે અન્યાય ન થાય. પ્રખર પ્રતિભા પ્રત્યે ઘોર અન્યાય કરવાથી તે વિદેશમાં ચાલી જશે. આથી દેશ માટે બીજું કોઈ વધુ ન નુકસાન નહિ હોય.
19. પ્રતિભા વ્યક્તિગત પણ હોય છે અને જિનેટિક પણ હોય છે. જેમ સામાન્ય કૂતરું અને પોલીસનું વિશેષ કૂતરું. બધાં કૂતરાં ટ્રેનિંગ લઈ શકતાં નથી. વિશેષ જ તે માટે યોગ્ય ગણાય છે.
20. ઉચ્ચતમ શિક્ષણ માત્ર પ્રખર મેધાવી છાત્રો માટે જ હોવું જોઈએ. તેમાં નાત-જાતનો ભેદ ન હોય. પણ પ્રખર મેધાવીપણું હોવું જરૂરી છે.
21. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે ગરીબી કે અમીરી સાધક કે બાધક નથી હોતાં. જન્મજાત પ્રતિભા જ મહત્ત્વનું કારણ હોય છે.
22. પ્રતિભા બદામ ખાવાથી કે વિશેષ ટ્યુશનો આપવાથી નથી આવતી તે જન્મજાત હોય છે.
23. સામાન્ય બુદ્ધિ પણ ઘડતરથી ખીલી ઊઠે છે. ઘડતરની સૌને જરૂર છે તથા અધિકાર છે. પણ તેની મર્યાદા હોય છે.

24. સામાન્ય બુદ્ધિનું ઘડતર કરીને તેને શેક્સપિયર, કાલિદાસ કે આઇન્સ્ટાઈન ન બનાવી શકાય. તે પ્રતિભાથી જ થવાતું હોય છે.

25. સમાન હકનો અર્થ સામાન્ય બુદ્ધિ અને પ્રખર પ્રતિભાને સમાન ગણવાનો ન હોય. તો તો ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજાં થઈ જાય. સૌ સૌની યોગ્યતા અને ક્ષમતા પ્રમાણે અધિકાર હોય.

26. માત્ર ઊંચી જ્ઞાતિઓમાં જ પ્રખર પ્રતિભા હોય છે તેવું માનવું ઠીક નથી. એકલવ્ય, કલામ વગેરે તેમાં અપવાદ છે. તથાકથિત ઊતરતી જ્ઞાતિમાં પણ પ્રખર પ્રતિભાશાળી માણસો હોય જ છે.

*

35. વિજ્ઞાન

1. વિજ્ઞાનનું મૂળ જિજ્ઞાસા અને આવશ્યકતામાં છે.
2. વર્તમાન વિજ્ઞાનની શરૂઆત પશ્ચિમમાંથી થઈ હતી. (પ્રાચીન વિજ્ઞાનની વાત નથી.)
3. વરાળથી કીટલીનું ઢાંકણ ખખડતું જોઈને વરાળયંત્ર શોધાયું.
4. યંત્રોની શોધથી ચીલાચાલુ કાર્યક્ષમતા અનેકગણી વધી ગઈ.
5. યંત્રોની શોધથી પશ્ચિમ વિશ્વ ઉપર છવાઈ ગયું. વિશ્વની સૌથી અલ્પસંખ્યક પ્રજા હોવા છતાં જોત-જોતામાં તે સૌથી સમૃદ્ધ, શક્તિશાળી બની ગઈ.
6. જે લોકો યંત્રો શોધતા ન હતા કે યંત્રોના વિરોધી હતા, તે પછાત થઈ ગયા. દરિદ્ર થયા, શક્તિહીન થયા અને ગુલામ થયા.
7. સ્ટીમ એન્જિન પછી ઓઇલ એન્જિન પણ તેમણે જ નિર્મિત કર્યું.
8. પૃથ્વીના પેટાળમાંથી ઓઇલ શોધનારા પણ એ જ હતા.
9. ઓઇલ એન્જિન પછી ઇલેક્ટ્રોનિક શોધો પણ તેમણે જ કરી.
10. જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં આ બધાં યંત્રો આજે પ્રચલિત થયાં છે. આ યંત્રો વિનાનું જીવન પછાત જીવન થઈ ગયું કહેવાય છે.
11. આ બધાં યંત્રોની શોધોથી માનવજાતને અનહદ લાભ થયો છે. હવે કારમી મજૂરી રહી નથી. યંત્રો બધું કરે છે. માણસ માત્ર બટનને દબાવે છે. અથવા નજર રાખે છે.
12. યંત્રોનો વિરોધ એ પ્રગતિનો વિરોધ છે. યંત્રવિરોધીઓ ગમે તેટલા ધમપછાડા કરે પણ તેમનું કશું ઊપજતું નથી. કારણ કે યંત્રોની સગવડો સૌને ગમે છે.
13. યંત્રોથી બેકારી સર્જાય છે. તે વાત પૂરી સાચી નથી. વિશ્વસ્પર્ધામાં જો તમે આધુનિકતમ યંત્રોનો સ્વીકાર ન કરો તો તમારા ઉદ્યોગો પડી ભાંગી શકે છે. પ્રજા પૂરેપૂરી બેકાર થઈ જાય છે.
14. વિશ્વસ્પર્ધામાંથી હટી શકાય નહિ, હટો તો આદિવાસી જેવા થઈ જાવ.
15. જ્યાં પ્રચુર યંત્રો કામ કરે છે, ત્યાં જ સમૃદ્ધ રોજીઓ હોય છે. જ્યાં યંત્રો હોતાં નથી ત્યાં માણસ સસ્તો હોય છે. માંડ પેટ ભરી શકતો હોય છે. જુઓ વનવાસી ક્ષેત્રો.
16. યંત્રો વિજ્ઞાનથી બનતાં હોય છે અને વિકસતાં હોય છે.
17. વિજ્ઞાન ઉપર પૂર્ણવિરામ મૂકી દે છે તે પછાત થઈ જાય છે.
18. રાષ્ટ્રની મહત્તાનું માપ તેના વૈજ્ઞાનિકોથી કરી શકાય.
19. વિજ્ઞાન મારક છે તો તારક પણ છે જ. તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો તારક છે નહિ તો મારક પણ થઈ શકે છે.
20. વિજ્ઞાન મહાશક્તિ છે. તે સંહારક પણ થઈ શકે છે અને ઉત્પાદક પણ થઈ શકે છે.
21. વિજ્ઞાનની ઉત્પાદકતા આપે તે ધર્મ કહેવાય.
22. વિજ્ઞાનની સંહારકતા આપે તે અધર્મ કહેવાય.
23. વિજ્ઞાનનો ત્યાગ કરવાથી સંહારકતાથી બચી શકાતું નથી. આવા વિજ્ઞાન-ત્યાગીઓ સંહારકતાનું પહેલું નિશાન બનતા હોય છે. તેમની દુર્બળતા દુશ્મનોને આમંત્રે છે.
24. સંહારકતાને સંહારક્ષમતાથી રોકી શકાય છે. આવી ક્ષમતા જ ન હોય તેવા લોકોના ઉપદેશોથી સંહાર અટકતો નથી.
25. વિજ્ઞાન વરદાન છે. અભિશાપ નથી, કદાચ કોઈ હાનિ થઈ હોય કે થતી હોય તો તેને વિજ્ઞાનથી જ દૂર કરી શકાય. વિજ્ઞાનનો અવરોધ કરીને નહિ.
26. વિજ્ઞાન અને યંત્રોનો વિરોધ જીવનને અવરોધનારું તત્ત્વ બની શકે છે. કયાં યંત્રોનો વિરોધ કરશો? ગણાવો.

27. વૈજ્ઞાનિકો પેદા કરવા એ સૌથી ઉત્તમ સિદ્ધિ કહેવાય.

28. અતિધાર્મિક, ગ્રંથબદ્ધ, વ્યક્તિબદ્ધ ધર્મો કે સમાજો, વૈજ્ઞાનિકો ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. તેથી પછાત બને છે.

29. પ્રતિભાની હત્યા કરનારા પણ વૈજ્ઞાનિકો ઉત્પન્ન કરતા નથી. તેમની પ્રતિભા કાં તો અકાળે મરી જાય છે. કાં પછી વિદેશોમાં ચાલી જાય છે.

30. વીણી-વીણીને પ્રતિભાને શોધવી તથા પૂજવી જોઈએ. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રના પ્રત્યેક શિખર ઉપર પ્રતિભાને સ્થપાય. જડતાને નહિ.

31. વિજ્ઞાનવિરોધી દર્શનો, વિચારો, જીવનપદ્ધતિ, કોઈ પણ રાષ્ટ્રને સમર્થ થવા દેતાં નથી. તેથી તેમનો ત્યાગ કરવો જરૂરી છે.

32. સામર્થ્ય વિનાનું રાષ્ટ્ર આપોઆપ દુર્બળ થઈ જતું હોય છે.

33. સામર્થ્ય વિનાની પ્રજા આધ્યાત્મિકતાનો દાવો ન કરી શકે. કદાચ કરે તો તે આધ્યાત્મિકતા સાચી ન હોય. કાલ્પનિક જ હોય.

34. વિજ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિક શોધોમાં રોકાયેલા યુવાનો સાચા તપસ્વીઓ છે. તેમની તપસ્યાનું ફળ આ લોકમાં સૌને અહીં જ મળે છે. કોરી ધાર્મિક તપસ્યા કદાચ પરલોકમાં ફળ આપે. અહીં નહિ.

35. અતિધર્માંધ વિજ્ઞાનવિરોધી થઈ જતા હોય છે. કારણ કે તે વૈજ્ઞાનિક સત્યોને સહી શકતા નથી.

36. મારી દૃષ્ટિએ વિજ્ઞાનથી ભૌતિક સુખો તો પામી જ શકાય છે. પણ સાથેસાથે ઈશ્વરની સમીપમાં પણ જઈ શકાય છે. બે સત્યોને પરસ્પરમાં વિરોધ ન હોય.

*

36. જગત વાસ્તવિક છે

1. જગત સત્ય છે. મિથ્યા નથી. તે પરમેશ્વરની કૃતિ હોવાથી તેને મિથ્યા કહેવાય નહિ. મિથ્યા કહેવાથી મિથ્યા થઈ જતું નથી. મિથ્યા કહેવાથી જીવનનો કોઈ પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી.

2. જગત, સત્ય, શિવ, સુન્દરમ્ પણ છે.

3. જગત માત્ર દુઃખમય નથી પણ સુખમય પણ છે.

4. એકલું સુખ કે એકલું દુઃખ ક્યાંય હોતું જ નથી. જ્યાં હોય ત્યાં આ બન્ને સાથે જ હોય. માત્ર ઓછાં-વધારે હોય પણ સાથે જ હોય.

5. જગત અને સંસાર એક જ છે. સંસાર અસાર પણ છે અને સારવાળો પણ છે.

6. અસાર એ અર્થમાં કે જો તમને બધાં સ્વાર્થી જ માણસો મળ્યાં હોય તો તેમના માટે કરેલું બધું તપ પરિણામશૂન્ય થઈ જાય છે.

7. સારમય એટલા માટે કે સંસારમાં જ પ્રભુભક્તિ, માનવસેવા, રાષ્ટ્રસેવા, લોકકલ્યાણ, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગેરે બધું જ આ સંસારમાં થઈ શકે છે. બીજે ક્યાંય નહિ.

8. અપેક્ષા વિનાનો માણસ લોકહિતમાં જીવન જીવે તો તેના માટે ચારે તરફ સાર જ સાર છે.

9. અપેક્ષાવાળો અને માત્ર સ્વહિત માટે જ જીવનારા માટે આ સંસાર અસાર થઈ જતો હોય છે. કારણ કે તેનું કોઈ સગું થતું નથી. કારણ કે તે કોઈનો થયો નથી.

10. ઘર છોડી શકાય, પત્ની-પરિવાર છોડી શકાય પણ સંસાર છોડી શકાતો નથી. ગૃહત્યાગીઓ અને પત્નીત્યાગીઓને પણ ન ઇચ્છવા છતાં સંસાર રચાઈ જાય છે. આ માનવપ્રકૃતિ છે. તે સંસાર વિના રહી શકતો નથી.

11. ડૂબવાની અને તરવાની બન્ને જગ્યા સંસાર જ છે. જે તરે છે તે ધન્ય છે. જે ડૂબે છે તે ઘૃણાને પાત્ર નહિ પણ દયાને પાત્ર છે. કારણ કે બધા ડૂબી રહ્યા છે.

12. સંસારત્યાગી કરતાં કુકર્મત્યાગી વધુ મહાન છે.

13. સંસારત્યાગીને પણ જે કુકર્મ ત્યાગી શકતો નથી તેનો ત્યાગ વ્યર્થ છે.

14. લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરીને પણ લક્ષ્મીનો સંગ્રહ કરવો કે લક્ષ્મી માટે ફંડફાળા કરવા તે પાખંડ છે. તે ત્યાગ ભ્રમ છે. જેમાં લોકો છેતરાય છે.

15. જગત્ મિથ્યાની સતત રટ લગાવનારા, ભવ્ય આશ્રમો, મઠો બાંધે અને વૈભવ ભોગવે તો પેલી રટ સાથે મેળ ખાતો નથી.

16. સંસારમાં રહેવું એ પાપ નથી. બીજે જાય તો ક્યાં જાય? બધે જ સંસાર છે.

17. સંસારમાં રહીને પ્રભુભજન જનસેવા, રાષ્ટ્રસેવા વગેરે થઈ શકે છે. તે જરૂર કરવાં.

18. કેટલાક સંસારને વળગે છે. તો કેટલાકને સંસાર વળગે છે. સંસારથી છૂટવા કરતાં સંસારનો સદુપયોગ કરવો હિતાવહ છે.

19. સંસારમાં સોએ સો ટકા કોઈ સુખી નથી હોતો. કેટલાંક સુખો હોય તો કેટલાંક દુઃખો પણ હોય છે.

20. આધ્યાત્મિક સુખ જેવું કોઈ સુખ હોતું નથી. આધ્યાત્મિકતા તો અવસ્થા છે. જે સુખ-દુઃખમાં જીવનનું બૅલેન્સ રાખે છે.

21. ખરાં સુખો તો ભૌતિક સગવડોમાં, સાંસારિક અનુકૂળ સંબંધોમાં, આર્થિક, રાજકીય, શારીરિક અને માનસિક અનુકૂળતામાં રહ્યાં છે. પ્રભુભજન અને સાચી સમજણમાં પણ અદ્ભુત સુખ રહે છે.

22. આ બધાંની ઉપેક્ષા ન કરાય, યથાસંભવ પ્રાપ્ત કરાય અને ભોગવાય.

23. અતિભોગવાદ જેવો જ અતિ-અભોગવાદ પણ હાનિકારક છે. જીવન તો મધ્યમાં છે. ન અતિભોગ ન અતિઅભોગ. વચ્ચે યથાયોગ્ય સંયમમાં જીવન છે.

*

37. દર્શનો

1. દર્શનોના ત્રણ માર્ગો છે. 1. જિજીવિષુ, 2. વિજિગીષુ અને 3. મુમૂર્ષુ.

2. સારી રીતે જીવવાના વિચારો આપે તે જિજીવિષુ દર્શન હોય છે.

3. વિજય ઉપર વિજય કરવાની પ્રેરણા અને વિચારો આપે તે વિજિગીષુ દર્શન હોય છે.

4. સતત મૃત્યુનો જ ભય બતાવીને મરી જવાના વિચારો આપે તે મુમૂર્ષુ દર્શન કહેવાય.

5. જ્યાં સુધી હિન્દુપ્રજા ઉપર ઋષિચિંતનનો પ્રભાવ હતો ત્યાં સુધી તે જિજીવિષુ અથવા વિજિગીષુ રહી.

6. ઋષિચિંતનની જગ્યાએ શ્રમણચિંતન આવ્યું એટલે મુમૂર્ષુવાદ વધ્યો.

7. તેની અસર હિન્દુ આચાર્યો, સાધુસંતો વગેરે બધા ઉપર પડી. એટલે હિન્દુઓ પણ મુમૂર્ષુવાદી બન્યા.

8. મુમૂર્ષુવાદ આવતાં જ મહત્ત્વાકાંક્ષા, સાહસ-શૌર્ય, આક્રમણ, પ્રત્યાક્રમણ, સુખસમૃદ્ધિનું લક્ષ્ય રાજસત્તા વગેરે કાં તો સમાપ્ત થઈ ગયાં કાં પછી મંદ થઈ ગયાં જેના કારણે હિન્દુપ્રજા પોચી પ્રજા થઈ ગઈ, પછાત થઈ ગઈ.

9. મુમૂર્ષુવાદનાં થોડાં લક્ષણો જોઈએ.

10. વારંવાર : કાલ મરી જવાનું છે. કાંઈ સાથે આવવાનું નથી. બધું અહીંનું અહીં રહી જશે, આવો ઉપદેશ આપીને લોકોને મૃત્યુનો ભય બતાવવો અને જીવન પ્રત્યે વૈરાગ્ય જગાડવો. આથી સાધુ-સંતો તો કરી શકાય પણ યોદ્ધાઓ, સેનાપતિઓ, વૈજ્ઞાનિકો વગેરે ન બનાવી શકાય.

11. બધું નશ્વર છે, ક્ષણભંગુર છે, આજ છે ને કાલે નથી. અનિત્ય છે. તેની પાછળ ન પડો. તેમાં સુખ નથી. સુખ તો નિત્ય શુદ્ધ બુદ્ધ આત્મામાં છે. તેને જાણો અને પામો. બસ.

12. બધું નશ્વર, ક્ષણભંગુર, અનિત્ય છે તે જ સારું છે. જો બધું નિત્ય શાશ્વત થઈ જાય તો સંસાર દુઃખી થઈ જાય. જરા વિચારો કે ભોજ્ય પદાર્થો નિત્ય થઈ ગયા. હવે ચવાશે નહિ, પચશે નહિ, રક્તાદિ પરિણામ નહિ આવે. શું થશે? દૂધપાક વગેરે ભોજનપદાર્થોને ટગર-ટગર જોયા કરશો. તેમને ભોગવી નહિ શકો, કારણ કે તે નિત્ય થઈ ગયા છે.

13. શરીર એક નરક છે. મળ-મૂત્ર, કફ-થૂંક, રક્ત, માંસ, હાડકાં વગેરેનો ઉકરડો છે. હું શરીર નથી. શરીરનું આકર્ષણ ન હોય. જેમ ઉકરડાથી લોકો દૂર ભાગે છે તેમ શરીરના ભોગોથી દૂર ભાગો.

14. શરીર નરક નહિ, સ્વર્ગ પણ છે. મળ-મૂત્ર જરૂરી છે. હિતાવહ છે. માનો કે તમે આરોગેલાં અન્નપાણી મળ-મૂત્ર ન થાય અને એવાં ને એવાં પેટમાં પડ્યાં રહે તો શું થાય? ખરેખર તો ત્યારે શરીર નરક બની જાય. માત્ર શરીર જ નહિ જીવન પણ નરક બની જાય. ખાધેલું પચે છે એટલે તો જીવન મળે છે. એટલે તો શક્તિ મળે છે. જેની જેટલી પાચનશક્તિ વધારે તે તેટલો જ વધુ સુખી થતો હોય છે.

15. મળ-મૂત્ર તો સૌથી ઉત્તમ ખાતર છે. તેનાથી અન્નાદિની વૃદ્ધિ થાય છે. ગૅસ થાય છે. સકારાત્મક દૃષ્ટિથી ઉપયોગ કરો તો જીવન ધન્યધન્ય થઈ જાય. મૂત્ર તો મહા ઔષધ છે. એન્ટિસૅપ્ટિક છે. ઘણા રોગો મટાડે છે. તેને નરક ન કહો.

16. કફ, લીંટ, થૂંક, રક્ત, માંસ વગેરે તત્ત્વો પણ જીવન માટે જરૂરી છે. લીંટથી નાક સ્મૂધ રહે છે. સુકાયેલું નાક (લીંટ વિનાનું) મહા મહા દુઃખદાયી થઈ જાય છે. થૂંકથી મોઢું લીલું રહે છે. થૂંક ન હોય તો મોઢું ગળું સુકાઈ જાય, માણસ મરી જાય. થૂંક મહાઔષધિ છે. એન્ટિસૅપ્ટિક છે. કૂતરું વગેરે થૂંકના દ્વારા ઘાને રુઝવી નાખે છે. થૂંક—લાળ ખોરાક પચાવે છે. રસો ઉત્પન્ન કરે છે. સ્વાદ આપે છે. એટલે તે અમૃત પણ છે.

રક્ત જ જીવન છે. રક્ત ન હોય તો જીવન જ ન રહે. આવી રીતે માંસ-મજ્જા-હાડકાં વગેરે યથાયોગ્ય ઉત્તમ જ છે. તેનાથી જીવન છે. તેના પ્રત્યે ઘૃણા કરનારા જીવન પ્રત્યે ઘૃણા કરે છે. આ બધાં યથાયોગ્ય હોય તો ઉત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. ઉત્તમ આરોગ્ય જ સ્વર્ગ છે. જેની પાસે તે નથી તે નરક ભોગવે છે.

17. જગત મિથ્યા છે. સ્વપ્નના પદાર્થોની માફક માત્ર દેખાય જ છે. તેની ખરેખર પોતાની સત્તા જ નથી. પ્રતિભાસિત માત્ર છે. જેમ

રજ્જુમાં સર્પ દેખાય છે તેમ. આવા મિથ્યા જગત પાછળ ન પડાય. માયાનો પ્રપંચ હોવાથી તેનાથી દૂર રહેવું જ સારું. આવું કેટલાક કહે છે.

18. જગત મિથ્યા નથી. તે સ્વપ્નના પદાર્થો જેવું કે રજ્જુમાં સર્પ જેવું પણ નથી. તેની પોતાની સત્તા છે જ. તેથી તે વાસ્તવિક છે. તે સુખ-દુ:ખનું કેન્દ્ર છે. તેથી ભાગવાની જરૂર નથી. ભાગવા માગે તોપણ ભગાતું નથી. એક જગતથી ભાગેલો માણસ ફરી પાછો બીજા જગતને વળગતો હોય છે. આ પલાયનવાદી દર્શન લોકોને જગતથી ભગાડે છે. જેથી જગતના પ્રશ્નોથી પણ ભગાડે છે.

19. સંસાર અસાર છે. કોઈ સાર જ નથી. કોઈ કોઈનું નથી. બધાં સ્વાર્થનાં જ સગાં છે. પાણી વલોવવાથી માખણ ન નીકળે, રેતમાંથી તેલ ન નીકળે. માટે પાણી વલોવવાનું બંધ કરો. સાર તો માત્ર હરિનામમાં જ છે. પ્રભુ ભજો. તૈલધારવત્ હરિસ્મરો અસાર સંસારને લાત મારો.

20. સંસાર અસાર છે તે વાત અડધી સાચી છે. સંસાર સારરૂપ પણ છે. આ સંસારમાં જભક્તિ થાય છે. દાન-પુણ્ય-પરમાર્થ થાય છે. લોકોને સુખી કરાય છે. એકબીજાથી પ્રેમ કરાય છે. એકબીજા માટે જીવન ન્યોછાવર કરી શકાય છે. રાષ્ટ્ર માટે, વિશ્વ માટે, જીવજંતુ માટે સમર્પણ કરી શકાય છે. આ લોક અને પરલોક બન્ને આ સંસારમાં જ સુધારી શકાય છે. સંસારમાં ઘણાં સુખો છે જે પામી શકાય છે. આ સંસાર અસાર જ છે તેવું માનીને સંસાર છોડીને અંતે તો સંસારમાં જ રહેવું પડે છે અને સંસારની ગુલામી સ્વીકારવી પડે છે. તૈલધારવત્ બધાભક્તિ ન કરી શકે. તેવીભક્તિ કરવા માટે પણ યોગક્ષેમ તો જોઈએ જ. તેટલું મેળવવા માટે પણ પુરુષાર્થ તો કરવો જ પડે. ન કરો તો પરાશ્રિત થઈ જાવ. આવી રીતે લોકોને અસારતાનો બોધ આપીને સાધુ બનાવવા લોકો લાગી જાય છે. પણ કર્મઠ બનો, પુરુષાર્થી બનો, બળવાન બનો, યોદ્ધા બનો, સેનાપતિ બનો, વૈજ્ઞાનિક બનો, સાહસિક બનો તેવો ઉપદેશ નથી અપાતો. તેથી દર્શનના દ્વારા લોકોને દુર્બળ બનાવાય છે.

21. કેટલાંક દર્શનો લોકોને સમજાવે છે કે જે થાય છે તે બધું નક્કી જ હોય છે. નિયતિ પ્રમાણે જ પૂરું બ્રહ્માંડ કાર્ય કરે છે. એક તણખલું પણ નિયતિ વિના આઘુંપાછું થતું નથી.

22. આવા નિયતિવાદી દર્શનથી પુરુષાર્થને ધક્કો વાગે છે. લોકો પુરુષાર્થ નથી કરતા. પરિણામે પછાત ગરીબ ગુલામ થઈ જાય છે. મારી દૃષ્ટિએ આવું કશું જ નિયત નથી હોતું. આયુષ્ય વધારી શકાય છે. ઘટાડી શકાય છે. આરોગ્ય સુધારી શકાય છે. બગાડી શકાય છે. પ્રજાને દરિદ્ર બનાવી શકાય છે અને સમૃદ્ધ પણ બનાવી શકાય છે. આવું ઘણુંબધું લોકો કરી શકે છે. જેમણે કર્યું તે આગળ વધ્યા, જેમણે ન કર્યું તે પછાત થયા.

23. કેટલાંક દર્શનો એવું સમજાવે છે કે સંસાર એક ડ્રામા છે. નાટક છે. પહેલેથી ગોઠવેલું છે. તે પ્રમાણે જ બધું ચાલ્યા કરે છે. તેમાં કશો ફેરફાર ન થઈ શકે. પાંચ હજાર વર્ષની આ ફિલ્મ પટ્ટી ફરી પાછી હતી તેવી ને તેવી પુનરાવૂર્તિત થયા કરે છે. બસ ડ્રામા છે, માત્ર ડ્રામા.

24. જો આ વાત સાચી હોય તો નવું કશું કરવાનું રહેતું નથી. તો તો પછી ફિલ્મની પટ્ટીને જોતા જ રહેવાનું થયું. આ રીતે પણ પુરુષાર્થ, સાહસ, મહત્ત્વાકાંક્ષા વગેરે મંદ પડી જાય છે. સમાપ્ત થઈ જાય છે. પ્રજા પછાત થઈને દરિદ્ર - ગુલામ થઈ જાય છે. તાત્ત્વિક રીતે જોઈએ તોપણ આ વાત સાચી નથી. જે જૂનાં ખોદકામ થયાં છે તેમાંથી ટી.વી. વીડિયો, રેલવે, મોટર, કમ્પ્યુટર, વિમાન વગેરેના ટુકડા નીકળ્યા નથી. માત્ર માટીનાં સામાન્ય ઠીકરાં જ નીકળ્યાં છે. જે આજે છે તે બધું જો પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં પણ હોત તો તેના ટુકડા વગેરે નીકળ્યા હોત. આ બધું વિજ્ઞાનની નવીનવી શોધોથી થયું છે. જેણે આવી શોધો કરી છે. તે પ્રજા આગળ છે. ડ્રામાવાળી પછાત થઈ ગઈ છે. કારણ કે તેને તેવી પ્રેરણા જ નથી. જે પાંચ વર્ષની બાળકી સાથે બળાત્કાર થાય છે તે દર પાંચ હજાર વર્ષે પુનરાવૂર્તિત થવાનો હોય તો બાળકીનો કે બળાત્કારીઓનો શો દોષ? આ બધું તો નક્કી જ હતું. ડ્રામા હતો. આ રીતે પ્રજાને રાષ્ટ્રને સુખી - સમૃદ્ધ ન કરી શકાય.

25. આવાં અનેક નકારવાદી દર્શનોએ પ્રજાને પુરુષાર્થહીન, કર્મઠતાહીન, સાહસહીન, મહત્ત્વાકાંક્ષાહીન થવાની પ્રેરણા આપી છે. આપી રહ્યાં છે. તેથી પ્રજા નમાલી અને પછાત બની છે. દર્શન પ્રજાજીવનમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે. તે જ જો ઊંધો માર્ગ બતાવે તો પ્રજાનું કલ્યાણ ન થઈ શકે.

26. 'હું આત્મા છું' એવું બોલબોલ કરવાથી કોઈ પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી. આવું બોલવાની જરૂર જ નથી. 'હું આત્માનો બાપ છું' એવું

બોલવાથી કાંઈ બાપ થઈ જવાતું નથી. તેવી રીતે આત્મા છું તેમ કહેવાથી દેહ અને સંસારની અસરો મટી જતી નથી. કોરો આત્મવાદ વાંઝિયો છે. પ્રશ્નો ન ઉકેલે તેને વાંઝિયો કહેવાય.

27. આવાં અનેક દર્શનોથી ભારતીય પ્રજાના આચાર-વિચાર ઘડાયા છે. જેથી મહેચ્છા, મહત્ત્વાકાંક્ષા આક્રમણ કે પ્રત્યાક્રમણની પ્રેરણા થતી નથી. ખરો રોગ અહીં જ છે.

*

38. ઉપાસના

1. જે જે ક્રિયાઓ ઈશ્વરની સમીપમાં લઈ જાય તે બધી ઉપાસના છે.

2. શારીરિક, માનસિક, વાચિક, બૌદ્ધિક રીતે ઉપાસના કરી શકાય છે.

3. ઉપાસના અવશ્ય કરવી જોઈએ. તેનાથી વધુ બીજું કોઈ કલ્યાણકારી કર્મ નથી.

4. સાચી ઉપાસના લાંબો સમય કરવાથી ઘણી યોગ્ય ઇચ્છાઓ પૂરી થાય છે. ઉપાસના કલ્પતરુ છે.

5. ઉપાસનાનો મૂલ આધાર શ્રદ્ધા છે. શ્રદ્ધા તૂટે તેવો સંગ ન કરવો. શ્રદ્ધા વધે તેવો સંગ કરવો.

6. ઉપાસના ચમત્કારો માટે નથી, ચમત્કારદર્શીઓથી દૂર રહેવું.

7. ઉપાસનાથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પણ થાય છે.

8. ઉપાસનાથી સાચી શાંતિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

9. ઉપાસનાથી જીવન ધન્ય-ધન્ય થઈ જાય છે.

10. ગરીબ-દુઃખી માણસે નિરાશ થયા વિના ઉપાસના જરૂર કરવી.

11. આર્ત, અર્થી, જિજ્ઞાસુ અને જ્ઞાની એ ચાર ભેદથી ઉપાસકો બતાવાયા છે, જ્ઞાની (નિષ્કામી) ઉપાસક સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

12. ઉપાસના બને તેટલી એકાંતમાં કરવી. પણ નામજાપ તો જાહેરમાં પણ કરવા, હા, પ્રદર્શનની લાલસા વિના.

13. ઓછામાં ઓછી સામગ્રીથી ઉપાસના કરવી. બને તો કશી જ સામગ્રી વિના ઉપાસના કરવી.

14. મંત્ર કે દેવ બદલ બદલ ન કરવો. દેવ કે મંત્ર મહાન નથી શ્રદ્ધા મહાન છે.

15. કોઈપણ એક મંત્ર અને પ્રિયદેવ સ્વીકારી લેવો. બધા જ દેવો એક ઈશ્વરનું જ પ્રતીક છે. ભેદ ન કરવો. ભેદ કરાવનારાથી દૂર રહેવું.

16. ઉપાસના કરવી પણ કર્મકાંડ ઓછું કરવું. ઈશ્વરમાં સીધેસીધું મન ન લાગે તોપણ જાપ કરવા.

17. સામગ્રીથી પણ ઉપાસના થાય પણ તે ખર્ચાળ ઉપાસના છે.

18. સાકાર અથવા નિરાકાર કોઈ પણ પ્રકાર સ્વીકારી શકાય છે. પણ એકનો સ્વીકાર કરીને બીજાનો વિરોધ ન કરવો. સહિષ્ણુ થવું.

19. સવારે-સાંજે પ્રાર્થના જરૂર કરવી.

20. બને તો સમૂહપ્રાર્થના કરવી. પૂરા પરિવારને સાથે રાખવો. તેથી સંસ્કાર પડે છે.

21. પ્રાચીનકાળમાં લોકો સંધ્યા કરતા. પછી મૂર્તિપૂજા આવી એટલે આરતી પૂજા થવા લાગી. સંધ્યાની જગ્યાએ લોકો દેવદર્શન કરવા મંદિરે જવા લાગ્યા.

22. મંદિરે જરૂર જવું. અત્યંત શ્રદ્ધા અને નમ્રતાથી દર્શન કરવાં. પ્રતિમામાં પરમેશ્વરની અનુભૂતિ કરવી.

23. મંદિરને દુકાન ન બનાવવી. જે મંદિરોને કોમર્શિયલરૂપ અપાયું હોય ત્યાં ન જવું. તેને પ્રોત્સાહન ન આપવું.

24. મંદિરને દુકાન બનાવનારા મહાત્મા નથી હોતા. વ્યાપારી હોય છે.

25. મંદિરમાં કક્ષા ન પાડવી. સૌ સમાન છે.

26. ગરીબ અને શ્રીમંતોમાં ભેદ કરનારા, દક્ષિણાલોભી પૂજારીઓને પ્રોત્સાહન ન આપવું.

27. મંદિર વિના ઘરે કે જંગલમાં પણ ઉપાસના થઈ શકે છે. જ્યાં મન લાગે તે મંદિર જ છે.

28. સ્નાન કરીને, સ્વચ્છ થઈને જ મંદિરે જવું. બાહ્ય પવિત્રતા પણ જરૂરી છે.

29. કદાચ સ્નાનાદિની સગવડ ન હોય તો સ્નાન વિના પણ મંદિરે જઈ શકાય છે. પણ દૂરથી દર્શન કરવાં. બીજા દર્શનાર્થીઓને તકલીફ ન થાય.

30. ઈશ્વરને સૂતક લાગતું નથી. ઉપાસના રોકવી નહિ.

31. રજસ્વલા સ્ત્રીએ પણ ઉપાસના કરવી. મંત્ર અભડાતો નથી. પણ લોકોની રુચિનું ધ્યાન રાખીને દૂરથી દર્શન કરવાં.

32. રજસ્વલાપણું કુદરતી પ્રક્રિયા છે. કલ્યાણકારી છે. વંશ-વારસા માટે જરૂરી છે. તેનાથી ઘૃણા ન કરવી. અભડાવું નહિ. હા, સ્વચ્છતા જરૂર રાખવી.

33. ઉપાસકે ખોટી અને વ્યર્થની ચર્ચા ન કરવી.

34. વિશ્વનાં, જીવનનાં અને ઈશ્વરનાં બધાં રહસ્યો આપણે જાણી શકતા નથી. તેની માયા અપરંપાર છે. જાણકારીનો ગર્વ ન કરવો. હાથ જોડીને રહેવું.

35. જે સંપ્રદાયમુક્ત—વાડાબંધીથી મુક્ત હોય તેવા વિશાળ વલણવાળા સંતનો સત્સંગ કરવો. વાડામાં પડવું નહિ.

36. ઉપાસકે દયાળુ અને પરમાર્થી થવું. બને તો દીન-દુઃખિયાની સેવા કરવી.

37. પોતાના ઇષ્ટદેવને મક્કમતાથી પકડવા પણ બાકીના સૌને પગે લાગવું. વિરોધ ન કરવો. હું જ સાચો છું તેવો અભિનિવેશ ન કરવો. તું પણ સાચો છે તેવી ઉદારતા બતાવવી.

38. બધું ઈશ્વરનું નિર્માણ છે. તે સહેતુક છે. વ્યર્થ નથી. તેનો હેતુ ન સમજાય તોપણ તેનો તિરસ્કાર ન કરવો.

*

39. દેહાત્મવાદ

1. કોરા આત્મવાદી ન બનો, તેમજ કોરા દેહવાદી પણ ન બનો, પણ ઉભયવાદી (દેહાત્માવાદી) બનો.
2. આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, કદાચ હોય, કદાચ ન પણ હોય, પણ દેહ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અનુભવાય છે. તેની ઉપેક્ષા ન કરાય.
3. દેહ, આત્માનું મંદિર છે. ભગવાનનું પણ ધામ છે. તેને નરકની ઉપમા ન આપો.
4. દેહ, સુંદર, સ્વસ્થ અને મજબૂત હોય તો તે અડધું સુખ તમારા હાથમાં છે.
5. અનાવશ્યક દેહદમન ન કરો. વગર જોતી દેહપીડા દેવાથી તપસ્યા ન થાય. આ અનાડીપણું કહેવાય.
6. દેહને વધુ પડતાં લાડ ન લડાવો તેમ જ દેહ પ્રત્યે વધુ પડતી ક્રૂરતા પણ ન કરો. લાડ લડાવવાથી દેહમાં ખડતલપણું નહિ આવે. અને ક્રૂરતાથી દેહદ્રોહી થઈ જશો. યથાયોગ્ય કરો.
7. હું માત્ર આત્મા જ નથી. આ દેહ પણ મારો જ છે. તેના દ્વારા જ સુખ-દુઃખાદિ ભોગવાય છે.
8. દેહાધ્યાસ જરૂરી છે. કારણ કે કુદરતી છે. 'આ શરીર' એમ બોલવાથી દેહાધ્યાસ છૂટતો નથી. આ પોપટરટ માત્ર છે. દેહાધ્યાસ છોડવાની જરૂર પણ નથી. દેહને સત્કર્મોમાં જોતરવાની જરૂર છે.
9. 'આ શરીર' 'આ શરીર' એવું વારંવાર બોલનાર એક મહિલા પાસે એક કામભોગી માણસે 'આ શરીર' માગ્યું તો લાલઘૂમ થઈ ગઈ. પેલા કામભોગી માણસે કહ્યું કે 'આ શરીર'ને અને તમારે કશી લેવા દેવા નથી તો મને મારું કામ કરવા દો. તરત જ દેહાધ્યાસ પાછો ચઢી ગયો. આવું ન કરો. સમજ્યા વિનાનો બકવાદ બંધ થઈ ગયો.
10. દેહના દ્વારા ધર્માચરણ કરવું, કર્તવ્યપરાયણ થવું, સુખ-દુઃખ ભોગવવાં, અને સેવા-શુશ્રૂષા કરવી વગેરે થતું હોય છે. આ તો કુદરતનું આપેલું કલ્પવૃક્ષ છે. તેની નિંદા ન કરો.
11. દેહના બે દુશ્મનો છે : 1. અતિભોગ અને 2. અતિનિગ્રહ. (અતિનિગ્રહ એટલે ભોગોનો સર્વથા ત્યાગ)
12. માપસરના ભોગો, દેહ અને આત્મા માટે પણ ઔષધ અને અમૃત છે.
12. માપસરનો ભોગી આરોગ્યવાન અને દીર્ઘજીવી હોય છે.
13. અતિનિગ્રહી તેજોહીન અને અલ્પજીવી હોય છે.
14. શરીરને હાડકાંનો માળો બનાવી દેવો એ તપસ્યાનું પરિણામ નથી પણ અનાડીપણાનું પરિણામ છે. કાં રોગોનું પરિણામ છે.
15. માપસરના ભોગો ભોગવનાર સંયમી પુરુષનું શરીર આરોગ્ય-વાન, તેજસ્વી, બળવાન, બુદ્ધિમાન અને દીર્ઘજીવી હોય છે.
16. દેહસૌંદર્ય માતા-પિતાથી મળતું હોય છે.
17. દેહનું આરોગ્ય પણ માતા-પિતા અને પોતાની સાચી જીવન-પ્રક્રિયાથી મળતું હોય છે. ગયા જન્મનાં કર્મોથી નહિ.
18. મૃત્યુનો સમય નક્કી નથી એટલે લાંબું જીવી શકાય છે. અકસ્માતોને રોકી શકાય છે. રોગોથી બચી શકાય છે.
19. આત્મસુખ કરતાં પણ શરીરસુખ વધુ મહત્ત્વનું છે. યોગ્ય આહાર-વિહારના દ્વારા શરીરને સુખી કરી શકાય છે.
20. યોગ્ય આહાર-વિહાર વિનાનું શરીર, માત્ર આત્માથી લાંબો સમય સુખી થતું નથી.
21. શરીર, હાડ-માંસ, ચામ વગેરેથી દુર્ગંધ મારતું નરક જ નથી પણ જો પૂરેપૂરું આરોગ્ય સચવાયું હોય તો સુગંધવાળું સ્વર્ગ પણ છે. નાના ધાવણા બાળકના શરીરમાંથી જે સુગંધ આવે છે તેવી સુગંધ હજી સુધી કોઈ ફેક્ટરી બનાવી શકી નથી. તેથી તો લોકો તેને છોડતાં નથી. સૂંઘે છે. દબાવે છે. અરે નાનાં કુરકુરિયાં પણ રમાડવાં ગમે છે. આ કુદરતી લાવણ્ય છે. શરીર-દ્રોહી ન બનો. શરીરમોહી પણ ન બનો. જીવનમધ્યમાં વાસ્તવિકતામાં છે.

*

40. ધર્માંતર

1. આચાર અને વિચાર દ્વારા ધર્મ એક વ્યવસ્થા આપે છે.

2. જ્યારે આચાર-વિચાર બન્નેથી ઘોર અસંતોષ થાય ત્યારે વ્યક્તિ ઇચ્છે તો ધર્મ બદલી શકે છે. કારણ કે ધર્મવ્યવસ્થાથી તે સુખી-દુઃખી થતો હોય છે.

3. આવું ધર્માંતરણ સ્વૈચ્છિક અને સમજપૂર્વકનું હોવું જોઈએ.

4. ધર્માંતરણ જો માત્ર વ્યક્તિનો જ પ્રશ્ન હોય ત્યાં સુધી તેની છૂટ હોવી જોઈએ. પણ જ્યારે સમૂહના સમૂહો ધર્માંતરણ કરે ત્યારે છૂટ અપાય નહિ.

5. ધર્માંતરણથી રાષ્ટ્રની એકતા-અખંડિતતા જોખમાતી હોય તો ધર્માંતરણની છૂટ અપાય નહિ.

6. ભારતમાં વર્ષોથી—સદીઓથી ધર્માંતરણ ચાલી રહ્યું છે.

7. મુસ્લિમોના આગમન પહેલાં જે જે વિદેશી રાજાઓ અને પ્રજાઓ આવ્યાં તેણે કોઈનું પણ કશું ધર્માંતરણ ન કર્યું. તે પોતે ચાલુ પ્રવાહમાં ભળી ગયા. જેથી રાષ્ટ્રીય એકતા દૃઢ થઈ.

8. ધર્માંતરણ મુસ્લિમોના આગમન પછી વધ્યું. કારણ કે તેમનો એક મહત્ત્વનો હેતુ હતો પરાજિત રાજા કે પ્રજાને ધર્માંતરણ કરાવવું.

9. ખ્રિસ્તી ધર્મના પાદરીઓ, શાસકોના આવતાં પહેલાં અહીં પહોંચી ગયા હતા પણ ખાસ ધર્માંતરણ થતું નહિ.

10. મહારાણી વિક્ટોરિયાના અવસાન પછી અંગ્રેજોનો હેતુ ધર્માંતરણનો ન રહ્યો. તેથી પાદરીઓ બહુ ધીમી ગતિએ ધર્માંતરણ કરતા હતા.

11. મોટા ભાગે આવું ધર્માંતરણ દલિતોના એક ખાસ વર્ગ પૂરતું જ થતું.

12. ધર્માંતરણ થયા પછી પણ આ વર્ગનો રોટી-વ્યવહાર અને બેટી-વ્યવહાર ચાલુ રહેતો. એટલે સમાજ એક જ રહેતો.

13. ભારતની આઝાદી પછી ધર્માંતરણની પ્રવૃત્તિ ખૂબ જોરથી વધવા લાગી.

14. હવે ધર્માંતરણનો હેતુ માત્ર ધર્મ બદલવા પૂરતો જ ન રહ્યો પણ તેનો હેતુ રાજકીય પણ થતો ગયો છે.

15. ઇસ્લામ, ખ્રિસ્તી અને બૌદ્ધધર્મ પ્રસારક્ષમ છે. તે બધાને પોતાના ધર્મમાં દીક્ષિત કરવા માગે છે, કરે છે.

16. હિન્દુ-જૈન-પારસી-યહૂદી વગેરે ધર્મો પ્રસારેબલ (પ્રસારક્ષમ) નથી. તે કોઈને પોતાના ધર્મમાં પ્રવેશ આપી શકતા નથી. કદાચ કોઈ પ્રવેશે તો રોટી-વ્યવહાર તો કરી શકે છે. (તે પણ હવે, પહેલાં નહિ) પણ બેટી-વ્યવહાર કરી શકતા નથી. તેથી આવનારને ભારે અગવડો થાય છે.

17. હિન્દુપ્રજામાં ધાર્મિક રીતે એટલી બધી ચઢ-ઊતરની કક્ષાઓ છે કે તે બધામાં એકતા અને આત્મીયતા થવી બહુ કઠિન છે.

18. આ કારણે જે ધર્માંતર થાય છે તે માત્ર હિન્દુઓમાંથી જ થાય છે.

19. મોટા ભાગે આવું ધર્માંતરણ આચાર-વિચારના અસંતોષથી નહિ, પણ લોભ-લાલચ આપીને પણ થાય છે.

20. ધર્માંતરણથી હિન્દુપ્રજાની સંખ્યા ઘટી રહી છે, જેની પરવા સ્વયં હિન્દુપ્રજાને નથી, કારણ કે હિન્દુપ્રજા રાજકીય પ્રજા નથી. રાજકીય પ્રજાને હંમેશાં પોતાનું રાજકીય ભવિષ્ય દેખાતું હોય છે. તે પ્રમાણે તે ચાલતી હોય છે. જેમ કે મુસ્લિમ, ખ્રિસ્તી વગેરે. ધર્માંતરણના દ્વારા તેમણે ઘણાં લક્ષ્યો મેળવ્યાં છે. વિશ્વનો ઘણો ભાગ તેમણે પોતાના રંગે રંગી નાખ્યો છે. હિન્દુ પ્રજાએ પોતાનો રંગ ક્યાંય ચઢાવ્યો નથી. કારણ કે તે રાજકીય પ્રજા નથી.

21. હિન્દુપ્રજા, રાજકીય પ્રજા તો નથી, ધાર્મિક પ્રજા પણ નથી. હિન્દુપ્રજા સાંપ્રદાયિક પ્રજા છે અને આત્મલક્ષી પ્રજા છે. તેને ધર્મ કરતાં પોતાના સંપ્રદાયમાં વધુ રસ છે અને આત્માનો મોક્ષ થાય તેમાં રસ છે.

22. સંપ્રદાયવાદ અને આત્મવાદ (અધ્યાત્મવાદ) આ બન્નેના કારણે તે વૈશ્વિકવાદી નથી થઈ શકી.

23. તેથી તેનો ક્ષય થતો રહ્યો છે. તેનામાં સાંપ્રદાયિક એકતા તો કરી શકાય છે. પણ ધાર્મિક એકતા નથી કરી શકાતી અને આત્મવાદ

તેને એકાકી બનાવી મૂકે છે. "હું અને મારો આત્મા અને મારો મોક્ષ. બસ, બીજું બધું કાંઈ નહિ, જેનું જે થવું હોય તે થાય." આવી સ્થિતિ છે તેની, તેમાં પછાત વર્ગો પ્રત્યે તેને પ્રબળ રાગ નથી. તેમના ધર્માંતરણને કશા જ ખળભળાટ વિના સ્વીકારી લે છે. જેથી દેશી-વિદેશી ધર્મપ્રચારકોને છૂટો દોર મળે છે.

24. છેલ્લા કેટલાક સમયથી આંખ ઊઘડવા લાગી છે. પણ બહુ મોડું થઈ ગયું છે. તેથી થોડો ખળભળાટ થવા લાગ્યો છે. તે પણ બહુ પ્રભાવશાળી નથી.

25. આપણા બંધારણમાં ધર્માંતરણની છૂટ આપવામાં આવી છે. વિશ્વના બધા દેશોમાં આવી છૂટ નથી હોતી. ખાસ કરીને ઇસ્લામિક દેશોમાં આવી છૂટ નથી હોતી. ત્યાં કોઈ વ્યક્તિ મુસ્લિમ તો થઈ શકે છે પણ કોઈ મુસલમાન બીજો ધર્મ સ્વીકારી શકતો નથી.

26. ભારતમાં લગભગ શતપ્રતિશત ધર્માંતરણ હિન્દુઓમાંથી જ થાય છે. તેથી હિન્દુપ્રજા ઘટી રહી છે.

27. આવા એકપક્ષીય ધર્માંતરણથી રાજકીય સમસ્યાઓ પેદા થાય છે.

28. નાગાલૅન્ડ મિઝોરમ જેવા પૂર્વ ભારતના પ્રદેશો જુદા થવા માગે છે. જો તે ખ્રિસ્તી ન થયા હોત તો આવો પ્રશ્ન ન આવત.

29. પાકિસ્તાનનું નિર્માણ માત્ર ને માત્ર ધર્મના કારણે જ થયું હતું.

30. આ પ્રદેશોમાં સદીઓ પહેલાં શતપ્રતિશત હિન્દુઓ રહેતા હતા. (બૌદ્ધ-હિન્દુઓને એક ગણ્યા છે.)

31. લોકો ઇસ્લામ તરફ વળ્યા કે વાળ્યા જેના પરિણામે આ ભાગોમાં મુસ્લિમ વસ્તીનું પ્રમાણ વધી ગયું.

32. તેનું રાજકીય પરિણામ આવ્યું દેશના ભાગલાના રૂપમાં.

33. મુસ્લિમો પ્રભાવશાળી સ્થિતિમાં આવે તો બિનમુસ્લિમોનું રાજ સ્વીકારી શકતા નથી. તેનું પરિણામ ભાગલા હતા. આ વિચારો વિશ્વભરમાં આજે પણ ચાલે છે.

34. જે રીતે ધર્માંતરણ ચાલી રહ્યું છે તે રીતે આવનારાં વર્ષોમાં હિન્દુપ્રજા બહુમતીમાંથી લઘુમતીમાં ફેરવાઈ જવાની. તેથી ફરી પાછા દેશના ભાગલા પડશે. આ મહાસંકટ દેશનેતાઓને દેખાતું નથી.

35. કેટલાક જાગૃત રાજકીય પક્ષો તથા નેતાઓ આ સ્થિતિને અટકાવવા પ્રયત્નો કરતા રહ્યા છે. પણ તેમનો વિરોધ હિન્દુનેતાઓ જ કરે છે. કારણ કે આ બધું ક્ષેત્ર તેમના મતદાતાઓનું થાય છે.

36. આવા કારણે ધર્માંતરનિષેધ કાયદો બનાવી શકાતો નથી.

37. અમને મત આપો અને ખુશીથી ધર્માંતરણ કરો. કરાવો. આવી સ્થિતિ થઈ છે.

38. વાત આટલેથી જ અટકતી નથી. જે અનામતો અને બીજા બધા લાભો માત્ર પછાત વર્ગોને અપાયા છે તેનો વ્યાપ હવે ધર્માંતરિત લોકો સુધી ફેલાવવાના પ્રયત્નો થયા છે.

39. સરકારની લઘુમતીઓ માટેની પંદરસૂત્રી યોજના, હિન્દુઓનું સત્યાનાશ વાળી નાખશે. જેમ કે જે લાભ તમને હિન્દુ રહેવાથી નથી મળતા તે અલ્પસંખ્યકોમાં દાખલ થવાથી તરત જ મળશે.

40. તેનો અર્થ તો એવો થયો કે હિન્દુધર્મ છોડો ને લાભ ઉઠાવો. તમે બ્રાહ્મણ-વાણિયા-પટેલ-દરબાર છો તો લાભ નહિ મળે. પણ જો ધર્માંતરણ કરો અને લઘુમતીમાં દાખલ થઈ જાવ તો તરત જ પંદરસૂત્રી યોજનાના અધિકારી થઈ જશો.

41. આ રીતે હિન્દુપ્રજાની સંખ્યા ઓછી કરવાનું આ સ્પષ્ટ ષડ્યંત્ર ચાલી રહ્યું છે.

42. સંતતિનિયમન અને કન્યાઓની અછતના કારણે હિન્દુપ્રજા પહેલેથી જ ઓછી ઉત્પાદક છે. હવે ધર્માંતરણથી તે વધુ ને વધુ ઓછી થતી જશે.

43. દુઃખદ આશ્ચર્ય એ છે કે આવી સ્થિતિ કરનારા મતલોભી હિન્દુઓ જ છે. તેમને નજીકના મતો તો દેખાય છે, પણ દૂરનાં વિભાજનો દેખાતાં નથી.

44. પ્રત્યેક વિભાજન શાંતિથી થતાં નથી. વિભાજન પહેલાં વર્ષો સુધી ભયંકર પારસ્પરિક હિંસા થતી હોય છે.

45. આવી પારસ્પરિક હિંસામાં મોટા ભાગે હિન્દુપ્રજા જ માર ખાતી હોય છે. કારણ કે તે આક્રમક નથી, હિંસાવાદી નથી. સદીઓથી માર ખાતી આવી છે અને તેના મોટા નેતાઓએ માર ખાવાનો આદર્શ આપ્યો છે. તેને ગૌરવ છે કે અમે માર ખાઈને આઝાદી લીધી છે.

મારીને નહિ.

46. આ રીતે સ્પષ્ટ છે કે હિન્દુપ્રજાનું ભવિષ્ય અંધકારમય છે.

47. આવું અંધકારમય ભવિષ્ય બનાવનારાં ત્રણ પરિબળો છે : 1. મતલોભી ટૂંકી બુદ્ધિના નેતાઓ, 2. વર્ણવાદી આભડછેટિયો વર્ગ અને 3. પોતાના પછાતભાઈઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા ધરાવતા આચાર-વિચારો.

48. પૂર્વે કહ્યું તેમ હિન્દુપ્રજા રાજનીતિક પ્રજા નથી. તેથી તે ખરા સમયે મતદાન કરવા જતી નથી. પૂરેપૂરું અને પરિણામલક્ષી મતદાન ન કરવાથી, તેના મતોની કિંમત નથી થતી. તેથી રાજનેતાઓ તેની ઉપેક્ષા કરે છે. તેને નારાજ કરી શકે છે.

49. જે લોકો પૂરેપૂરું અને હેતુલક્ષી મતદાન કરે છે તેમની ઉપેક્ષા ન કરી શકાય. તેમના મતોથી રાજસત્તા મેળવાય છે. પ્રત્યેક ચૂંટણી વખતે તેમને રાજી કરવા નવી-નવી અનામતો અને નવા-નવા આર્થિક-રાજકીય લાભોની યોજનાઓ આપવી પડે છે. આ બધી યોજનાઓ રાષ્ટ્ર-આધારિત નહિ પણ કોમ-આધારિત હોય છે. તેથી કોમવાદ વધે છે.

50. ચૂંટણી તો ચાલી જાય છે, પણ આપેલી યોજનાઓ સ્થાયી થઈ જાય છે. આ ભયંકર દૂષણ પ્રત્યેક ચૂંટણીએ વધતું જ જાય છે અને તે હિન્દુઓ પોતે જ વધારે છે. પોતે જ પોતાની ઘોર ખોદે છે.

51. ખરેખર તો હિન્દુપ્રજા રાજનીતિક પ્રજા નથી તેથી તેને રાજ કરતાં આવડતું નથી. તે પોતે જ પોતાનું ભવિષ્ય બગાડે છે. દેશના ફરીથી ટુકડા થાય તેવી યોજનાઓ કાઢે છે. આથી વધુ કરુણ શું હોય?

52. આ બધી ભવિષ્યની આપત્તિઓથી બચવું હોય તો, હિન્દુપ્રજા રાજકીય પ્રજા બને. (માત્ર સાંપ્રદાયિક કે આત્મવાદી નહિ) પૂરેપૂરું અચૂક મતદાન કરે. અને કોમલક્ષી લાભ પહોંચાડનારાને નહિ પણ પૂરા રાષ્ટ્રલક્ષી લાભો પહોંચાડનારાને મત આપે. અન્યથા રામ ભજો ભાઈ રામ.

53. આ કેટલો મોટો અન્યાય અને નવાઈ છે કે 80થી 90 ટકા રેવન્યુ આપનાર પ્રજા માટે (સવર્ણ હિન્દુ) એક પણ યોજના નહિ અને જે દશ ટકાય રેવન્યુ આપતા નથી તેમના માટે યોજનાઓ જ યોજનાઓ અને તે પણ માત્ર ગરીબો માટે નહિ શ્રીમંતો માટે પણ અને આ બધું મતલોભી ટૂંકી દૃષ્ટિના હિન્દુઓ દ્વારા.

1-9-09

*

41. ઇચ્છા-મહેચ્છા

1. કોઈએ મહાત્મા બુદ્ધને પૂછ્યું કે દુ:ખનું કારણ શું? તો જવાબ મળ્યો કે ‘ઇચ્છા’. સુખી થવું હોય તો ઇચ્છાનો નાશ કરો. ત્યાગ કરો.

2. લોકો ઇચ્છાનાશની સાધનામાં લાગી ગયા. એ સાધના હતું ધ્યાન. ધ્યાન કરો, ધ્યાન કરો. લોકો ધ્યાન કરવા લાગ્યા.

3. ઇચ્છાહીનતા પુરુષાર્થપ્રેરક નથી હોતી. તે નિષ્ક્રિયતાપ્રેરક હોય છે. પૂરી પ્રજા ધ્યાન દ્વારા ઇચ્છાહીનતા તરફ વળી. તેથી કદાચ શાંતિ તો મળી શકે. પણ સમૃદ્ધિ અને સામ્રાજ્યભાવ ગયો.

4. કદાચ આ જ કારણસર અહીં એક નિવૃત્તિમાર્ગ નીકળ્યો. કેટલાક અધ્યાત્મવાદીઓ પોતાને ગૌરવપૂર્વક નિવૃત્તિમાર્ગી બતાવે છે. અર્થાત્ અમે હવે કશી પ્રવૃત્તિ નથી કરતા. સંસારના પ્રપંચથી મુક્ત છીએ. સંસારને તેઓ પ્રપંચ માને છે.

5. ઇચ્છાહીનતા કે ઇચ્છામંદતાથી મોટાં કાર્યો નથી થતાં. તેવી ઇચ્છા જ નથી થતી, આ જ કારણસર અહીં કોલંબસ, વાસ્કો-ડી-ગામ, જેમ્સ કૂક, સિકંદર કે નેપોલિયન ન થયા. તેવું થવાની ઇચ્છા જ ન હતી. ન વ્યક્તિને ન રાષ્ટ્રને. ચિંતન જ આવું હતું.

6. મોટાં અને અતિકઠિન કાર્યો, મહત્ત્વાકાંક્ષાથી થતાં હોય છે. જો ઇચ્છાનો જ ત્યાગ કરવાનો હોય તો મહેચ્છા તો કરે જ કોણ? હવે તો સમજાયું કે દેશ ગુલામ અને ગરીબ કેમ થયો?

7. માત્ર મહાત્મા બુદ્ધે જ ઇચ્છાનાશની વાત નથી કહી, બીજા ઘણા અધ્યાત્મવાદીઓએ આવી જ વાત કહી છે, કરે છે તેથી તેનો વ્યાપક પ્રભાવ પડ્યો હતો, પડ્યો છે, પ્રજા જે અધ્યાત્મ તરફ વળી તે મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાનું હતું.

8. ખરેખર ઇચ્છાહીનતા શક્ય જ નથી. ઇચ્છા કુદરતી બક્ષિસ છે. તેથી તો જીવન છે. ઇચ્છા જ પ્રવૃત્તિની પ્રેરક છે. પુરુષાર્થ અને કર્મઠતાની પણ પ્રેરક છે. ઇચ્છાહીન થવા માટે ‘ધ્યાન’નો આશરો લેવો પડ્યો. નિવિર્કલ્પક સમાધિ આનું જ નામ છે. ખરેખર ધ્યાનની જરૂર જ નથી, ધ્યાનથી કામ કરવાની જરૂર છે. પણ કામ જ ક્યાં કરવું છે? નિવૃત્તિ જ નિવૃત્ત કરવી છે.

9. પ્રજા ધ્યાન તરફ વળી. ધ્યાને ઇચ્છાહીનતા અને નિષ્ક્રિયતા આપી, જે અધ્યાત્મ થઈને પૂજાઈ છે.

10. ધ્યાનપૂર્વક કર્તવ્યકર્મ કરનાર જ ધ્યાનયોગી કે કર્મયોગી બને છે.

11. જે કર્તવ્ય છોડાવે, ઘર છોડાવે, સંબંધો તોડાવે, પુરુષાર્થ છોડાવે તેવા ધ્યાન કરવા કરતાં ધ્યાનપૂર્વક કર્તવ્ય શિખવાડે તે ધ્યાન ઉત્તમ છે. કલ્યાણકારી છે.

12. મહાન કાર્યો કરનારી પ્રજા મહાન બનતી હોય છે. ધ્યાન કરનારી નહિ.

13. મહાન પ્રજાથી જ દેશ મહાન બનતો હોય છે. ટ્રકોની પાછળ ‘મેરા ભારત મહાન’ લખી દેવા માત્રથી મહાન ન થવાય.

14. મહત્ત્વાકાંક્ષાવાળી પ્રજા જ મહાન કાર્યો કરતી હોય છે.

15. ઇચ્છાહીન અતિસંતોષી પ્રજા આપોઆપ કનિષ્ઠ પ્રજા થઈ જતી હોય છે.

16. આપણને ઇચ્છાહીનતા અને અતિસંતોષનો ઉપદેશ આપનારાઓએ આપણને ગુલામ-દરિદ્ર અને પછાત બનાવ્યા.

17. ઇચ્છાહીનતા કે અતિસંતોષથી શાંતિ મળે છે. તે વાત સાચી પણ આવી શાંતિ સ્થાયી નથી હોતી. આવી શાંતિથી ઉત્પન્ન થયેલી દરિદ્રતા, ગુલામી, અસુરક્ષા વગેરે નવા પ્રશ્નો ઊભા કરતી હોય છે. તેથી અશાંતિ જન્મતી હોય છે.

18. નિતાંત સુખ કે નિતાંત શાંતિ હોતી જ નથી. કર્મઠ અને જવાબદારીભર્યું જીવન જીવનારને થોડુંક દુ:ખ અને અશાંતિ હોય જ છે. પણ તેથી કર્તવ્ય છોડીને ભગાય નહિ, ભાગે તો તે પલાયનવાદ છે. મોટા ભાગે આવો પણ પલાયનવાદી અધ્યાત્મ અહીં ચાલે છે.

19. જવાબદારીની સાથે થોડુંક ટેન્શન રહેતું જ હોય છે. બેજવાબદાર માણસને કશું ટેન્શન ન હોય. પણ તેવું જીવન એ જીવન જ નથી, તે મડદાજીવન છે.

20. જેમજેમ જવાબદારી મોટી તેમ તેમ ટેન્શન પણ મોટું. પણ તેવા ટેન્શનને સ્વીકારવું તથા સહન કરવું એ જ મહાપુરુષતા છે. એ મડદાજીવન નહિ પણ મરદજીવન છે.

21. ઇચ્છાના ચાર પ્રકાર છે : 1. પાપેચ્છા, 2. કર્તવ્યેચ્છા, 3. શુભેચ્છા અને 4. મહેચ્છા.

22. બીજાને હાનિ પહોંચાડવાની ઇચ્છા એ પાપેચ્છા છે.

23. પોતાની જવાબદારીઓ પૂરી કરવાની ઇચ્છાને કર્તવ્યેચ્છા કહેવાય છે. આવી ઇચ્છા થવી જ જોઈએ.

24. સારાં-સારાં પુણ્ય કાર્યો કરવાની ઇચ્છા જ શુભેચ્છા કહેવાય છે. આવી ઇચ્છા પણ થવી જોઈએ. આવી ઇચ્છાથી વ્યક્તિ પુણ્યાત્મા બની પવિત્ર બનતી હોય છે. આવી ઇચ્છા જરૂર થવી જોઈએ. તેનો ત્યાગ ન હોય.

25. મહાન કાર્યો કરવાની ઇચ્છાને મહેચ્છા અથવા મહત્ત્વાકાંક્ષા કહેવાય છે. આવી ઇચ્છા સૌને થતી નથી. પણ જેને થાય છે. તે મહેચ્છા પ્રમાણે મહાન કાર્યોમાં જોતરાય છે. ત્યારે તેની શક્તિઓ ખીલી ઊઠે છે. તેથી તે પોતે પોતાનાં ક્ષેત્રોમાં મહાન કાર્યો કરતો થઈ જાય છે. તે જ સાચો મહાપુરુષ છે.

26. વ્યક્તિની મહેચ્છાને સમર્થન આપનારી પ્રજા તથા રાષ્ટ્ર પણ મહાન બને છે. અને તેને અવરોધનારા કનિષ્ઠ બને છે.

27. પાપેચ્છા કે હીનેચ્છા ન કરવી જોઈએ. પણ બાકીની ત્રણ તો જરૂર કરાય. ઇચ્છામાત્રનો ત્યાગ નહિ. હીનેચ્છાનો ત્યાગ જ કરાય. બાકીની ઇચ્છાઓ તો કેમ વધે તેવી પ્રાર્થના કરાય.

28. યા દેવી સર્વ ભૂતેષુ ઇચ્છારૂપેણ સંસ્થિતા, નમસ્તસ્યૈ નમસ્તસ્યૈ, નમસ્તસ્યૈ નમોનમઃ॥

29. તન્મે મનઃ શિવ સંકલ્પમસ્તુ.

30. આનો ભદ્રાઃ ક્રતવો યન્તુ.

આ ત્રણેમાં ઇચ્છાને—શુભેચ્છાને આવકારી છે.

*

42. ટેન્શન

1. જે લોકો બહુ મોટી જવાબદારીઓભર્યું જીવન જીવતા હોય છે, જે લોકોના સળગતા પ્રશ્નો ઉકેલાયા નથી હોતા, જે આબરૂદાર હોય છે. તેમને થોડું-ઘણું ટેન્શન રહેતું જ હોય છે. જીવન માટે ટેન્શન જરૂરી પણ છે.

2. જે બેજવાબદારીભર્યું જીવન જીવતા હોય, જેના કોઈ પ્રશ્નો જ ન હોય અને જે આબરૂદાર ન હોય તેને ટેન્શન ન હોય.

3. દુઃખ અને ટેન્શન અલગ-અલગ વસ્તુ છે. દુઃખની સાથે શાંતિ રહી શકે છે. જો સમજણ અને સહનશક્તિ હોય તોપણ ટેન્શન અને શાંતિ એકસાથે રહી શકે નહિ.

4. ભૂખ્યો માણસ ભૂખના દુઃખે દુઃખી છે. પણ સમજણ અને સહનશક્તિ હોય તો શાંત રહી શકે છે. પણ ટેન્શનવાળો માણસ ઊંઘી શકતો નથી. કારણ કે અશાંતિ તેને ઊંઘવા દેતી નથી.

5. ધ્યાન ધરવાથી કે બીજા ઉપાયો કરવાથી ટેન્શનમુક્તિ થતી નથી. કદાચ થોડો સમય હળવાશ રહે. ખરેખર તો ટેન્શન અને ધ્યાન સાથે ન રહે. ટેન્શનમાં ધ્યાન ન થઈ શકે. શાંત માણસ જ ધ્યાન કરી શકે.

6. જેણે ઘણી મોટી જવાબદારીઓ સ્વીકારી હોય તેનામાં તેટલું જ મોટું ટેન્શન સહન કરવાની ક્ષમતા પણ હોવી જોઈએ. અન્યથા તેણે તેવી મોટી જવાબદારી સ્વીકારવી ન જોઈએ.

7. મોટું ટેન્શન સહી લેનાર મહાપુરુષ જ હોય. કારણ કે તે મોટાં કાર્યો કરે છે. ટેન્શનથી ભાગનાર જવાબદારીઓથી ભાગે છે. તે મહાન ન હોય.

8. પ્રશ્નો ઉકેલ્યા વિના શાંતિ ન મળે. પ્રશ્નો ઉકેલવા એ જ ખરી સાધના છે.

9. પ્રશ્નોથી ભાગીને કે પ્રશ્નોને દાટીને શાંતિ ન પમાય. પ્રશ્નો ઉકેલીને જ શાંતિ પમાય.

10. જે પોતાના પ્રશ્નો ઉકેલે છે તે માનવ છે. પણ જે બીજાના પ્રશ્નો ઉકેલે છે તે મહામાનવ છે. તે જ સંત છે. તે જ મહાત્મા છે.

11. જે અનાવશ્યક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે તે ખટપટિયા માણસો છે. તે અશાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે. તેમને દૂર કરો કે દૂર રહો.

12. જવાબદારી અને કર્તવ્ય એક જ છે. તેનો ત્યાગ ન હોય. કદાચ કોઈ કરે તો તે પલાયનવાદ છે. તે વૈરાગ્ય નથી, વિષાદ છે.

13. મિથિલાનગરીમાં આગ લાગી હોય ત્યારે હજાર કામો પડતાં મૂકીને તેને ઓલવવા મંડી પડવું એ રાજકર્તવ્ય છે. પણ મિથિલા બળતી હોય તો બળે. મારું કશું બળતું નથી તેમ કહીને બેસી રહેવું તે કર્તવ્યત્યાગ કહેવાય. અધ્યાત્મ ન કહેવાય. પલાયનવાદ કહેવાય.

14. ગમે તેટલો તીવ્ર વૈરાગ્ય હોય તોપણ સુશીલ પત્ની અને બાળકોનો ત્યાગ ન કરાય. આ કર્તવ્યભ્રષ્ટતા જ કહેવાય.

15. પત્નીત્યાગ કે કર્તવ્યત્યાગને આદર્શ ન બનાવાય. તેથી પ્રજા ગુમરાહ થઈ જાય.

16. સૌથી દુર્લભ પ્રાપ્તિ એ આબરૂની પ્રાપ્તિ છે.

17. આબરૂના સુખ જેવું બીજું કોઈ સુખ નથી. અને આબરૂના જવા જેવું કોઈ દુઃખ નથી.

18. આબરૂ ગયા પછી તેની મહત્તા સમજાય છે.

19. આબરૂદારને ટેન્શન હોય જ. તેના માટે સૌથી મોટું ટેન્શન કલંક લાગવાનું હોય છે.

20. દુર્જનો કલંક લગાડ્યા વિના રહેતા નથી.

21. આબરૂદાર માણસોએ દુર્જનોથી ડરીને જીવવું. તેમને શત્રુ બનાવવા નહિ.

22. શાંતિ માટે શાંતિશિબિરો ભરવી નહિ. શાંતિશિબિર-સંચાલકોને જ શાંતિ નથી હોતી. શિબિરો ભરવાથી શાંતિ નથી મળતી. પ્રશ્નો ઉકેલવાથી શાંતિ મળે છે.

23. અશાંતિ સાથે જીવવાની હિંમત કેળવવી જરૂરી છે.

24. જો તમારી અશાંતિ બીજાને શાંતિ પમાડતી હોય તો તે સાચી તપસ્યા કહેવાય.

25. એક પોલીસ અમલદાર આખી રાત જાગીને ચોર-ડાકુઓથી પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે. તેને ઉજાગરાની અશાંતિ થાય છે. પણ તેની

અશાંતિના કારણે પૂરી પ્રજા શાંતિથી ઘસઘસાટ ઊંઘે છે. પોલીસ અમલદાર શાંતિ પમાડે છે. આ તેની તપસ્યા કહેવાય.

26. એક માતા પોતાના બાળકના ઉછેર પાછળ ઘણી અશાંતિ ભોગવે છે. આવી અશાંતિ પણ તપસ્યા છે. તેનો ત્યાગ ન કરાય.

27. માત્ર શાંતિ ચાહનારા અન્યાય સામે ઝઝૂમવાની શક્તિ ખોઈ બેસતા હોય છે.

28. અન્યાય સામે ઝઝૂમવાની શક્તિ ખોઈ બેસનારને સંત ન કહેવાય. નમાલા કહેવાય. આપણે સાધુ-સંત અને નમાલા વચ્ચેનો ભેદ સમજતા નથી.

29. મને શાંતિ મળે કે ન મળે. હું સુખી થાઉં કે ન થાઉં પણ મારે લોકોને, રાષ્ટ્રને, વિશ્વને શાંતિ પમાડવી છે. સુખી કરવાં છે. આવી ભાવના રાખનાર સંત કહેવાય.

30. મારે મારા આત્માનું કલ્યાણ કરવું છે. દુનિયા પડે ખાડામાં, કોઈ કોઈનું નથી, બધાં સ્વાર્થનાં જ સગાં છે આવી ભાવના રાખનાર સંત ન હોય. અધ્યાત્મવાદી પણ ન હોય તે પલાયન-વાદી છે. તેને કદાચ શાંતિ મળે તોપણ તે સ્મશાનશાંતિ કહેવાય.

31. મહાપુરુષોને દુઃખ અને ટૅન્શન વિનાનું જીવન હોતું નથી. બન્નેમાંથી એકાદ થોડાઘણા અંશમાં તો હોય જ છે.

32. દુઃખો, અગવડો દૂર કરવાથી અને સગવડો વધારવાથી દૂર થતાં હોય છે. માત્ર આત્મા-આત્મા કરવાથી નહિ. એક જ ઉદાહરણ પર્યાપ્ત થશે.

અમારી ગૌશાળામાં ગાય અને વાછડી પગ પછાડ-પછાડ કરતી હતી. પૂછડું ઉછાળ-ઉછાળ કરતી હતી. મચ્છર અને માખીઓ તેને ચેન લેવા દેતી ન હતી. તરત જ પૂરી ગૌશાળાને ઝીણી જાળીઓથી મઢી દીધી. હવે એકપણ માખી કે મચ્છર અંદર જઈ શકતાં નથી. હવે ગાય નથી પગ પછાડતી, નથી પૂંછડું ફંગોળતી શાંતિ થઈ ગઈ. આ સાચો ઉપાય છે. માણસો પણ આવું કરી શકે.

33. સાચા ઉપાયો કરો તો સુખી થાવ. કલ્પનામાં રાચવાથી સુખી ન થવાય.

34. સુખ પદાર્થોથી મળતું હોય છે. શાંતિ સમજણથી મળતી હોય છે.

35. પદાર્થો અને સાચી સમજણ(સમ્યક્જ્ઞાન)નો મેળ કરો.

36. પદાર્થો પુરુષાર્થથી મળતા હોય છે, પુરુષાર્થવાદી બનો.

37. સમજણ પ્રભુભજન અને સત્સંગથી મળતી હોય છે.

38. પુરુષાર્થ છોડાવનાર અને સાચી સમજણ વિનાના માણસનો સત્સંગ ન કરો. તે ગેરમાર્ગે દોરી જશે.

39. બધું કર્યા પછી પણ થોડાંક દુઃખો અને થોડીક અશાંતિ તો રહેવાનાં જ. તેને સહન કરી લો. હસતાં-હસતાં.

40. પરમસુખ, અખંડસુખ, શાશ્વત-સુખ વગેરે શબ્દોના ચક્કરમાં ન આવો. આવું સુખ હોતું જ નથી. આ તો પોપટરટ માત્ર છે.

41. સુખની સાથે દુઃખ અને શાંતિની સાથે અશાંતિ થોડાઘણા પ્રમાણમાં હોય જ છે.

42. બીજાને સુખી કરો અને બીજાને શાંતિ પમાડો આ જ જીવનનું મહાવ્રત છે.

2-8-09

*

43. મહાન સરદાર

1. મહાભારતમાં જે સ્થાન ભીમને પ્રાપ્ય છે, તે જ સ્થાન સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલને આઝાદીની લડાઈમાં અને તે પછીની શાસનવ્યવસ્થામાં પ્રાપ્ય છે.

2. ભીમે હંમેશાં દ્રૌપદી અને પાંડવોને વિપત્તિમાં બચાવ્યાં હતાં અને કોઈ જ મહત્તાની અપેક્ષા રાખી ન હતી. તેવી જ રીતે સરદારસાહેબે દેશને પ્રત્યેક વિપત્તિમાંથી બચાવ્યો હતો તથા અખંડિતતા અપાવી હતી.

3. આજે જો ભારત કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી અને જેસલમેરથી નાગાલૅન્ડ સુધી એક હોય તો તેનું એકમાત્ર કારણ સરદાર-સાહેબ જ છે.

4. સરદારસાહેબ જીવનભર ઝઝૂમતા રહ્યા છે. રાણા પ્રતાપની માફક વિરોધીઓ કરતાં પોતાના ગણાતા માણસો સાથે તેમને વધારે ઝઝૂમવું પડ્યું હતું.

5. સરદાર વાસ્તવવાદી હતા તેથી જે કામ હાથમાં લેતા તે પૂરું કરીને જ જંપતા. તેઓ અતિશય આદર્શવાદી કે કલ્પનાવાદી ન હતા.

6. સરદાર સાહેબ સાથે અંગ્રેજો કરતાં પોતાના જ માણસોએ વધુ અન્યાય કર્યો છે, કરી રહ્યા છે.

7. આઝાદ ભારતના પ્રથમ પ્રધાનમંત્રી પદના તે પૂરેપૂરા હક્કદાર હતા. 14માંથી 13 કોંગ્રેસ કમિટીઓનું સમર્થન તેમના પક્ષે હતું. પણ મહાત્મા ગાંધીજીના આગ્રહથી તેમની જગ્યાએ પં. નહેરુને પ્રધાનમંત્રી બનાવાયા. આ હળહળતા અન્યાયને શિવજીના વિષકટોરાની માફક તેઓ હસતાં-હસતાં પી ગયા હતા.

8. આઝાદી પછી પણ તેમને મોટા નેતાઓ સાથે ઘણા મતભેદો થતા. તેમને સારી રીતે કામ કરવા દેવામાં આવતા નહિ. તેથી તેઓ ત્રાસી જતા. એકાદ-બે વાર તો રાજીનામું આપવા પણ તૈયાર થઈ ગયેલા. તેમણે આંતર બાહ્ય લડાઈઓ એકલે હાથે કરવી પડેલી.

9. હિન્દુઓની આસ્થા અને ગૌરવ સમા. સોમનાથ મહાદેવનો જીર્ણોદ્ધાર કે નવીનીકરણ તેમણે જ કરાવેલું. તે પરમ આસ્તિક હતા. તેમનું આ કામ પં. નહેરુને ગમેલું નહિ.

10. આજે જેટલું કાશ્મીર આપણા હાથમાં છે તેનું શ્રેય માત્ર ને માત્ર સરદારસાહેબને જ અપાય. પાકિસ્તાની આતંકવાદીઓને આપણી સેના જ્યારે પાછા ખદેડી રહી હતી. ત્યારે તેમને પં. નહેરુએ અડધે જ અટકાવી દીધેલી. સરદારસાહેબનો વિરોધ હોવા છતાં તેઓ યુનોમાં ગયા અને કામ બગડી ગયું. હજી સુધર્યું નથી. વધારે જ બગડ્યું છે.

11. જે ઝડપથી અને કુશળતાથી તેમણે 600 ઉપરનાં રજવાડાં ભારતમાં ભેળવ્યાં તે જો ન ભેળવાયાં હોત તો ભારતના સેંકડો ટુકડા થઈ ગયા હોત. તો જોધપુર જવા માટે પણ વિઝા લેવા પડત. દેશ કદી પણ સરદારસાહેબના આ મહાન પ્રદાન માટે ઉઋણ નહિ થઈ શકે.

12. તેમનું અવસાન મુંબઈમાં થયું હતું. તેમના ગૌરવ પ્રમાણે તેમને સન્માન અપાયું ન હતું. ખરેખર તો તેમની સમાધિ રાજઘાટ ઉપર થવી જોઈતી હતી.

13. પ્રખર અને કુશળ રાજનેતાના ત્રણે ગુણો તેમનામાં હતા : 1. મુત્સદ્દીપણું 2. પરાક્રમ અને 3. મોરલ. મુત્સદ્દી એવી કે મોટા ભાગનાં રજવાડાં હસતાં-હસતાં ભારતમાં ભળી ગયાં. પરાક્રમ એવું કે આડાં ફાટેલાં નિઝામ, જૂનાગઢ જેવાં કેટલાંક રજવાડાંઓની શાન ઠેકાણે લાવી દીધી. મોરલ એવું કે તેમના ખાતામાં માત્ર 250થી પણ ઓછા રૂપિયા જમા હતા. તેમણે પોતાના પરિવારને ન તો મંત્રીપદ આપ્યું, ન એલચી બનાવ્યા, ન રાજ્યપાલ બનાવ્યા. બીજા નેતાઓની માફક તેમણે પરિવારવાદ ચાલવા ન દીધો. પરિવારવાદનો રોગ આજે પણ ભારતને પીડી રહ્યો છે.

14. તેમનું વ્યક્તિગત જીવન અત્યંત સાદું, આડંબર વિનાનું અને સરળ હતું.

15. યુવાન વયે વિધુર થવા છતાં, તેમને કદી પણ કોઈ સ્ત્રીને નજીક આવવા ન દીધી. તેમના વિરોધીઓ પણ આ બાબતમાં તેમને નમન કરે છે. તેમની સેવા તેમની દીકરી કુ. મણિબહેન કરતાં રહ્યાં. દીકરી મણિબહેન કે પુત્ર ડાહ્યાભાઈ માટે કદી પણ તેમણે કોઈ પદની અપેક્ષા ન કરી બલકે તેમને દૂર જ રાખ્યાં. જો સરદારસાહેબનો આટલો આદર્શ પણ બીજા નેતાઓએ પાળ્યો હોત તો આ દેશ

પરિવારવાદના ભયંકર દૂષણથી બચી ગયો હોત.

16. તેઓ ડાબેરી ન હતા. કાંઈક અંશે જમણેરી હતા, ડાબેરી નેતાઓએ રશિયા-ચીન સાથે પ્રગાઢ સંબંધો બાંધ્યા અને પછી પસ્તાયા. સરદારસાહેબ આવા સંબંધોના પક્ષમાં ન હતા. વિરોધમાં હતા.

17. આમ તો સરદાર સૌના હતા અને રહેશે, પણ તેમનો જન્મ પટેલ જ્ઞાતિમાં થયો હોવાથી પટેલો માટે તે સવિશેષ ગૌરવમય કહેવાય.

18. પટેલોનો આઝાદી પહેલાંનો કોઈ ખાસ ઇતિહાસ નથી.

19. બ્રાહ્મણોની માફક ઋષિઓ, આચાર્યો, પંડિતો, સાહિત્યકારો, દાર્શનિકો, જ્યોતિષીઓ, પ્રધાનમંત્રીઓ, યોદ્ધાઓ કે સેનાપતિઓ તેમણે પેદા કર્યા નથી.

20. ક્ષત્રિયોની માફક રાજા-મહારાજાઓ સેનાપતિઓ, યોદ્ધાઓ વગેરે પેદા કર્યા નથી.

21. વણિકોની માફક અનેક નગરશેઠો, દેશ-વિદેશમાં પેઢીઓ કે અર્થતંત્રમાં મહત્ત્વનું યોગદાન આપ્યું દેખાતું નથી. તે માત્ર ને માત્ર વરસાદ આધારિત ખેતી કરનારી પ્રજા હતી. જે ગરીબાઈ અને શોષણમાં કચડાયેલી—દબાયેલી રહેતી.

22. આવું થવાનું કારણ હતું. તેમની પાસે કલમ ત્રાજવાં અને તલવાર ન હતાં.

કલમ એટલે શિક્ષણ—વિદ્યા

ત્રાજવાં એટલે વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ

તલવાર એટલે નિયંત્રણશક્તિ.

23. ઇતિહાસ તલવારની ધારમાંથી નીકળતો હોય છે. વર્ણવ્યવસ્થા અને અહિંસાવાદી ધર્મોએ હિન્દુપ્રજાના બહુ મોટા વર્ગને શસ્ત્રવિમુખ કર્યો છે.

24. શસ્ત્રવિમુખ થયેલી પ્રજા આપોઆપ શૌર્યવિમુખ થઈ જતી હોય છે. શૌર્યવિમુખ થયેલી પ્રજાનો ઇતિહાસ ન હોય. તે રાજ ન કરી શકે. આ રીતે માત્ર પટેલો જ નહિ. મોટા ભાગની પૂરી હિન્દુપ્રજા ગુલામી માટે તૈયાર થઈ. હરણાંનું વનમાં રાજ ન હોય. સિંહોનું જ હોય.

25. સરદારસાહેબ પટેલોને ભવ્ય ગૌરવ અપાવ્યું. હાથીના પગમાં જેમ બધાના પગ સમાઈ જાય તેમ સરદારસાહેબ 600 ઉપરનાં રજવાડાંના રાજામહારાજા-નવાબોના પણ સમ્રાટ થયા. તેઓ મહાન યુદ્ધનેતા અને સેનાપતિ થયા. જો તેનું ચાલ્યું હોત તો આ દેશ સામ્યવાદ કે સમાજવાદના રવાડે ન ચઢત. તો ભારત બહુ જલદી સમૃદ્ધ દેશ થઈ જાત.

26. એમ કહી શકાય કે સદીઓથી જે કમી પટેલો અનુભવતા હતા તે એક જ સમયે માત્ર એક જ વ્યક્તિએ પૂરી કરી દીધી. તે હતા સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ.

27. ત્રાજવાના એક પલડામાં સરદારસાહેબને મૂકવામાં આવે અને બીજા પલડામાં બધા નેતાઓને મૂકવામાં આવે તોપણ સરદાર સાહેબનું પલડું ઊંચું ન કરી શકાય. બધા નેતાઓ માટે કહી શકાય કે આ ન હોત તો ચાલત. વાંધો ન આવત પણ સરદાર સાહેબ માટે એવું કહી જ ન શકાય કે સરદાર ન હોત તો કશું બગડી જવાનું ન હતું. તે અનિવાર્ય હતા. એક માત્ર અનિવાર્ય.

28. આવા મહાન સરદારસાહેબની એક ભવ્યાતિભવ્ય પ્રતિમા આપણે મૂકવી જોઈએ. સ્ટેચ્યૂ ઓફ લિબર્ટી જેવી. જેને જોવા પૂરું વિશ્વ આવે. આવી પેઢીને પ્રેરણા મળે. અમે પ્રયત્નો કર્યા પણ રાજશાસનનો બહુ ઉત્સાહ નથી દેખાતો. થોડી નહિ, ઘણી નિરાશા થાય છે. સત્તાઓ બદલાતી રહે છે, જીવન ક્ષણભંગુર છે. આ કામ અધૂરું ન રહી જાય.

4-9-09

*

44. ચાણક્ય

1. ચિંતનના બે ભેદ છે : 1. કલ્પનાપ્રધાન, અતિ આદર્શભર્યું અને 2. વાસ્તવિક વ્યાવહારિક.

2. જે ચિંતન વાસ્તવિક નથી હોતું, તે આપોઆપ અપ્રસ્તુત થઈ જતું હોય છે. પણ અપ્રસ્તુત થતાં પહેલાં તે તેને સ્વીકારનારા-ઓને પાયમાલ કરી દેતું હોય છે.

3. આપણે ત્યાં આવી બે ધારાઓ ચાલતી રહી છે : 1. કલ્પના-પ્રધાન અને 2. વાસ્તવિકતાપ્રધાન. પહેલી ધારાએ પૂરી પ્રજાને સદીઓથી પકડી રાખી છે. જેથી પ્રજા પાયમાલ થઈ રહી છે. બીજું ચિંતન થોડા માણસોની નાની ધારામાં વહેતું રહ્યું છે, જેને સ્વીકારનારો વર્ગ થોડો જ રહ્યો છે.

4. આ બીજી વાસ્તવિક ધારાને વધુ સ્પષ્ટ કરવાનું કામ ચાણક્યે કર્યું છે. જે 2300 વર્ષ પછી પણ પૂરેપૂરા પ્રસ્તુત છે. તેમાં જરાય અપ્રસ્તુતતા નથી.

5. ચાણક્યે જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રો ઉપર પોતાના વાસ્તવિક ચિંતનનો પ્રભાવ નાખ્યો છે. પણ બે ક્ષેત્રોમાં તેમની બહુ જ માસ્ટરી છે. 1. અર્થતંત્ર અને 2. રાજતંત્ર. આ બન્ને ક્ષેત્રો પ્રજા અને રાષ્ટ્ર માટે પ્રાણસમાન મહત્ત્વનાં છે. એટલે તેનું અધ્યયન જરૂર કરવું જોઈએ. (વાંચો મારું પુસ્તક 'ચાણક્યની રાજનીતિ')

6. ચાણક્યનું અર્થતંત્ર રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ અને પ્રજાને વૈભવી જોવા માગે છે. દરિદ્ર નહિ. પ્રજાને અર્થતંત્રના દ્વારા દરિદ્ર અને વૈભવી બનાવી શકાય છે. ચાણક્ય વૈભવી બનાવે છે.

7. ચાણક્ય રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ અને સુરક્ષિત બનાવવાનું સૂચવે છે. અંગ્રેજોની પૂરી નીતિ ચાણક્યના આધારે હતી.

8. ચાણક્ય યુદ્ધની અનિવાર્યતા માને છે એટલે હંમેશાં તૈયાર રહેવાનું સૂચવે છે.

9. બહુશક્તિશાળી રાષ્ટ્રને યુદ્ધ કરવું પડતું નથી. બધા તેનાથી ડરે છે અને દૂર રહે છે. પણ શક્તિહીન રાષ્ટ્રો તરત જ આક્રમણનો શિકાર થઈ જતાં હોય છે. શિકારી હિંસક પ્રાણીઓ, પોતાના શિકારના ટોળામાં સૌથી દુર્બળ પશુને પસંદ કરે છે. તેને અલગ કરે છે અને પછી મારે છે. આવી જ રીતે દુર્બળ રાષ્ટ્રનો સૌ કોઈ જલદી શિકાર કરે છે.

10. રાષ્ટ્રની દુર્બળતા મહાપાપ છે. અને તેને દુર્બળ બનાવનારા આચાર તથા વિચારો આપનારા મહાપાપી છે. જે વિચારોથી રાષ્ટ્ર અને પ્રજા દુર્બળ થઈને ગુલામ બને કે દબાયેલી થઈ જાય તે વિચારો ચાણક્યને માન્ય નથી.

11. રાષ્ટ્રને મહાશક્તિ બનાવવું હોય તો ઓછામાં ઓછા ત્રણ ઉપાયો કરવા જોઈએ.

1.ઘણાં રાષ્ટ્રોનો સમૂહ બનાવો—એકાકી ન રહો.

2. પોતાના બજેટ પ્રમાણે વિશાળ સેના, આધુનિક શસ્ત્રો અને 3. સર્વોચ્ચ વ્યૂહબાજ સેનાપતિઓને તૈયાર રાખવા.

12. જ્યાંથી આક્રમણનો ભય હોય તેના ઉપર પ્રથમ જ આક્રમણ કરી દેવું. શત્રુને તેના ઘરમાં જ ધમરોળવો, કમ્મર તોડી દેવી જેથી ફરી આક્રમણ કરવાની હિંમત ન કરે.

17. જે લોકો આ ત્રણ ઉપાયો સતત નથી કરતા, સતત તૈયાર નથી રહેતા તે રાષ્ટ્રને મહાન ન બનાવી શકે.

18. તલવારની ધારથી મહત્તા પ્રગટે છે. તમારા સદ્‌ગુણો અને ઉદારતા વગેરેને સ્થાપિત કરવા માટે પણ શક્તિની જરૂર રહે છે.

19. કોરા ઊંચા ઉપદેશો શ્રુતરમણીય હોય છે. જે અરણ્યરુદન થઈને ભૂંસાઈ જતા હોય છે કે પછી આવા ઉપદેશો સાંભળનારને ભૂંસી નાખતાં હોય છે.

20. શક્તિનાં ત્રણ કેન્દ્રો છે : 1. તલવાર, 2. ત્રાજવાં (વ્યાપાર) અને 3. કલમ (જ્ઞાનવિજ્ઞાન). આ ત્રણે એકસાથે ચાલે, ત્રણે એકબીજાનાં પૂરક બને.

21. ધર્મ સર્વોપરી છે. બધું જ ધર્મોધારિત હોવું જોઈએ. ચાલો ફરીથી ચાણક્યને સ્વીકારીએ.

*

45. યોદ્ધા

1. જે પ્રજા યોદ્ધાઓ પેદા નથી કરતી તે ઉત્તમ રાજનેતા પણ પેદા નથી કરી શકતી. આઝાદી પછી ભારતની દુર્બળતામાં આવા બિનયોદ્ધા રાજનેતાઓ પણ કારણ છે.

2. યોદ્ધાના ગુણ વિનાના રાજનેતાઓ અમાપ સાહસ અને મક્કમ નિર્ણયવાળા નથી હોતા.

3. ઉત્તમ રાજનેતાઓ વિના કોઈ પણ રાષ્ટ્ર કદી પણ ઉત્તમ થઈ શકે નહિ.

4. ઉત્તમ પ્રજા જ ઉત્તમ રાજનેતાને પચાવી શકતી હોય છે. જો પ્રજાની કક્ષા ઉત્તમ ન હોય અને તેને ઉત્તમ રાજનેતા મળે તો તે તેને સ્વીકારી ન શકે.

5. ઉત્તમતા સ્પર્ધાથી આવતી હોય છે. જ્યાં સ્પર્ધા હોતી જ નથી ત્યાં મારે તેની તલવાર થઈ જાય છે.

6. જે લોકો અનામતના જોરે ભણ્યા, અનામતના જોરે ચૂંટાયા અને અનામતના જોરે મંત્રી બન્યા તે ભાગ્યે જ ઐતિહાસિક હોઈ શકે. કારણ કે સ્પર્ધા જ ન હતી.

7. જેનામાં સ્પર્ધા કરવાથી ક્ષમતા જ ન હોય તેવા અપંગોને થોડીક અનામતો હોય જ. તેમને કાખઘોડીની જરૂર છે જ. પણ આવી ટકાવારી બહુ થોડા પ્રમાણમાં જ હોવી જોઈએ. એ પ્રમાણનો અતિરેક થઈ જાય તો પૂરું રાષ્ટ્ર અપંગ થઈ જાય. કાખઘોડી-વાળાની સ્વસ્થ રેસ ન હોય.

8. કાખઘોડીવાળા સંપૂર્ણ યોદ્ધાઓ ન થઈ શકે. તેનો દોષ નથી. તેને યોદ્ધા બનાવનારનો દોષ છે. જેને ક્ષમતા-અક્ષમતા માપતાં આવડતી નથી.

9. યોદ્ધાઓ વિના યુદ્ધ નહિ અને યુદ્ધ વિનાનું રાષ્ટ્ર નહિ. જીવનનું પ્રત્યેક ક્ષેત્ર યુદ્ધ જ છે.

10. શતપ્રતિશત ઉત્તમ યોદ્ધાઓથી રાષ્ટ્ર મહાન બનતું હોય છે. જેટલી ઉત્તમતાનો રેશિયો ઓછો તેટલી જ રાષ્ટ્રની મહાનતા ઓછી. ઇઝરાયેલ શતપ્રતિશત યોદ્ધાઓનો દેશ છે.

11. યોદ્ધાઓ, આનુવંશિકતાથી, ઘડતરથી, ચિંતનથી અને મહાન લક્ષ્યોથી વધારી શકાય છે. જેમ ગીરમાં સિંહોની સંખ્યા વધારી શકાય છે, તેમ યોદ્ધાઓની સંખ્યા પણ વધારી શકાય છે.

12. દૂષિતચિંતન અને દૂષિતઘડતર યોદ્ધાઓના સ્તરને નીચો ઉતારે છે અને નકામા પણ બનાવે છે.

13. ભારત હંમેશાં યોદ્ધાઓની કમીથી પીડાતો દેશ રહ્યો છે. કારણ કે યોદ્ધાઓનું આવું વંશિકક્ષેત્ર કુલ પ્રજાના માત્ર છટકાનું રહ્યું છે. બાકીની પ્રજામાં યૌદ્ધિક ગુણો ઓછા પ્રમાણમાં હોવાનું કારણ માત્ર આનુવંશિકતા જ નહિ પણ ધર્મ તથા ચિંતન પણ રહ્યું છે. જેણે શૌર્ય, શસ્ત્રો અને યુદ્ધોથી પ્રજાને વિમુખ થવાની પ્રેરણા આપી છે. જેથી તે પારકા શાસકોથી શાષિત રહ્યો છે.

14. મહાન પ્રજા જ સ્વશાસિત થઈ શકતી હોય છે, સામાન્ય પ્રજા ઇતરશાસિત હોય છે.

15. મહાન પ્રજાના ઓછામાં ઓછા આટલા ગુણો હોય જ છેઃ 1. અનુશાસિત, 2. કર્તવ્યપરાયણ, 3. મોરલવાળી, 4. ન્યાય-પ્રેમી, 5. સતચિંતનને સ્વીકારનારી, 6. કર્મઠ અને 7. બલિદાન-પ્રેમી. આનાથી ઊલટા ગુણોવાળી પ્રજા કદી પણ મહાન ન થઈ શકે. આ બધા ગુણો ધર્મ-સંસ્કૃતિ અને અધ્યાત્મથી પુષ્ટ થવા જોઈએ. જો ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને અધ્યાત્મ આ ગુણોને પુષ્ટિ ન આપે તો પ્રજા મહાન ન થઈ શકે.

16. શૌર્ય વિના યોદ્ધા નહિ, અને યોદ્ધા વિના અન્યાયનો પ્રતિકાર નહિ, અન્યાયના પ્રતિકાર વિના ધર્મની સ્થાપના નહિ. કોઈ ચમત્કારથી ધર્મની સ્થાપના ન થાય. અન્યાય સામે સતત ઝઝૂમવાથી જ થાય. અન્યાય સામે સતત ઝઝૂમવું એ જ મોટી તપસ્યા છે. એ જ ખરા તપસ્વીઓ છે. તેનાથી જ ન્યાય સ્થાપિત થાય છે. તેનાથી પ્રજા સુખ-શાંતિ ભોગવે છે. ઉપવાસીઓથી નહિ.

17. જેનામાં યોદ્ધાના ગુણો ન હોય તેને રાષ્ટ્રના મહત્ત્વનાં પદો ઉપર સ્થાપિત કરી શકાય નહિ.

18. આઝાદી પછી જેટલાં યુદ્ધો થયાં તેમાં યોદ્ધાના ગુણો વિનાના નેતૃત્વે સંચાલન કર્યું. જે યુદ્ધ નેતા હતા જ નહિ, તેથી તેમણે મનમૂકીને

સેનાને લડવા ન દીધી. ડરતાં-ડરતાં યુદ્ધ કરનારા પરાજય જ પામતા હોય છે. નિર્ણાયક યુદ્ધ માટે સેનાને મનમૂકીને લડવા દેવી જોઈએ.

19. યોદ્ધાના ગુણ વિનાના રાજનેતાઓ સમાધાન માટે ઉતાવળા હોય છે. કાશ્મીરમાં પં. નહેરુજી, 65ના યુદ્ધમાં શાસ્ત્રીજી, બાંગ્લાદેશના યુદ્ધમાં ઇંદિરાજી, કારગિલ યુદ્ધમાં બાજપેયી, પાર્લમેન્ટ અને મુંબઈ હુમલા વખતે જે તે નેતાઓએ સમાધાન માટે ઉતાવળ કરી હતી, કારણ કે તે યોદ્ધાગુણવાળા ન હતા. યુદ્ધને લાંબું ખેંચવું. પોતાના હિત પ્રમાણે સંધિ કરાવવી—આ બધા મક્કમતાના ગુણો ન હોય તો યુદ્ધના દ્વારા ધાર્યાં સારાં પરિણામ ન મળી શકે.

20. શાસકોમાં યોદ્ધાના ગુણો ન હોવાથી નથી તો આપણે સીમાડાના પ્રશ્નો ઉકેલી શકતા, નથી તો આંતરિક ધાર્મિક આતંકવાદ, આંતરિક રાજકીય વિદ્રોહ વગેરે પ્રશ્નોને ઉકેલી શકતા. તેથી બધું વિકરાળ થઈ રહ્યું છે. પરિણામ સારું નથી.

21. પ્રત્યેક માતા-પિતાએ પોતાનાં બાળકોમાં યોદ્ધાના ગુણો વિકસાવવા જરૂરી છે. તો જ દેશ મહાન બને, તો જ પ્રશ્નો ઉકેલાય. હતાશ-નિરાશ કરનારાં દર્શનો, વિચારોથી પ્રજાને મુક્ત રાખવી જોઈએ.

22. યોદ્ધાના ગુણોનો વિકાસ એટલે પ્રજાને ઝઘડાળુ બનાવવી કે હિંસાખોર બનાવવી તેવો નથી, પણ અન્યાય અત્યાચાર સામે બાથ ભીડવાની તથા વિજયી થવાની ક્ષમતા વધારવાની વાત છે.

23. શાંતિ માટે શરણાગતિ નહિ પણ અશાંતિ ફેલાવનાર કે થોપનારની બોચી પકડીને તેને સાચા રસ્તે લાવવાની જેની પાસે ક્ષમતા છે તે રામ છે, શ્રીકૃષ્ણ છે, સાચો ઉદ્ધારક છે.

*

46. મુત્સદ્દીગીરી

1. શાસન મુત્સદ્દીગીરીથી ચાલતું હોય છે.

2. મુત્સદ્દીગીરી જન્મજાત હોય છે.

3. જે જન્મજાત હોય છે તેના ઉપર જ ઘડતર થઈ શકે છે. જે જન્મજાત હોતું નથી તેનું ઘડતર કરી શકાતું નથી.

4. મુત્સદ્દીગીરીનાં બે મુખ્ય લક્ષણો છે. 1. ઠંડો સ્વભાવ અને 2. ઓછું, માપસરનું બોલવું. ઉગ્ર સ્વભાવ કે અનાવશ્યક બકબક કરનાર મુત્સદ્દી ન થઈ શકે.

5. મુત્સદ્દીપુરુષને સલાહકારો હોય. સાચા સલાહકારો વિના શાસન કરી શકાય નહિ. ઉગ્ર કે તિતાલી સ્વભાવવાળો શાસક સલાહકારોને પચાવી ન શકે. તેથી જલદીથી અનર્થો કરી બેસતો હોય છે. એ અનર્થો જ તેનું પતન કરાવી દે. તે શત્રુનું કામ કરે.

6. સાચો મુત્સદ્દી તે છે જેને આવનારાં વર્ષો દેખાય, વીતેલાં વર્ષો દેખાય, આજુબાજુનું દેખાય, ચારે તરફનું દેખાય. ટૂંકી દૃષ્ટિવાળાને કશું ન દેખાય. તે કુશળ શાસક ન થઈ શકે.

7. જેને ભવિષ્ય દેખાય તે જ ભવિષ્ય નિર્માતા થઈ શકે.

8. પરાક્રમ વિનાની મુત્સદ્દીગીરી શાસક ન થઈ શકે, પણ સલાહકાર તો જરૂર થઈ શકે.

9. જેને મિત્રો વધારતાં આવડે તે કુશળ રાજનેતા થઈ શકે. તે શત્રુને પણ મિત્ર બનાવે. અનાડી શાસક મિત્રોને પણ શત્રુ બનાવીને પોતાનું જ કામ બગાડતો રહે છે.

10. જેને મનાવી લેતાં આવડે તે શાંતિથી ઊંઘે. જેને ન આવડે તેની ઊંઘ બગડે. કુશળ શાસકમાં મનાવી લેવાના ગુણ હોવા જરૂરી છે.

11. અહંકારી અને તોછડા વ્યવહારવાળો શાસક હિતકારી અસંતુષ્ટ વ્યક્તિને મનાવી શકતો નથી તેથી શત્રુઓ વધારતો થઈ જાય છે.

*

47. મોરલ

1. જીવનની સ્થાયી કારકિર્દી મોરલથી મળતી હોય છે.

2. મોરલનાં મુખ્યતઃ બે ક્ષેત્રો છે : 1. મની મોરલ અને 2. સૅક્સ મોરલ.

3. જીવન, ચીકણા ઢાળ ઉપર નીચે દોડતી કાર જેવું છે. મજબૂત બ્રેક ન હોય તો સ્લિપ થઈ જાય. મોરલ મજબૂત બ્રેકનું કામ કરે છે.

4. મોરલ આનુવંશિકતા, માતાના સંસ્કાર, ધર્મભીરુતા, સત્સંગ અને સમજણથી આવતું હોય છે અને ટકતું હોય છે.

5. મોરલહીન માણસોની ચઢતીની ઈર્ષ્યા કરનાર લાંબો સમય મોરલ સાચવી ન શકે. હકની કમાણીમાં સંતોષ કરનાર જ મની મોરલ સાચવી શકે છે. આવો કારભારી કારભારને ડાઘયુક્ત રાખતો હોય છે.

6. સૅક્સ મોરલને ચારિત્ર્ય કહેવાય છે. ચારિત્ર્યવાન શાસક પ્રજાને ચારિત્ર્યનો સંદેશો આપતો હોય છે.

7. ચારિત્ર્યરક્ષણ માટે લગ્નસંસ્થા જરૂરી છે.

8. એકલો પુરુષ કે એકલી સ્ત્રી લાંબો સમય ચારિત્ર્ય સાચવી શકતાં નથી. કુદરતી આવેગોની પ્રચંડતા સામે ટકી શકવું અત્યંત કઠિન કામ છે. એટલે લગ્ન જરૂર કરવાં.

9. લગ્નના મુખ્યતઃ બે પ્રકાર છે : 1. સાંસારિક. સમાજમાન્ય લગ્ન અને 2. ઈશ્વરીય લગ્ન. જે કદાચ સમાજમાન્ય ન પણ હોય.

10. માત્ર સમાજમાન્ય લગ્નોમાં બહુ થોડો દૈવીભાવ હોય છે. ઈશ્વરીય ભાવ વિના લગ્નજીવન ધન્ય થઈ શકતું નથી. ઈશ્વરીયભાવ દબાણથી કે ઉપદેશથી નથી આવતો. તે માત્ર ને માત્ર હૃદયથી જ આવે છે.

11. બે તનને મેળવી આપે તે સમાજમાન્ય લગ્ન કહેવાય. પણ બે હૃદયને અને છેવટે બે આત્માને પણ મેળવી આપે તે ઈશ્વરીય અથવા દૈવી લગ્ન કહેવાય, જે દુર્લભ છે.

12. ઈશ્વરીય લગ્નની મૂલાધાર સ્ત્રી છે. તેના સંપૂર્ણ સમર્પણ અને પૂર્ણ સંતોષથી જ દૈવી યા ઈશ્વરીય લગ્ન થતાં હોય છે અને સફળ રહેતાં હોય છે.

13. જે સ્ત્રી સમર્પિત ન હોય, સંતોષી ન હોય, પતિ પ્રત્યે અહોભાવ ધરાવનારી ન હોય, અભિમાની અને ઝઘડાખોર હોય, નવા-નવા પુરુષો શોધનારી હોય તેની સાથે લગ્ન કરવા કરતાં કુંવારા રહેવું સારું. પત્નીસુખ વિનાનું જીવન જીવવું પણ ઉપરનાં અપલક્ષણોવાળી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરીને મહાદુઃખી ન થવું. આવું જ વિલોમમાં પુરુષો માટે પણ કહી શકાય.

14. પ્રત્યેક સમર્થ વ્યક્તિએ લગ્ન કરવાં જ જોઈએ પણ બધાં જ લગ્નો સુખદાયી નથી નીવડતાં તે પણ સમજવું જોઈએ. નિષ્ફળ લગ્નો ભારત જેવા દેશોમાં મહાત્રાસદાયી થઈ શકે છે. તેનો ભય લાગતો હોય તેણે ઓછું ત્રાસદાયી કુંવારાપણું સ્વીકારવું.

15. લગ્નજીવન સ્વીકારીને પણ જે સૅક્સ મોરલ વિનાનાં હોય તે મહાપાપી છે. તેમની પ્રતિષ્ઠા ન હોય. તે ક્ષમ્ય ન હોય.

16. એકાકી રહી ગયેલાં સ્ત્રી-પુરુષોનું કામસ્ખલન ક્ષમાને પાત્ર, દયાને પાત્ર હોઈ શકે. જો બન્ને એકાકી હોય. અર્થાત્ કોઈનું ઘર બગડતું ન હોય કે ભાંગતું ન હોય તો.

17. સૌથી મોટો અનર્થ ઇચ્છવા છતાં પણ લગ્ન ન કરી શકનારાં એકાકી, કામવ્યાકુળ સ્ત્રી-પુરુષો સર્જતાં હોય છે. સમાજરક્ષા માટે તેમને યથાસંભવ પાત્રો સાથે જોડી દેવાં હિતાવહ છે. અન્યથા અનેક વિકૃતિઓથી સમાજ ભ્રષ્ટ થવા લાગશે.

18. ઈશ્વરીય લગ્ન આધ્યાત્મિક જીવન માટે સહાયક બને છે. બાધક નહિ.

19. સુશીલ પત્નીઓને તરછોડીને મોક્ષ ન પમાય. તેવો આદર્શ પણ ન અપાય.

20. મની મોરલ અને સૅક્સ મોરલમાં વહીવટી ક્ષેત્રમાં મની મોરલને જ વધુ મહત્ત્વ અપાય. સૅક્સ મોરલ એ વ્યક્તિનો અંગત પ્રશ્ન છે. બને ત્યાં સુધી વ્યક્તિના અંગત જીવનમાં બહુ ઊંડા ઊતરવાની જરૂર નથી.

21. ખાસ કરીને કલાકારો, સાહિત્યકારો, રાજનેતાઓ, પ્રવાસીઓ વગેરેનાં એવાં ક્ષેત્રો છે કે તેમનાં કલા, સાહિત્ય, રાજવહીવટ વગેરેને જ મહત્ત્વ અપાય. તેમના અંગત જીવનને બહુ મહત્ત્વ ન અપાય.

22. ઘણા કલાકારો ગાયકો વગેરે દારૂડિયા હોય છે. તેની તરફ ધ્યાન નહિ આપવાનું. તેની કલા અને ગાયકી તરફ ધ્યાન આપવાનું.

23. જે લોકો પ્રત્યેક વ્યક્તિના અંગત જીવનમાં ઊંડો રસ લે છે. અને ભારે ખણખોદ કરતા રહે છે, તે ક્યાંય કશું સારું જોઈ શકતા નથી. તે ખટપટિયા થઈને ચારે તરફથી ફેંકાઈ જતા હોય છે, આવા દોષથી બચવું જોઈએ. જાહેર જીવનમાં કેટલીક વાર આંખ આડા કાન કરવા પણ જરૂરી હોય છે.

*

48. ચૂંટણી

1. ચૂંટણીનો હેતુ છે કે જે કાંઈ છે તેમાંથી સૌથી ઉત્તમ હોય તેને ચૂંટી કાઢીને તેને સત્તાનાં સૂત્રો સોંપવાં, પણ ભારતમાં તેથી ઊલટું થયું છે. જે કાંઈ છે તેમાંથી જે સૌથી કનિષ્ઠ અને કોઈ વાર તો અધમ છે તેને ચૂંટીને સત્તાનાં સૂત્રો સોંપાવા લાગ્યાં છે. જે દેશને અંધકારમાં લઈ જઈ રહ્યો છે.

2. ચૂંટણીના ઘણા અનર્થો શરૂ થયા છે. એમાંથી કેટલાક જણાવું છું.

આર્થિક ભ્રષ્ટાચારનું મૂળ ચૂંટણી છે. કારણ કે પૈસા વિના ચૂંટણી લડી શકાતી નથી. પૈસો પણ થોડો નહિ, કરોડોમાં જોઈએ. આ પૈસો મેળવવા સત્તાપક્ષ અને વિપક્ષો પણ ધનવાન લોકો ઉપર દબાણ લાવે છે. તેમને નુકસાન નહિ પહોંચાડવાની શરતે તથા લાભ પહોંચાડવાની શરતે તેઓ મોટી મોટી રકમો મેળવે છે. આના કારણે આવી મોટી રકમો આપનારા કાયદાને મુઠ્ઠીમાં લઈ લે છે. કાયદાના હાથ કરતાં તેમના હાથ લાંબા થઈ જાય છે. કેટલાક નેતાઓ ભ્રષ્ટાચારી નથી હોતા, પણ ચૂંટણીફંડ ભેગું કરવા તેમને મજબૂરીથી ભ્રષ્ટાચારી થવું પડે છે. કારણ કે મબલક પૈસો વાપર્યા વિના ચૂંટણી લડી શકાય જ નહિ તેવી સ્થિતિ સર્જાઈ છે.

3. ચૂંટણીથી કોમવાદ વિકસ્યો છે. કારણ કે ચૂંટણી માત્ર ને માત્ર કોમ-આધારિત જ લડાય છે. જ્યાં જે કોમની બહુલતા હોય છે ત્યાં તે કોમનો ઉમેદવાર ઊભો કરાય છે. એક તરફ પૈસો અને બીજી તરફ કોમના આધારે લોકો મતદાન કરે છે. જેની પાસે મોટી કોમ નથી હોતી કે મબલક પૈસો નથી હોતો તે દેવ જેવો હોય તોપણ ચૂંટણી લડી શકતો નથી. કદાચ લડે તો હારી જ જાય. એટલે ચૂંટણી કોમવાદ વધારનારું તત્ત્વ થઈ ચૂક્યું છે.

4. જે કોમો સામૂહિક મતદાન કરે છે તેમને રીઝવવા સત્તાપક્ષ અને વિપક્ષો પણ જાતજાતનાં પ્રલોભનો ઊભાં કરે છે. જેમકે 1. દેવાં માફી, 2. અનામત આપવી, 3. કોમ આધારિત ઋણો આપવાં (અને પછી માફ કરી દેવાં) 4. તે તે કોમ અથવા ધર્મ માટે વધુમાં વધુ શૈક્ષણિક સગવડો ઊભી કરી આપવી. ખાસ કરીને અલ્પસંખ્યકો માટે. અમુક લોકોને ગમતા અને ફાયદો કરતા કાયદા કરી આપવા વગેરે અનેક પ્રકારનાં સ્થાયી પ્રલોભનો અથવા લાભો પહોંચાડવા.

5. જે લોકોનું સામૂહિક મતદાન નથી હોતું તેમના માટે કશી જ યોજના નથી હોતી. તેમના મતોની કિંમત નથી હોતી. આવા લોકો મતદાન કરતા નથી. કદાચ કરે છે તો વેરવિખેર કરે છે. તેથી સરકારી લાભોથી તે વંચિત રહી જાય છે. આમ સરકારી લાભો મેળવનારો વર્ગ અને વંચિત રહી જનારો વર્ગ એમ બે વર્ગો થાય છે. જે પરસ્પરમાં વિદ્વેષ કરતા થઈ જાય છે. આ રીતે પ્રજાના કાયમી ધોરણે ભાગલા પડી જાય છે. જે એકતા થવા દેતા નથી. આ વિભાજનની પ્રક્રિયા કહેવાય.

6. જ્યારે કોમ આધારિત અને પૈસા આધારિત ચૂંટણી લડાવા લાગી છે ત્યારે કોમ-કોમ વચ્ચે વેરઝેર વધવું સ્વાભાવિક છે. ચૂંટણીપ્રચાર વેરઝેર વધારનારો, વિદ્વેષ ફેલાવનારો અને પરસ્પરમાં ઝેર ઓકતો થઈ જાય છે.

7. હવે પક્ષવાર લગભગ કોમો નક્કી થઈ ગઈ છે. તેથી પક્ષો ખાસ કરીને શાસક પક્ષો પોતપોતાની કોમોને સાચવવા તત્પર રહેતા હોય છે. તે એટલી હદે કે પોતાની સમર્થક કોમમાં આતંકવાદીઓ ઉત્પન્ન થાય તોપણ તેનો બચાવ અને સમર્થન કરતા થઈ જાય છે. આ બહુ જ ખતરનાક કહેવાય. એક રીતે આવા રાજકીય પક્ષો આતંકવાદના સમર્થક જ થઈ ગયા કહેવાય. આ લોકોના હાથમાં સત્તાનાં સૂત્રો આવે એટલે દેશ આતંકવાદીઓના હવાલે થઈ જાય.

8. કોમવાર જથ્થાબંધ મતદાન થતું હોવાના કારણે સરકાર આતંકવાદને નાથવા કઠોર કાયદા કરી શકતી નથી. કારણ કે જે કોમો સૌથી વધુ (અરે, પૂરેપૂરા) આતંકવાદીઓ પેદા કરે છે, તે સરકારની સમર્થક છે. તેના જથ્થાબંધ મતોથી સરકાર રાજ કરી શકે છે. આ રીતે આતંકવાદ ફળેફૂલે વિકસે છે.

9. હમણાં હમણાંથી ચૂંટણીમાં એક નવું તત્ત્વ ઉમેરાયું છે. અને તે છે ગુંડાગીરી. પહેલાં ગુંડાઓ ધાકધમકી આપીને લોકો પાસેથી પૈસા પડાવતા અને દબાવતા. તેમનો પ્રભાવ મોટો હતો. તેનો ઉપયોગ રાજનેતાઓ કરવા લાગ્યા. તેથી ચૂંટણી જીતવામાં ફાયદો થવા લાગ્યો. પક્ષો પોતપોતાના ગુંડાઓને રોકવા લાગ્યા. ગુંડાઓએ બુથકૅપ્ચર, બોગસ મતદાન, જોરજુલમથી મતદાન કરાવવું. વિરોધીઓને મતદાન

કેન્દ્રોથી દૂર રાખવા વગેરે અનેક અનિષ્ટો પેદા કરી દીધાં. રાજનેતાઓની છત્રછાયામાં આ પાળેલા ગુંડાઓ કાયદાની ઐસીતૈસી કરીને ચૂંટણી પછી પણ ધાક જમાવતા રહ્યા. આ રીતે દેશમાં ચૂંટણીના કારણે ગુંડાગીરી વકરવા લાગી છે.

10. ચૂંટણી જિતાડી આપનાર ગુંડાઓએ વિચાર્યું કે હવે આપણે પોતે જ ચૂંટણીમાં ઊભા રહો. તેવું જ થવા માંડ્યું. હવે તો સીધા ગુંડા જ ચૂંટાવા લાગ્યા. એટલું જ નહિ ચૂંટાયા પછી મંત્રીપદના તેઓ જ દાવેદાર થઈ ગયા છે. જો તમારે રાજ કરવું હોય તો તેમને શાસનના ભાગીદાર બનાવવા જ પડે. આ રીતે ગુંડાઓ ઊંચી ખુરશીઓ સુધી પહોંચી ગયા છે. હવે ક્રમેક્રમે દેશ ગુંડારાજ તરફ આગળ વધી રહ્યો છે.

11. રાજ કરવાની કુશળતા વિનાના આવા દબંગ લોકો બેફામ રીતે પોતાની કોમ, પોતાના સમર્થક અને પોતાના ઉપયોગી લોકોને ઊંચાં અને મહત્ત્વનાં પદો ઉપર ગોઠવવા લાગે છે, જે મોટા ભાગે અકુશળ હોય છે. આ રીતે રાજકારણમાં અકુશળતા, કાયદાની ઐસીતૈસી, અશિસ્ત અને ગુંડાપણું વધતું જાય છે. ગુંડાઓ પોતે જ શાસક થઈ જાય તો ગુંડાગીરીને દબાવશે કોણ? દેશ માફિયાગીરી તરફ વધી ગયો છે.

12. લોકશાહીની કરોડરજ્જુ વાણીસ્વાતંત્ર્ય છે. ચૂંટણી વખતે બધા મીડિયા નિષ્પક્ષ રહી શકતા નથી. તે પણ સોદા કરતા થઈ ગયા છે. ઉમેદવાર કે પક્ષના વિરુદ્ધમાં નહિ લખવાનો સોદો, ચૂપ રહેવાનો સોદો અને પક્ષમાં લખવાનો સોદો, આ રીતે મીડિયા પણ સોદાગરો સાથે હવા બનાવવાનો સોદો કરી લેતા હોય છે. હવે સત્યને ક્યાં શોધવું?

13. મતદાતાઓમાં સૌથી કમજોર વર્ગ સૌથી વધુ પ્રમાણમાં મતદાન કરે છે, હજી તે રાષ્ટ્રીય હેતુઓ સમજી શકતો નથી તેનો એક જ હેતુ હોય છે 'મને શું આપશો? મને શું મળશે?' તેની ક્ષુદ્ર અપેક્ષાઓ પૂરી કરી શકનારા સરળતાથી તેમના મતો લઈ શકે છે.

14. ચૂંટણીના દિવસોમાં અમુક લોકોની રોજીઓ ખૂલી જાય છે. બૂથ-કૅપ્ચર કરી દેનારાઓ, જીપોમાં ફરનારા, પૅમ્ફલેટ વહેંચનારા, સભાઓ ભરી આપનારા, પ્રદર્શન કરનારા, સભા-ભંગ કરી આપનારા વગેરે અનેક લોકોને કામ મળી રહેતું હોય છે, કોઈ પણ પક્ષના ભેદભાવ વિના, જે પૈસા આપે તેને સેવા આપનારા ચૂંટણીની જાહેરાતથી રાજીરાજી થઈ જતા હોય છે.

15. આ વાસ્તવિકતા છે. આવી ચૂંટણીમાંથી આપણા નેતાઓ ચૂંટાય છે. આવા નેતાઓમાંથી સરકાર રચાય છે. જરા વિચારો, કેવા હશે નેતાઓ? અને કેવી હશે સરકાર? પણ આની પૂરી જવાબદારી તો જનતાની જ છે. જેવી જનતા હશે તેવા નેતા હશે. જવાબદારીથી જનતા છટકી ન શકે. મતદાન નહિ કરનારા, લોભ-લાલચ-ભયથી મતદાન કરનારા, કોમવાદથી મતદાન કરનારા અને સાચી પ્રામાણિકતાથી મતદાન કરનારા આ બધાનો સરવાળો એટલે જનતા.

16. જનતાને સાચો રાહ બતાવનારા ધર્મગુરુઓ છે, લેખકો અને મીડિયાવાળા છે, રાજનેતાઓ છે અને બંધારણ છે. જો આ બધાં પોતે જ દિશાભ્રષ્ટ કે દિશાશૂન્ય થયાં હોય તો હવે શું કરવું? આપણે આવી સ્થિતિએ પહોંચ્યા છીએ. આ મતદાતાઓ જ ભારતનું ભવિષ્ય ઘડી રહ્યા છે.

10-10-09

*

49. શ્રમ અને શ્રમિક

1. એક સમય હતો જ્યારે મજૂરો પાસેથી બારબાર કલાક કામ કરાવી તેમને ઓછામાં ઓછું વેતન અપાતું હતું. ત્યારે મજૂરોનું શોષણ માલિકો કરતા હતા. ત્યારે કામ થોડું અને કામદારો વધારે હતા. સરકાર તરફથી તેમનું કોઈ રક્ષણ ન હતું.

2. પછી મજૂરક્રાન્તિ થઈ. ક્રાન્તિનું હથિયાર હતું 'હડતાલ' હડતાલથી માલિકો થથરી ગયા. એક પછી એક સુધારા થતા ગયા. મજૂરશોષણ બંધ થઈ ગયું કહેવાય.

3. પછી શરૂ થયું માલિકોનું શોષણ અથવા મૂડીશોષણ. હડતાલનું હથિયાર સાચી અને ખોટી બન્ને રીતે વપરાવા લાગ્યું. મજૂરોની જબરદસ્ત શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. જેણે અડધા યુરોપની સત્તા પડાવી લીધી. કેટલીક જગ્યાએ માલિકો નાબૂદ થઈ ગયા. તો કેટલીક જગ્યાએ માલિકો અશક્ત થઈ ગયા. હવે માલિકો જે ધારે તે થવાની જગ્યાએ મજૂરો જે ધારે તે થવા લાગ્યું.

4. પૂરા વિશ્વમાં મજૂરપ્રભાવ વધ્યો. ભારતમાં પણ આવો પ્રભાવ વધ્યો. મજૂરોનું બ્રહ્માસ્ત્ર 'હડતાલ'ની જગ્યાએ 'ઘેરાવ' 'કામ રોકો', 'ધીમે કામ કરો' જેવાં નવાં હથિયારો હાથમાં આવ્યાં. આ હથિયારોનો બેફામ ઉપયોગ જ્યાંજ્યાં થયો ત્યાંત્યાં મૂડીરોકાણ અટકી ગયું. કારખાનાં બંધ પડવા લાગ્યાં. અંતે તો મજૂરો પોતે જ બેકાર થવા લાગ્યા.

5. કારખાનાં બંધ પડવાથી મૂડીરોકાણ અનુત્પાદક બન્યું. તેથી રેવન્યુને ફટકો પડ્યો, કારખાનાના પૂર્વ અને ઉત્તર ઉદ્યોગોને પણ ફટકો પડવા લાગ્યો. રાષ્ટ્ર દરિદ્રતા તરફ વધવા લાગ્યું.

6. મજૂરોના હિતમાં જે નવાનવા કાયદાઓ બન્યા તેમાં તેમનું ઓછામાં ઓછું વેતન નક્કી થયું. ઓછા કલાકો નક્કી થયા. બીજી સગવડો નક્કી થઈ. સારું થયું. આવું થવું જ જોઈએ. તેથી મજૂરોને ઘણો લાભ થયો. પણ સાથેસાથે ઓછામાં ઓછું આટલું કામ તો કરવું જ જોઈએ તે નક્કી ન થયું. હક્કો નક્કી થયા પણ કર્તવ્યો નક્કી ન થયાં, જેના પરિણામે કામચોરી, બેજવાબદારી, દાદાગીરી વગેરે અનિષ્ટો પણ ઊભાં થયાં.

7. સરકારે, માલિકોએ અને મજૂરોએ ત્રણેએ એક વાત નક્કી સમજવી જોઈએ કે જો ઉત્પાદન મોંઘું થશે તો ખપત નહિ થાય, બજારમાં ટકી શકશે નહિ, તો માલનો ભરાવો થઈ જશે. અંતે ઉત્પાદન બંધ કરવું પડશે. જેથી કારખાનાં બંધ પડશે. આવું જ થવા લાગ્યું.

8. મજૂરોની કામચોરી અને બીજી આડોડાઈના કારણે એક નવો રસ્તો નીકળ્યો. વેતન નહિ, કોન્ટ્રાક્ટ આપો. હવે કામના કોન્ટ્રાક્ટ અપાવા લાગ્યા. ફરીથી વાત હતી ત્યાં ને ત્યાં આવી ગઈ. જો મજૂરોના હક્કોનું નિર્ધારણ કર્યું તેની સાથે તેમનાં કર્તવ્યો પણ નિર્ધારિત કર્યાં હોત તો કદાચ કામચોરી ના થાત. તો કોન્ટ્રાક્ટ પદ્ધતિની જરૂર ન પડત.

9. શ્રમશોષણ ન જ થવું જોઈએ. પણ મૂડીશોષણ પણ ન થવું જોઈએ. શ્રમશોષણથી ઉત્પાદનને ફટકો નથી પડતો પણ મૂડીશોષણથી ઉત્પાદનને ફટકો પડે છે. મૂડી ઘસાઈ જવાથી રોજગાર અને રેવન્યુ બન્નેને ફટકો પડે છે. જો કારખાનાં ધમધમતાં રાખવાં હોય તો બન્ને શોષણોથી મુક્ત થવાં જોઈએ.

10. અન્યાય સામે હડતાલનો હક્ક હોવો જ જોઈએ. પણ અન્યાય કરવા માટે હડતાલનો ઉપયોગ ન કરી શકાય. તેને અપરાધ સમજવો જોઈએ. હંમેશાં માલિકો જ શોષણ કરતા હોય છે તેવું માનવું ઠીક નથી. હવે તો મજૂરો પણ શોષણ કરતા હોય છે. એટલે બન્ને વચ્ચે સંતુલન જરૂરી છે. બન્ને એકબીજાના પોષક બને, શોષક નહિ.

11. ખાનગી ક્ષેત્રમાં કોઈ અનામત ના હોવી જોઈએ. ખાનગી ક્ષેત્રો નફો કરવાના હેતુથી સ્થપાતાં હોય છે. જે નફામાં સહયોગી ન થઈ શકે તેને ફરજિયાત નોકરીમાં રાખવાનો કાયદો યોગ્ય ન કહેવાય. વધુ પડતી અનામતોથી ઉદ્યોગો બંધ પડવા લાગશે. જે બહુ જ દુઃખદ હશે.

12. હડતાલ જેમ મજૂરોનું શસ્ત્ર બન્યું છે તેમ જ માલિકો પણ આવું જ શસ્ત્ર ખોળી કાઢશે ત્યારે પારાવાર નુકસાન થશે. એટલે બન્નેમાંથી કોઈ એકે પણ ઉત્પાદનને અટકાવવાના પ્રયત્નો ન કરવા જોઈએ.

13. મજૂરોની ઓળખ નક્કી થવી જોઈએ. અર્થાત્ અમુક પગારથી વધારે પગાર મેળવનાર મજૂર ન કહેવાય. તેને હડતાલ પાડવાનો હક્ક

ન હોય. અત્યારે તો જે સૌથી વધુ વેતન મેળવે છે તે પણ હડતાલ પાડે છે, જે યોગ્ય ન કહેવાય.

14. જે સંગઠનો અન્યાયપૂર્ણ હડતાલ પડાવે તેમને ઉત્પાદનને નુકસાન કરવાનો દંડ થવો જોઈએ. થયેલું નુકસાન તેમની પાસેથી વસૂલવું જોઈએ. આમ બન્ને તરફી સંતુલિત કાયદાથી બેફામપણું અટકાવી શકાશે.

15. લેબરકોર્ટો મોટા ભાગે એકતરફી ન્યાય આપતી હોય છે. અર્થાત્ મજૂરતરફી. તેની જગ્યાએ બન્ને તરફનાં તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને ન્યાય આપવો ઘટે, જેથી સાચો ન્યાય મળે.

16. વધુ પડતા એકપક્ષીય મજૂરરક્ષણના કાયદાથી કેટલુંય મૂડીરોકાણ થતું અટકે છે. ખાસ કરીને વિદેશી મૂડીરોકાણ મજૂરોની કનડગત સહન કરવા તૈયાર નથી હોતું. તેથી સંતુલનપૂર્વક લેબર લો સુધારવાની જરૂર છે.

17. જેને પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે મજૂરોને રાખવાનો હક્ક છે તેને જરૂર ન રહે તો અથવા જરૂરી શરતો પૂરી ન થાય તો નોકરીમાંથી વિદાય કરવાનો પણ હક્ક હોવો જોઈએ. કારણ કે તેને ફૅક્ટરી ચલાવવી છે. ઉત્પાદન કરવું છે. નફો કરવો છે. જો તેના મૂળભૂત હેતુઓમાં સહાયક થવાની જગ્યાએ કોઈ બાધક થતો હોય તો તેનાથી છુટકારો મેળવવાનો તેને હક્ક હોવો જોઈએ.

18. અન્યાયપૂર્ણ બેજવાબદારીથી હડતાલ કરનાર—કરાવનાર કે કારખાનાંમાં તોડફોડ કરનાર, આગ લગાડનાર કે હિંસા કરનારને તત્કાલ દૂર કરવાનો હક્ક માલિકને હોવો જોઈએ. અને તેવાં ગુંડાગીરી કરનારાં તત્ત્વો જીવનભર નોકરીની યોગ્યતા ખોઈ બેસે તેવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ, જેથી અનિષ્ટોથી ઉદ્યોગોને બચાવી શકાય. આવાં હિંસક અનિષ્ટોને સહારો મળી રહે તેવા કાયદા ન હોવા જોઈએ.

19. રાષ્ટ્રની કરોડરજ્જુ અર્થતંત્ર છે. અને અર્થતંત્રની કરોડરજ્જુ ઉદ્યોગો છે. ઉદ્યોગોની કરોડરજ્જુ મૂડી છે. તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ. તેના રક્ષણમાં રાષ્ટ્રનું રક્ષણ છે.

13-10-09

*

50. ઉદ્યોગ

1. સમૃદ્ધિનું મૂળ મૂડી છે. મૂડીરોકાણ વિના કદી પણ રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ ન થઈ શકે.

2. મૂડી ત્રણ જગ્યાએથી આવતી હોય છે. 1. સરકાર તરફથી, જેને સરકારી મૂડી કહેવાય છે. 2. કંપનીની મૂડી, જેને પ્રજાના શેરહોલ્ડરો ભેગી કરતા હોય છે. અને 3. વ્યક્તિગત મૂડી.

3. મૂડી વિના પણ ઉદ્યોગો સ્થાપિત કરી શકાય તેવા ભ્રમમાં આપણે રેંટિયા તરફ અને કોદાળી-પાવડા, છીણી-હથોડા તરફ વળ્યા. ત્રીસ વર્ષ બગાડ્યા પછી થાકી ગયા. અને ભાન થયું કે આ રીતે તો કાયમી ગરીબી સ્થાપિત થઈ રહી છે, જેમાં લોકોને પેટપૂરતું પણ મળતું નથી.

4. ખરા ઉદ્યોગો તે છે જેને ચલાવવા સેંકડો પેટા ઉદ્યોગો આપોઆપ ખીલી ઊઠે છે. જો તમારે કાર કે વીજળીનું કારખાનું સ્થાપિત કરવું છે તો તેને પોષણ આપનારા પૂર્વ અને ઉત્તરમાં સેંકડો ઉદ્યોગો ધમધમતા કરવા જ પડે. જેમકે રબર ઉદ્યોગ, સ્ટીલ ઉદ્યોગ, ઇલેક્ટ્રોનિક્સ ઉદ્યોગ વગેરે. આ પૂર્વ ઉદ્યોગો છે. આ બધા મળીને કારનું નિર્માણ કરે છે. કાર થઈ ગયા પછી હજારો ગેરેજો, હજારો ડ્રાઇવરો, હજારો પંક્ચર કરનારા, સફાઈ કરનારા, રોડવાળા વગેરે કામે લાગે છે. રેંટિયો કે કોદાળી-પાવડામાં પૂર્વ કે ઉત્તરના રોજગારો નથી હોતા.

5. સરકારી મૂડીરોકાણથી થનારા ઉદ્યોગો ક્યાંય સફળ રહ્યા નથી. ભારતમાં તો નહિ જ. એ ભયંકર ખોટનો ધંધો રહ્યો છે, અને ઘોર અવ્યવસ્થા અને ઊતરતા સ્તરનું ઉત્પાદન થવાથી ઉપભોક્તાઓને ઘોર અસંતોષ રહેતો આવ્યો છે. પ્રજાના રેવન્યુને ખાઈ જનારા આ સરકારી ઉદ્યોગો, સરકાર અને પ્રજાને થકવી નાખનારા થયા છે.

6. કંપની અને શેરહોલ્ડરો એ પશ્ચિમની દેન છે. તેના દ્વારા ઝીરો મૂડીમાંથી કરોડો ભેગા કરી શકાય છે. તેનું રોકાણ ઉદ્યોગોમાં કરીને મબલક જરૂરિયાતોની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. તે સસ્તી-સારી અને નિકાસને યોગ્ય પણ હોય છે, તેના નફામાંથી શેરધારકોને ડિવિડન્ડ મળે છે. આ રીતે બધાં ખુશ રહે છે. આપણે મોડે મોડે જાગ્યા અને ખાનગી મૂડીરોકાણને પ્રશ્રય આપ્યો તેથી દેશ સમૃદ્ધ થઈ રહ્યો છે.

7. ખાનગી મૂડીરોકાણ એ ક્રેન છે. ક્રેન જેમ નીચે પડેલી વસ્તુને ઊંચકીને તેની જગ્યાએ ગોઠવી આપે છે. જે કામ હજારો મજૂરો નથી કરી શકતા તે કામ એક મહાકાય ક્રેન કરી શકે છે. આવું જ ઉદ્યોગપતિઓનું છે. ખાડે ગયેલા અર્થતંત્રને તે ઊંચકીને સમૃદ્ધિના શિખર ઉપર મૂકી શકે છે. વિશ્વભરનાં બધાં જ સમૃદ્ધ અર્થતંત્રો ઉદ્યોગપતિઓના મૂડીરોકાણથી સમૃદ્ધ થયાં છે. જેટલા ઉદ્યોગપતિઓ વધારે, તેટલું મૂડીરોકાણ વધારે. જેટલું મૂડીરોકાણ વધારે તેટલી રોજીઓ, રેવન્યુ અને સમૃદ્ધિ વધારે. આ વાત સામ્યવાદી ચીનને સમજાઈ. તેણે વિશ્વભરના ઉદ્યોગપતિઓને આકર્ષ્યા અને જોતજોતામાં ચીન મહાશક્તિ થઈ ગયું. આપણે હજી આ વાતને બરાબર પચાવી શક્યા નથી. ચરખાવાદ, સામ્યવાદ અને સમાજવાદનો નશો પૂરેપૂરો ઊતરી જાય પછી આ વાત સમજાય.

8. ઉદ્યોગપતિઓની ચાર અપેક્ષાઓ હોય છે : 1. સુરક્ષા, 2. કાચો માલ 3. પાકા માલની નિકાસ અને 4. સરકારી કર્મચારીઓ તથા મજૂરોનો પૂરો સહયોગ. જ્યાં આ ચાર તત્ત્વો નથી હોતાં ત્યાં મૂડીરોકાણ થતું નથી. 5. બંગાળ, કેરળ, બિહાર વગેરે તેનાં ઉદાહરણો છે. જ્યાં પોતાની, પોતાનાં માણસોની અને મૂડીની સુરક્ષા ન હોય ત્યાં મૂડીરોકાણ ન થાય. જ્યાં કાચો માલ પ્રાપ્ત ન હોય ત્યાં પણ મૂડી રોકાણ ન થાય. જ્યાં પાકા માલનો પૂરેપૂરો નિકાસ ન થાય ત્યાં પણ મૂડીરોકાણ ન થાય. કદાચ થયું હોય તો અટકી જાય કે બંધ પડી જાય. અને જ્યાં સરકારી વલણ અને કામદારોનું વલણ અનુકૂળ ન હોય ત્યાં પણ મૂડીરોકાણ ન થાય. આ ચારેમાં સૌથી વધુ મહત્ત્વનું તત્ત્વ સરકારી વલણ છે.

9. વિજ્ઞાને સમયની ઝડપ વધારી દીધી છે. જે મશીનો પહેલાં 25-50 વર્ષ સુધી કામ આપતાં તે હવે 5-7 વર્ષમાં બદલાઈ જાય છે. અર્થાત્ નવાં નવાં મોડેલો આવી જાય છે. સમયની ઝડપ સાથે જે ઉદ્યોગો નવાં નવાં મોડેલો સ્વીકારી નથી શકતા તે સ્પર્ધામાં ટકી નથી શકતા એટલે બંધ પડી જાય છે. ઉદ્યોગોની સાથે સતત નવીનીકરણ જરૂરી છે.

10. લિમિટેડ કંપનીઓના ડિરેક્ટરોનું મોરલ જરૂરી છે. બૅન્કોની માફક લિમિટેડ કંપનીઓ પણ ક્રેડિટથી ચાલતી હોય છે. બનાવટી, અર્ધબનાવટી કે લુચ્ચી કંપનીઓથી પ્રજાને બચાવવી જરૂરી છે. પ્રજા કરતાં પણ કંપનીઓની શાખને બચાવવી વધુ જરૂરી છે.

11. વ્યક્તિગત મૂડીનું મહત્ત્વ પહેલાં હતું. હવે એટલું બધું નથી. હવે મોટા ભાગના મોટા ઉદ્યોગો કંપનીઓ દ્વારા ચાલતા હોય છે.

12. ઉદ્યોગો ઉપર સીધો કે આડકતરો વધુ પડતો કરભાર નાખવાથી ઉદ્યોગો અવરોધાય છે. તેને વધુમાં વધુ છૂટ આપવી હિતાવહ છે. કરલાભ કરતાં પણ રોજીલાભ મોટી વસ્તુ છે.

*

51. બળાત્કાર

1. બળાત્કાર માત્ર માનવજાતિમાં જ થતો જણાયો છે. માનવ સિવાયની બધી જાતિઓમાં બળાત્કાર થતો જણાતો નથી.

2. જો આ વાત સાચી હોય તો 'પાશવી બળાત્કાર'માં પશુ શબ્દ, પશુઓનું અપમાન કરવા બરાબર છે. પશુઓ બળાત્કાર કરતાં જ નથી પછી પાશવી શબ્દ પ્રયોજાય જ કેવી રીતે? ખરેખર તો 'માનવીય બળાત્કાર' એમ લખાવું જોઈએ.

3. પશુઓ બળાત્કાર નથી કરતાં તેનો અર્થ પશુઓ કામાતુર નથી થતાં તેવો નથી. પશુઓ પણ કામાતુર થાય જ છે. પણ કામાતુર નર, માદાને રીઝવવા પ્રયત્નો કરે છે. કલાકો સુધી તેની પાછળપાછળ ફરે છે. અને પછી રીઝેલી માદા નરને અનુકૂળ થાય છે. ન રીઝેલી માદાને બળજબરીથી અનુકૂળ કરવાનો પશુ-નર પાસે કોઈ ઉપાય નથી હોતો. જો માદા ઊભી જ ન રહે તો કાંઈ કરી શકે નહિ. બહુ બહુ તો તેને દોડાવ-દોડાવ કરે. બળાત્કાર તો ન જ કરી શકે.

4. પુરુષનર જ્યારે સ્ત્રીની ઇચ્છાવિરુદ્ધ તેના ઉપર બળાત્કાર કરે છે ત્યારે તેને ભય, માર-ઝૂડ કરીને અને સૌથી મોટી વાત તો એ છે કે તેને બાંધીને પણ પોતાને આધીન કરી શકે છે. કુદરતી રીતે સ્ત્રી-શરીરની રચના તેની મોટી મજબૂરી છે. તે પોતાના ગુપ્તાંગને બંધ નથી કરી શકતી. જોર-જબરદસ્તીથી તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. જો આ વાત સાચી હોય તો સ્ત્રીએ હંમેશાં રક્ષિત જીવન જીવવું જોઈએ. કોઈ ને કોઈ પુરુષના રક્ષણમાં અથવા સ્ત્રી-સમૂહના રક્ષણમાં તેણે જીવન જીવવું જોઈએ. એકાકી સ્ત્રી અનર્થોને આમંત્રણ આપે છે.

5. બળાત્કાર થવાનાં મુખ્યતઃ ત્રણ કારણો હોય છે :

1. સ્ત્રીપ્રાપ્તિ વિનાના એકાકી પુરુષો કામાતુર થઈને ભાન ભૂલીને એકલદોકલ રખડતી-ભટકતી સ્ત્રીને લક્ષ્ય બનાવી બેસતા હોય છે. સતત કામાવરોધ, પ્રચંડ આંધી ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી ભાન ભૂલીને નર ન કરવાનું કરી મૂકે છે.

2. પરણેલા—પત્નીવાળા પુરુષો, જો પોતાના પાત્રથી અસંતુષ્ટ હોય અને જેનો કામ શાંત ન થયો હોય તે પણ આવેગના વંટોળમાં ન કરવાનું કરી બેસતા હોય છે.

3. કેટલીક વાર સ્ત્રીઓ તરફથી ઉશ્કેરણીજનક વ્યવહાર થાય, વસ્ત્રો તથા ચેનચાળા એવા કરાતા હોય કે માણસ કાબૂ ખોઈ બેસે અને ન કરવાનું કરી બેસે. આવા કિસ્સામાં પુરુષની સાથે સ્ત્રીને પણ દોષિત માનવી જોઈએ. લોકોને ચલિત કરવા માટેના શણગારો, હાવભાવો અને ચેનચાળા બધું મળીને અનર્થને આમંત્રણ આપે છે. આવા કેસમાં સ્ત્રીને પણ દંડ થવો જોઈએ અથવા પુરુષને દંડ ન થવો જોઈએ અથવા ઓછો થવો જોઈએ. કારણ કે તેની કુપ્રવૃત્તિમાં સ્ત્રી પોતે પ્રેરક રહી હોય છે.

4. લાંબો સમય એકાંતમાં સાથે રહેવાથી, વ્યક્તિ નિયંત્રણ ખોઈ બેસે છે. ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તે ન કરવાનું કરી બેસે છે. એકાંતની માઠી અસર પુરુષની માફક સ્ત્રી ઉપર પણ પડતી જ હોય છે. જો અનર્થોથી બચવું-બચાવવું હોય તો બને ત્યાં સુધી અનિચ્છનીય નર-નારીને એકાંતમાં ન રાખો.

5. કેટલીક વાર ભ્રાન્તમૅસેજથી પણ અનર્થ થતો હોય છે. ભ્રાન્તમૅસેજ એટલે કામોપભોગની ઇચ્છા સ્ત્રીને ન હોય, ન તેવું લક્ષ્ય હોય પણ તેનાં વ્યવહાર, વાણી, હાવભાવ વગેરે એવું હોય કે પુરુષને લાગે કે તે ઇચ્છે છે. આ ખોટો મૅસેજ હોય તોપણ પુરુષને સાચો લાગે અને તે આગળ વધે. અમુક માપથી વધુ આગળ વધ્યા પછી તેને રોકવો કઠિન થઈ જાય છે. આવું પુરુષના દ્વારા સ્ત્રીને પણ ખોટો મૅસેજ મળ્યાનો ભ્રમ થઈ શકે છે. વ્યક્તિ નિર્દોષ હોય પણ જાણતાં-અજાણતાં તે ખોટો મૅસેજ મોકલતો થઈ જાય તો સામેનું પાત્ર અનર્થ કરી શકે છે. એટલે તેવું ન થાય તેની સાવધાની જરૂરી છે.

6. કેટલાક અત્યંત વિકૃત મનોદશાવાળા, સમૂહમાં મળીને કોઈ એકલદોકલ સ્ત્રીને શિકાર બનાવતા હોય છે, આ જઘન્ય અપરાધ છે, અને તેને એવી સજા ફટકારવી જોઈએ કે જેથી બીજાને બોધ પણ મળે.

7. કેટલાક શ્રીમંતોના નબીરા, કેટલાક સત્તાધારીઓના નબીરા, કેટલાક આવારા લફંગા લોકો એવું માની બેઠા હોય છે કે હું કોઈ પણ સ્ત્રીને ભોગવી શકું છું. પ્રત્યેક સ્ત્રીએ મારી ઇચ્છા પૂરી કરવી જ જોઈએ. આવા નીચ માણસો ગામની, મહોલ્લાની, સ્ત્રીઓને ફસાવવાના હલકા પ્રયત્નો કરતા હોય છે. જો કોઈ ન ફસાય તો તેને કળ-બળ-જોર-જુલમ વાપરીને પણ આધીન કરતા હોય છે. આવા અધમ

પુરુષોને ક્ષમા ન કરાય. તેમને પણ એવી જ ભયંકર સજા કરવી જોઈએ.
8. કેટલાક લોકો નિશ્ચિત ધર્મ, નિશ્ચિત સમાજ, નિશ્ચિત વર્ગના લોકોને નીચું બતાવવા માટે તેમની સ્ત્રીઓને લક્ષ્ય બનાવી બળાત્કાર કરતા હોય છે. આવા લોકો પણ ભયંકર સજાને પાત્ર હોવા જોઈએ.
9. સૌથી વધુ ભયંકર સજાને પાત્ર તો એ છે જે કુમળી બાળાઓને ફોસલાવી-પટાવીને ચૂંથી નાખતા હોય છે. આવા નરાધમોને પણ ભયંકર સજા કરવી જોઈએ.
10. બળાત્કાર માત્ર પુરુષોના દ્વારા જ થતો હોય છે તેવું માની લેવું ઠીક નથી. કેટલીક વાર તીવ્ર કામાતુર સ્ત્રીઓ પણ પુરુષને ફસાવીને તેની પાસે ધાર્યું કરાવતી હોય છે, એટલે છેડતી કે બળાત્કારનો દોષ કેટલીક વાર સ્ત્રીઓ ઉપર પણ આવે છે.
11. કેટલીક વાર રાજીખુશીથી થયેલા શરીરસંબંધોને પણ બળાત્કારમાં ખપાવી દેવાય છે. જો કામાચાર પકડાઈ જાય અથવા ગર્ભ ધારણ થઈ જાય તો દોષનો બધો ટોપલો પુરુષ ઉપર ઢોળી દેવાય છે. ખાસ કરીને મહિનાઓ કે વર્ષો સુધી ચાલેલા સંબંધોને બળાત્કાર ન કહી શકાય.
12. કેટલીક વાર આબરૂદાર માણસોને બ્લૅકમેઈલ કરીને પૈસા વસૂલવા માટે પણ બળાત્કારનું તરકટ ઊભું કરાય છે. જો આવું થયું હોય તો એ સજા બળાત્કારીને થતી હોય તે જ સજા આવું તરકટ રચનારને પણ થવી જોઈએ. શીલભંગ જેટલો જ અપરાધ આબરૂભંગનો મનાવો જોઈએ.
13. વિશ્વના ઘણા દેશોમાં મેં જોયું છે કે બળાત્કાર થતા જ નથી. જ્યાં કામભૂખ્યાં માણસો રહેતાં ન હોય, જ્યાં સ્ત્રીઓ માન-મર્યાદામાં રહેતી હોય, જ્યાં બળાત્કારની તત્કાળ અને ભયંકર સજા હોય ત્યાં બળાત્કાર થતા નથી અથવા ઓછા થાય છે.
14. જો પુખ્તવયના સમલૈંગિક સંબંધોને અપરાધ ન મનાતો હોય તો પુખ્તવયના વિષમલૈંગિક સંબંધોને અપરાધ કેમ મનાય? પેલું તો સૃષ્ટિવિરુદ્ધનું કર્મ મનાય છે જ્યારે બે નરનારીનું કર્મ તો સૃષ્ટિવિરુદ્ધનું નથી હોતું. આમાં એક અપવાદ હોવો જોઈએ. વિવાહિત નર-નારીને આવી છૂટ ન હોય પણ જે અવિવાહિત હોય (બન્ને) અને સામાજિક-ધાર્મિક કારણસર જે વિવાહિત ન થઈ શકતાં હોય તેવાં એકાકી માણસો પ્રત્યે ઉદારતા રાખવી જોઈએ. તે સમલૈંગિકો કરતાં તો સારાં છે. જો આવાં એકાકી માણસોને સખત નિયંત્રણમાં રાખવાની વ્યવસ્થા થશે તો તેમનો સતત અવરોધાયેલો કામ બધી પાળો તોડી નાખશે. ઘણા અનર્થો થશે. બળાત્કારોની સૌથી મોટી ઘટનાઓ અવરોધાયેલા કામથી થતી હોય છે. જ્યાં બળાત્કારો નથી થતા કે તદ્દન ઓછા થતા હોય છે ત્યાં અવરોધાયેલો કામ પણ નથી હોતો તેવું જણાયેલું છે. કદાચ આ જ કારણસર ચાણક્યે નગરવધૂઓની આવશ્યકતા સ્વીકારી હશે.
15. બળાત્કારનું સૌથી મોટું કરુણ પાસું એ છે કે આબરૂદાર પરિવારો પોતાના સ્ત્રીપાત્ર સાથે આવી ઘટના થઈ હોય તોપણ આબરૂના માર્યા તેને ઢાંકી દેવા પ્રયત્નો કરે છે. જાણે કશું થયું જ નથી. તેવો વ્યવહાર કરે છે. આમ કરવાથી લફંગાઓને પ્રોત્સાહન મળે છે. તે જાણી કરીને તેવું કામ કરવા માટે આબરૂદાર પરિવારની સ્ત્રીને શિકાર બનાવતા હોય છે. જેથી પોલીસકેસથી બચી જવાય. આ કરુણ કમજોરી દૂર કરવી જોઈએ. જેની સાથે બળાત્કાર થયો છે તેનો કશો જ દોષ નથી તેમ છતાં તેનાં માઠાં પરિણામ તેને ભોગવવાં પડે તો તે સામાજિક કે ધાર્મિક કાયરતા જ કહેવાય. કોઈ સર્પ કોઈને ડંખ મારીને ચાલ્યો જાય તેમાં ડંખ ખાનારનો શો દોષ? આવા બળાત્કારનો ભોગ બનેલી સ્ત્રીનો પૂરી ઇજ્જતઆબરૂ સાથે સ્વીકાર કરવો જોઈએ તથા અપરાધીને સખત દંડ અપાવવા તેને હિંમતથી લડી લેવા પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. જે સ્ત્રીઓને કામ-ધંધા માટે અથવા કોઈ સંસ્થાના કાર્યકર્તા તરીકે અવારનવાર એકલદોકલ બહાર નીકળવાનું થતું હોય તેણે પોતાની રક્ષા માટે કાયદેસરનું કોઈ હથિયાર જરૂર રાખવું જોઈએ—કટાર જેવું શસ્ત્ર તેની કમ્મરે લટકતું હશે તો કોઈ લફંગો તેની નજીક આવવાની હિંમત નહિ કરી શકે. હવે તો રક્ષક સ્પ્રે પણ નીકળ્યાં છે. આવાં સ્પ્રેનો ઉપયોગ કરવાથી લફંગાને રોકી શકાય છે. કશું જ ન મળે તો મરચાંની પોટલી તો જરૂર રાખવી જોઈએ. સાથેસાથે આ બધાનો ઉપયોગ કરવા માટેની હિંમત કેળવવા કરાટે જેવી કળા પણ જરૂર શીખવી જોઈએ. એકલદોકલ કામે જનારી, ભણવા જનારી કે ઘરમાં રહેનારી સ્ત્રીએ વાઘણ જેવા થવાનું છે, હરણી જેવું નહિ. પોતાની રક્ષા માટે જે સમયે જે કાંઈ શક્ય હોય તે બધું કરવાની હિંમત, આવડત અને બુદ્ધિચાતુર્ય જરૂર વિકસાવવું જોઈએ. અબળાને પ્રબળા પણ બનાવી શકાય છે. હવે તો આ જ કરવાનું છે. તમે જ તમારું રક્ષણ કરો. કોર્ટ બહાર અને કોર્ટમાં પણ. પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરતાં કદાચ કોઈ લફંગાને હાનિ પહોંચે અને કોર્ટમાં જવું પડે તો ભલે જવું પડે. શિયળભંગની સજા કરતાં

કોર્ટની સજા ઓછી જ હશે. પેલી નામોશી કરતાં આ સજા ગૌરવ વધારનારી હશે.

16. સ્ત્રીની તુલનામાં પુરુષનું શારીરિક બળ ઘણું વધારે છે. તેમ છતાં ઈશ્વરે પુરુષને એક બહુ મોટી કમજોરી પણ આપી છે. જો તેનો ઉપયોગ સ્ત્રી કરી શકે તો ગમેતેવા બળવાન પુરુષને પણ હંફાવી શકે છે. તે કમજોરી છે પુરુષના ગુપ્તાંગની સાથે જોડાયેલા અંડકોષ. જો સ્ત્રી એ જગ્યાએ જોરથી લાત મારી શકે અથવા જોરથી હાથમાં દબાવીને મચડી શકે તો ગમેતેવો પુરુષ બૂમો પાડીને બેભાન થઈ શકે છે. જરૂર છે માત્ર હિંમત અને આવડતની.

14-10-09

*

52. ધર્મ, દર્શન અને વિજ્ઞાન

1. ધર્મ, દર્શન અને વિજ્ઞાન ત્રણે અલગઅલગ તત્ત્વો છે પણ એકબીજાનાં પૂરક અને બાધક પણ છે.

2. ધર્મ : જીવનવ્યવસ્થા કરે છે. તે આચારપ્રધાન હોય છે. તે સર્વજન માટે હોય છે અને એક હોય છે.

3. દર્શન : વૈચારિક જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરે છે. તે વૈયક્તિક હોય છે અને અનેક હોય છે.

4. વિજ્ઞાન : પ્રયોગશાળા-પ્રમાણિત હોય છે. તેથી તેનું સત્ય સર્વજન માટે સરખું હોય છે. તેનો સ્વીકાર શ્રદ્ધા વિના પણ થઈ શકે છે.

5. દર્શન, પ્રતિભાપ્રવૃત્ત હોય છે, તેથી સર્વજન માટે એકસરખું નથી હોતું. દ્વૈત-અદ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત, અચિંત્ય ભેદાભેદ, સ્યાદ્વાદ, ક્ષણિકવાદ, સત્કાર્યવાદ, અસત્કાર્યવાદ વગેરે દર્શનો છે. ધર્મ નથી. પ્રતિભાભેદથી દર્શનભેદ થાય છે. તેથી તે અનેક છે.

6. આત્મા, પરમાત્મા, જગત વગેરેનું સૂક્ષ્મ ચિંતન દર્શનમાં થાય છે. આ બધા વિષયોમાં સૌનો એક મત નથી. તેથી સૌનાં દર્શનો અલગઅલગ છે. કારણ કે પ્રતિભાઓ અલગઅલગ છે.

7. વિજ્ઞાન એટલા માટે સર્વજનીન મનાય છે, કારણ કે તેનું સત્ય પ્રયોગશાળામાંથી પ્રગટતું હોય છે. તેના પ્રયોગો વિશ્વમાં ગમે ત્યાં ગમે તે કરી શકે છે અને સરખું પરિણામ મેળવી શકે છે.

8. ધર્મ, કુદરતી વ્યવસ્થા છે. કુદરતી વ્યવસ્થા સનાતન છે એટલે ધર્મને સનાતન ધર્મ કહેવાય છે.

9. કુદરતી વ્યવસ્થામાં જ્યારે માનવીય વ્યવસ્થા ભળે છે ત્યારે સંપ્રદાય કે મજહબ બને છે.

10. માનવીય વ્યવસ્થા સનાતન નથી હોતી. દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેમાં પરિવર્તન થતું રહે છે, અથવા કરવું પડે છે.

11. માનવીય વ્યવસ્થાને સનાતન માનીને તેમાં જરાય પરિવર્તન ન કરનારા, લોકોને પછાત બનાવી ગૂંગળાવતા હોય છે.

12. આચારો સનાતન નથી હોતા. દેશ-કાળ પરિસ્થિતિ પ્રમાણે બદલાતા રહે છે.

13. સત્ય, ન્યાય, કરુણા, પ્રામાણિકતા વગેરે ધર્મ છે, તેનો પ્રચાર હોય, તેને ધર્મપ્રચાર કહેવાય. બાહ્યાચાર—જેવાં કે તિલક, ચોટી, દાઢી, વસ્ત્રો, સ્નાનાદિ વગેરેનો પ્રચાર એ સંપ્રદાયપ્રચાર કહેવાય, ધર્મપ્રચાર નહિ. દ્વૈત-અદ્વૈત વગેરેનો પ્રચાર એ દર્શન-પ્રચાર કહેવાય.

14. મોટા ભાગે લોકો કાં તો સંપ્રદાયપ્રચાર કરતા હોય છે કાં પછી દર્શનપ્રચાર કરતા હોય છે. ધર્મપ્રચાર ભાગ્યે જ થતો હોય છે.

15. ધર્મપ્રચાર ન થવાથી (અને સંપ્રદાય કે દર્શનપ્રચાર થવાથી) જીવનના પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી.

16. માનો કે તમે એવું માની બેઠા છો કે ‘હું બ્રહ્મ છું અને જગત મિથ્યા છે’—આવું માનીને જ ચૂપ નથી રહેતા. આખો દિવસ તેવું બોલબોલ પણ કરો છો. હવે જરા વિચાર કરો કે આવું બોલવાથી જીવનનો કયો પ્રશ્ન ઉકેલાય છે? કોઈ જ નહિ. ઊલટાનું આવું માનવાથી કે બોલબોલ કરવાથી વ્યક્તિ અને પ્રજા જીવનના મહત્ત્વના પ્રશ્નોથી વિમુખ થાય છે. જીવનથી ભાગે છે. આ પલાયનવાદ છે.

17. પલાયનવાદથી પણ માણસને શાંતિ મળે છે, પણ તે ખભા ઉપર ઉપાડેલો કર્તવ્ય-બોજો ફેંકી દીધા જેવી છે.

18. કર્તવ્યત્યાગને ત્યાગ ન કહેવાય. પલાયન કહેવાય. મોટા ભાગે ભારતમાં કર્તવ્યત્યાગીઓને ત્યાગી મનાયા છે.

19. કર્તવ્યત્યાગીઓ કરતાં કર્તવ્યપરાયણો વધુ મહાન છે. ધર્મ કદી પણ કર્તવ્યત્યાગ ન કરાવે. ખોટા ધર્માભાસ અર્થાત્ અપક્વ ત્યાગ-વૈરાગ્યથી કર્તવ્યત્યાગ થતો હોય છે, જે માઠાં પરિણામો આપે છે. ભારતમાં આવું જ વધુ થયું છે. થઈ રહ્યું છે.

20. દાર્શનિક માન્યતાઓ માટે શાસ્ત્રાર્થ હોય, ચર્ચા હોય, હોવી જ જોઈએ પણ દર્શનને જો વિજ્ઞાનથી માન્ય કરાય તો ઘણા વિવાદોનો અંત થઈ જાય.

21. વિજ્ઞાન જ સર્વસ્વ છે એવું કથન નથી. તેની સીમા છે, અને તે સતત પ્રગટ થતી વસ્તુ છે. કદી પણ કોઈ પણ કાળે વિજ્ઞાન પૂરેપૂરું પ્રગટી જતું નથી. જ્યાં સુધી કાળ છે ત્યાં સુધી વિકસતું વિજ્ઞાન છે. અર્થાત્ નવીનવી શોધો છે. તેથી વિજ્ઞાનની મર્યાદા પછી પણ ઘણુંબધું બાકી રહે છે. તે શ્રદ્ધાને આધીન છે.

22. શ્રદ્ધા અને વિજ્ઞાનનો મેળ થઈ શકે છે. જે વિજ્ઞાન સિદ્ધ છે તેને અન્યથા માનવું તે અંધશ્રદ્ધા છે. તેનાથી બચવું જોઈએ.

23. જો પ્રચારકો, સંપ્રદાયો અને દર્શનોનો પ્રચાર કરવાની જગ્યાએ ધર્મનો જ પ્રચાર કરે તો વિશ્વનું કલ્યાણ થઈ જાય, ઘણાં અનિષ્ટોથી

વિશ્વ બચી જાય.

24. વિદ્વાનો વધુ પડતા દર્શનપ્રચારમાં શક્તિ લગાવતા હોવાથી શ્રોતાઓને બ્રહ્મજ્ઞાન વધ્યાનો આભાસ તો થાય છે પણ આટલું નથી થતું :

1. અમુક દર્શનોમાં રાષ્ટ્રવાદ નથી અર્થાત્ મારો દેશ, મારું રાષ્ટ્ર તેના માટે મરી મીટવાની વૃત્તિ ન જાગી. હા, હું આત્મા છું, શુદ્ધ છું, બુદ્ધ છું વગેરે જ્ઞાનાભાસ જાગ્યો.

2. અમુક દર્શનોમાં માનવતાવાદની વાતો નથી. અર્થાત્ દીન-દુઃખી લાચાર માટે કાંઈક કરી છૂટે તેવી વૃત્તિ નથી. એ બધાં પોતપોતાનાં કર્મો ભોગવે છે. તેમને ભોગવી લેવા દો એવી વૃત્તિ જાગી તેથી રાષ્ટ્રવાદ અને માનવતાવાદ ન જાગ્યો.

3. મોટા ભાગનાં દર્શનો મોક્ષલક્ષી હોવાથી અને મોક્ષ સંસારત્યાગથી જ મળતો હોવાની ધારણા હોવાથી પરિવાર કે સમાજવાદી નથી. પોતાના પરિવાર કે પોતાના સમાજ માટે કંઈક કરી છૂટવાની પ્રેરણા નથી આપતાં, પણ તે બધાંને છોડવાની પ્રેરણા આપે છે.

4. સાહસ, શૌર્ય, કર્મઠતા, કર્તવ્યપરાયણતા, ત્યાગ, બલિદાનની વાતો દર્શનો નથી કરતાં, બલકે આ બધાંને ઠંડાં પાડે છે. જેથી પ્રજામાં આ ગુણોનો વિકાસ થતો જોવા મળતો નથી, સતત ઘટાકાશ અને મઠાકાશ, રજ્જુ અને સર્પની વાતો કરવાથી પ્રજાને કેવી પ્રેરણા મળે?

20-11-09

*

53. યોગ કે ભોગ કે બન્ને—1

1. કેટલાક લોકો એવું માને છે કે માનવજીવન યોગી થવા માટે છે. ભોગી થવા માટે નહિ.

2. યોગ એટલે બે વસ્તુઓનું મિલન. જીવ શિવથી મળે તેને યોગ કહેવાય.

3. વર્તમાનમાં યોગના નામે જે કાંઈ ચાલે છે તે મોટા ભાગે કસરત જ હોય છે. તે સારી વસ્તુ છે. તેનાથી આરોગ્ય સારું રહી શકે છે. પણ તેમાં કેટલીક ક્રિયાઓ કુદરતવિરોધી પણ હોય છે. જે ન કરવી જોઈએ. તેનાથી આરોગ્ય સુધરવાની જગ્યાએ બગડવાની સંભાવના વધારે રહે છે. આવી કુદરતવિરોધી ક્રિયાઓ કરનારા મોટા ભાગના યોગીઓ બીમાર થઈને ટૂંકી જિંદગીમાં મરતા જોવાયા છે. લાંબું જીવન અને આરોગ્ય તો સહજ જીવન જીવનારાને જ મળતું હોય છે.

4. કેટલાક એવું માને છે કે યોગ અને ભોગ બે અલગઅલગ જુદીજુદી દિશા તરફ જનારી નાવો છે, બેમાંથી કોઈ એક જ ઉપર પગ મૂકી શકાય, બન્ને ઉપર એકએક પગ ન મૂકી શકાય. અર્થાત્ યોગ અને ભોગ બન્ને સાથે ન રહી શકે. આવું માનવું બરાબર નથી. બન્ને સાથે રહી શકે એટલું જ નહિ બન્ને એકબીજાનાં પૂરક પણ થઈ શકે છે.

5. ભોગ એટલે શું? જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયોની અપેક્ષાપૂર્વકના પદાર્થો ભોગવવા તે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ આ પાંચ વિષયો જ્ઞાનેન્દ્રિયોના છે. તે તેમને આપો તો ભોગ કહેવાય. ન આપો, તેનાથી રોકો તો નિગ્રહ કહેવાય.

6. યોગી શબ્દ સાંભળે છે. કાન બંધ નથી કરી લેતો. શબ્દરૂપી વિષય દ્વારા સુખ-દુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અનુકૂળ શબ્દોથી સુખ અને પ્રતિકૂળ શબ્દોથી દુઃખ થતું હોય છે.

7. જે શબ્દો વર્તમાનમાં અનુકૂળ હોય છે અને સુખ આપતા હોય છે, તે ભવિષ્યમાં પણ સુખ આપતા થશે તેવું માની લેવું યોગ્ય નથી. જેમકે ખુશામત, નિંદા, ચુગલી, વિકારી સંગીત વગેરે. આ બધું વર્તમાનમાં તો સુખ આપતાં હોય છે પણ ભવિષ્યમાં દુઃખદાયી પણ થઈ શકે છે. આવી જ રીતે જે શબ્દો વર્તમાનમાં પ્રતિકૂળ થઈને દુખ આપતા હોય છે તે ભવિષ્યમાં પણ દુઃખ આપતા રહેશે તેવું માનવું યોગ્ય નથી. જેમકે, વડીલોની દાંટ-ફટકાર, નગમતો પણ હિતકારી ઉપદેશ વગેરે. એટલે જે વર્તમાન તથા ભવિષ્યમાં પણ સુખદાતા બને, દુઃખનિવારક બને તેવા શબ્દો સાંભળવા તે શબ્દવિષય ભોગ કહેવાય. તેનો ત્યાગ યોગીથી પણ ન કરાય. તેવો શબ્દભોગ યોગનો પૂરક સમર્થક થઈ શકે છે. તેનો નિગ્રહ ન હોય.

8. ત્વગિન્દ્રિયના દ્વારા થનારો સ્પર્શવિષય ભોગ છે. તે પણ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ હોય છે. તેમાં પણ વર્તમાન અને ભવિષ્યના ભેદથી વિવેક કરવો જરૂરી છે. સ્પર્શમાત્રનો ત્યાગ ન કરાય. જે વિકાર જન્માવે તેવા સ્પર્શનો કદાચ ત્યાગ હોઈ શકે પણ જે શાંતિ અને આશ્વાસન આપે તેવા સ્પર્શનો ત્યાગ ન હોય. જેમકે માતાનો બાળકને સ્પર્શ. માતા જ્યારે બાળકને ખોળામાં લઈને છાતી સરખો ચાંપે છે, તેમાં નર્યું વહાલ ઝરે છે. તે દેવને પણ દુર્લભ સ્પર્શસુખ છે. તેવો સ્પર્શ મોટામાં મોટું ટોનિક છે. આવા સ્પર્શથી મા-બાળક બન્ને તેજસ્વી બને છે. માતૃત્વ અને શૈશવ બન્ને ધન્યધન્ય થઈ જાય છે.

આવી જ રીતે જ્યારે પતિ-પત્ની બન્ને પ્રેમથી ભેટે છે, તે સ્પર્શ પણ ટોનિક છે. તેનાથી બન્નેને આનંદ અને અનહદ સુખ મળે છે. તે વિકાર નથી. કુદરત છે. કુદરત હંમેશાં નિર્વિકારી હોય છે. વિકાર ક્યારે કહેવાય કે જ્યારે પુરુષ, પરપત્ની અને સ્ત્રી, પરપતિને ભેટે ત્યારે. આ વિકાર છે. દુઃખદાયી છે. તેને રોકવાની જરૂર છે. પણ ધર્મથી પતિ-પત્ની છે તેમના સ્પર્શને રોકવો એ પાપ છે. કુદરતદ્રોહ છે, જીવનદ્રોહ છે. આવો સ્પર્શ જો રિફાઈન કરી શકાય તો તે યોગ થઈ જાય છે. કારણ કે પતિ-પત્નીનું એકબીજામાં સમાઈ જવું એ પણ યોગ જ છે. પતિ-પત્નીને એકબીજામાં સમાઈ જતાં રોકવાં, અટકાવવાં, જુદાં કરવાં તે યોગ નથી. યોગદ્રોહ છે. આવી પ્રક્રિયા જીવનવિનાશક થઈ શકે છે. આવા નકારાત્મક અંતિમવાદથી બચવું જોઈએ. આ કુદરતદ્રોહ છે. કુદરત ઇચ્છે છે કે પતિ-પત્ની બન્ને એકબીજાને ખૂબ ભેટે, એકબીજામાં વહાલ ઠાલવે અને મેળવે. વહાલની પુષ્ટિથી તે પુષ્ટ બને, તે માટે તો બન્ને તડપે છે. ઝૂરે છે. તેમને ભરપૂર ભેટવા-મળવા દો. આ કુદરતસહજ જીવન છે. તેમાં અંતરાય નાખી એકબીજાને દૂર કરવાં તે કુદરતવિરોધી જીવન છે. હા, બન્નેને ‘પર’થી બચાવવાં જોઈએ.

વૃદ્ધ માતા-પિતા, પતિ, વડીલો, બીમારો વગેરેની પગચંપી કરવી, માથું દબાવવું, માલિશ કરવી એ બધું વિકાર નથી. સેવા છે. તે કરવાથી વિકારોનું શમન પણ થઈ શકે છે.

9. નેત્રેન્દ્રિયથી રૂપવિષય ભોગવાય છે. તે પણ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ અને સુખ-દુઃખદાયી થઈ શકે છે. રૂપમાત્રનો નિષેધ કરવો કે નિગ્રહ કરવો તે યોગ કે સંયમ નથી. તે શક્ય નથી. કદાચ કોઈ કરવા મથે તો તે જડતા છે. તેણે આંખ ફોડી નાખવી જોઈએ. જોકે અંધ થયા પછી પણ અનિષ્ટોથી મુક્તિ મળતી નથી. પૂછો કોઈ સત્યવાદી અંધજનને. ત્યારે કરવું શું? રૂપભોગ પણ યોગનો સહાયક થઈ શકે છે. જો તમે ભગવાનના રૂપને જુઓ, એટલે તો વૈષ્ણવો ભગવાનને રોજરોજ નવાનવા શણગાર સજે છે. પરમાત્મા રૂપરૂપનો અંબાર છે. સત્યમ્, શિવમ્, સુન્દરમ્ છે. અહીં સુન્દરમ્ શબ્દ તરફ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ભગવાનની રચના પણ સુંદર છે, હિમાલય જુઓ, સમુદ્ર જુઓ, પશુ-પક્ષીઓ જુઓ, મેઘધનુષ્ય જુઓ. ચારે તરફ સુંદરતા જ સુંદરતા દેખાશે. આ રૂપ ત્યાજ્ય ન ગણાય. માતા-પિતાનાં ચરણો સુંદર છે. મારો દેશ સુંદર છે. બાળકો સુંદર છે. પૂછો તેની માતાઓને! કોઈ પતિને પત્નીમાં અને પત્નીને પતિમાં સુંદરતા દેખાય તો તે દોષ નથી. દેખાવી જ જોઈએ. તો જ તેમનું દામ્પત્ય જામશે. ઘૃણા કરવાથી તો ઊલટી જ થશે. ઊલટી કરાવનારો યોગ શું આપશે? વિચ્છેદ? ના, ના, વિચ્છેદને યોગ ન કહેવાય. રોગ કહેવાય. યોગના નામે રોગ ફેલાવનારાઓથી બચો, તે તમારા દામ્પત્યને આગ લગાડે છે. કદરૂપાં પતિ-પત્ની પણ અતિ સુંદર દામ્પત્યવાળાં હોઈ શકે છે. દામ્પત્યની સિદ્ધિ એ સ્વર્ગની સિદ્ધિ કરતાં પણ મહાન છે. પ્રેમ કદી પણ કદરૂપો નથી હોતો. તે તો સુંદરતાનો પણ રાજા છે. ભલેને પતિ-પત્ની કાળાં હોય, પ્રેમ કદી કાળો નથી હોતો. તે હંમેશાં ઊજળો જ હોય છે. તેની પ્રાપ્તિ અને સિદ્ધિ યોગની સિદ્ધિ કરતાં જરાય ઊતરતી નથી. બલકે ચઢિયાતી છે.

હા, આમાં પણ 'પર'થી બચવું જોઈએ. પર એટલે પરનારી અને પરપુરુષ. આ બન્નેથી બચો તો પછી સ્વમાં તો રૂપ દેખાવું જ જોઈએ. તે વિકાર નથી, સાધના છે. તેને રિફાઈન કરો તો નરમાં નારાયણ અને નારીમાં નારાયણી દેખાવા માંડશે. આ યોગમાં પૂરક છે. બાધક નથી.

10. રસનેન્દ્રિયથી રસ નામનો વિષયભોગ ભોગવાતો હોય છે. પરમેશ્વરે પદાર્થોમાં રસ મૂક્યા છે. મધુર, તિક્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ અને લવણ. આ રસોનું યથાયોગ્ય સંયોજન કરવાથી સ્વાદિષ્ટ ભોજન બનતું હોય છે. આ રસોનો સદંતર ત્યાગ શક્ય જ નથી. કારણ કે જે કાંઈ ખાશો તે બધામાં કોઈ ને કોઈ રસ હોવાનો જ. રસત્યાગથી નીરસતા આવે છે. નીરસતા જીવનને અડધું મૃત બનાવી દે છે. કારણ કે રસનું નામ જ જીવન છે. પરમેશ્વર પોતે પણ રસરૂપ છે. 'રસો વૈ સઃ'. એટલે ત્યાગના જોશમાં બધા રસોનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી. યથાયોગ્ય બધા રસોનું સેવન કરવું એ ઔષધ છે. હિતકારી છે. હા, કોઈ વસ્તુનો અતિરેક થવો ન જોઈએ. સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમવું એ દોષ નથી. આરોગ્ય માટે અને આનંદ માટે સ્વાદિષ્ટ ભોજન જરૂરી છે. કદી પણ અસ્વાદ વ્રત ન લેવું. તેનાથી પાચનક્રિયા મંદ પડે છે. શરીર કૃશ થઈ જાય છે. આનંદહીનતા આવે છે. જીવન આનંદ માટે છે. જાણી કરીને વગર જોતાં દુઃખો ભોગવવા માટે નથી. સ્વાદ, યોગમાં બાધક નથી, સાધક છે. આસ્વાદથી વિકારોનું શમન થતું નથી. કારણ કે જેને આપણે વિકારો સમજીએ છીએ તે પ્રકૃતિ છે. કુદરતી પ્રકૃતિ, તેને સદંતર નષ્ટ ન કરી શકાય. હા, મડદાને તેવા વિકારો ન હોય. જીવતાંને તો હોય જ.

11. ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગંધ વિષય ભોગવાય છે. તે પણ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ એમ બે પ્રકારનો હોય છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને સુગંધ ગમે છે, દુર્ગંધ નથી ગમતી. પરમેશ્વરે કેટલીયે વસ્તુઓ સુગંધિત બનાવી છે, પુષ્પો, ઔષધિઓ, ખાદ્ય પદાર્થો વગેરે. તેણે દુર્ગંધ મારતી કોઈ ખાસ વસ્તુ બનાવી નથી. એ કામ માણસોએ કર્યું છે. માણસ જ્યાં રહે છે ત્યાં દુર્ગંધ પેદા કરે છે, તેમાં મળ-મૂત્ર, પરસેવો વગેરે દુર્ગંધ પેદા કરે છે. તેથી તો સૌથી વધુ સ્વચ્છતાની જરૂર માણસને રહે છે. પશુ-પક્ષીઓ વગેરે દાતણ નથી કરતાં સ્નાન વગેરે પણ નથી કરતાં તોપણ તે દુર્ગંધ નથી મારતાં. પણ માણસ જો દાતણ ન કરે, સ્નાનાદિ ન કરે તો ગંધાઈ ઊઠે છે. માણસ સ્વચ્છ રહે છે એટલું જ નહિ, સુગંધિત પણ રહે છે. તેણે પુષ્પોમાંથી સુગંધ ખેંચી અને પોતાનાં વસ્ત્રોમાં અને શરીરમાં લગાવી. હવે તે સુગંધથી મઘમઘી ઊઠ્યો. જ્યાં જાય ત્યાં સુગંધનું મોજું ફેલાવે છે. લોકોને ગમે છે. દુર્ગંધ મારતો માણસ નથી ગમતો. કેટલાક ધાર્મિક માણસો સૂક્ષ્મ જંતુઓ મરી ન જાય તે માટે સ્નાન-દાતણ વગેરે નથી કરતા. તેમનાં શરીર દુર્ગંધ મારતાં હોય છે. પોતાની દુર્ગંધથી પોતાને જ અરુચિ થાય છે. તેથી એક નહિ તો બીજી રીતે પણ તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન થાય છે. સારું છે, થવો જ જોઈએ. અંતે તો સૌને સૌની વચ્ચે રહેવું હોય છે. અળખા થઈને રહેવાનું યોગ્ય ન ગણાય. કેટલાક લોકો ખાસ કરીને મુસ્લિમો અત્તરનો ભરપૂર પ્રયોગ કરતા હોય છે. પશ્ચિમના લોકો પણ સૅન્ટ છાંટતા હોય છે જેથી સમૂહજીવનમાં આકર્ષણ ઊભું કરી શકતા હોય છે. આ સારી વાત છે. દુર્ગંધ મારતા થવું તેના કરતાં સુગંધ ફેલાવતા થવું

તે સારું છે. જીવન માણવાની વસ્તુ છે. તેને માણવું એ કોઈ દોષ નથી. તમારા માણવાથી હજારોને રોજી મળે છે. જીવનનો ત્યાગ કરવાથી રોજીઓ, વિકાસ, બધું જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. નગ્ન કે અર્ધનગ્ન લોકો કોને રોજી આપે છે? કયો વિકાસ કરે છે? કોઈ નહિ. ભગવાનને પણ સુગંધ ગમે છે. એટલે તો મંદિરોમાં સુગંધિત ધૂપ વગેરે થાય છે. વાતાવરણ મઘમઘી ઊઠે છે. સૌને સારું લાગે છે.

પતિ-પત્ની પણ એકબીજાને આકર્ષવા સુગંધનો ઉપયોગ કરે તો કોઈ દોષ નથી. તેઓ પરસ્પરમાં આકર્ષાશે તો પ્રેમવૃદ્ધિ થશે. તો જીવન સુખી થશે. હા, સુગંધનો ઉપયોગ જાણી કરીને પરસ્ત્રી કે પરપુરુષને આકર્ષવા માટે ન થવો જોઈએ. એ અનર્થ છે. તેનાથી બચવું જોઈએ. આ બચાવવાનું કામ ધર્મ કરે છે. તે પાળ બાંધે છે. પાળ તોડતો નથી. સુખોપભોગ સાથે જીવન જીવવું એ કોઈ દોષ કે પાપ નથી. તેમજ બધા જ સુખોપભોગનો ત્યાગ કરી દેવો એ કોઈ પુણ્ય નથી. પુણ્ય તો કોઈનું ભલું કરવાથી થાય છે. કોઈ બળબળતા પગોને ચંપલ પહેરાવવાથી પુણ્ય થાય છે. પોતે કારણ વિના બળબળતી ધરતી ઉપર ઉઘાડા પગે ચાલવાથી કોઈ પુણ્ય નથી થતું. એટલે સુગંધ વધારવી જોઈએ. ઘણા બાગ-બગીચા વગેરે લગાવવા જોઈએ. અને સુગંધનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

12. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ આ પાંચ વિષયો છે. ઉપર કહ્યું તેમ તેને હક્ક ન હોય તો યથોચિત ભોગવવા તે દોષ નથી. તેનો અતિરેક ન થાય તેને સંયમ કહેવાય. તે વગર હક્ક ન ભોગવાય તો તેને પાપ કહેવાય. પણ તેનો સદંતર ત્યાગ કરવાથી કોઈ યોગી કે ત્યાગી ન થઈ જાય. તે નિગ્રહી કહેવાય. સુખદ્રોહી કહેવાય. ઉપરના પાંચે વિષયો યોગી કે આધ્યાત્મિક થવામાં સાધક થઈ શકે છે. તે સદંતર બાધક જ છે તેવી ધારણા ઠીક નથી.

17-10-09

*

54. યોગ કે ભોગ કે બન્ને—2

1. પરમેશ્વરે જેમ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો આપી છે તેમ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો પણ આપી છે. આ કર્મેન્દ્રિયો આ પ્રમાણે છે. 1. હાથ, 2. પગ, 3. જીભ, 4. ઉપસ્થ અને 5. વાયુ. જેના દ્વારા કર્મ થાય તેને કર્મેન્દ્રિયો કહેવાય. આ પાંચે કર્મેન્દ્રિયો પણ જીવનમાં ભારે ઉપયોગી છે. તેને યોગની સાધક પણ બનાવી શકાય છે. તેને કાપીને ફેંકી દેવાથી યોગ નથી થતો, તેનો યથાયોગ્ય સદ્દુપયોગ કરવો એ પણ યોગ જ છે.

2. હાથથી જીવિકા રળવાનું, રક્ષણ કરવાનું, વહાલ કરીને આનંદ મેળવવાનું, આશીર્વાદ આપીને તૃપ્તિ મેળવવાનું, સેવા કરવાનું અને હજારો પરમાર્થનાં કાર્યો કરવાનું કામ થઈ શકે છે. માનો કે તમારે હાથ જ ન હોય તો શું થાય? હાથ તો પરમેશ્વરની આપેલી મોટી દેન છે. તેનો સદ્દુપયોગ જ મોટો યોગ છે. યોગના નામે તેને નિષ્ક્રિય બનાવી દેવા, કર્મઠ ન થવું, તે યોગ નહિ, રોગ છે. આવા રોગીયોગીઓ પ્રથમ તો પરોપજીવી થઈને પરાશ્રિત જીવન જીવતા હોય છે અને પછી યોગ્ય હલનચલન વિના બીમાર પડતા હોય છે. આવા ભોંયરા-યોગીઓથી પ્રભાવિત ન થવું. બચવું. તેમના કરતાં મજૂર-યોગી કે ખેડૂતયોગી સારો કહેવાય, કારણ કે તે પરાશ્રિત નથી અને ઉત્પાદક છે.

3. પગ પણ કર્મેન્દ્રિય છે. પગથી ગતિ થાય છે. ભ્રમણ થાય છે, દેશાટન થાય છે. આવ-જા થવાથી જીવન મળે છે. માનો કે પગ જ ન હોય તો શું થાય? તે પણ યોગી થવામાં પૂરક થઈ શકે છે. જે લોકો માત્ર પલાંઠી વાળીને બેસી રહે છે તે આરોગ્ય ખોઈ બેસે છે, આપણે જ્યારથી પલાંઠીપૂજક થયા છીએ ત્યારથી આપણી દુર્દશા થઈ છે. પલાંઠી નિષ્ક્રિયતાનું પ્રતીક છે. જે જેટલો વધુ નિષ્ક્રિય તે તેટલો જ વધુ મોટો યોગી, વધુ આધ્યાત્મિક, આ ધારણાએ પારાવાર અકર્મણ્યતા ફેલાવી છે. આપણે કર્મઠોને નહિ, અકર્મણ્યોને પૂજીએ છીએ. ઊઠો, પલાંઠી છોડો, ઊભા થાવ. કર્મયોગી બનો, કર્મઠ બનો, બુદ્ધિપૂર્વકનો શ્રમ કરો—કરાવો. જુઓ ભારત સુખી સમૃદ્ધ થાય છે કે નહિ! પલાંઠી વાળવાની શિબિરો નહિ, કર્મઠતાની શિબિરો ગોઠવો, જુઓ, કાયાપલટ થાય છે કે નહિ? જીવનમાં તરવરાટ આવવો જોઈએ. તે કર્મઠતાથી આવે. કર્મત્યાગથી નહિ. કર્મઠતા, યોગની પોષક છે. બાધક નથી. કર્મહીનતા કે કર્મની ઉપેક્ષાથી યોગી ન થવાય, સારી અને હિતકારી પ્રવૃત્તિમાં કદમ બઢાવો. તમારાં કદમોને કર્મયોગ તરફ વાળો, સિદ્ધિઓ તમારી રાહ જુએ છે. ઊઠો, એવરેસ્ટનું શિખર સર કરો, સમુદ્રનો છેડો શોધી કાઢો. ચંદ્ર અને મંગળમાં જઈને ભારતનો ઝંડો રોપી આવો.

4. જિહ્વા પણ કર્મેન્દ્રિય છે. જીભમાં એકસાથે ત્રણ ઇન્દ્રિયોનો સમાવેશ થયો છે : 1. તે રસ ગ્રહણ કરતી હોવાથી જ્ઞાનેન્દ્રિય છે. 2. તે શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરતી હોવાથી વાગીન્દ્રિય છે. 3. ખોરાકનું હલન-ચલન કરતી હોવાથી કર્મેન્દ્રિય પણ છે. આપણે કર્મેન્દ્રિયની જ વાત કરીશું.

માનો કે મોઢામાં જીભ જ નથી તો શું થાય? તમે ખોરાક મોઢામાં મૂકી તો શકો પણ પછી શું? તેને ચાવવા માટે દાઢો છે. પણ તે ઉપર-નીચેની દાઢો વચ્ચે વારંવાર ખોરાક ઓરવા માટે જીભ આઘીપાછી થાય છે. ચાવેલા ખોરાકને તે ફેરવીફેરવીને પાછી દાઢોમાં ઓર્યા કરે છે. એથી તે ફરીફરીને ચવાય છે. અને અંતે પેટમાં ઊતરી જાય છે. પેટમાં ઉતારવાનું કામ પણ જીભ જ કરે છે. આ બધું કામ રીધમપૂર્વક ટાઇમિંગ બેલ્ટની માફક થાય છે. કદાચ કોઈ વાર આપણું મન બીજે ક્યાંક લાગેલું હોય તો જીભ કચરાઈ જાય છે. કારણ કે ટાઇમિંગ વ્યવસ્થા તૂટી ગઈ છે. આ રીતે જીભ કર્મેન્દ્રિયનું કામ પણ કરે છે. જીવન માટે તે જરૂરી છે. જીભને કાપી નાખવાથી માણસ યોગી ન થઈ શકે. સાચો યોગી તે છે જે સંયમપૂર્વકની મધુર વાણી બોલે છે. જેની જીભ દ્વારા પરાવાણી પ્રગટે છે તે યોગી છે.

5. આવી જ ચોથી કર્મેન્દ્રિય 'પાયૂ' છે. પાયૂ એટલે ગુદા. તે પચેલા ખોરાકના કચરાનું—મળનું વિસર્જન કરવાનું કામ કરે છે. મોટા આંતરડામાંથી મળાશયમાં ભેગો થયેલો મળ અપાનવાયુના દબાણથી ગુદા તરફ આગળ વધે છે. ગુદા અને મોટાં આંતરડાં વચ્ચે બે લોક સિસ્ટમ છે. દબાણથી લોક ખૂલે છે અને મળનું વિસર્જન થાય છે. જેને સંગ્રહણીનો રોગ થાય છે તેમની લોકસિસ્ટમ બગડી જાય છે. ખોરાક અને મળ રોકાતો નથી તેથી જમ્યા પછી તરત જ ઝાડો થઈ જાય છે. નાના અને મોટા આંતરડામાં ખોરાક રોકી શકાતો ન હોવાથી તેના રસકસ ચુસાતા નથી. તેથી સંગ્રહણીનો રોગી દુર્બળ, ફિક્કો રહે છે. કારણ કે પચ્યા વિના જ ખોરાક બહાર નીકળી જાય છે. આ બહુ ખરાબ રોગ છે. મોટા ભાગે મટતો નથી. મળવિસર્જન માટે રચેલી ગુદાનો ઉપયોગ કેટલાક લોકો યોનિ તરીકે પણ કરતા હોય છે. આ વિકૃતિ છે. જૂના કાયદામાં આવી ક્રિયાને સૃષ્ટિવિરુદ્ધની ક્રિયા માનીને અપરાધ માનવામાં આવ્યો છે. સૃષ્ટિવિરુદ્ધની ક્રિયાનો દંડ કુદરત

તો આપતી જ હોય છે. તે છે એઇડ્‌.

6. ઉપસ્થ એટલે નર-નારીનાં ગુપ્ત અંગો અર્થાત્‌ લિંગ અને યોનિ. બધી જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને બધી કર્મેન્દ્રિયો સ્વતંત્ર રીતે પ્રવૃત્તિ કરતાં હોય છે. પણ માત્ર આ બે ઇંદ્રિયો જ એવી છે કે તે પરસ્પરમાં મળીને પ્રવૃત્તિ કરતાં હોય છે. આવી ક્રિયાને સમાગમ અથવા સંભોગ કહેવાય છે. ખરેખર તો જે લોકો યોગ સાધવા ભોગ ત્યાગવાની વાતો કરે છે તે આ જ ભોગોની વાતો છે, અર્થાત્‌ કદી પણ સંભોગ કે સમાગમ કરવો નહિ. ભોગત્યાગમાં બાકીની બધી ઇંદ્રિયોનું ખાસ મહત્ત્વ નથી હોતું. તે ભોગો કોઈ ભોગવે તોપણ બહુ ખળભળાટ નથી થતો. ચાલતું રહે છે. પણ આ ગુપ્તાંગોના ભોગને મહાપાપ માની લેવાય છે.

ખરેખર તો ગુપ્તાંગોની રચના પરમેશ્વરે ત્રણ હેતુઓ માટે કરેલી છે : 1. નર-નારીનું પરસ્પરમાં પ્રબળ આકર્ષણ અને એકબીજામાં મિલન. 2. આગળની સૃષ્ટિનું નિર્માણ અને 3. સર્વોચ્ચ સંસારસુખની પ્રાપ્તિ.

જો કામવાસના ન હોય તો નર-નારી એકબીજા માટે જે વ્યાકુળતા અનુભવે છે તે ન હોય. પછી તો એકબીજાની પરવા જ ન રહે. કામ જ એક એવું તત્ત્વ છે જે પ્રચંડવેગ ઊભો કરીને એકબીજાને નજીકથી નજીક ખેંચી લાવે છે. આ ભોગનો સર્વથા પરિત્યાગ કરી દેવાય તો જ પુરુષ કે સ્ત્રી યોગી થઈ શકે અથવા મોક્ષ મેળવી શકે તેવી પ્રબળ ધારણા, ભારતીય ધર્મો ખાસ કરીને શ્રમણ ધર્મોમાં કરાઈ છે. જેના કારણે સ્ત્રીત્યાગને સર્વોચ્ચ ત્યાગ કહ્યો છે. આવા સ્ત્રીત્યાગીઓ ભગવાન થઈ ગયા છે. યાદ રહે, આ કુદરત વિરુદ્ધની સાધના છે. કુદરતે તો પરસ્પરમાં પ્રચંડ આકર્ષણ મૂક્યું છે. તેને અવરોધવું એ સરળ કામ નથી હોતું. સૌથી કઠિન અને દુષ્કર કાર્ય હોય છે. કદાચ કોઈ થોડો સમય તો તેમાં સફળ રહે પણ જો લાંબું જીવન જિવાય તો કુદરત જ જીતી જતી હોય છે. માણસ હારી જતો હોય છે. કારણ કે આકર્ષણ જ એટલું પ્રચંડ હોય છે કે તેમાં ન ખેંચાવું એ લગભગ અશક્ય હોય છે. વ્યક્તિની પૂરી શક્તિ આ આકર્ષણથી બચવામાં લગાવી દેવાય છે. કઠોરમાં કઠોર નિયમો જીવન સાથે જોડી દેવાય છે. કઠોર નિયમોથી જીવન અસહજ અને બોજરૂપ થઈ જાય છે. વ્યક્તિ ગૂંગળાય છે. પણ આ સ્થિતિને એટલી મોટી પ્રતિષ્ઠા સાથે જોડી દેવાઈ છે કે તે સાચું જીવન જીવી શકતી નથી. કદાચ જીવે તો સ્વીકારી શકતી નથી. સત્ય એટલું ભયંકર છે કે એક ક્ષણમાં માણસ કરોડમાંથી કોડીનો થઈ જાય છે. અહીંથી પાખંડ શરૂ થાય છે. પાખંડ માત્ર માણસોમાં જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પશુ-પક્ષીઓમાં નહિ. કારણ કે માણસ જેવો છે તેવો દેખાઈ નથી શકતો, પશુ-પક્ષીઓ દેખાઈ શકે છે. કારણ કે તેમને યોગી કે આધ્યાત્મિક નથી થવું હોતું.

જે લોકો અત્યંત કઠોર નિયમોમાં જકડાઈને જીવન જીવતા હોય છે તે કદાચ પરસ્પરના વિજાતીય ભોગોથી તો બચી શકતા હોય છે, પણ સજાતીય કે સ્વજાતીય ભોગોથી નથી બચી શકતા. સજાતીય એટલે સમલૈંગિકતા અને સ્વજાતીય એટલે હસ્ત આદિથી કામવાસનાના આવેગને ઠંડો પાડવો તે. આ બન્નેનું અસ્તિત્વ લગભગ માત્ર માણસોમાં જ છે. બીજે ક્યાંય દેખાતું નથી. કારણ કે માણસ કુદરતવિરોધી માર્ગે જીવન જીવતો થયો છે. પશુ-પક્ષીઓ કુદરતસહજ જીવન જીવતાં હોય છે.

કોઈએ પત્નીનો ત્યાગ કર્યો કે વિવાહનો ત્યાગ કર્યો એટલે તે ભોગમુક્ત થઈ ગયો છે તેવું માની લેવું તેથી વધારે બીજું કશું જ હાસ્યાસ્પદ નથી. વાસનાને હજાર હાથ હોય છે, જો કુદરતસહજ ન મળે તો અકુદરતી માર્ગ તો તેના હાથમાં જ છે. તેનાં ઘણાં અનિષ્ટો મળતાં હોય છે. પૂર્વે કહ્યું એમ એક તો સજાતીય ભોગોથી એઇડ્‌ જેવા રોગો થતા હોય છે. સજાતીય ભોગોથી નપુંસકતા, દુર્બળતા, ફિક્કાપણું, નિસ્તેજતા, મનોમાલિન્ય, હીનવૃત્તિ, ઇચ્છાહીનતા વગેરે અનેક દોષો પેદા થઈને જીવતા પુરુષ (સ્ત્રી)ને મડદું બનાવી દેતા હોય છે. ભાઈ ચાલ્યા હતા યોગી થવા પણ થઈ ગયા તનરોગી અને મનરોગી. આ બધાં અનિષ્ટોથી બચવા માટેનો રસ્તો છે : 'ઋષિમાર્ગ'. અર્થાત્‌ વૈવાહિક જીવન સ્વીકારો અને જીવો. ભોગને જ યોગ બનાવો. 'તેન ત્યક્તેન ભુંજીથાઃ' અર્થાત્‌ તું ત્યાગપૂર્વક ભોગ ભોગવ. ત્યાગ નહિ. આ ઋષિમાર્ગ છે. ભાગતા માણસને જેમ હડકાયું કૂતરું પાછળ પડીને કરડી લેતું હોય છે, પછી હડકવા હાલતો હોય છે તેમ ભોગોથી ભાગનારની પાછળ પ્રચંડ આવેગો પણ પડતા હોય છે અને છેવટે કરડીને હડકવાનો શિકાર બનાવી દેતા હોય છે.

પરમેશ્વરે સંસારમાં અનેક સુખો મૂક્યાં છે. માત્ર દુઃખો જ નથી મૂક્યાં. આ અનેક સુખોમાં એક સંભોગસુખ પણ છે. આ સુખ એટલું પ્રબળ છે કે બીજાં સુખો મેળવવા જે નથી કરાતું તે આ સુખ મેળવવા પ્રાણીઓ કરે છે. જો તેમાં સુખ જ ન હોય તો આટલું બધું સાહસ કોઈ ન કરત. આ સુખ માટે લડી મરતાં પ્રાણીઓ જેવી દશા માણસોની પણ ન થાય એટલા માટે ઋષિઓએ 'લગ્નસંસ્થા'ની સ્થાપના કરી હતી. જ્યારથી લગ્નસંસ્થા થઈ છે, ત્યારથી મનુષ્યો વ્યવસ્થિત રીતે કામસુખ ભોગવતા થયા છે. પરમેશ્વરે નર-નારીમય વિશ્વની

રચના કરી છે. આ બન્નેને એકબીજાનાં પૂરક બનાવ્યાં છે. બન્ને એકબીજાની અત્યંત નજીક રહે, વિશ્વાસથી રહે અને જીવનને મધુર બનાવી સંસારવૃક્ષને આગળ વધારે તે માટે પરસ્પરમાં કામવૃત્તિ મૂકી છે. આ ઈશ્વરીય રચના છે. જે મંગળકારી છે. તેનો સદંતર વિરોધ કરીને એકબીજાને સદંતર દૂર કરવાં, પરસ્પરમાં ઘૃણા કરાવવી તે વૈરાગ્ય નથી કે યોગ પણ નથી. આવું કરનારા ટૂંકું જીવન જીવીને જલદી મરી જતા હોય છે. આરોગ્ય ખોઈ બેસે છે અને અકુદરતી માર્ગે જીવન જીવીને હારીથાકી જતા હોય છે. એકાદ ટકો માણસો કદાચ આવું જીવન જીવવામાં સફળ રહે પણ તેથી સૌના માટે તેને આદર્શ કે નિયમ ન બનાવી શકાય. સંસારના ભોગો જો ધર્મપૂર્વકના અને વ્યવસ્થિત હોય તો તેને યોગના પૂરક બનાવી શકાય છે. અરે એવા વ્યવસ્થિત ભોગો સ્વયં એક યોગ જ છે.

એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન થાય છે કે અનિવાર્ય રીતે ભોગો છોડીને યોગ શા માટે કરવો જોઈએ? શું પ્રાપ્ત કરવાનું છે? કોઈ સંતોષકારક જવાબ નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે મોક્ષ મેળવવા માટે ભોગો ત્યાગીને યોગ કરવો જોઈએ. જો ખરેખર આવું હોય તો ભગવાને ભોગો બનાવ્યા જ શા માટે? તેનો અતિરેક ન હોય તે તો બરાબર પણ તેનો સદંતર નિગ્રહ પણ ન હોય. સંયમપૂર્વકના યથાયોગ્ય ભોગો ઔષધ છે. પ્રસાદ છે, જીવન છે. તેવું ઋષિઓ, સૂફીઓ, શીખ ગુરુઓ અને સંસારી સંતોના જીવનમાં જોઈ શકાય છે.

એક બહુ જ મહત્ત્વની વાત એ છે કે કોઈના ત્યાગવાથી આ ભોગો તજાઈ જાય છે? ના... ના... ખાંડ ખાવ છો. આ કોઈ એવું રમકડું નથી કે ફેંકી દેવાથી ફેંકાઈ જાય. આ ભોગોને મૂળમાંથી ત્યાગી શકાતા જ નથી. એક નહિ તો બીજે રસ્તે તે ત્યાગીને પકડી જ લેતા હોય છે. જરા નિરીક્ષણ કરજો. સૌથી પહેલાં પોતે જ પોતાનું નિરીક્ષણ કરી જોજો. શું આ ભોગો સદંતર ત્યાગી શકાયા છે? તમારી પ્રામાણિકતા એ 'સત્યયોગ' છે. જે સૌથી મોટો યોગ છે. બાકીના બધા ગૌણ છે અથવા જો સત્યને દબાવવું પડે તો તે 'પાખંડયોગ' છે. એટલે ભોગી અને યોગી એક જ સિક્કાની બે બાજુઓ છે. કોઈ પણ સિક્કો એક બાજુનો હોતો જ નથી. કાં તો ભોગી બનો કાં પછી યોગી બનો. એવો વિકલ્પ હોય નહિ. થોડા ઘણા અંશમાં બન્ને બાજુઓ રહેલી જ હોય છે. ઉત્તમ તો એ છે કે બન્નેનો મેળ કરો. બન્નેને પૂરક બનાવો. જેથી કુદરતી વ્યવસ્થા અને ઈશ્વરીય રચના બન્નેનો સહયોગ થઈ રહેશે. જીવન સરળ અને સહજ થઈ જશે. આ સહજ જીવન એ જ મોટી સાધના છે.

18-10-09

*

55. મનનું નિયંત્રણ

1. યોગનું મૂળ કેન્દ્ર મન છે. મન ચંચળ છે, તેને એકાગ્ર કરીને વશમાં કરવા માટે યોગ થતો હોય છે.

2. મનની ચંચળતા કુદરતી છે, તે જરૂરી છે એટલું જ નહિ તે કલ્યાણકારી પણ છે.

3. જરા વિચાર કરો કે મન સ્થિર થઈ જાય તો શું થાય? તો થાંભલામાં અને માણસમાં કશો ભેદ ન રહે. તો મન જડ થઈ જાય. જીવન જડ થઈ જાય.

4. મનની ચંચળતાથી જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો વિકાસ થાય છે. ક્લોરોફોર્મ સૂંઘાડેલા માણસનું મન ચંચળ નથી હોતું. પણ તેથી તેને જ્ઞાન-વિજ્ઞાન પણ નથી થતું. તે જડ, સ્તબ્ધ, નિષ્ક્રિય થઈ ગયું છે. તેની સંવેદના સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. જીવનભર આવી દશા કોઈને ગમે ખરી? ધ્યાન કે સમાધિ થોડો સમય ઠીક લાગે. જીવનભર તો ઠીક ન જ લાગે. જો એવું જ હોય તો માણસમાં અને મડદામાં કશો ફરક ન રહે.

5. થોડા સમય માટે પણ આવી દશા પ્રાપ્ત કરવાથી શું મળે છે? માનો કે શાંતિ મળે છે. શાંતિ તેને જ ગમતી હોય છે જેને ઘોર અશાંતિ થતી હોય. અશાંતિ વિના શાંતિનું કોઈ મહત્ત્વ નથી. પણ અશાંતિ શાથી થાય છે? ‘પ્રશ્નો ન ઉકેલાવાથી. પોતાનું ધાર્યું ના થવાથી.’

માનો કે થોડો સમય સમાધિ લાગી ગઈ. હવે પ્રશ્નો તો ઊભા જ છે. ધાર્યું નથી થતું તે તો ઊભું જ છે. એટલે સમાધિ પછી પણ હતી તેની તે જ દશા થઈ જવાની. ખરી વાત તો એ છે કે મોટા ભાગે સમાધિ લાગતી નથી. આ શાંતિ મેળવવાનો સાચો ઉપાય નથી, ફાંફાં છે ફાંફાં.

6. સાચો ઉપાય એ છે કે વણઉકેલાયેલા પ્રશ્નો અશાંતિ ઊભી કરે છે તેમને ઉકેલો. ઉકેલાયેલા પ્રશ્નો માત્ર સાચી શાંતિ જ નથી આપતા, સાથેસાથે પ્રસન્નતા પણ આપે છે. આનંદમય જીવન થઈ જાય છે. અને પેલી સમાધિશાંતિ બહુબહુ તો પ્રશ્નોનું ભાન ભુલાવે છે. તેથી શાંતિ મળે છે. પણ પ્રસન્નતા કે આનંદ નથી મળતો.

જ્યારે તમારું ધાર્યું નથી થતું અને તમે વધુ પડતા ઈગોવાળા માણસ છો, તો તમને અશાંતિ થશે જ. આનો ઉપાય ઈગોયુક્ત થવામાં છે અથવા ઈગો ઓછો કરવામાં છે. બધું મારું જ ધાર્યું ન થાય. બીજાનું ધાર્યું પણ થવા દેવું જોઈએ. તમે બીજાની ઇચ્છાઓને માન આપતા થાવ તો અશાંતિ ન થાય. ‘ભલે એમ કરો’ એવું માનીને પણ જીવી શકાય. હા, જે મહત્ત્વના સૈદ્ધાંતિક નિર્ણયો હોય તેમાં બાંધછોડ ન કરાય. તે માટે ઝઝૂમવું પડે. આ ઝઝૂમવું એ પણ સાધના જ છે. તેમાં થતી અશાંતિ એ તપસ્યા છે. તેનાથી ભાગવાની જરૂર નથી. ઝઝૂમવાની જરૂર છે.

7. પોતાના અને બીજાના પ્રશ્નો ઉકેલો. શાંતિ અને પ્રસન્નતા બન્ને મળશે. ભાગો નહિ, પલાયનવાદી ન થાવ. પ્રશ્નોથી ભાગીને યોગી થવા કરતાં પ્રશ્નો ઉકેલનારા સદ્‌ગૃહસ્થ થવું ઉત્તમ છે.

18-10-09

*

56. ઈશ્વર

1. ઈશ્વર સત્ય છે. પરમ સત્ય છે. સત્યોનું સત્ય છે.

2. 'સત્ય એ જ ઈશ્વર છે' એવું કથન ઈશ્વરના સ્વીકારને અને અસ્તિત્વને ઢીલું બનાવવા બરાબર છે. કારણ કે સત્ય એ ગુણવાચી શબ્દ છે. તત્ત્વવાચી નથી. ઈશ્વર તત્ત્વ છે. ગુણ નથી. ગુણ સાપેક્ષ હોય છે. જેમકે દયા, કોઈ વ્યક્તિવિશેષમાં દયા વગેરે ગુણો રહેતા હોય છે. તે કાલિક હોય છે. કાયમી નથી હોતા. જેમકે કોઈ દુઃખીને જોઈને દયાનો ઊભરો આવી ગયો. પણ જ્યારે દુઃખીને નહોતો જોયો કે સુખીને જોતા હતા ત્યારે દયાનું દર્શન ન હતું. આમ દયા પ્રસંગવશ પ્રગટે છે અને વિરમે છે. સત્ય પણ આવું જ હોય છે.

2. જ્યારે કોઈ પ્રસંગવિશેષમાં સત્ય, વાણી અને વ્યવહારમાં પ્રગટે છે અને શમી જાય છે, અથવા વિલીન થઈ જાય છે. ઈશ્વરનું પ્રગટવું અને શમી જવું ન હોય, તે સત્ય સનાતન છે તે સતત નિરંતર રહે છે. કાલિક નથી. સર્વકાલિક છે.

3. સત્ય સાપેક્ષ હોય છે. એકનું સત્ય બીજાનું અસત્ય પણ હોઈ શકે છે. જો તેવું ન હોય તો આટલાં બધાં દર્શનો ન થયાં હોત.

4. 'સત્ય એ જ ઈશ્વર છે' એવું જ્યારે આપણે કહીએ છીએ ત્યારે તરત જ પ્રશ્ન થાય છે કે કયું સત્ય? બોલેલું વાણીનું સત્ય? તો આવાં સત્યો અનેક છે. કારણ કે સૌનું બોલવું જુદુંજુદું હોય છે. અરે, એકનું સત્ય બીજાનું અસત્ય પણ હોઈ શકે છે. આ તો બોલવું અને માનવું તે સત્ય થયું. જેમાં એકત્વ અને સ્થાયિત્વ નથી હોતું. ઈશ્વર આવો ના હોય. આ તો સત્યનો અને ઈશ્વરનો ગુંચવાડો કર્યો કહેવાય.

5. ઈશ્વર સત્ય છે. પણ તે તત્ત્વથી સત્ય છે. અર્થાત્ પોતે સ્વરૂપથી જ સત્ય છે. કોઈના માનવા—ન માનવાથી તેની સત્યતામાં કશો ફરક પડતો નથી.

6. ઈશ્વર ત્રણે કાળમાં સત્ય છે. જ્યારે બ્રહ્માંડો નથી હોતાં ત્યારે પણ તે હોય છે. તેનું હોવાપણું પ્રત્યેક કાળમાં તો હોય જ છે. કાળ ન હોય તોપણ તેના હોવાપણાને કશો બાધ આવતો નથી. વાણીનું સત્ય કે આચરણનું સત્ય પ્રત્યેક કાળમાં રહેતું નથી. તે કોઈ વ્યક્તિવિશેષને આધીન હોય છે. કોઈ સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર હોય તો સત્ય હોય છે. ન હોય ત્યારે નથી હોતું. આમ જુઓ તો સત્ય કરતાં અસત્યનું જ પ્રમાણ ઘણું વધારે રહે છે. એટલે 'સત્ય એ જ ઈશ્વર છે' તેવી વ્યાખ્યા ઈશ્વરને તુચ્છ કરી દેનારી છે. કારણ કે તે વૈયક્તિક, કાલિક અને પ્રાસંગિક હોય છે.

7. સત્યમેવ જયતે તે વાત સાચી છે, પણ સર્વાંશમાં સાચી નથી. જોવા-અનુભવવા તો એવું મળે છે કે સત્ય કરતાં અસત્યનો જ વધારે વિજય થતો રહે છે. જો સત્યવાણી કે સત્યાચારને જ ઈશ્વર માની લેવાય તો તેની પ્રતીતિ બહુ જ થોડી જગ્યાએ થોડા અંશમાં જ થતી દેખાશે.

8. 'સત્ય એ જ ઈશ્વર છે' એવી વ્યાખ્યાવાળો ઈશ્વર કદાચ કોઈ સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર જેવી વ્યક્તિમાં જોવા મળે. પણ તે કાયમ નહિ. સત્યવાદી પણ કોઈ વાર અસત્ય કે અર્ધસત્ય, અર્ધઅસત્ય બોલતો હોય છે. સાપેક્ષ તો હોય જ છે. એટલે સત્ય એટલે વાક્સત્ય નહિ, આચારસત્ય નહિ પણ તત્ત્વસત્ય. તાત્ત્વિકતાથી સત્ય તેવો અર્થ કરવો જોઈએ.

9. ઈશ્વર વ્યવહારસત્ય તો છે જ. પરમાર્થસત્ય પણ છે. જ્યારે વાણીનું સત્ય એ ઘણી વાર સાપેક્ષ રીતે વ્યવહાર પૂરતું જ સત્ય હોય છે. પરમાર્થ સત્ય નથી હોતું.

10. ઈશ્વરનાં હજારો નામ છે અને પ્રત્યેક નામમાં તેની વ્યાખ્યા છુપાયેલી છે. ખરેખર તો તે અનામી જ છે.

11. તે કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું સર્વસમર્થ છે. તેને માનવીય ગજથી માપી ન શકાય. 'હું આ નથી કરી શકતો એટલે ઈશ્વર પણ ન કરી શકે' તેવો ગજ તેના માટે બહુ ટૂંકો પડે.

12. તેની પ્રત્યેક કૃતિ હેતુપૂર્ણ હોય છે. એ બને કે આપણે તેના હેતુને ન સમજી શકીએ. પ્રત્યેક કણ તેનું આયોજન છે. મસ્તિષ્કમાં બે અબજ કણોમાંથી માત્ર એક જ કણ કાઢી લેવાય કે આઘોપાછો કરી દેવાય તો અનર્થ થઈ શકે છે.

13. કોઈ પણ વ્યક્તિ ઈશ્વર નથી. ન હતો ન છે ન થશે. ઈશ્વર એ ઈશ્વર જ છે. તેની બરાબરી કરી શકે તેવું કોઈ નથી. એટલે કોઈ વ્યક્તિવિશેષને ઈશ્વર માનવો તે હળાહળ જૂઠાણું છે. વ્યક્તિ એ વ્યક્તિ જ છે. કદાચ તે સમર્થ હોય તોપણ તેના એક અંશમાં પામરતા

પણ રહેતી હોય છે.

14. ઈશ્વર અને ભગવાન બન્ને શબ્દો પર્યાય જેવા છે અને નથી પણ. જ્યારે આપણે ઉપર કહ્યો તેવા ઈશ્વર માટે ભગવાન શબ્દ પ્રયોજીએ છીએ ત્યારે તે પર્યાય છે. પણ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ, માણસ માટે પ્રયોજીએ છીએ ત્યારે તે ઈશ્વરવાચી નથી પણ મહામાનવ કે શ્રેષ્ઠ માનવ જેવો થઈ જાય છે. આજકાલ તો ઘણા પામર માણસો માટે પણ ભગવાન શબ્દ વપરાય છે. તે ઈશ્વરવાચી તો નથી, મહામાનવવાચી પણ નથી. કોઈ પામર માણસ માટે ભગવાન શબ્દનો પ્રયોગ અપરાધિક દુરુપયોગ છે.

15. અનીશ્વરવાદના પ્રચારકોમાંથી કેટલાક જાતે જ ભગવાન થઈ ગયા છે. કેટલાકને અનુયાયીઓએ ભગવાન બનાવી દીધા છે. આવા બધા ભગવાનો કેટલીક વાર ઈશ્વરસંજ્ઞક તો કેટલીક વાર ભગવાનસંજ્ઞક થઈને ગૂંચવાડો ઊભો કરે છે. તેમનાથી ઈશ્વરવાદીઓએ બચવું જોઈએ.

16. ઈશ્વર એક જ છે. અજન્મા છે. અનન્ત છે. સર્વાધાર છે. તેમાં કોઈ માણસની ભેળસેળ ન થઈ શકે. જે જન્મે છે, વધે છે, બીમાર પડે છે. જેની દવા કરાવવી પડે છે. જે વૃદ્ધ થાય છે અને પછી મરી જાય છે તે ઈશ્વર નથી. બહુ બહુ તો તે મહાપુરુષ હોય, સંત હોય પણ કદી પણ ઈશ્વર ન હોય. ન જ હોય.

17. કોઈ તાર્કિક(વ્યક્તિ)ના પ્રત્યેક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે ન આપી શકીએ એટલે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ મટી જતું નથી. ઉત્તર ન આપી શકવો તે આપણી કમજોરી છે. બાકી પ્રત્યેક તર્કનો ઉત્તર છે જ. પણ તેવું સામર્થ્ય પ્રત્યેક જીવમાં હોતું નથી. કારણ કે જીવાત્મા સર્વસમર્થ નથી. તાર્કિકના શેર ઉપર સવાશેર હોય જ છે. અને સવાશેર ઉપર દોઢશેર પણ હોય જ છે. તર્કની દુનિયામાં હારેલો, થાકેલો માણસ ઈશ્વરની વધુ નજીક હોય છે.

18. ઈશ્વરની સમીપમાં લઈ જનારું તત્ત્વ શ્રદ્ધા છે. તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ. અંધશ્રદ્ધાનું નિરાકરણ હોય. શ્રદ્ધાનું કદાપિ નહિ. શ્રદ્ધા જ જીવન છે.

19. શ્રદ્ધા મહાન છે. કોઈ પણ મંત્ર શ્રદ્ધાથી જપાય તો બેડો પાર થઈ શકે છે. શ્રદ્ધાથી જપાયેલો મંત્ર કલ્પતરુ છે, કલ્પતરુ.

20. શ્રદ્ધા અને પ્રેમ હૃદયના ગુણો છે. મસ્તિષ્કના નહિ. શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી હૃદય ભરેલું હોય તો માણસ હૃદયથી સુખી હોય છે. જો આ બન્ને (શ્રદ્ધા અને પ્રેમ)ને કાઢી નાખવામાં આવે તો હૃદયમાં ખાલીપણું આવી જાય. ખાલીપણું મહાદુઃખદાયી હોય છે.

21. શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં પવિત્રતા ભરાય છે અને પ્રેમથી આહ્લાદ ભરાય છે. પવિત્રતા અને આહ્લાદથી ભરપૂર હૃદયમાં મસ્તી જાગે છે. જે બધાં દુઃખોમાં પણ નાચી ઊઠે છે.

22. માત્ર બૌદ્ધિકોની કથા નથી હોતી, કદાચ હોય તો તે પ્રભાવશાળી નથી હોતી, કથા તો શ્રદ્ધા અને પ્રેમની જ હોય છે. હૃદયને હચમચાવી નાખવાની તેમાં શક્તિ હોય છે.

23. શ્રદ્ધાની પરાકાષ્ઠા ઈશ્વરની શરણાગતિ છે. વ્યક્તિના પ્રત્યક્ષ અસ્તિત્વ જેટલું જ ઈશ્વરનું પ્રત્યક્ષ અસ્તિત્વ તેને ક્ષણેક્ષણે અનુભવાય છે.

24. પ્રેમની પરાકાષ્ઠા કાં સંપૂર્ણ સમર્પણ હોય છે કાં પછી બલિદાન હોય છે. એટલે તેને વિકટ માર્ગ કહ્યો છે. લોકો કર્મકાંડો તો કરી શકે છે, પ્રેમ નથી કરી શકતા. કારણ કે એ ક્રિયા નથી, હૃદયની ઊર્મિ છે. સમુદ્રની ભરતી છે.

25. પ્રેમ જ્યારે રિફાઈન થઈને વિશુદ્ધ બને છે ત્યારે તે દિવ્ય પ્રેમ અથવા દૈવી પ્રેમ બને છે. તેને અશુદ્ધ કરનારું તત્ત્વ સ્વાર્થ યા અપેક્ષાઓ છે.

26. પ્રેમ પ્રગટે છે, કરાતો નથી. જ્વાળામુખીની માફક મહાઊર્જારૂપ પ્રગટેલો પ્રેમ જીવનને ધન્યધન્ય કરી નાખે છે. જેને તડપ હોય છે તેને જ પ્રેમનું પ્રાકટ્ય ફળે છે. મળે છે.

15-10-09

* * *